

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

VIII. évfolyam

Főszerkesztő
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő
TÖRÖK TAMÁS

Szerkesztőbizottság

Csanda Gábor, Gyurgyík László, Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Szarka László, Tóth Károly,
Vadkerty Katalin, Varga Sándor, Végh László

Tartalom

ÁRENDÁS CSABA–DUDÁS TAMÁS–ILLÉS GÁBOR–SZINEK KÉNESY MARIANNA A szlovákiai adóreform 2004-ben – a 19% egy éve	3
ESTÉLYI KRISZTINA–KESZEGH BÉLA–KOVÁCS PÉTER–MIKÓCZY ILONA Munkaerőmozgás a szlovák–magyar határ mentén	25
KOCSIS ARANKA Egy kisalföldi falu és a hatalom 1945–1948 között	49
GECSE ANNABELLA A szorgalmas falutól a virtuális Baracáig	77
SIMON ATTILA Az 1938-as községi választások Csehszlovákiában és a szlovákiai magyar politika	111
PETER ZAJAC Közép-európai himnuszok	135
LINTNER ANITA Köznévi kódváltás a két háború közti csehszlovákiai magyar sajtó nyelvében	143
VÖRÖS FERENC Névkutatás és névföldrajz	167

Közlemények

GAUCSÍK ISTVÁN Fondok és gyűjtemények feldolgozása, segédletek készítése a vágsellyei levéltárban	177
---	-----

Konferencia

GAUCSÍK ISTVÁN

Vágsellyei konferencia a mezővárosokról183

BÁRCZI ZSÓFIA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ

A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban185

Reflexió

GAUCSÍK ISTVÁN

Gondolatok a szlovákiai magyar katolikusság szervezettségéről197

Könyvek

Dohányos Róbert–Lelkes Gábor–Tóth Károly (szerk.):

Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2003

(*Vajda Barnabás*)203

Burke, Peter: Was ist Kulturgeschichte? (*Liszka József*)203

European Profiles of Language Policy. Voproszi tyerminologii

v finno-ugorszkih jazikah Rosszijszkoj fegyeracii/Terminology

Issues in the Finno-Ugric Languages of the Russian Federation.

(*Szabó Mihály Gizella*)206



FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRES-PRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma és az Ilyés Köz-alapítvány (Bp.) támogatásával • Példányszám: 1000 • Ára: 80 Sk • Reg. szám: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVOEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: EXPRES-PRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 1000 • Cena: 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

ÁRENDÁS CSABA–DUDÁS TAMÁS–ILLÉS GÁBOR– SZINEK KÉNESY MARIANNA

A szlovákiai adóreform 2004-ben – a 19% egy éve

CSABA ÁRENDÁS–TAMÁS DUDÁS–GÁBOR ILLÉS–MARIANNA SZINEK KÉNESY
TAX REFORM IN SLOVAKIA IN 2004 – THE ONE YEAR OF 19%

336.22(437.6)“2004”

Slovak tax reform, taxation, tax decrease, one-rate taxation, direct taxes, indirect taxes, tax burden, national budget.

1. Bevezetés

Egy jól működő adórendszer fontos része minden gazdasági rendszernek. Milyen is egy jól működő adórendszer? Erre a kérdésre nehéz választ adni, de léteznek bizonyos pontok, melyekben a mai közgazdászok többsége megegyezik. A modern adórendszer legyen igazságos: a nagyobb jövedelemmel rendelkezők vegyék ki nagyobb hányaddal a részüket a teherviselésből. A modern adórendszer támogassa a polgárok vállalkozó szellemét: ne diszkriminálja túlságosan a sikeres lakosokat. A modern adórendszer legyen a lehető legegyszerűbb: ne tartalmazzon kivételeket, melyeket a szabályok kijátszására lehet kihasználni. És nem utolsósorban, a modern adórendszer legyen effektív: legyen képes a modern állam kiadásainak fedezésére.

Észrevehető, hogy a jól működő modern adórendszerrel szemben támasztott követelmények nincsenek teljesen összhangban, ezért nehéz olyan adórendszert összeállítani, mely megfelelné a felvázolt ideáloknak. Különösen nehéz helyzetben vannak a közép-európai posztkommunista országok, melyek 1989-ben a semmiből indulva kezdték meg új adórendszereik megtervezését. A helyzetet tovább bonyolította, hogy ezek az országok híján voltak saját tapasztalatoknak, egységesen alkalmazható külföldi példák pedig nem léteztek. Ez egyrészt sok hibát eredményezett, melyek javítása a mai napig tart, másrészt viszont olyan friss gondolatokhoz és reformokhoz vezetett, melyek a nyugati fejlett gazdaságokban nehezen elképzelhetők.

A merész adóreformokhoz csatlakozott 2004-ben Szlovákia is, mely többek között bevezette a gazdasági szakirodalomban sokat vitatott egykulcsos személyi jövedelemadót is. A tanulmány szerzői három fő célt határoztak meg: 1. bemutatni

azokat a friss gondolatokat és reformokat, melyek a szlovákiai adóreform háttérében álltak; 2. felvázolni a Szlovákiában végrehajtott adóreform következményeit mind a lakosság, mind a szlovák gazdasági rendszer szempontjából; 3. rámutatni a szlovák adóreform azon elemeire, melyek jól sikerültek, és azokra is, melyeket – a szerzők szerint – nem tanácsos követni más országokban.

A szerzők a felvázolt probléma bemutatásakor elsősorban az elemzés tudományos módszerét alkalmazták, melyet megelőzőtt az adóreformokkal kapcsolatos szakirodalom részletes áttanulmányozása. A következő lépésben statisztikai módszerek és modellek felhasználásával a reformok hatásai kerültek vizsgálatra. A statisztikai modellezésnél mindig fontos a felhasznált adatok származási helye és minősége. A tanulmány szerzői számításainál a Pénzügyminisztérium adataira támaszkodtak, melyek a minisztérium hivatalos publikációiban és hivatalos internetes honlapján jelentek meg.

2. A szlovák adórendszer és annak reformja 2004-ben

2.1. A szlovák adóreform fő lépései

2.1.1. A szlovák adóreform alapelvei és céljai

A szlovák adóreform véghezvitelének fő célja egy olyan adórendszer kialakítása és működtetése volt, amely motiválja:

- a foglalkoztatást és a munkát,
- a vállalkozásokat a beruházások és fejlesztések megtételére,
- és ily módon munkahelyteremtésre.

A reform az elképzelések szerint hozzájárulhat a dinamikus és fenntartható gazdasági növekedéshez, a lakosság életszínvonalának növekedéséhez, s egyben a társadalmi morál javulásához (IFP 2005).

Az adóreform előkészítésében alapvetően három elvet követtek, amelyek a következők (IFP 2005):

- igazságosság
- hatékonyság
- egyszerűség

Az igazságosság képviselését az új adórendszerben azon elgondolás alapján alkalmazták meg, hogy az adóterhelés társadalmilag elfogadott legyen. Egyrészt a horizontális értelmezés szerint az adó mértéke egyenlő kell, hogy legyen egy adott mértékű jövedelemre vonatkozóan, a jövedelem forrásától függetlenül, amelynek feltétele az adókulcsok számának csökkentése és a kivételek, illetve engedmények minimalizálása. Másrészt a vertikális megfontolás szerint a magasabb jövedelemmel rendelkezők több adót fizesse a náluk alacsonyabb jövedelemmel rendelkezőknél. Ez kétféleképpen biztosítható: a progresszív marginális adózással, amikor az adó a jövedelem növekedésénél nagyobb mértékben nő, az effektív adó mértéke tehát nő; vagy pedig az arányos adózás révén, amikor az adó a jövedelem növekedésével azonos ütemben nő, az effektív adó tehát konstans. Az igazságosság el-

vének érvényesítése voltaképpen enyhíti a lakosságon belüli jövedelemkülönbségeket.

A hatékonyság elve lényegében azt mondja, hogy az adórendszert meg kell tisztítani az adókedvezmények és különböző kivételek sokaságától, mert az a társadalmi effektivitást csökkenti, hiszen a termelés és fogyasztás nem csak a kereslet és kínálat által vezérelt. Ugyanakkor ezen elv mentén követhető az adókulcsok csökkentésének és a fizetőkör szélesítésének gondolata is. Az adózás önmagában jóléti veszteség a gazdaság számára, hiszen az befolyásolja a beruházást, megtakarítást és fogyasztást is, ily módon minél nagyobb az adóterhelés, annál nagyobbak a gazdaság számára a költségek.

Minél átláthatóbb és kiszámíthatóbb az adórendszer, annál jellemzőbb rá az egyszerűség. Ez árnyalva az adókulcsok számának és az adótörvények oldalszámának csökkentését jelenti. Ugyanakkor az adózó szempontjából legbonyolultabb kérdés maga az adóalap kiszámításának módja. Minél több a kedvezmény, kivétel és mentesség, annál inkább serkent az adórendszer a spekulációra és az adóterhelés optimalizálására. Ez egyrészt emeli az adminisztrációs költségeket és csökkenti a kontroll lehetőségeit, ugyanakkor az egyszerűbb rendszer csökkenti a vállalkozások közvetett terheit is.

Az adóreform legfőbb rövidtávú célja a fiskális semlegesség biztosítása volt, azaz, hogy ne következzen be az adóbevételek nagyarányú csökkenése, vagyis az adóbevételek nagysága érdemlegesen ne változzon 2004-ben a reform hatására. Közép távú célként fogalmazták meg a államháztartás konszolidálását, a maastrichti kritériumok teljesítését 2007-re, az euró bevezetését 2009-ben, illetve a kiegyensúlyozott államháztartás kialakítását 2010-re. Hosszú távú fiskális célja a reform megalakítóinak az volt, hogy az államháztartási egyensúly tartásának feltételeit kialakítsák (IFP 2005).

2.1.2. Az egykulcsos adórendszer bevezetése – főbb pillérek

A 2002 szeptemberében hatalomra jutott jobboldali kormány előtt, miután megtette az első stabilizációs lépéseket, megnyílt a lehetőség a kormányprogramban szereplő változások elindítására. Ezek közül kiemelt szerepet játszott az addig érvényben levő adórendszer reformja, melynek legfontosabb célja a szlovák gazdaság versenyképességének és dinamizmusának növelése volt. A 2004 januárjától hatályba lépett adórendszer messze túlszárnyalta az eredeti elképzeléseket, melyek a személyijövedelemadó-kulcs csökkentésére, valamint az egykulcsos adó bevezetésének hatásvizsgálatára szorítkoztak. Az új adórendszer egyszerűbb, átláthatóbb, igazságosabb elődjénél, ami pozitívan befolyásolja a jövőben a vállalkozói és befektetői környezetet, megteremti az alapját az egészséges gazdasági fejlődésnek, valamint az adóalanyokat az adótörvények betartására és nem megkerülésére ösztönzi.

Az adóreformot a következő fő pillérekre fektették le:

– *A közvetlen adók közvetett adók felé való eltolása.* A közvetett adók beszedése hatékonyabb, kevesebb adminisztratív terhet jelent, befizetésének megkerülése körülményesebb.

– *A különböző kivételek és különleges elbírálások eltörlése.* A gyakori törvénymódosítások következtében az adótörvény feleslegesen bonyolulttá és átláthatatlanná

vált. A korlátozott átláthatóság sok „kiskaput” teremtett, a bonyolultság pedig magas fenntartási és ellenőrzési költségeket indukált a rendszerben. Példaként említhetjük, hogy csupán a jövedelemadóra vonatkozó törvény 37 féle adókulcsot, 90 kivételt, 66 adó alól felmentett jövedelmet és 19 adólapot nem növelő bevételt írt elő. Ezek eltörlése lényegesen egyszerűbbé és átláthatóbbá tette az adórendszert (MF 2005a).

– *Alacsony standard adókulcsok, valamint az egykulcsos jövedelemadók bevezetése.* A progresszív marginális adó eltörlése lecsökkentette a jövedelemadó torzító hatását és korlátozta a vele párosuló gazdasági demotiváltságot. Miután mindenki egyenlő mérce szerint adózik, a munkaerő az összes bevételi szinten ösztönözve van, ami a termelékenység növekedését eredményezi.

– *Az adók gazdasági torzító hatásának minimalizálása.* A torzító hatások nagy része az adópolitika nem fiskális (főként szociálpolitikai) célokra való felhasználására vezethető vissza. A reform a szociálpolitikai célok adópolitikáról való leválasztására törekedett.

– *A bevételek kettős adózásának lehető legkisebb szintre való csökkentése.* Az örökösödési, ill. ajándékozási adók, valamint az osztalékadó eltörlésével a kettős adózás intézménye lényegében megszűnt (MF 2005b).

2.1.3. Egykulcsos adó versus progresszivitás

A 2004-es adóreform előtti rendszerben különböző adókulcsok és jövedelmi sávok biztosították a progresszivitást, egyben annak az elvnek az érvényesülését, miszerint a magasabb jövedelmű csoportok jövedelmük magasabb hányadát fizessék be jövedelemadó formájában. Ez a megoldás azonban magas és növekedő marginális adókulcsokat eredményezett, melyek negatív hatásai széles körben bizonyították nyertek (Emes–Clemens 2001). Holtz, Rider és Rosen (Carroll et al. 1998) úgy találta, hogy a magas és növekvő marginális adókulcsok csökkentik a tőkeképződést, mely a hosszú távú gazdasági növekedés kulcsfontosságú összetevője. Megállapították továbbá, hogy a magas és növekvő marginális adókulcsok alacsonyabb gazdasági és jövedelmi növekedéshez vezetnek, alacsonyabb tőkeképződést indukálnak, a szociális jólétet csökkentik, valamint az elvártnál alacsonyabb aggregát munkaerő-kínálatot eredményeznek. Dióhéjban összefoglalva: a magas és növekvő marginális adókulcsok negatív hatással vannak a gazdasági növekedésre, mivel akadályokat állítanak a kemény munka, a megtakarítások és a befektetések elé.

Az egyik leggyakrabban félreértelmezett kérdés az egykulcsos adórendszer progresszivitásra, ill. a marginális adókra való hatása. A progresszivitás, ill. a vertikális méltányosság az egykulcsos adórendszerben is elérhető – az egykulcsos adó egyik fő előnye, hogy az adórendszer progresszivitását a magas és változó marginális adókulcsok hátrányos hatásai kiküszöbölése mellett biztosítja. Ez a személyes, adóalapból leírható, nem adóköteles jövedelem adórendszerbe való beépítésével érhető el¹. Ennek a személyes kedvezménynek köszönhetően az alacsonyabb jövedelmű csoportok nem vagy jövedelmük nagyon kis részét kötelesek adó formájában befizetni, míg a magasabb jövedelműek mind abszolút, mind relatív értelemben több terhet viselnek – jövedelmük nagyobb részével járulnak hozzá a teljes adóbevételhez. A rendszer másik nagy előnye, hogy a progresszivitás egyenlő (Szlovákiában

19%-os) marginális adó mellett valósul meg, ezzel elejét veszi a spekulációnak, a nagyobb munkateljesítmény hátráltatásának, ill. a magas és növekvő marginális adókulcsok fent leírt számos hátrányos hatásának.

2.1.4. Az egyszerűsödött szlovák adórendszer

A megreformált adórendszer egyszerűbb és áttekinthetőbb elődjénél. Az ebből fakadó előnyök ugyan nehezen számszerűsíthetők, az azonban vitathatatlan, hogy számtalan kivétel és különleges elbírálás eltörlésével az adórendszer gazdasági torzító hatása lényegesen csökkent. Ezen kivételek és különleges elbírálások kiiktatása a rendszerből több előnnyel jár:

a) Hatékonyabb erőforrás-allokációt biztosít: megerősödött a piaci mechanizmusok szerepe az adótörvény általi „motivációval” szemben. A különböző adókulcsok – legyen a megkülönböztetés az adóalap (például a személyi jövedelemadónál a jövedelem nagysága), vagy a bevételfajta (például a tőkenyereség-adó alacsonyabb adókulcsa, mint a jövedelemadóé), vagy az adóalanyok közti megkülönböztetések (például egyes befektetők, szektorok előnybe helyezése) – az adóalanyokat arra ösztönözték, hogy bevételüket alacsonyabb adókulccsal terhelt csoportba tolják, időben széttagolják esetleg más, kivételezett szektorokba helyezték, így „optimalizálva” adóterheiket.

b) Az egyes adónemeknek szélesebb adóalapot biztosít: ez magasabb adóbevételeket generál, így lehetővé teszi az adókulcsok csökkentését.

c) Átláthatóságot biztosít: több kivétel valójában adókiadás, a közpénzek a kivételezett szektorokba való áramlása volt (Moore 2005, 11–12).

A jövedelemadó egyszerűsödése feloldotta az üzleti élet egyik legnagyobb akadályát: a Szlovákiában működő vállalatok körében végzett felmérések az adórendszer komplexitását és az adótörvények gyors változásait jelölték meg az egyik legnagyobb visszatartó erőként a vállalati szférában (MF 2005b).

A kormány várakozásai szerint az alacsony adókulcsok és az átlátható adórendszer elejét veszi az adófizetés megkerülésének, ill. az adócsalásnak, az adóreform pozitívan hat majd a vállalati környezetre közép és hosszú távon, valamint a közvetlen külföldi tőkebefektetések beáramlásának egyik fő ösztönzője lesz a jövőben. Mindezen hatások összessége az adóbevételek emelkedését eredményezhetik az adókulcsok nominális értékének csökkenése ellenére (MF 2005b).

2.1.5. Közvetlen adók

A legnagyobb jelentőséggel bíró változás a jövedelemadók terén az egykulcsos adó bevezetése volt, mely mind a fizikai, mind a jogi személyekre vonatkozik (*Zákon č. 595/2003 Z. z.*). Az így keletkezett egy, 19%-os marginális adókulcs magában hordozza az egyenes adó előnyeit, viszont az adóalapból leszámlítható (nem adóköteles) jövedelemnek köszönhetően az effektív adókulcs enyhe progresszivitást mutat: az alacsonyabb jövedelműek lényegében nem vagy nagyon kevés adót fizetnek, míg a magas jövedelem 19%-on adózik.

A reform keretében több kis adót töröltek: 2004. január 1-jétől az ajándékozási, valamint az örökösödési adó (*Zákon č. 554/2003 Z. z.*, § 19), 2005 januárjától az

ingatlanátíratási-adó került eltörlésre (*Zákon č. 554/2003 Z. z., § 18*). A két fő érv ezen adók megszüntetése mellett az elhanyagolható részesedésük az állami bevételekben, valamint a vagyon többszörös adóztatása volt.

Személyi jövedelemadó

Az új adótörvény lényegesen leegyszerűsítette és ezzel átláthatóbbá tette a jövedelemadózást: megszüntette a jövedelem adózásának 21 módját, mely a régi rendszer alatt volt érvényben, beleértve az öt személyijövedelemadó-kulcsot (10%, 20%, 28%, 35% és 38%) (*Zákon č. 366/1999 Z. z.*).

Az egyszerűség és átláthatóság megteremtése érdekében a kivételek, speciális adóalapok és adókulcsok többségét megszüntették. A kisvállalkozók számára kialakított egyszerűsített adózási formákat eltörölték (*Zákon č. 595/2003 Z. z.*), az egyösszegű költségleírás lehetősége viszont megmaradt.²

Az adóreformban hátrányosan érintett alacsonyabb jövedelmű rétegek kompenzálása érdekében jelentősen megnövekedett az adóalapból leszámítható jövedelem mértéke (/fő/év): a 2003-ban érvényes 38 760 SKK-ról (10 151³ EUR) (*Zákon č. 366/1999 Z. z.*) a létminimum 19,2-szeresére⁴ (ez 2004-ben 80 832 SKK-t [2117 EUR-t⁵] tett ki). Az adóalannyal egy háztartásban élő, adóköteles jövedelemmel nem rendelkező házastársra leírható összeg ugyancsak 80 832 SKK (*Zákon č. 595/2003 Z. z., § 11*) a 2003-ban érvényes az 12 000 SKK-val szemben (*Zákon č. 366/1999 Z. z.*). Amennyiben a házastárs adóköteles jövedelme nem éri el a 80 832 SKK-t, az adóalany házastársára a két összeg különbségét írhatja le az adóalapból (*Zákon č. 595/2003 Z. z., § 11*).

Megváltozott a gyermekek után leszámítható adókedvezmény is: 2003-ban 16 800 SKK-t lehetett leírni az adóalapból gyermekeként évente (*Zákon č. 366/1999 Z. z.*), 2004-ben ez 4800 SKK adóbónuszra változott, mely a fizetendő adó összegét csökkenti. Amennyiben az adóalany jövedelme meghaladta a mindenkori minimálbér hatszorosát, a gyermek után járó bónuszt, ill. ennek a fizetendő adóval módosított részét készhez kapja. Ez az intézkedés a munkanélküliség csökkentésére irányul, hiszen az adóbónuszra csak az jogosult, aki önálló vállalkozásból vagy munkaviszonyból származó jövedelemmel rendelkezik. Érdekes vonás, hogy a törvény nem tesz különbséget hazai, ill. külföldről származó jövedelem között⁶, ezzel ösztönözve a munkaerő mobilitását az országon belül és külföldre egyaránt (*Zákon č. 595/2003 Z. z., § 33, ods. 1*).

1. táblázat. A személyi jövedelemadó főbb változásai 2003–2004-ben

	2003	2004
Adókulcsok	10%, 20%, 28%, 35%, 38%	19%
Adóalapból leírható, nem adóköteles bevétel	38 760 Sk	80 832 Sk
Gyermekek utáni kedvezmények	16 800 Sk, mely az <i>adóalapot</i> csökkenti	4 800 Sk adóbónusz, mely az <i>adóból</i> számítható vissza
Adóköteles jövedelemmel nem rendelkező, ill. alacsony jövedelmű házastárs utáni kedvezmények	12 000 Sk	80 832 Sk

Forrás: Zákon č. 366/1999 Z. z.; Zákon č. 595/2003 Z. z., § 11

Vállalati jövedelemadó

A vállalati jövedelemadó-kulcs 25%-ról 19%-ra mérséklődött (*Zákon č. 595/2003 Z. z., § 15*). Ugyanakkor az új rendszer nem ismeri az osztalékadó fogalmát⁷, megszűnt ezáltal a befektetésekből és tőkenyereségből származó bevételek kettős adózása. A befektetésekből származó jövedelem csupán egyszer, a vállalati nyereség szintjén kerül adózásra.

Az adókulcs-csökkentés mellett az új adótörvény több olyan részletet is tartalmaz, melyek az adóalap nagyságát befolyásolják. A törvényhozók a vállalat valós költségei és az adótörvények az adóalapot csökkentő költségekként kezelt tételei közti különbségek minimalizálására törekedtek. A veszteség adóalapból való leírásának módja lényegesen változott: a törvény már lehetővé teszi az egész veszteség leírását a veszteség keletkezését követő legfeljebb öt éven belül⁸ (*Zákon č. 595/2003 Z. z., § 30*).

Helyi adók

Az adóreformot költségvetési decentralizáció követte, mely a helyi adók jelentős strukturális változását eredményezte. A decentralizáció eredményeképp a helyi önkormányzatok fiskális hatásköre lényegesen bővült. A törvény nyolc helyi adó⁹ és egy helyi illeték kirovására jogosítja fel, és csak egyre kötelezi¹⁰ az önkormányzatokat. A törvény nagy szabadságot biztosít az önkormányzatoknak a hatáskörükbe tartozó illetékek és adók nagyságának meghatározásában (*Zákon č. 582/2004 Z. z.*). Mindezekon felül a személyi jövedelemadó 70,3%-a illeti a helyi önkormányzatokat, 23,5%-a a nyolc regionális önkormányzatot, 6,2%-a pedig a központi költségvetésbe vándorol.

2.1.6. Közvetett adók

A törvénytervezet megalkotói számoltak a közvetlen adók esetében bevezetett viszonylag alacsony adókulcsok az állami bevételekre tett negatív hatásával. Az így kiesett bevételeket a kormány az adóterhek közvetett adók felé való eltolásával ellensúlyozta.

Hozzáadottérték-adó

Az adóreform előtt Szlovákiában két hozzáadottértékadó-kulcs (héa) létezett: a standard 20% és a 14%-os csökkentett adókulcs (*Zákon č. 289/1995 Z. z.*). 2004 januárjától a csökkentett héa-kulcsot teljesen eltörölték és egy egyesített – 19%-os – adókulcsot vezettek be minden termékre és szolgáltatásra egyaránt (*Zákon č. 222/2004 Z. z.*). A 14%-os csökkentett adókulcs eredetileg szociálpolitikai célokat szolgált, de hatékonysága komoly kétségeket ébresztett. Az adókulcsok egyesítése nem utolsó sorban a kedvezőbb adókulcsra való elszámolásra irányuló spekuláció lehetőségének kizárását is megcélozta (Mikloš 2005, 14).

Fogyasztási adó

A fogyasztási adók emelése egyrészt az EU-s jogharmonizáció részeként jött létre, másrészt viszont a közvetlen adók csökkentése miatt kiesett állami bevételeket kívánta ez úton a kormány kompenzálni. Az emelések mértéke minden esetben meghaladta az EU által megszabott értékeket, kivéve a dohánytermékek esetét. Az első eredmények azt mutatják, hogy a fogyasztásiadó-törvény módosulása és a feltételek szigorítása visszafogták az adócsalás mértékét, ami többek között a megnövekedett fogyasztásiadó-bevételben mutatkozik meg (Mikloš 2005, 14).

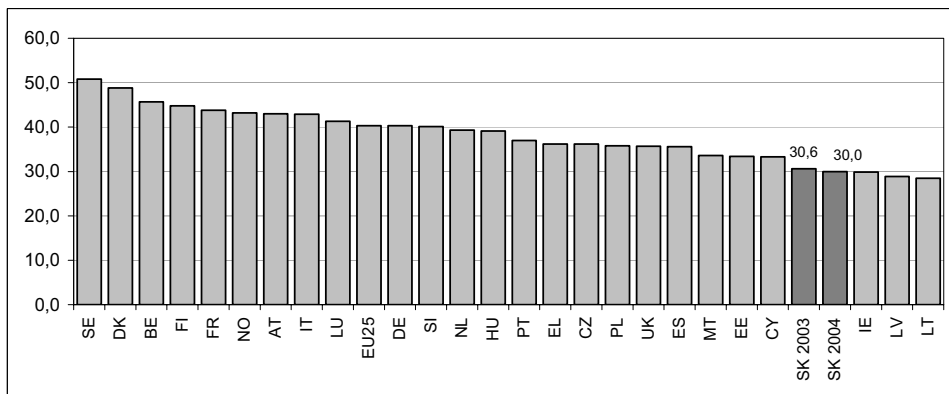
2.2. Az adóterhelés alakulása az adóreformok után

2.2.1. Teljes adóterhelés

Az adóreform nemcsak a rendszer szerkezetén változtatott, hanem az adóterhelésen is, mind makro-, mind mikrogazdasági szempontból. Az adóterhelés nagyságát a fizetett adók és járulékok GDP arányában (teljes adóterhelés) mérik.

Szlovákia a 25 EU-tagállam között 2003-ban a negyedik legalacsonyabb teljes adóterheléssel rendelkező ország volt a maga 30,6%-ával, ugyanakkor 1995 és 2003 között a legnagyobb mérséklést éppen Szlovákia vitte véghez, amikor az adóterhelés a GDP 9,9%-ában csökkent, az adóreform hatására pedig összességében 10,5%-kal (IFP 2005).

1. ábra. Teljes adóterhelés a GDP %-ában 2003-ban (ESA 95*)

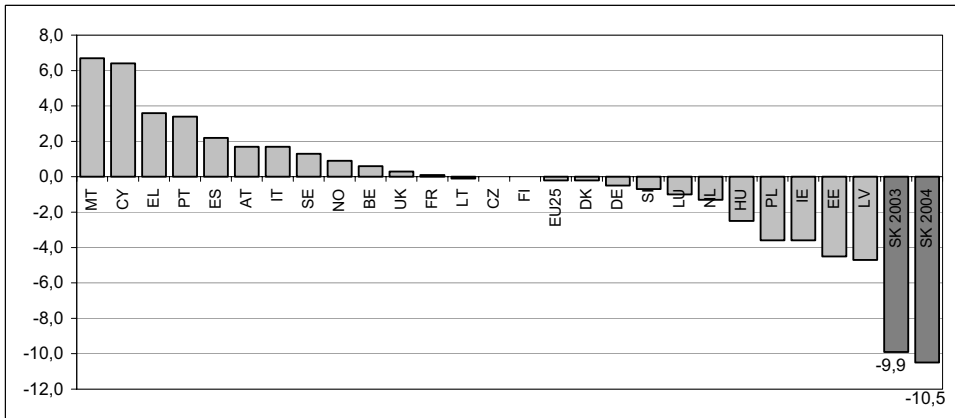


* European System of Accounts

Forrás: www.epp.eurostat.cec.eu; www.finance.gov.sk

Fontos megemlíteni az adók progresszivitását, mivel a személyi jövedelemadó az egyetlen adónem a szlovák adórendszerben, amely progresszivitással bír, ugyanakkor az OECD országai között épp ennek az adónemnek az aránya a legkisebb az adóbevételek közt. Ezzel ellentétben a szociális juttatások rendszerénél a terhelés lett meghatározva, ennek eredményeképpen annak regresszív hatása mellett a magasabb jövedelmek adóterhelésének csökkenése fokozatosan csökkent.

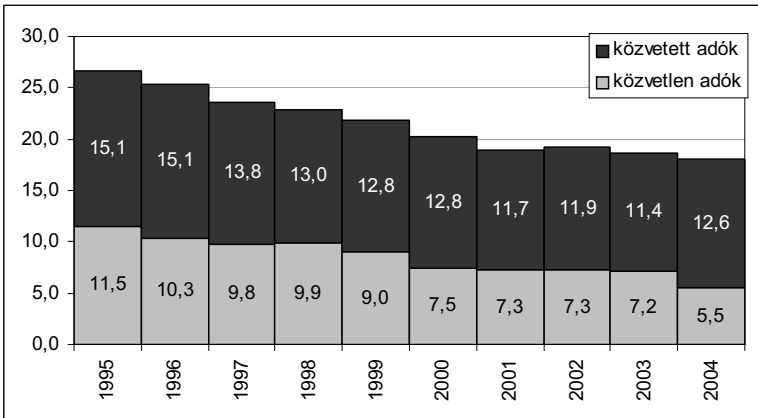
2. ábra. A teljes adóterhelés változása 1995 és 2003 között a GDP %-ában (ESA 95)



Forrás: www.epp.eurostat.cec.eu; www.finance.gov.sk

Érdeemes egy pillantást vetni az adóterhelés szerkezetének változására, ha abba nem számítjuk bele a szociális járulékokat. 1995 és 2004 között a közvetlen és közvetett adók GDP-aránya 8,5%-kal a GDP 26,6%-áról 18,1%-ára mérséklődött, 2003-hoz képest pedig 0,5%-kal, ami egyértelműen mutatja az adózás elmozdulását a közvetett adók irányába (IFP 2005).

3. ábra. A közvetett és közvetlen adók aránya 1995 és 2004 között Szlovákiában a GDP %-ában (ESA 95)



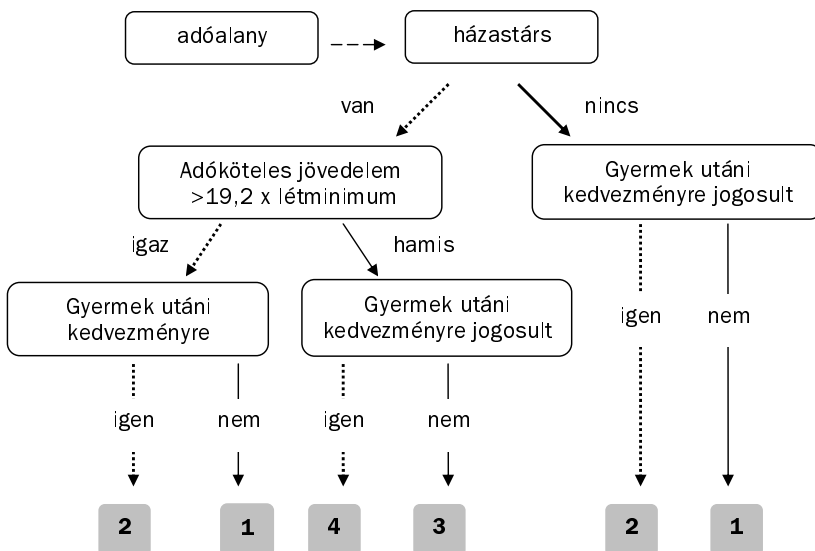
Forrás: www.epp.eurostat.cec.eu; www.finance.gov.sk

2004-ben a vizsgált adóterhelés szerkezete hangsúlyosan megváltozott, s a közvetlen adók aránya 30,6% volt, míg a közvetetteké 69,4%, amely 8%-os csökkenés 2003-hoz képest. Az EU 25-ök közt Szlovákia ezzel a legnagyobb arányeltolódással rendelkezik (IFP 2005).

2.2.2. A lakosság adóterhelése

Az adóreform átfogó, minden adónemet érintő változást hozott, hatásai ebből adódóan a társadalom minden szintjén érezhetők. Az adóreform lakosságra való hatásai statikus és dinamikus szemszögből is vizsgálhatók. Először a statikus nézetet elemeztük: ugyanazon adóalapra applikáltuk a 2003-as, ill. 2004-es személyi jövedelemadó-törvényeket. A dinamikus nézet esetében az infláció, valamint a nominális jövedelmek növekedésével is számoltunk.

A hatásvizsgálatot négy különböző csoporton végeztük, a következő séma szerint¹¹:



2. táblázat. A számításoknál használt, törvényben meghatározott adóalapot, ill. adót módosító tételek

Adóalapot módosító tételek	2003	2004
A1: adóalaptól levonandó, nem adóköteles jövedelem	38 760 Sk ¹²	A létminimum 19,2-szerese (2004-ben: 80 832 Sk)
Házastárs utáni kedvezmény (B1 < A1, ahol B1 a házastárs adóköteles jövedelme)	12 000 Sk	80 832 Sk (B1)
C1: gyermekek ¹³ utáni kedvezmény	16 800 Sk/gyermek ¹⁴	–
Adót módosító tételek: C2 (gyermekek utáni kedvezmény)	–	4 800 Sk / gyermek ¹⁵

Forrás: Zákon č. 366/1999 Z.z., Zákon č. 595/2003 Z.z., § 11

3. ábrázat. Adókulcsok 2003-ban és 2004-ben

	2003			2004
	Sk-tól	Sk -ig	Adó	
Adókulcsok	0	90 000	10%	19%
	90 000	180 000	9 000 Sk + 20% a 90 000 Sk-t meghaladó összegből	
	180 000	396 000	27 000 Sk + 28% a 180 000 Sk-t meghaladó összegből	
	396 000	564 000	87 480 Sk + 35% a 396 000 Sk-t meghaladó összegből	
	564 000	∞	146 280 Sk + 38% az 564 000 Sk-t meghaladó összegből	

Forrás: Zákon č. 366/1999 Z. z.; Zákon č. 595/2003 Z. z.

Statikus nézet

Az adóreform az előzőekben leírt négy csoport közül csupán egy, az első csoportba tartozó adóalanyok szűk keresztmetszetét érintette hátrányosan. A 2004-ben, ill. a 2003-ban befizetendő adó közti különbség így sem jelentős: a leghátrányosabb esetben is alig haladja meg az évi 100 Sk-t. A maradék három csoportba sorolható adóalanyok mindegyikét pozitívan érintette az adóreform, tehát a 2003-as évhez viszonyítva ugyanabból az adóalapból kevesebb személyi jövedelemadó befizetésére kötelesek – köszönhető ez az adókedvezmények jelentős növekedésének, valamint (magasabb jövedelmű adóalanyoknál) a személyijövedelemadó-kulcs módosulásának. A múltban az adókedvezmények hosszabb ideig változatlan szinten tartása az adóterhelés növekedését idézte elő: a jövedelmek növekedésével az adóalanyok magasabb adózási sávokba kerültek, míg az adókedvezmények változatlanok maradtak. Az új személyijövedelemadó-törvény feloldotta ezt a problémát: az adóleírások nagyságát a létminimum összegéhez kötötte, mely a jövedelmek növekedésével évről évre módosul.

Amennyiben az adóalany legalább egy eltartott gyermek után adókedvezményre jogosult, a jövedelemre való tekintet nélkül jövedelme nagyobb részét kapja kézhez, mint változatlan feltételek mellett 2003-ban. A gyermekek számának növekedésével a pozitív hatások egyre markánsabbak. Azok az adóalanyok, akiknek az adóalapjukból számított adó nem haladja meg az általuk igényelhető adóbonusz összegét, a két összeg különbségét kézhez kapják, ami ezen csoportok esetében negatív effektív adókulcsot indukál. Megfigyelhető továbbá, hogy a magasabb jövedelműek esetében az adóalap növelésével a 2003-ban, ill. 2004-ben fizetendő adó összege jelentősen elválik egymástól. A rendszer kritikusai ebben elsősorban a magasabb jövedelműek előnyös megkülönböztetését, míg lelkes hívei ezen rétegek adódiszkriminációjának csökkenését, ill. megszűnését látják.

Dinamikus nézet

A gazdaság növekedését figyelembe véve a statikus vizsgálatban előállt kép némiképp módosul: a nominális jövedelmek növekedése ellensúlyozta a statikus vizsgálat szerint hátrányosan érintett csoport veszteségeit. Az IFP¹⁶ számításai szerint 2004-ben a munkavállalók tiszta reáljövedelme nem csökkent, sőt a munkavállalók nagy része a reform bevezetésével nyert – elsősorban a gyermekes családok.

4. táblázat. A nettó jövedelem változása 2004-ben az adóalany szempontjából

	Statikus megközelítés		Dinamikus megközelítés		
	Szja és járulékok	Szja és közvetett adók	Szja és járulékok	Jövedelem reális növekedése	
				%-ban	Sk-ban
Minimálbér	3,5%	1,4%	11,7%	3,1%	561
Átlagkereset	-0,4%	-2,4%	8,4%	0,9%	963
Az átlagkereset háromszorosa	6,5%	4,5%	16,4%	8,3%	5050

Forrás: Inštitút finančnej politiky (www.finance.gov.sk)

5. táblázat. A nettó jövedelem változása 2004-ben a család szempontjából

	Statikus megközelítés		Dinamikus megközelítés		
	Szja és járulékok	Szja és közvetett adók	Szja és járulékok	Jövedelem reális növekedése	
				%-ban	Sk-ban
Munkavállaló (átlagkereset) + 2 gyermek	2,7%	0,7%	11,7%	3,9%	1433
Munkavállaló (átlagkereset) + adóköteles jövedelemmel nem rendelkező házastárs + 2 gyermek	7,8%	5,7%	17,1%	8,9%	2613
Munkavállaló (átlagkereset) + házastárs (átlagkereset) + 2 gyermek	2,9%	0,9%	13,8%	5,9%	836

Forrás: Inštitút finančnej politiky (www.finance.gov.sk)

Egyedül a közvetlen adók vizsgálatából természetesen nem lehet egyértelmű következtetéseket levonni az adóreform lakosságra gyakorolt hatásairól. A jövedelemadó terheinek csökkenéséhez a másik oldalon a hozzáadottérték-adó kedvezményes kulcsának, valamint a fogyasztói adóknak az emelése párosul, melyek beépülve a fogyasztói árakba csökkentették a reáljövedelmek vásárló erejét. Ezt a negatív hatást azonban a reáljövedelmek emelkedése az adóalanyok jelentős részénél ellensúlyozta.

Külön figyelmet érdemel a szociálisan gyengébb, ill. veszélyeztetett csoportok helyzete, mint a nyugdíjasok, minimálbérből élők, munkanélküliek és nagycsaládok.

A 2004-ben a minimálbért kereső adóalanyok tiszta jövedelme a személyijövedelemadó-törvény változásának következtében 11,7%-kal növekedett. Az alacsony jövedelmű rétegeket érintő infláció 2004-ben 8,3%-ot tett ki, tehát ennek a csoportnak ténylegesen 3,1%-kal javult a jövedelmi helyzete. A nyugdíjasokat közvetlenül nem érintette a személyi jövedelemadó változása¹⁷. A nyugdíjak valorizációjának, valamint az egyösszegű kompenzálásnak köszönhetően ezen csoport tagjainak a reáljövedelme 0,4%-kal növekedett (IFP 2005). Saját számításaink, hasonlóan más gazdasági kutatásokhoz (Moore 2005; IFP 2005) világosan azt mutatják, hogy a reform javított azon családok helyzetén, ahol legalább egy szülő dolgozik.

2.2.3. A tőkejövedelem adóterhelése

A tőkejövedelem adóterhelését háromféleképpen mutatjuk be. Először a törvény által meghatározott adómérték változását követjük nyomon, amely megmutatja, mekkora adóvonzata van a jogi személy jövedelmének. Makrojellegű vizsgálat az, amikor egyes viszonyszámokon keresztül szemléljük az effektív adóterhelést. Végül megvizsgáljuk a tőkejövedelmek adóterhelését mikroszempontból is, bemutatva azok valós adóvonzatát.

Az adóreform nyomán eltörölték az osztalékadó a kettős adózás elkerülése végett, amely azt eredményezte, hogy a jogi személyek jövedelmének összdózása 17,3%-kal csökkent 2003-hoz képest (IFP 2005):

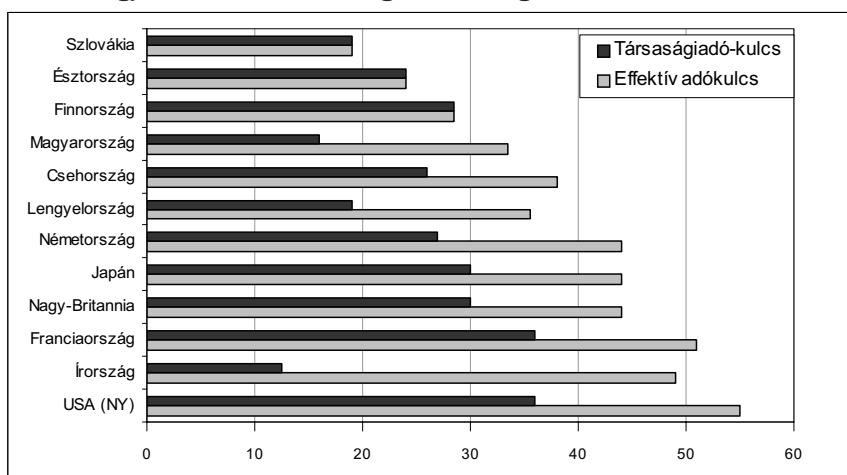
6. táblázat. A jogi személyek adóterhelése Szlovákiában

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Társaságiadó-kulcs	45,0%	40,0%	40,0%	40,0%	40,0%	40,0%	40,0%	29,0%	29,0%	25,0%	25,0%	19,0%
Osztalékadó	25,0%	15,0%	15,0%	15,0%	15,0%	15,0%	15,0%	15,0%	15,0%	15,0%	15,0%	0,0%
A megtermelt jövedelem teljes adóterhe	58,8%	49,0%	49,0%	49,0%	49,0%	49,0%	49,0%	39,7%	39,7%	36,3%	36,3%	19,0%

Forrás: Inštitút fiančnej politiky (www.finance.gov.sk)

Az alábbi ábrával szemléltetjük az egyes kiválasztott országok társasági, illetve effektív adózását, ugyanakkor megemlítendő, hogy nemzetközi viszonylatban az adatok nem feltétlenül az effektív adómértéket mutatják, hiszen országonként változó adókedvezmények élnek.

4. ábra. Egyes kiválasztott országok társasági, illetve effektív adókulcsai 2004-ben



Forrás: www.finance.gov.sk

Makrojellegű szemléletben a következő ábra mutatja be az effektív adókulcs alakulását Szlovákiában. Az első sorban a költségvetés adóbevételei és a jogi személyek bevételeinek aránya, míg a másodikban az adóbevételek és a jogi személyek pozitív üzleti eredményének aránya szerepel.

7. táblázat. Az effektív adókulcs becslése jogi személyek esetében

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Üzleti eredmény* (1)	75 033	72 989	66 238	64 994	99 585	129 795	135 633	192 980	213 650
Adóalap* (2)	77 492	78 530	71 450	70 187	98 169	106 455	134 737	163 552	210 208
Nyeréséges jogi személyek száma	18 122	20 837	21 848	22 211	26 078	32 040	36 057	37 488	43 191
Veszteséges jogi személyek száma	..**	-	-	-	32 468	31 056	30 935	33 440	34 138
Adóbevételek*	25 939	25 348	26 605	24 991	26 146	23 967	29 689	33 638	33 664
Effektív adókulcs (1)	34,6%	34,7%	40,2%	38,5%	26,3%	18,5%	21,9%	17,4%	15,8%
Effektív adókulcs (2)	33,5%	32,3%	37,2%	35,6%	26,6%	22,5%	22,0%	20,6%	16,0%

Megjegyzés: * millió Sk; ** nincs adat

Forrás: www.finance.gov.sk; www.statistics.sk

Mindkét esetben az arányok csökkenésének lehetünk szemtanúi, ugyanakkor jellemző, hogy rövid távon ingadoznak az értékek, s a mutató értékének emelkedése nem feltétlenül jelenti az adóterhelés tényleges emelkedését.

Az átlagos effektív adókulcs a tőkejövedelmek tekintetében 2004-ben 5,4%-os csökkenést mutatott (Jacobs et al. 2004), ezzel Szlovákia EU-szinten az ötödik helyen szerepel az adóterhelés terén. Feltételezik, hogy az alacsony mutató nem csak a beruházásokat, de a magánszektor aktivitását és a tőkeallokációt is serkenti.

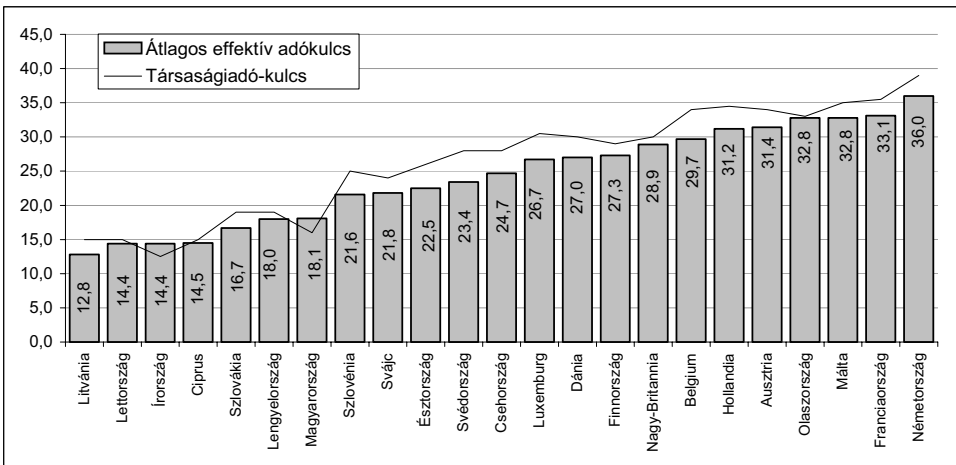
8. táblázat. A jogi személyek jövedelmeinek átlagos effektív adókulcsa Szlovákiában

Teljes átlagos effektív adókulcs		2003	2004
Átlagos adókulcs a finanszírozás forrása szerint	Fel nem osztott nyereség	25,0%	18,9%
	Értékpapír-kibocsátás	25,0%	18,9%
	Hitel	16,3%	12,3%
Átlagos adókulcs eszköztípus szerint	Épületek	21,3%	15,5%
	Immateriális javak	20,5%	15,6%
	Berendezések és gépek	20,9%	15,9%
	Pénzügyi eszközök	24,6%	18,7%
	Készletek	23,3%	17,7%

Forrás: www.finance.gov.sk

Végül a következő grafikon teljes átlagos effektív adókulcs mikroszintű eredményeit mutatja nemzetközi összehasonlításban:

5. ábra. A teljes átlagos effektív adókulcs mikroszintű eredményei nemzetközi összehasonlításban



Forrás: Jacobs (et al.) 2004; OECD 2005, II.1. táblázat; www.finance.gov.sk

3. Az adóreformok politikai és gazdasági háttere és hatása Szlovákiában

3.1. Az adóreformok politikai háttere Szlovákiában

Már említettük, hogy egy esetleges adóreformhoz (és főleg az egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetéséhez) nagy bátorságra és előrelátásra van szükség a politikai elit részéről. Manapság a kormányzás leggyakoribb formája több párt koalíciója, nagyon fontos ezért, hogy a koalícióban résztvevő összes párt magáévá tegye a reformprogramot és ne hátráltassa a reformokat.

Szlovákiára is jellemző, hogy az ország létrejötté óta koalíciók kormányoznak. Vladimír Mečiar kormánykoalíciója (1994–1998) baloldali populista beállítottságú volt, liberális gazdasági reformokról ezért szó sem lehetett ebben a kormányzati ciklusban. A helyzet 1998-ban változott, mikor a jobboldali politikai erők alakítottak kormányt. A parlamenti többség megszerzése érdekében azonban a jobboldali pártok szövetségre kényszerültek a Demokratikus Baloldal Pártjával (Strana demokratickej ľavice – SDL), mely a Szlovák Kommunista Párt utódpartja volt, s mint ilyen természetesen a baloldali szocialista eszméket követte.

Az ideológiailag egymástó merőben különböző pártok koalíciója rányomta bélyegét a Mikuláš Dzurinda nevével fémjelzett első kormányra (1998–2002). Komolyabb gazdasági reformok nehezen születtek, ugyanis a baloldal félt népszerűségének elvesztésétől. Születtek ugyan fontos reformok (a bankszektor restrukturalizációja vagy a stratégiai vállalatok privatizációjának elindítása), de az egykulcsos jövedelemadó bevezetése ebben a kormányzati ciklusban sem került terítékre.

A 2002-ben megtartott választásokon váratlan eredmény született, mikor a jobboldali és liberális pártok meglepő parlamenti többséget szereztek. Az új kormánykoalíció négy pártból állt össze (Szlovák Kereszténydemokratikus Unió, Magyar Koalíció Pártja, Kereszténydemokrata Mozgalom és az Új Polgár Szövetsége), melyek egyaránt jobboldali gazdasági eszméket vallottak. A jobboldali pártok koalíciója természetesen kedvezett a gazdasági reformterveknek is, melyeket az összes párt támogatott.

Az új kormány hatalomra lépésével, melyet ismét Mikuláš Dzurinda vezetett, megnyílt az út az adóreformok előtt is. Fontos volt, hogy az egykulcsos személyi jövedelemadó terve több jobboldali párt (Demokrata Párt és a Kereszténydemokrata Mozgalom) választási programjában is szerepelt, és később a reformelképzeléseket átvette a legerősebb jobboldali párt – a Szlovák Kereszténydemokratikus Unió is. 2003 folyamán a koalíciós pártok fokozatosan végső formába öntötték az adóreformok egyes elképzeléseit és a változások a parlamentben is probléma nélkül elfogadásra kerültek. Az adóreformok kidolgozásának fontos alakja Ivan Mikloš pénzügyminiszter volt, aki egyben a Szlovák Kereszténydemokratikus Unió egyik legbefolyásosabb politikusa is. A progresszív adóreformok 2004. január 1-jén léptek érvénybe, és ezzel Szlovákia bekerült a legmerészebb és legprogresszívebb reformokat végrehajtó országok csoportjába.

3.2. A szlovákiai adóreformok hatása a gazdasági mutatókra és a költségvetésre

3.2.1. Az adóreform hatása az állami költségvetésre

Minden adóreform fontos követelménye, hogy fiskálisan semleges legyen, azaz az adóreform bevezetése után a költségvetés adóbevételei ne csökkenjenek. Különösen fontos ez a közép-európai új EU-tagországokban, melyek célul tűzték ki az euró bevezetését. A közös európai valuta bevezetésének ugyanis alapvető feltétele a költségvetési stabilitás – az államháztartás hiánya nem haladhatja meg a 3%-ot.

Ez volt a szlovák adóreform egyik kiindulópontja is, mivel a szlovák kormány az euró mielőbbi bevezetését szorgalmazza és ragaszkodik a maastrichti kritériumok mielőbbi teljesítéséhez (melyek közül az államháztartás maximális 3%-os hiánya fontos követelmény). Ezért a Pénzügyminisztérium rendkívül óvatosan közelítette meg az adóreform tervezetét, a fiskális semlegesség mindvégig alapkritérium maradt a reformok megtervezésekor. Az óvatosság jól látható volt az új adókulcsok meghatározásakor, mikor a 19%-os egységes adókulcsot a gazdasági elemzők nagy része túl óvatosnak ítélte, és maximum 17%-ot javasolt. Az illetékesek azonban kiktartottak elképzeléseik mellett, véleményük szerint az első évek költségvetési eredményei alapján lehet majd vitát nyitni az egységes adókulcs csökkentéséről.

Most, másfél évvel az adóreformok bevezetése után, még talán korai mélyreható elemzéseket végezni, de néhány következtetést már le lehet vonni. Jelenleg a költségvetés 2004-es teljes adatállománya áll rendelkezésünkre, valamint a Pénzügyminisztérium internetes oldalán (www.finance.gov.sk) megtalálhatók 2005-ös költségvetés legfrissebb (szeptember végi) eredményei és a Pénzügyminisztérium év végi prognózisai is.

9. táblázat. A szlovákiai adóbevételek alakulása 2002 és 2005 között (millió Sk-ban)

	2003	2004*	2004	2005*	2005**	2006**
Összesített adóbevételek	219 056	20 183	235 997	201 993	250 917	267 764
Hozzáadottérték-adó	83 795	113 800	104 959	117 338	113 220	121 117
Fogyasztási adó	38 047	43 200	44 597	45 371	48 263	50 190
Személyi jövedelemadó	31 888	27 803	35 358	33 256	37 995	41 578
Társasági adó	29 056	23 700	33 225	30 066	35 255	38 308

Megjegyzés: * költségvetési tervezet, ** prognózis

Forrás: www.finance.gov.sk

Ha megnézzük a költségvetés teljes adóbevételét, szemmel látható, hogy a reformok után nem történt drasztikus adóbevétel-visszaesés. Míg a szlovák közszféra adóbevételei 2003-ban 219 056 millió koronát tettek ki, 2004-ben az adóbevételek elérték a 235 997 milliós szintet. A közigazgatás adóbevételei tehát évközi szinten 7,73%-kal növekedtek. Ha azonban figyelembe vesszük az inflációt, mely 2004-ben a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján 7,5%-ot ért el, az adóbevételek valós értéke nem mutat számottevő növekedést. Csökkenő trenddel számol a 2005. évi költségvetés-tervezet is, amely csak 201 Mrd korona adóbevétellel számol¹⁸. Meg kell viszont említeni, hogy 2004-ben a Pénzügyminisztérium alultervezte az adóbevételeket (220 Mrd tervezett adóbevétel – 236 Mrd valós adóbevétel), ez megismétlődhet 2005-ben is. Ezt a feltevést támasztják alá a 2005-ös év előzetes

eredményei is, melynek első kilenc hónapjában a központi költségvetés adóbevételei 163,23 Mrd koronát tettek ki, ami jelentősen meghaladja az előző év eredményeit azonos időszakban (152,25 Mrd korona). Ha a meglévő adatok segítségével előrevetítjük az év végi adóbevételeket, akkor ezek 217,6 Mrd koronát fognak kitenni, ami csaknem 4%-kal jobb, mint az előző év eredménye. Hasonló eredményeket mutat a Pénzügyminisztérium legutolsó prognózisa is, mely a közszféra év végi adóbevételeit 250 Mrd koronára becsüli.¹⁹ A Pénzügyminisztérium elemzői az említett prognózisban előrejelzik a jövő évi adóbevételeket is, melyek várhatóan tovább nőnek és elérik a 268 Mrd koronát is.

Az adóreform nem befolyásolta tehát komolyabban a teljes adóbevételek alakulását Szlovákiában. Érdekes változások mentek azonban végbe az adóbevételek struktúrájában. A legjelentősebb változások természetesen a hozzáadottérték-adó és a jövedelemadó területén mentek végbe, itt került ugyanis bevezetésre az egyékes 19%-os adókulcs.

A 2003-as év adóbevételeinek vizsgálata azt mutatja ki, hogy az adóbevételek legjelentősebb részét a hozzáadottérték-adó (héa) tette ki (83,7 Mrd Sk, a teljes adóbevétel 41,8%-a). Az adóreformok egyik legkomolyabb lépése az egységes 19%-os hozzáadottérték-adó bevezetése volt, mely felváltotta az addig használt két adókulcsot. Mivel több alaptermék (pl. élelmiszerek, utazás, sajtótermékek, könyvek stb.) adókulcsa emelkedett, várható volt a teljes héabevételek növekedése. A valós adatok viszont más képet mutatnak – a héa tervezett bevételei 113,8 Mrd-ot tettek ki, a valós bevételek viszont csak 105 Mrd-ot értek el. Ez azt jelenti, hogy a valós bevételek 8,9 Mrd-dal maradtak el a tervezett bevételektől.

Az adatok további analízise azt mutatja, hogy a héabevételek kiesése nem függ össze az adóreformmal. Szlovákia 2004-ben ugyanis belépett az Európai Unióba, ami jelentős változásokat hozott az importált termékek héája terén. 2004. május elseje előtt az importált termékek héája a vámhivatal hatáskörébe tartozott és az importőrök kötelesek voltak ezt azonnal befizetni. Az EU-belépés ezt a folyamatot megváltoztatta, és a importtermékek héa befizetésének eltolódása (és az adócsalások számának növekedése) okozta a teljes héabevételek kiesését. A Pénzügyminisztérium számításai alapján az EU-tagság hatása a héabevételek csökkenésére 8,1 Mrd korona (IFP 2005). Az EU-tagság negatív hatását a héa bevételeire megerősíti 2003 és 2004 első négy hónapjának összehasonlítása a héabevételek terén. Ez az összehasonlítás kimutatja, hogy a héabevételek 2004 első négy hónapjában hozzávetőlegesen 20%-kal nőttek évközi szinten. A következő hónapokban viszont ez a növekedés teljesen eltűnt és a héa bevételeinek növekedése nem érte el a fogyasztás növekedését sem.²⁰

Az adóreformok a jövedelemadó terén okozták a legmélyrehatóbb változásokat. A legnagyobb érdeklődés és várakozás az egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetését kísérte – egyes közgazdászok a jövedelemadó-bevételek komoly csökkenését jósolták, mások viszont biztosak voltak a bevételek jelentős növekedésében. A Pénzügyminisztérium elemzői ezért a jövedelemadó bevételeit tervezték meg a legóvatosabban, a bekövetkező változásokat ugyanis nem lehetett teljes mértékben felmérni.

A jövedelemadó bevételeiről fokozatosan beérkező adatok felülmúlták a várakozásokat és az optimista jóslatokat támogatták. A közszféra jövedelemadó bevételeit

2004-ben 62 Mrd-ra tervezték – a valós bevételek ezzel szemben meghaladták a 73 Mrd-ot. A jövedelemadóból tehát 11,3 Mrd többletbevétel folyt be 2004-ben, ez 18%-os többletet jelent. Az évközi összehasonlítás is az adóbevételek stabilitásáról tesz tanúbizonyosságot, a 2003-es jövedelemadó-bevételek 70 Mrd koronát értek el Szlovákiában, ami csaknem megegyezik az adóreform után befolyt jövedelemadóval.

A jövedelemadó-bevételek további vizsgálata azt mutatja, hogy mind a személyi jövedelemadó, mind a társasági adó bevételei meghaladták a költségvetésben tervezett értékeket. A személyi jövedelemadó bevételeit 27,8 Mrd-ra tervezték, a valós bevétel azonban meghaladta a 35 Mrd koronát (27%-os többlet). Hasonló jó eredményeket értek el a társasági adó bevételei, melyek a tervezett 23,7 Mrd koronás bevételeket messze meghaladva elérték 33 Mrd koronás szintet (40%-os többlet). Pozitívként lehet továbbá elkönyvelni azt a tény is, hogy 2004-ben mind a személyi jövedelemadó, mind a társasági adó bevételei meghaladták az előző évi jövedelemadó-bevételeket (10%-os, illetve 14%-os többlet).

Fontos kérdés az, hogy mi okozta a jövedelemadó-bevételek várakozáson felüli eredményeit. Már említettük, hogy a jó eredményekben nagy szerepet játszott a Pénzügyminisztérium konzervatív költségvetésalkotási politikája. Mivel az adóreformok nagy változásokat hoznak, a Pénzügyminisztérium szakemberei szándékosan alacsonyra tervezték a jövedelemadók bevételeit, hogy az esetleges bevételkiesés ne növelje az államháztartás hiányát. Az adóbevételek jó eredményei nemcsak a konzervatív tervezésnek köszönhetők, további faktorok is komoly szerepet játszottak.

A személyi jövedelemadó bevételeinek pozitív alakulásában nagy szerepet játszott például a reálbérek a vártnál magasabb növekedése. A Pénzügyminisztérium elemzői a költségvetés összeállításakor a reálbérek 0,6%-os csökkenésével számoltak, a valóságban a reálbérek 2,5%-kal növekedtek 2004-ben. A személyi jövedelemadó bevételeinek tervezésénél továbbá nem lehetett tudni azok számát, akik igénylik majd a gyermekekre vonatkozó adóbónuszt. Komoly gondokat okozott az is, hogy Szlovákiában ezidáig még nem készült statisztika arról, hogy mennyi alkalmazott tartozik az egyes bérsávokba.

A 2004-es társaságjádó-bevételek pozitív eredményeihez két fő faktor járult hozzá. Az első faktor a szlovákiai társaságok nyereségének a növekedése, mely 2004-ben 10%-os volt az előző évhez képest. Ez nagyban annak tudható be, hogy a társasági adó kulcsának a csökkenése csökkenti az „adótrükközés” rentabilitását és a társaságoknak jobban megéri nagyobb nyereséget kimutatni. Pozitív hatással volt a társaságok nyereségére 2004-ben a szlovákiai magas gazdasági növekedés is, az említett két hatás hányada viszont rendkívül nehezen kvantifikálható. A második faktor, mely nagy mértékben hozzájárult a társasági adó bevételeinek pozitív alakulásához, az adóalap kiszélesítése volt. Az adóreformok egyik határozata ugyanis nagy mértékben (mintegy 29%-kal) kiszélesítette a társasági adó alapját, ami megmutatkozott abban is, hogy a kimutatott nyereség és az adóalap közötti különbség 2004-ben 3,5 Mrd koronára csökkent az előző évi 30 Mrd koronáról (IFP 2005). Meg kell viszont említeni, hogy a kimutatott nyereség és az adóalap közötti különbség rendkívül volatilis volt a múltban Szlovákiában, ezért még nem lehet messze menő következtetéseket levonni.

Az egyetlen adófajta, melynek bevételei csaldást okoztak az adóreformok után, a kamatok, nyeremények és egyéb jövedelmek után fizetett adó volt, mely automatikus levonással kerül befizetésre. A Pénzügyminisztérium szakemberei a 2004-es költségvetés összeállításakor 11,4 Mrd bevételre számítottak ebből az adófajtából, az év végi eredmények azonban 5,7 Mrd bevételkiesést mutattak ki. A váratlan bevételcsökkenés döntően a kamatok a vártnál nagyobb mértékű esésére vezethető vissza, mely visszavetette a kamatadókból származó bevételeket.

4. Összefoglalás

Leszögezhető, hogy az eddig beérkezett költségvetési adatok egyértelműen bizonyítják a szlovák adóreformok pozitív hatását a költségvetésre. A pesszimista gazdasági elemzők által várt adóbevétel-kiesés elmaradt, a reformok által legjobban érintett adótípusok (személyi jövedelemadó és társasági adó) bevételei nőttek mind a költségvetési tervekkel, mind a 2003-as év adóbevételeivel szemben. Bevételkiesés csak a kamatadónál és a hozzáadottérték-adónál mutatkozott, de a kiesés oka mindkét esetben az adóreformoktól eltérő hatásokra vezethető vissza.

Mi sem szolgálhat jobb bizonyékként egy nagy horderejű adóreform sikerére, mint a hatalmas hazai és nemzetközi pozitív visszhang. Természetesen a média reakciója nem feltétlenül szolgálhat mindig helyes mérőszámnak, annyi azonban bizonyos, hogy kimutatható előnyökkel jár az egykulcsos adórendszer választása. Talán a legfontosabb ezek közül az adórendszer átláthatóságának növelése, illetve a gazdasági alany ösztönzése a magasabb profit elérésére és tényleges kimutatására. Ezzel a legális munkavégzés aránya is növekszik. Az egykulcsos adórendszer elősegíti a szabadabb beruházást, megtakarítást és a fogyasztást a gazdaság költségei csökkennek ezzel reális alapot biztosít a külföldi működőtőke-beruházásoknak. Hasonlóan Szlovákiához más tranzitív országnak is célszerű megfontolni ezen előnyök okos meglovaglását. Természetesen, az egykulcsos adótábla nem gyógyír minden problémára, ahhoz, hogy ténylegesen elérje célját, ki kell egészülnie más, a gazdaságot átfogóan befolyásoló gazdasági intézkedésekkel.

Jegyzetek

1. Szlovákiában a létminimum 19,2-szerese.
2. Az összbevétel 25%-a egy összegben leírható, a kisiparosok az adóalap 60%-át írhatják le költségként (*Zákon č. 595/2003 Z. z.*, § 6).
3. A Szlovák Nemzeti Bank 2005. szeptember 12-én érvényes devizaárfolyama alapján.
4. Az eredeti tervezet szerint az adóalappól levonható, nem adóköteles jövedelem nagyságát úgy kellett volna meghatározni, hogy a 19%-os egykulcsos adó bevezetése után egyik jövedelmi réteg se fizessen több adót, mint a régi rendszer alatt fizetett volna azonos feltételek mellett. Az eredetileg javasolt 81 300 SKK személyi leírás helyett a parlament azonban 80 832 SKK-t hagyott jóvá. E feltételek mellett az adófizetők egy szűk keresztmetszete hátrányosan érintett az előző rendszerhez képest.
5. A Szlovák Nemzeti Bank 2005. szeptember 12-én érvényes devizaárfolyama alapján.
6. Feltétel viszont, hogy az adóbónuszt igénylő adóalany állandó lakhelye a Szlovák Köztársaság területén legyen (*Zákon č. 595/2003 Z. z.*, § 33, ods. 10).

7. Az új törvényben nincs az osztalékadó eltörlésre vonatkozó rész, egyszerűen „kimaradt” a törvényből.
8. A törvény szerint eddig a veszteséget öt év alatt, egyenletesen lehetett leírni, évente legfeljebb az adóalap nagyságáig, a leírás harmadik, negyedik és ötödik évében a leírás csak akkor volt lehetséges, amennyiben az adóalap meghaladta a 150 000 Sk-t. A leírás további feltétele volt, hogy a leírt veszteség nagyságának megfelelő összeget a vállalat a következő adózási időszakban beruházásra használja fel.
9. Ezek közül a legjelentősebb az ingatlanadó, valamint a gépjárműadó.
10. Személtérszállítási-illeték
11. A bekeretezett mezők választási lehetőségek, melyek lehetséges kimenetelét folytonos (az állítás hamis), ill. szaggatott (az állítás igaz) nyilak jelölik. Vegyünk egy példát: amennyiben az adóalany van házastársa, a „házastárs” mezőtől a szaggatott nyíl mentén haladunk tovább, míg a következő lehetőségig (mezőig) nem jutunk, ahol újabb választás elé kerülünk. Az eljárást addig folytatjuk, míg valamely csoporthoz nem érünk. (A csoportok 1–4 számokkal vannak jelölve. Az azonos számok értelemszerűen azonos csoportot jelölnek.)
12. Amennyiben az adóalany egészségileg károsult, a kedvezmény a következők szerint módosul:
 1. részleges rokkantnyugdíjas: A1 + 8 400 Sk
 2. teljesen rokkantnyugdíjas: A1 + 16 800 Sk
 3. egészségileg súlyosan károsult: A1+ 48 000 Sk
13. A kedvezmény feltétele, hogy az adóalany eltartott gyermekével egy háztartásban éljen.
14. Amennyiben a gyermek egészségileg súlyosan károsult, a kedvezmény az eredeti kétszeresére módosul.
15. A kedvezmény feltétele: az adóalany rendelkezik legalább a minimálbér hatszorosának megfelelő vállalkozásból, ill. munkaviszonyból származó jövedelemmel.
16. Institút finančnéj politiky.
17. A nyugdíj nem számít adóköteles jövedelemnek.
18. Ehhez azonban még hozzá kell számolni az önkormányzatok és a megyék adóbevételeit.
19. http://www.finance.gov.sk/Documents/lfp/Ekonomicke_prognozy/Prognoza_MFSR_jun_2005.xls.
20. Hasonló eredmények várhatók 2005-ben is: a költségvetés héa bevételei várhatóan ismét elmaradnak a költségvetésben tervezett értékektől (117 Mrd korona tervezett héa-bevétel – 113 Mrd korona előrejelzett bevétel).

Felhasznált irodalom

- Bautier, Philippe 2005. *Taxation in the EU from 1995 to 2003*. Luxembourg, Eurostat Press Office.
- Carroll, Robert et al. 1998. *Entrepreneurs, Income Taxes and Investment*. Working Paper, No. 6374. Cambridge, National Bureau of Economic Research.
- Emes, Joel–Clemens, Jason 2001. *Flat Tax: Principles and Issues*. Vancouver, Fraser Institute.
- Eurostat 1996. *European System of Accounts (ESA 95)*. Luxembourg, Eurostat Press Office.
- Hetényi István 2000. *Miért, hogyan, mennyit? Adókönyv*. Budapest, APEH. www.apeh.hu/informacio/ado2000.pdf.
- Hetényi István 2004. Adózási dilemmák. *Fejlesztés és Finanszírozás*, 2004/3., 53–62. p.
- Hodnotenie roku 2004 a vnímanie reforiem* 2004. Bratislava, Centrum informačných stratégií. www.government.gov.sk/cis/hodnotenie_reforiem.php.

- IFP 2005. *Prvý rok daňovej reformy alebo 19% v akcii 2005*. Bratislava, Inštitút finančnej politiky. www.finance.gov.sk.
- Jacobs et al. 2004. *Company Taxation in the New EU Member States*. Mannheim–Frankfurt, Ernst & Young–ZEW.
- MF 2005a. *Koncepcia daňovej reformy v rokoch 2004–2006* 2005. Bratislava, Ministerstvo financií SR. www.finance.gov.sk.
- MF 2005b. *Podklad k daňovej reforme* 2005. Bratislava, Ministerstvo financií SR. www.finance.gov.sk.
- Mikloš, Ivan 2005. *Kniha reforiem – ako si Slovensko získalo medzinárodné uznanie v ekonomickej oblasti*. Bratislava, Ministerstvo financií Slovenskej republiky.
- Moore, David 2005. *Slovakia's 2004 Tax and Welfare Reforms*. IMF Working Papers 05/133, Washington, International Monetary Fund.
- OECD 2005. *OECD Tax Database 2005*. Taxation of Corporate and Capital Income, Table II.1. www.oecd.org/dataoecd/26/56/33717459.xls.
- Schratzstaller, Margit 2005. *Company Tax Co-ordination in an Enlarged EU*. www.euroframe.org/fileadmin/user_upload/euroframe/docs/2005/session5/eurof05schratzstaller.pdf.
- Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 289/1995 Z. z. v znení neskorších predpisov o dani z pridanej hodnoty*. www.nrsr.sk.
- Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 366/1999 Z. z. o daních z príjmov*. www.nrsr.sk.
- Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 554/2003 Z. z. o dani z prevodu a prechodu nehnuteľností*. www.nrsr.sk.
- Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov*. www.nrsr.sk.
- Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 582/2004 Z. z. o miestnych daniach a miestnom poplatku*. www.nrsr.sk.
- Zákony I/2003. Zborník úplných znení zákonov daňových, účtovných a vykonávacích a súvisiacich predpisov platných k 1. 1. 2003* 2003. Žilina, Poradca s. r. o.
- Zákony I/2004. Zborník úplných znení zákonov daňových, účtovných a vykonávacích a súvisiacich predpisov platných k 1. 1. 2004* 2004. Žilina, Poradca s. r. o.
- Zákony I/2005. Zborník úplných znení zákonov daňových, účtovných a vykonávacích a súvisiacich predpisov platných k 1. 1. 2005* 2005. Žilina, Poradca s. r. o.
- www.epp.eurostat.cec.eu.
- www.ineko.sk/archiv/projekt_heso_prieskum_reformy.pdf.

CSABA ÁRENDÁS – TAMÁS DUDÁS – GÁBOR ILLÉS – MARIANNA SZINEK KÉNESY
TAX REFORM IN SLOVAKIA IN 2004 – THE ONE YEAR OF 19%

The main goal of the study is to demonstrate the tax reform that took place in Slovakia in 2004 and its economic and social consequences as well. The authors of the study defined three main goals, of which the goal of the first is to demonstrate those new ideas and reforms that stand behind the tax reforms. The second most important goal of the study is to demonstrate the consequences of the tax reform made in Slovakia on the population and the Slovak economic system as well. The third, (less important) goal of the study is to emphasize those elements of the Slovak tax reform that were successfully made and those that - according to the authors - are not advisory to follow in a possible planned tax reform of another country.

The set goals are reflected by the structure of the study, that consists of three parts. The first part is an introduction that shows the role of taxation in the modern market economy and outlines the possible tax reforms. This part

gives a picture on the tax reforms that have been made recently, that inspired the Slovak tax reform in a great extent. The second part of the study is perhaps the most important part which introduces the steps of the Slovak tax reform and outlines the effect of reforms on the population. The third part analyses the consequences of the reforms, too, but in this part the effect of the reforms on state budget and economic indicators is in central position.

It can be stated that the budget data that have been recorded up now expressly confirm the positive effect of the Slovak tax reforms on budget. There was no shortage of tax revenues that has been anticipated by pessimistic economic analysts, revenues of tax types that are the most concerned by the reforms (personal income tax and company tax) increased compared with the budget plans and tax revenues of the year 2003, as well. Revenue deficits were present in case of interest tax and value-added tax, but its reason was in both cases different from effects of the tax reform.

What could be a better proof for the success of an immense tax reform than an immense domestic and international positive reaction. Obviously, the reaction of the media cannot serve always unconditionally as a correct measurement, although one thing is sure that there are provable advantages of selecting one-rate taxation. Perhaps the most important of them is the increase taxation transparency, and/or inspiration of economic object to reach a higher profit and to show it actually. Therefore the rate of legal labor provision increases. One-rate taxation supports more free investment, savings, and consumption, economical costs decrease, this way ensuring a real basis for foreign capital investments. Like Slovakia, other transition countries should also consider these advantages. Obviously, one-rate taxation is not a remedy for every problem, another economic measures that influence economy are to be applied, too.

ESTÉLYI KRISZTINA–KESZEGH BÉLA– KOVÁCS PÉTER–MIKÓCZY ILONA

Munkaerőmozgás a szlovák–magyar határ mentén

KRISZTINA ESTÉLYI–BÉLA KESZEGH–PÉTER KOVÁCS–ILONA MIKÓCZY
LABOR-FORCE MIGRATION ALONG THE SLOVAK–HUNGARIAN BORDER

331.55(437.6)
331.55(439)
331.55(4)

Slovakia, Hungary, European Union, migration of labor-force, labor market, labor-force commuting, labor-force lending, employment.

1. Bevezető

Az Európai Unió bővítésével új lehetőségek nyíltak meg a szlovákiai és a magyarországi munkaerő számára. A korábbi bővítések tapasztalatai alapján számos szakértő, kutatócsoport és kormányzati szerv próbálta felmérni a várt munkaerőmozgás lehetséges volumenét az új tagállamokból a régi tagállamok irányába. A legtöbb feltételezés és felmérés alapján a régi tagországok munkaerőpiacuk elárasztásától tartottak az újonnan csatlakozó országokból meginduló munkaerő által; ugyanakkor az új tagállamok az „agyelszívás” lehetősége miatt adtak hangot aggodalmuknak.

Másfél évvel az Európai Unió bővítése után megállapíthatjuk, hogy a nyugati irányú munkaerő-exodus rémképei valótlanok voltak és a munkaerőpiacot megnyitó országokba mérsékelt létszámban érkező közép-európai munkaerő a piac veszélyeztetése helyett sok esetben inkább javította a gazdaság versenyképességét. A legenda lengyel vízvezeték-szerelők, szlovák ápolónők vagy magyar pincérek száma messze elmaradt az előrejelzésektől és társadalmi hatásuk inkább csak a politikai harcok kereszttüzeiben értékelődött fel.

Bár jóval kevesebb tanulmány foglalkozott az új tagországok közti munkaerő-áramlás elemzésével a statisztikai adatok és becslések azt igazolják, hogy ennek mértéke jelentősen meghaladja az ezzel kapcsolatos előrejelzéseket. Különösen igaz ez a határ menti régiókra, ahol sok esetben nyelvi akadályok nélkül bővültek a lakosság munkavállalási lehetőségei. Szlovákia esetében ilyen munkaerőmozgást figyelhetünk meg a szlovák–magyar, a szlovák–cseh és a szlovák–lengyel határ mentén, ám a mozgás mértéke mindhárom esetben más méreteket ölt. A különbségeknek gazdasági, társadalmi és történelmi okai vannak, ugyanakkor ez a kutatás nem

a határok menti munkaerőmozgás jellegének komparatív elemzésével hivatott foglalkozni.

Kutatásunk célkitűzése elsősorban a magyar–szlovák határ mentén történő munkaerőmozgás irányának, mértékének, jellegének és irányvonalainak feltérképezése, különös tekintettel ezek hatására a határ menti régiók gazdaságára és társadalmi változásaira. Szlovákia déli határa mentén megfigyelhető „munkaerő-szomszédolás” elsősorban a szlovákiai magyarság részére kínál különösen előnyös terepet. A nyelvi korlátok nemlétéén túl az eltérő gazdasági mutatók tovább fokozták a munkaerő-ingázás lehetőségeit, amely rövid időn belül jelentős méreteket öltött. Jól megfigyelhető ez a mozgás a határvonal nyugati részén. A keleti régiók más jellemzőkkel bírnak, így más lehetőségeket rejtnek.

Kutatásunk során néhány jelentős nehézséggel kellett megküzdenünk, amely az adatgyűjtés elé különböző akadályokat görgtetett. Ezek megértéséhez szükséges tisztáznunk a munkaerő-vándorlás (*migration*) és a munkaerő-ingázás (*commuters*) közti különbségeket. Míg a vándorlás esetében a munkavállaló elhagyja lakhelyét és az új munkahely közelébe költözik, addig az ingázók esetében a munkavállaló minden nap elutazik a munkahelyére, ahonnan a munka végeztével újra hazatér. A határ menti mozgás esetén az ingázás jelensége a meghatározó, az ingázók száma azonban az Európai Unió szabályozása és az aktuális törvények szerint nehezen követhető. Mivel az uniós berendezkedés a határon átnyúló munkaerő-kölcsönzést is lehetővé tesz, a munkavállalók száma még nehezebben felmérhető. A fent említett okokból az ingázók számának meghatározásakor csupán becslésekre és a vállalatok által közzétett adatokra támaszkodhatunk, ezáltal viszont elkerülhetetlen egy bizonyos mozgástér-hibahatár jelenléte. A hibahatár tudatosítása mellett azonban a becslések elegendő információt kínálnak az ingázók arányának bemutatására és a feltételezett gazdasági és társadalmi hatások elemzésére.

Tanulmányunk első része a munkaerőmozgás jogi hátterét vizsgálja. Az Európai Unióhoz való csatlakozással egy új koncepció valósult meg az új tagországok munkaerőpiacán, amely minimálisan korlátozza a munkavállalást. Míg a régi tagállamok munkaerőpiacát néhány esetben átmeneti korlátozások szabályozták, az új tagállamok megnyitották az ingázók és a vándorlók számára. A jogi háttér ismertetésének keretén belül bemutatjuk azokat az Európai Unió által használt jogi fogalmakat, rendelkezéseket és esetleges jogi lehetőségeket, amelyek a munkaerő mozgását hivatottak értelmezni és felügyelni. A jogi háttér bemutatásakor külön figyelmet szentelünk a munkaerő-kölcsönzés lehetőségeinek és szabályozásának, amely nem várt mértékben jelent meg a munkaerőpiacon. A rendeletek és törvények értelmezése különös fontossággal bír, mivel elengedhetetlen a kormányzatok, vállalatok mozgásterének pontos ismerete ahhoz, hogy tanulmányunk javaslatokat fogalmazzon meg.

A tanulmány második része a munkaerőmozgást a gazdasági mutatók viszonylatában vizsgálja. Az eltérő gazdasági mutatók magyarázatul szolgálnak az ingázók számának jelentős megnövekedésére. Prognózisok segítségével megpróbáljuk felvázolni a közeljövőben kialakuló lehetséges tendenciákat. A gazdasági mutatók segítenek megérteni bizonyos társadalmi reakciókat, továbbá segítenek megcáfolni vagy alátámasztani a napi politikai csaták felvetéseit és esetleges rémképeit. A munkaerőmozgással leginkább összefüggő gazdasági tényezők ismeretével lehetőségünk nyílik további ajánlások megfogalmazására, amelyek lehetővé teszik, hogy a

kormányzatok tudatos felügyeletével a munkaerő-ingázás mindkét ország számára maximális hasznot hozzon, kerülve a szürke-, illetve feketegazdaság elburjánzását.

A tanulmány következő része a téma gyakorlati munkaügyi oldalát szándékozik bemutatni. Felvázoljuk, hogy működik a munkaerő-ingázás a mindennapokban, és milyen körülmények idézték elő az ingázók számának megsokszorozódását. Ez a fejezet mutatja be a munkaerőmozgás gócpontjait, ahol az ingázók száma a legnagyobb mértékű, továbbá itt kapunk képet arról, hogy az elmúlt másfél évben az ingázók száma milyen arányokat öltött. Az ingázás méretének ismertetésével párhuzamosan bemutatjuk a munkaerőpiac átalakulását, amely különböző hatással volt a társadalomra a határ mindkét oldalán. A munkaerőpiac átrendeződése segít felmérni a társadalmi és gazdasági lehetőségek és veszélyek mivoltát, ugyanakkor segít egy átfogó határ menti munkaügyi koncepció kidolgozásában.

2. A munkaerőmozgás jogi háttere

Az Európai Unió egységes piacának alapelve a termelési tényezők szabad áramlása. Ez nemcsak az áruk, a szolgáltatások és a tőke, hanem a munkaerő szabad mozgását is feltételezi. A munkaerőpiac liberalizálását már az Európai Közösséget létrehozó római szerződés (1957. március 25.) is célul tűzte ki. A gazdasági érdekek alapján elindult integráció fő célja volt a versenyképesség növelése a világpiacon, mely integráció korlátozó államhatárokkal elképzelhetetlen. A versenyképesség szempontjából pedig kulcsfontosságú az összehangolt munkaerőpiac.¹

2.1. A közösségi munkaerőpiacra és a közösségi munkavállalókra vonatkozó jogi szabályozás

A közösségi joganyagban a munkaerőpiac összehangolásáról mind az elsődleges, mind a másodlagos jogforrásokban található rendelkezések. A római szerződés 48., 52., valamint 58. cikkelye releváns a munkaerő szabad áramlását illetően. A 48. cikkely rendelkezik arról, hogy egy tagországbeli munkavállaló másik tagállamban meghirdetett állásajánlatra jelentkezhet, valamint, hogy a munkavállaló a másik tagállam területére szabadon beléphet, ott tartózkodhat és munkát végezhet, mégpedig az adott tagállam állampolgárai alkalmazására vonatkozó törvényeknek, rendeleteknek és előírásoknak megfelelően. A római szerződés 52. és 58. cikkelye egy tagállam állampolgárainak egy másik tagállamban történő letelepedésére vonatkozó mindennemű korlátozás megszüntetéséről szól. Ezen cikkelyekben foglaltakat, a szabad költözés és munkavállalás jogát egészítette ki az azonos bánásmódhoz való jog.

Gyakorlati jelentőséget az alapító szerződés rendelkezései 1968-ban nyertek, az Európai Tanács 1612/68 EGK² rendeletével, mely részletesen szabályozza azokat a jogokat, melyek megilletik azokat a tagállami munkavállalókat, akik egy más tagállam területén vállalnak munkát. A szabályozás célja és lényege a rendelet alapján a következőképpen fogalmazható meg: A közösségi munkavállalók közötti megkülönböztetés tilalmának elve maga után vonja, hogy a tagállamok valamennyi állampolgára a foglalkoztatás tekintetében ugyanolyan jogokat élvezzen, mint a hazai munkavállalók.³

A szabad munkaerőmozgás szempontjából döntő fontosságú az 1408/71 EGK-rendelet a munkavállalókra, az egyéni vállalkozókra és családtagjaikra vonatkozó társadalombiztosítási rendszerek koordinációjáról, valamint e rendelet végrehajtását szabályozó 574/72 EGK-rendelet. A két rendeletet meghozataluk óta sokszor módosították. Személyi hatályuk a biztosítottakra és családtagjaikra terjed ki, de ezen túlmenően valamennyi közösségi állampolgár számára szabályozzák az egészségügyi ellátást ideiglenes – más tagállambeli – tartózkodása alatt.

Jelen tanulmánynak nem elsődleges célja a közösségi jogfejlődés vizsgálata, azonban témánk szempontjából fontosnak tartjuk a rendeletek alapelveinek tisztázását:

1. *Csak egy ország jogrendszere* vonatkozik a biztosítottra, mégpedig – az állandó lakóhelyétől függetlenül – annak az országnak a jogrendszere, ahol a tagállami munkavállaló alkalmazásban áll.

2. Az *egyenlő bánásmód elve* alapján a vendégmunkások ugyanolyan bánásmódban részesülnek, mint a befogadó tagállam dolgozói.

3. A *szerzett jogok megtartásának elve* alapján az egyik tagállamban megszerzett társadalombiztosítási jogosultságot a munkavállaló magával viszi a másik tagállamba.

4. A *jogosultsági idők összegződésének elve* alapján a különböző tagállamokban szerzett jogosultsági idők összeszámíthatódnak.⁴

2.2. A közösségi munkajog szabályozása a 2004-es bővítést követően

A 2004-es bővítési hullám az Európai Unió számára nemcsak a legnagyobb, s ezáltal a legtöbb stratégiai gondoskodást igénylő bővítést, de ugyanakkor a legtöbb kihívást is magában hordó bővítést jelentette. Ezen kihívások gazdasági és társadalmi természetűek voltak, magukban foglalták a csatlakozni kívánó országok poszt-kommunista múltjából adódó demokratikus változások természetét, a gazdasági átalakulások kezelését, valamint a tagjelölt országok demográfiai adottságaiból eredő kisebbségek jogait érintő politikák kialakításának igényét.

A csatlakozási tárgyalások során a tizenötök – az unió régi tagállamai – aggodalmukat fejezték ki az újonnan csatlakozó országokból áramló „olcsó” munkavállalók miatt, valamint nemzeti gazdaságuk felkészítése érdekében átmenetileg a közösségi jog derogációjának lehetőségét követelték. Ezen igény eredményeképpen, a *Csatlakozási szerződésben*⁵ rögzített módon, a régi tagállamok a munkaerő-áramlást illetően a csatlakozást követő átmeneti időszakban nem a közösségi jogot, hanem továbbra is nemzeti szabályozásukat alkalmazhatják, azaz az új tagállamokból érkezők munkavállalását saját döntésük alapján továbbra is feltételekhez köthetik. Az átmeneti időszak legfeljebb hét évig tarthat, 2+3+2 éves szakaszokban.⁶

Magyarország és Szlovákia szempontjából is tehát a 15 régi uniós tagállammal bilaterális jogviszonyok maradnak hatályban az egységes közösségi jogszabályok és közösségi bírósági joggyakorlat helyett. Ezen bilaterális viszonyok jogi keretét *de minimis* szabályként a *Csatlakozási szerződés* határozza meg, azaz rendelkezik azokról a minimális követelményekről, amelyeket a régi tagállamoknak mindenképpen biztosítani kell az új tagállamok számára az átmeneti időszak alatt is.⁷ Fontos megjegyezni azonban, hogy a régi tagállamok a közösségi jog alkalmazását illetően

az 1612/68 EGK-rendelet 1–6. cikkelyeitől térhetnek csak el, mely a munkaerőpiacra jutás módjairól rendelkezik. A 7–9. cikkelyek által érintett foglalkoztatás és egyenlő elbánásmódot illetőleg azonban már nem.

2.2.1. A munkaerő-áramlás feltételei az új tagállamok viszonylatában

Fő szabályként a 2004-ben csatlakozó országok a csatlakozás napjától a szabad munkavállalást biztosító közösségi szabályozást alkalmazzák mind a régi, mind az új tagállamok vonatkozásában, vagyis az átmeneti időszakra vonatkozó kivételes derogációs lehetőség csak a régi tagállamok számára biztosít a közösségi jog alkalmazásának kötelezettsége alóli felmentést.

Az unióhoz egy időben csatlakozó országok egymás közti viszonylatában megvalósul a kölcsönös munkaerőpiac-nyitás, azzal a feltétellel, hogy amíg az átmeneti időszak alatt legalább egy régi tagállam még korlátozásokat tart fenn bármely új tagállammal szemben, addig az új tagállamok egymással szemben – Málta és Ciprus kivételével – élhetnek *védintézkedésekkel*, azaz nemzeti, korlátozó szabályozás bevezetésével, alkalmazásával. Védintézkedések a munkaerőpiac igazolt zavarai esetén, a rendes állapot helyreállítása érdekében foganatosíthatók; azaz *ha egy másik új tagállam állampolgárainak olyan mértékű munkaerő-áramlása valósulna meg egy adott tagállam területére, mely veszélyezteti egy adott régióban vagy egy adott szakma tekintetében az életszínvonalat vagy a foglalkoztatottságot*. Ezen védintézkedés alkalmazását a *Csatlakozási szerződés* külön eljárással szabályozza:⁸

– A védintézkedést érvényesíteni kívánó tagállamnak értesíteni kell szándékáról az Európai Bizottságot és a többi tagállamot, valamint biztosítja számukra az összes vonatkozó információt. Ezen információk alapján kérheti, hogy az Európai Bizottság részben vagy egészben függessze fel az adott régióban vagy szakma tekintetében; a rendes állapot helyreállítása érdekében az 1612/68 EGK-rendelet 1–6. cikkelyének (azaz a munkaerőpiacra jutás feltételeire vonatkozó rendelkezéseket) alkalmazási kötelezettségét. A bizottság a kézhezvételtől számított 2 héten belül határoz a felfüggesztésről, annak időtartamáról és alkalmazási köréről, majd határozatáról értesíti az Európai Tanácsot.

– Sürgős és kivételes esetekben az érintett tagállam az Európai Bizottság utólagos, indokolással ellátott értesítése mellett maga is felfüggesztheti az 1612/68 EGK-rendelet érintett cikkeinek alkalmazását.⁹

A védintézkedésről tehát elmondható, hogy reaktív jellegű, azaz már bekövetkezett munkaerőpiaci zavarokra reagál, hogy területi, illetve tárgyi hatályát tekintve korlátozott, valamint, hogy meghatározott feltételekhez – mint az életszínvonal, foglalkoztatottság veszélyeztetése – kötött.

A munkaerőpiac zavarának megállapítására a *Csatlakozási szerződés* nem tartalmaz objektív kritériumokat. Mindössze azt a tagállami jogosultságot biztosítja, hogy a munkavállalás figyelemmel kísérése céljából a tagállam „munkavállalási engedélyek”-et adjon ki, mely megfogalmazás azonban nem szerencsés, ugyanis világosan értendő, hogy ezen engedélyek kizárólag regisztrációs célt szolgálhatnak. Mindazonáltal az adatgyűjtés ezen „engedélyek” által valósulhat meg a munkaerőpiac összetételére vonatkozóan.

Megjegyzendő, hogy az Európai Unió eddigi bővítései során soha nem került sor védintézkedés kérelmezésére vagy alkalmazására.¹⁰

A védintézkedés mellett a *Csatlakozási szerződés* biztosítja az új tagállamok *viszonosságí jogát*. Ez feltételtől függő derogációt jelent, amely akkor léphet életbe, ha az adott új tagállammal szemben más tagállam védintézkedési vagy az átmeneti időszakban biztosított lehetőséggel él. A viszonosság követelménye az egyenértékűség, mely azonban nem jelent feltétlen azonosságot.

2.3. A munkaerőpiac nyitása a szlovák–magyar határ mentén

A szlovák–magyar határ menti munkaerőpiac vizsgálata nem korlátozódhat kizárólagosan az uniós csatlakozást követő időszakra. A határ menti munkaerő-áramlás már a csatlakozást megelőző években is meghatározó jelenség volt. Szlovákia és Magyarország 1999. február 12-én írta alá a kölcsönös foglalkoztatásról szóló kormányközi egyezményt.¹¹ Az egyezmény munkaerőt szabályozó kvótarendszerével elsősorban a szlovák állampolgárok éltek, akik a személyi kvótarendszer keretében vállaltak munkát, főként az akkor még munkaerőhiánnyal küszködő Komárom-Esztergom, illetve Győr-Moson-Sopron megyékben. A kormányközi megállapodás értelmében 1999-ben a kvótát éves viszonylatban először 400 főben határozták meg. Ennek megfelelően a magyar vagy a szlovák munkaerőpiacon a másik szerződő fél területéről maximális egy év időtartamra (egyszeri egy éves meghosszabbítási idővel kibővítve), illetve rövid idejű, szezonális munkavégzés céljából (legtöbb hat hónapi időtartamra) 400 fő foglalkoztatható.¹² A 400 fős keret a szlovák munkavállalók magyarországi foglalkoztatására szűknek bizonyult, ezért az egyezmény módosításai alapján a kvótát 2001-ben 800 főre; 2002-ben 1600 főre; majd 2003-ban 2000 főre emelték. Fontos megjegyezni, hogy ezen számok 1-2% kivételével alacsony képzettségű munkavállalókat takarnak.

Az egyéves időtartamú munkavállalás lehetősége Szlovákia határ menti, magyarlakta vidékein nagy népszerűségnek örvendett, ezért 2001-ben miniszteri szintű tárgyalások keretében a magyar és a szlovák fél megállapodott a munkavállalás időbeli keretének megváltoztatásáról. Tették ezt azon gazdasági érdek miatt, hogy a magyarországi cégek a jelentős betanítási ráfordítások után szívesen továbbfoglalkoztatták a már betanított, gyakorlatot szerzett dolgozókat.¹³ Mindezen intézkedések az Európai Unióba történő csatlakozás előtt az uniós normákra való felkészítésként értelmezhetők, melyek célja a határ menti népesség munkavállalásának és mobilitásának megkönnyítését szolgálta.

Jelenleg a magyar szabályozást illetően a 93/2004-es kormányrendelet (IV. 27.) rendelkezik az Európai Unióhoz történő csatlakozást követően alkalmazandó viszonosság és védintézkedés szabályairól, valamint a külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalására vonatkozó feltételekről. E szerint:

– A magyar állampolgárok számára munkaerőpiacukat megnyitó régi, valamint *valamennyi új tagállam állampolgára munkavállalási engedély nélkül vállalhat munkát Magyarországon.*

– A magyar állampolgárok piacra jutását lényegesen javító régi tagállamok állampolgárai a magyar munkaerőpiac vizsgálata nélkül kapnak munkavállalási engedélyt.

– A további régi tagállamok állampolgárai a külföldiek magyarországi foglalkoztatására vonatkozó általános szabályok szerint kaphatnak munkavállalási engedélyt.¹⁴

A fentiekre tekintettel tehát a szlovákiai munkavállalók Magyarországon engedély nélkül dolgozhatnak. A szlovák állampolgárok foglalkoztatását azonban a foglalkoztató legkésőbb a foglalkoztatás megkezdésének napján egy, a munkaügyi központhnál beszerezhető formanyomtatványon köteles bejelenteni a központ számára.¹⁵

Szlovákiában a magyar állampolgárok munkavállalása tekintetében ugyancsak nincsenek hatályban korlátozó intézkedések. A munkavállaláshoz szükséges feltételek mindössze a munkavállaló regisztrálása az idegenrendészetben, munkaszerződés vagy foglalkoztatási ígérvény, valamint a szlovákiai lakcímet igazoló dokumentum felmutatása.¹⁶

Szlovákia és Magyarország uniós csatlakozását követően a munkavállalási korlátozásoknak a két ország egymás irányában való kölcsönös eltörlésével az 1999-es kölcsönös foglalkoztatási egyezmény értelmét veszítette, ezért alkalmazása felüggesztésre került.

Amennyire progresszív képet mutatott az uniós csatlakozás előtt a szlovák–magyar kölcsönös foglalkoztatáspolitikai, ma az uniós csatlakozás után több mint egy évvel, a határ menti munkaerő-áramlásnak rendkívül ellentmondásos a társadalmi, politikai megítéltsége. Nagy viták keresztüztüében áll a szlovák–magyar határ menti ingázók jelensége. Bár csak becslült adatokra támaszkodhatunk, a napi ingázók száma körülbelül 30 ezerre tehető.

Az uniós négy szabadság elvének kihasználása alapján a két ország között is megindult az áruk, a tőke, a munkaerő és a szolgáltatások szabad áramlása. A határ menti ingázók egy része állandó alkalmazásban van Magyarországon, míg másik része munkaerő-kölcsönző cégek által foglalkoztatott. Az uniós vívmányokat és a határ menti térségek gazdasági sajátosságait kihasználva a munkaerőpiacon nagy sikerrel jelentek meg ugyanis a munkaerő-kölcsönzéssel foglalkozó cégek. Kihasználva a két ország határ menti térségeinek különböző jellemzőit; a szlovák oldalon tapasztalható magas munkanélküliséget, a szlovák béreknek a magyar minimálbérekhez viszonyított alacsony mértékét, valamint a munkaerő-kölcsönzés szolgáltatásának egyre népszerűbb mivoltát; ezen kölcsönző cégek szlovák munkaerőnek magyarországi (főként) ipari parkokba történő munkaerő-kölcsönzésére szakosodtak. A fent említett körülmények eredményeképpen lépi át nagy számban szlovákiai ingázó munkavállalók csoportja naponta a szlovák–magyar határt.

2.4. A munkaerő-kölcsönzés fogalmáról

A *munkaerő-kölcsönzés* olyan tevékenység, amelynek keretében a kölcsönbeadó a vele kölcsönzés céljából munkaviszonyban álló munkavállalót ellenérték fejében munkavégzésre a kölcsönvevőnek átengedi.¹⁷

A szolgáltatásnak számos előnye van a foglalkoztatók, a munkaadók számára. Tulajdonképpen egy hárompólusú jogügyletről van szó, melynek keretében a munkavállaló a kölcsönbeadó céggel áll munkaszerződésben, de a tényleges munkáját a kölcsönbevevő cégnél végzi. Ennek eredményeképpen a bérköltséget, a bérek járulékait, a munkáltatói járulékokat a kölcsönbeadó fizeti, a kölcsönbevevő pedig a köl-

csönzö cég szolgáltatásának díját költségként tudja a vállalat könyvelésében elszámolni. Ilyen feltételek mellett gyakran „jobban megéri” a kölcsönzött munkaerő alkalmazása, mint a saját munkaerő-állomány gyarapítása. Munkaerő-kölcsönzést a cégek előszeretettel alkalmaznak saját munkaerő-kiesés (betegség, szabadság, GYES) esetén többnyire ideiglenes jelleggel, valamint hosszú távon létszámstop (amikor felvételi korlátozás ellenére szükség van plusz munkaerőre), illetve szükségzerű létszámleépítés (amikor ugyan szükség lenne a már meglévő munkaerőre, de gazdasági megfontolások miatt a további állományban tartás nem kifizetődő) esetén. A kölcsönző cégek azáltal, hogy a foglalkoztatással kapcsolatos adminisztrációt, a ki- és beléptetést, a munkaügyi problémák kezelését átvállalják a foglalkoztatótól, nagyfokú rugalmasságot biztosítanak annak. Mindezen tények tükrében nem csoda tehát, hogy a munkaerő-kölcsönzés egyre népszerűbbé válik.¹⁸

1. táblázat. A munkaerő-kölcsönzés SWOT-analízise

<p>Erősségek:</p> <ul style="list-style-type: none"> • A munkaadó által végzett munkáltatói, adminisztratív feladatok és költségek jelentős csökkenése. • A munkaerő-kölcsönző időt és pénzt takarít meg a bérbemutatóknak, csökkenti annak adminisztratív terheit, valamint gondoskodik a munkavállalókról. 	<p>Gyengeségek:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Munkaerő-kölcsönző társaságon keresztül foglalkoztatottak magasabb mértékű kiszolgáltatottsága. • Állandó munkaszerződés hiányában a létbiztonság elvesztése.
<p>Lehetőségek:</p> <p>1. Munkaadó számára lehetséges költségmegtakarítás</p> <ul style="list-style-type: none"> • létszámstop alatt • pontosan nem tervezhető létszámigény esetén • nagy fluktuációnál • kis méretű szervezetnél <p>2. Munkavállalók gyors pótlása</p> <ul style="list-style-type: none"> • betegség, szabadság, GYES idején • mialatt a dolgozó képzésen vesz részt • sürgős munkák elvégzése, vagy váratlan nagyobb megrendelések teljesítése • ha új dolgozóra van szükség, de még nincs eldöntve, hogy állandó munkatárs legyen-e felvéve • alkalmi feladatok megoldására (pl.: projektek szervezése, rendezvények, akciók lebonyolítása) • ha szezonálisan nagyobb munkaerőigény lép fel (pl.: turizmus, karácsony) • adminisztratív munka megnövekedése (évvárás, új számítógépes rendszer, ISO bevezetése) 	<p>Veszélyek:</p> <ul style="list-style-type: none"> • a kölcsönzött munkaerő munkaszerződésének ideiglenes volta miatti motiválatlansága • a cégen belüli fluktuáció destabilizáló hatása • a bérek csökkenése

Az Európai Unióban a munkavállalók kiküldetését, kirendelését, kölcsönzését a 96/71-es sz. EK-irányelv szabályozza, melynek alapja maga a római szerződés. Ennek értelmében az EU-tagállamoknak a felségterületükre szolgáltatásnyújtás keretében kiküldött munkavállalóknak ugyanazokat a munka- és fizetési feltételeket kell biztosítani, mint amilyenek a munkavégzés helyén érvényesek, amennyiben a küldő ország rendelkezései nem kedvezőbbek. A kiküldött, kirendelt, kikölcsönzött munkavállaló az őt kiküldő ország joghatósága alatt marad, tehát ott lesz biztosított, illetve ott illeti meg a teljes körű szociális ellátás.¹⁹

A szlovák–magyar határ mentén létrejövő munkaerő-ingázás nagy százalékban ugyancsak munkaerő-kölcsönző cégek közvetítésével történik. Kérdőíves felmérésünk eredményei szerint a munkaerő-kölcsönzés leggyakrabban magyarországi szolgáltatón keresztül bonyolódik le. Ebben az esetben a szlovákiai munkavállaló magyar munkaszerződéssel rendelkezik, vonatkoznak rá a magyar munkaügyi jogszabályok, adóját, s munkabérének járulékait Magyarországon vezetik el. A munkaerőt kölcsönbevevő cég a munkaerő-kölcsönző társaságnak fizeti ki a szolgáltatás díját, mely szolgáltatási díjból a kölcsönző a magyar munkajog szabályaival összhangban kifizeti a munkavállaló bérét (legkevesebb a mindenkori magyar minimálbért).

Társadalmi megítéltség szempontjából a *munkaerő-kölcsönzésnek szlovák szolgáltatón keresztül* történő biztosítása a legvitatottabb. Ebben az esetben a munkavállalónak gyakorlatilag szlovák munkaszerződése van; adóját, s munkabérének járulékait is Szlovákiában vezetik el, ezáltal jelentős bevételektől fosztva meg a magyar államkasszát²⁰. Minderre a szolgáltatások szabad áramlására vonatkozó uniós szabályozás szerint van lehetőség, semmi akadályja tehát annak, hogy egy magyarországi vállalat szlovákiai szolgáltatást rendeljen meg. Jogilag támadható állítás azonban az, hogy a szlovák munkaerő-kölcsönzőt azért „éri meg” alkalmazni, mivel ebben az esetben a magyarországi munkabér nagysága már fedezi a kölcsönzési szolgáltatás díját is, s a munkavállaló is elégedett lehet, hiszen kézhez kapott fizetése még így is magasabb a szlovákiai minimálbérnél. Az ilyen eljárás azonban semmiképpen sem felelhet meg a fent említett EU-s irányelv rendelkezéseinek, mely fő szabályként a munkavállaló érdekeit tartja szem előtt, hiszen a kölcsönzött munkavállaló így semmiképpen sem élvezheti „ugyanazokat a munka- és fizetési feltételeket, amelyek a munkavégzés helyén érvényesek”²¹.

Ugyancsak a szolgáltatások szabad áramlásából adódóan elméletileg semmi akadályja annak, hogy egy magyar munkavállalót szlovákiai kölcsönző cég foglalkoztasson, s az Unión belül bárhova kölcsönözzön, adott esetben akár Magyarországra visszakölcsönözzön. A *visszakölcsönzés* jelensége az előző paragrafusban tárgyalt, az uniós előírásoknak nem megfelelő eljárás által válna orvosolandó problémává.

2.5. Mi a teendő a láthatatlan ingázó szlovákiai munkaerővel?

A Magyarországon munkát vállaló szlovák állampolgárookra vonatkozó számadat hiányát elsősorban annak tulajdoníthatjuk, hogy bár a magyarországi foglalkoztató köteles a nála foglalkoztatott szlovák állampolgárt bejelenteni az illetékes munkaügyi központnak, a bejelentés elmulasztása jelenleg semmiféle szankciót nem von maga után. Ennek eredményeképpen senki nem rendelkezik releváns adatokkal, hogy a munkaerő-exodus ténylegesen milyen mértékben befolyásolja Magyarország határ menti régióinak munkaerő-piaci helyzetét. Gyakori jelenség, különösen a politikai harcokban, hogy a munkanélküliséget, valamint a munkabérek alacsonyan tartottságát is a tömegesen ingázó olcsó szlovák munkaerő hatásának tulajdonítják.

A jogi kiskapuknak a foglalkoztatók és a kölcsönzők általi együttes kihasználása kétségtelenül nem szolgál a társadalom, a határ menti régiók munkaerőpiacának összehangolása, valamint a jószomszédi kapcsolatok megtartása szempontjából is káros.

Amennyiben a szlovák–magyar határ menti munkaerő-ingázás jelensége valóban sérti Magyarország érdekeit, felmerül a kérdés a már korábban említett *védintézkedés* fogalmának jogos alkalmazhatóságáról. Egyes vélemények szerint a szlovákiai ingázók nagy csoportja ténylegesen veszélyezteti a magyar munkaerőpiacot, ezért Szlovákiával szemben korlátozó intézkedések bevezetése lenne jogszerű. Tekintettel azonban az uniós négy szabadság elvére, a jószomszédi viszonyok gazdasági szempontból is lényeges vonatkozásaira, a védintézkedés jogosságának statisztikai adatokkal való igazolásának lehetetlenségére, arra a tényre, hogy ilyen jellegű intézkedéssel eddig egy tagállam sem élt az uniós bővítési hullámokat követően és a magyar fél általi esetleges bevezetése minden bizonnyal szlovák viszonyosságú intézkedéseket vonna maga után, ezen tanulmány írói a problémát a közös, összehangolt foglalkoztatáspolitikai eszközeivel való megoldása mellett érvelnek.

2.6. Európai Unió és foglalkoztatáspolitikai

Az Európai Közösség alapításakor a szerződő felek még nem számoltak azzal, hogy a gazdasági integráció mellett a változó körülmények, az újonnan csatlakozó országok magukkal hozta közösségi kihívások, valamint a váratlan gazdasági fordulatok, például az olajválság foglalkoztatáspolitikai stratégiát, megoldásokat követel. Először 1988-ban, a strukturális alapok reformjakor, mint a regionális fejlődés eszközeként foglalkoztak a munkanélküliség és a foglalkoztatás problémáinak megoldásával. A 90-es években az európai gazdaságnak azonban új típusú nehézségekkel kellett szembenéznie: a foglalkoztatás bővülése nélkül végbemenő gazdasági növekedés a szociálisan kirekesztettek jelentős csoportját hozta létre.²²

A maastrichti szerződés mondta ki először, hogy a gazdasági integrációval egyenrangú cél a magas szintű foglalkoztatás és szociális védelem.²³ Az 1997-es amszterdami szerződés már önálló foglalkoztatási fejezetet tartalmaz.

Az EU – tapasztalva a gazdaságilag aktívak arányának csökkenését, illetve ingadozását²⁴ – 1997-től fokozottan foglalkozik az uniós szintű foglalkoztatási politikával. A prioritások közé került a nők, az idős korúak, valamint a fiatalok foglalkoztatottsága. Az 1997-es lisszaboni csúcson meghirdetett foglalkoztatáspolitikai program 2010-re 70%-os foglalkoztatási arányt tűzött ki célul, majd a stockholmi csúcson az idősödő munkavállalók (55–64 év közöttiek) foglalkoztatási rátájának 2010-re 50%-ra való növelését szeretnék elérni.²⁵

Az Európai Unió munkaerőpiaca szoros összefüggésben van az Unió társadalmi összetételével. Folyamatos problémát okoz a népesség elöregedése, a népességi piramis megváltozása. A termelékenység arányszám a bővítés előtt 1,47 százalékponton állt²⁶, s ez azt jelenti, hogy a családok nem érik el a népesség szinten tartásához szükséges 2 százalékpontos arányt, azaz a népességfogyás folyamata állt be.²⁷

Ugyanakkor a foglalkoztatottsági mutatók a munkanélküliségi ráta növekedését mutatják. Hosszú távlatokban gondolkodva a gyakorlat és a szakirodalom négy pilléren keresztül látja megvalósíthatónak a foglalkoztatottság növekedését. Ezen pillérek: a gyermekek számának növekedése, az idősek munkaerőpiacon tartása, a bevándoroltak integrációjának növelése, valamint az új bevándorlás erősítése.

Az Európai Unió célkitűzéseivel összhangban Magyarország és Szlovákia is célul tűzte ki, az aktív lakosság 70%-os foglalkoztatottságát. Magyarországon ez az arány 2004-ben 60% volt, Szlovákiában 57%. A szlovákiai munkavállalóknak köszönhetően az alacsony magyarországi aktivitási arány és az utóbbi években stabil foglalkoztatottsági arány ellenére növelhető a foglalkoztatottak száma.

2. táblázat. Foglalkoztatottsági és aktivitási arány Szlovákiában és Magyarországon 1998–2005

	Szlovákia		Magyarország	
	foglalkoztatottsági arány	aktivitási arány	foglalkoztatottsági arány	aktivitási arány
1998	60,00%	69,50%	53,60%	58,20%
1999	57,70%	69,50%	55,40%	59,80%
2000	56,30%	69,90%	56,00%	59,90%
2001	56,70%	70,40%	56,20%	59,60%
2002	56,40%	69,90%	56,20%	59,70%
2003	56,90%	70,00%	57,00%	60,60%
2004	56,90%	70,00%	56,80%	60,50%
2005	57,00%	70,10%	57,00%	60,80%

Forrás: www.statistics.sk; www.ksh.hu

2.7. A szlovák–magyar foglalkoztatáspolitikai összehangolása

Szlovákia és Magyarország 2004. május 1-jével ugyanannak a gazdasági és politikai uniónak a tagja. Új tagállamainknak nem egymás ellenében, a különbözőségekre, egymással szembeni korlátozásokra kellene összpontosítani, hanem a közös fejlődésük érdekében történő együttműködésre.

Ennek az együttműködésnek lehetne jó eszköze például közös regionális foglalkoztatáspolitikai kialakítása.

A szlovák és a magyar demográfiai mutatók szintén a társadalom előregedését jelzik, azaz a két ország demográfiai képe „megfelel” az uniós összképnek. A foglalkoztatáspolitikai azonban eddig kiaknázatlan lehetőségeket rejt a két újonnan csatlakozott állam részére (is). Az összehangolt cselekvés, a problémák szupranacionális szemlélete nagyban hozzájárulhat a két ország gazdasági fellendüléséhez.

Az összehangolt foglalkoztatáspolitikai elsődleges feladata lenne mindkét államban, a foglalkoztatókat a saját állománybavételre történő foglalkoztatásra ösztönző jogalkotás, valamint a határ menti munkaügyi központok stratégiai együttműködése. Elengedhetetlen a megfelelő információáramlás, az adatbázisok összehangolása. Ezen célok fontosságának felismerését tükrözi kormányközi szinten a visegrádi négyek aktuális elnökségi programja, regionális szinten pedig a Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ és a dunaszerdahelyi Munkaügyi, Szociális és Családügyi Hivatal által nemrég aláírt egyezmény.

2.7.1. A Győr–Dunaszerdahelyi paktum

Különleges kezdeményezés indult 2005 április 21-én a Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ és a dunaszerdahelyi Munkaügyi, Szociális és Családügyi Hivatal megállapodása alapján. Az alapítók egy a szlovák–magyar határ mindkét oldalát

célzó *Foglalkoztatási paktumot*²⁸ írtak alá, mely keretként szolgál majd a szlovák és a magyar határ menti térség foglalkoztatáspolitikájának javítására.

A kezdeményezés célja²⁹ elsősorban az együttműködés, a magyar és a szlovák foglalkoztatási színvonal növelése és a munkanélküliség csökkentése, új munkahelyek teremtése a térség gazdasági társaságainak bevonásával, valamint a meglévő munkahelyek megőrzéséhez szükséges szakképzések beindítása, a feketemunka csökkentése. A paktum előírja egy adatbázis létrehozását, mely a magyar és szlovák munkaerőpiac feltérképezése által a jelenlegi munkanélküliek munkaerőpiacra történő integrálását segítené elő; valamint tekintettel az Európai Unió lisszaboni, illetve stockholmi csúcsértekezletén meghirdetett foglalkoztatási politikára, különleges figyelemmel kísérené a nők, a pályakezdők, a megváltozott munkaképességű személyek munkaerőpiaci lehetőségeit. Mindezen célkitűzések megvalósítása érdekében elrendeli egy évente legalább két alkalommal összehívandó Foglalkoztatási Fórum létrehozását, mely az alapítók, valamint a helyi és regionális szintű gazdasági és társadalmi szervezetek bevonásával a paktum célkitűzéseinek gyakorlati megvalósítását koordinálná.³⁰

A Győr–Dunaszerdahely paktum valóban egyedülálló kezdeményezés témánkban. Kérdés azonban az, hogy az aláírás többoldalú politikai kihasználhatósága mellett lesz-e más érdemi szerepe is, hogy a kezdeményezés folyamatba torkollik-e, vagy ismét csak egy aktával több kerül a szlovák–magyar határ menti együttműködés fiktív archívumába.

Pozitív tényként értékeljük, hogy a paktum szövegezése konkrétan utal a helyi gazdasági társaságoknak az együttműködésbe való bevonására, mely mind az adatgyűjtés, mind a regionális foglalkoztatáspolitikai stratégiák szempontjából sarkalatos pontot jelent. Ezen sorok írásakor azonban már fél évvel az egyezmény aláírása után vagyunk. Sajnos a kétoldali semmittevés, a csönd, mely az aláírás megtörténte után beállt, nem ad biztatást a kezdeményezés életképességével kapcsolatban.

A Kárpát-medencei nyitás Magyarország számára egy olyan lehetőség, amivel élni kell. Szükséges egy olyan jogrendszer kiépítése, olyan jogszabályok elfogadása, melyek átláthatóvá és ellenőrizhetővé teszik a Kárpát-medencei magyarok munkához jutását Magyarországon. Így a magyar államkassza elkerülhetné a jelenlegi adóbevétel-kiesést.

3. A munkaerőmozgás gazdasági környezete

A rendszerváltást követően Szlovákia és Magyarország gazdasága jelentős strukturális változáson ment keresztül. Ez a szerkezetváltás gyorsan, drasztikusan következett be. Jelentősen csökkent a bruttó hazai össztermék, nőtt az infláció és a munkanélküliség. A negatív gazdasági folyamatok fokozatosan mérséklődtek, és a 90-es évek végén ezen országok gazdasága növekedési pályára állt. Nagy szerepe volt ebben a befektetőorientált politikának – mely Magyarországon korábban, Szlovákiában később körvonalazódott –, valamint az olcsó munkaerőnek. Magyarország a viszonylag gyors gazdasági nyitásnak köszönhetően gazdasági előnyre tett szert a rendszerváltást követően Szlovákiával szemben, ahol a csehszlovák gazdasági hagyatéknak és a politikai klímának köszönhetően a gazdasági fellendülés néhány évvel később jelentkezett. Elsősorban ezeknek a tényezőknek a hatására Magyaror-

szág a 90-es évek folyamán jelentősen jobb makrogazdasági mutatókkal rendelkezett, az ebből származó helyzetelőnyét még jelenleg is megfigyelhetjük.

Bár Szlovákia gazdasági mutatói látványosan javultak az elmúlt években, a jelentős gazdasági eltérések meghatározó szerepet játszanak a munkaerőmozgás gerjesztésében. Meghatározóan növekszik ugyan a bruttó hazai össztermék, csökken az infláció és a külföldi eladósodás mértéke, de a tartósan magas munkanélküliség továbbra is a szlovák gazdaság egyik legnagyobb kihívása.

3. táblázat. A szlovák gazdaság mutatói az elmúlt években

	2001	2002	2003	2004	2005
GDP-növekedés	3,80%	4,60%	4,50%	5,50%	5,10%
Munkanélküliség mértéke	18,63%	17,45%	15,56%	13,07%	11,00%
Infláció	7,10%	3,30%	8,50%	7,50%	2,80%
Átlagbér euróban ³¹	316,51	345,85	367,71	405,08	428,42

Forrás: www.statistics.sk; www.emplyment.gov.sk

Míg a 90-es években Magyarország ért el meghatározó gazdasági előretörést, addig a 2000-es éveket követően gazdasági megtorpanást figyelhetünk meg. A magyar folyamatokkal ellentétben a felzárkózni igyekvő Szlovákia ugyanakkor jelentős sikereket könyvelhet el. A mélyreható reformoknak köszönhetően nemzetközileg elismert gazdasági irányváltásnak lehetünk tanúi, míg Magyarországon az átpolitizált, rugalmatlan gazdaságpolitika jelentős lendületvesztéssel jár. Bár a gazdasági mutatók továbbra is növekedést jeleznek, a gazdaság potenciális lehetőségei nem kerülnek teljes mértékben kiaknázásra. A mutatók visszaesésének okai a gazdasági versenyhelyzet átalakulásában kereshetők, ahol Magyarország szomszédai jelentősen felerősödtek, mely jelenséghez viszont a magyar gazdaságpolitika nem igazodott.

4. táblázat. A magyar gazdaság mutatói az elmúlt években

	2001	2002	2003	2004	2005
GDP-növekedés	3,80%	3,50%	2,90%	4,20%	3,70%
Munkanélküliség mértéke	5,70%	5,80%	5,50%	6,30%	7,10%
Infláció	9,20%	5,30%	4,70%	6,80%	4,00%
Átlagbér euróban ³²	408,22	486,23	544,63	578,29	623

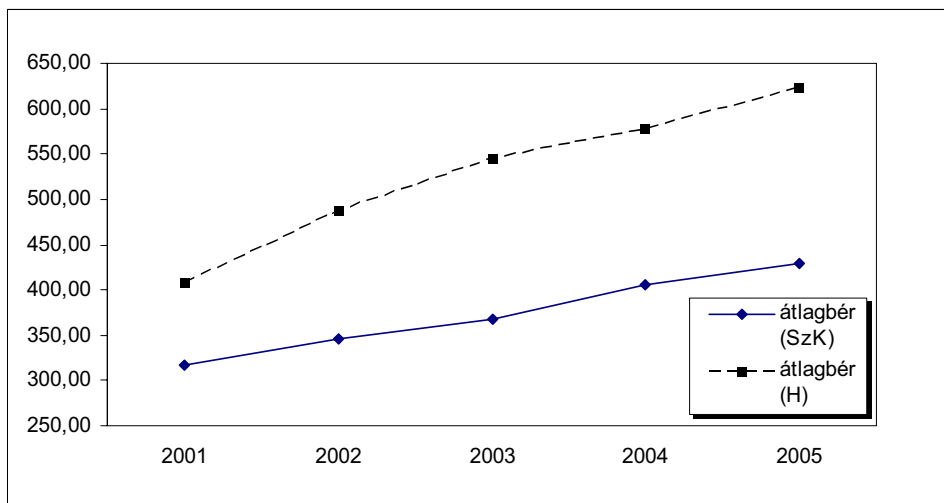
Forrás: www.ksh.hu

A gazdasági mutatók összehasonlításakor megállapítható, hogy Magyarország alacsonyabb munkanélküliséggel és magasabb átlagbérekkel rendelkezik. Mivel ez a két tényező van döntő hatással a növekvő munkaerő-ingázásra, vizsgálódásunk döntően erre a két tényezőre irányul. Szlovákiában a munkanélküliség meghatározóan csökkent az elmúlt években, ugyanakkor a viszonylag alacsony magyarországi ráta emelkedésnek indult. Ezeket a változásokat azonban elhamarkodott döntés lenne teljes párhuzamba állítani és egy tiszta kölcsönhatásról beszélni, mivel a munkanélküliek számának változása egy komplexebb hatás következménye. Mindamelllett az ingázók megjelenése ennek a hatásnak egy részét alkotja, amely átalakította a munkaerőpiac feltételeit.

A munkaerőmozgás másik kiemelt serkentőjét a bérkülönbségek jelentős mértékben kereshetjük. Hosszú távon megfigyelhető, hogy az átlagbérek 100-200 euró

val³³ magasabbak Magyarországon, mint Szlovákiában. Ennek különösen a határ menti régiókban van jelentősége, mivel a szlovákiai munkavállalók a Magyarországon megkeresett munkabér döntő részét szülőhelyükön költik el. Ez a tény motiválja a szlovákiai munkavállalókat magyarországi munkahely keresésére még akkor is, ha Szlovákiában stabil munkahelyük van. Bár az ingázók által végzett munka legnagyobb része az átlagbér alatt bérezett munkakörökhöz tartozik, ám a bérkülönbségek még így is jelentős eltérést mutatnak. Ezzel magyarázható a képzett, szakmával rendelkező munkaerő jelenléte is a magyarországi gyártásban, ahol a bérezés meghaladja a Szlovákiában elérhető szakmunkásfizetéseket.

1. ábra. A szlovák és magyar átlagbérek alakulása 2001–2005 (euróban)



Forrás: www.statistics.sk

A két ország közti különbségek még hatványozottabban jelentkeznek, ha a munkanélküliséget és az átlagbéreket részletesebb felbontásban vizsgáljuk. Az átlagbérek Szlovákiában jelentős eltérést mutatnak régióként és iparáganként. Országos átlagban az átlagbérek alacsonyabbak a munkanélküliség pedig magasabb Szlovákia határ menti régióiban. Ezen tények egyértelműen indokolják a határ menti ingázás jelenségét.

5. táblázat. A munkanélküliség mértéke és az átlagfizetések nagysága a dél-szlovákiai megyékben 2001–2004

	Munkanélküliség mértéke %-ban				Átlagbér euróban			
	2001	2002	2003	2004	2001	2002	2003	2004
Nagyszombat megye	18,00%	16,10%	13,20%	12,50%	292,14	319,61	341,98	375,51
Nyitra megye	23,10%	23,80%	23,40%	20,30%	267,13	292,50	310,93	339,22
Besztercebánya megye	22,40%	25,20%	23,80%	26,60%	272,87	297,98	313,46	340,67
Kassa megye	24,80%	24,10%	23,00%	25,20%	301,31	334,15	361,90	395,22
Átlag	18,63%	17,45%	15,56%	13,07%	316,51	345,85	367,71	405,08

Forrás: www.statistics.sk; www.employment.gov.sk

A szlovákiai határ menti régiók gazdasági állapotával szemben Nyugat-Magyarország az ország fejlettebb régiói közé tartozik, ahol a munkanélküliségi mutató az országos átlag alatt van és az átlagbér szintje is viszonylag közel van az országos átlaghoz. A munkanélküliség szintje bár emelkedett, de az ingázók legközkedveltebb célállomásainak körzetében a munkanélküliség szintje továbbra is nagyon alacsony maradt, közel a már lejjebb nem szorítható természetes mértékhez. Ezekben a régiókban a vállalatok továbbra is kínálnak lehetőséget a magyarországi munkavállalók számára, akik viszont sok esetben nem élnek ezzel a lehetőséggel.

6. táblázat. A munkanélküliség mértéke és az átlagfizetések nagysága a határ menti magyarországi megyékben 2001–2004

	Munkanélküliség mértéke %-ban				Átlagbér euróban			
	2001	2002	2003	2004	2001	2002	2003	2004
Győr-Moson-Sopron megye	4,10%	3,90%	3,40%	4,00%	387,63	451,88	504,01	548,96
Komárom-Esztergom megye	4,50%	4,10%	4,30%	6,00%	371,53	447,47	500,16	535,11
Pest megye	4,50%	4,30%	4,70%	5,10%	382,85	451,05	501,73	527,66
Nógrád megye	8,50%	8,10%	7,80%	9,90%	315,14	380,55	437,63	476,47
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	9,40%	10,50%	11,20%	10,40%	334,07	399,94	458,74	488,08
Átlag	5,70%	5,80%	5,50%	6,30%	408,22	486,23	544,63	578,29

Forrás: www.ksh.hu

Hasonló megfigyelést tehetünk ágazati felbontásban is, ahol az ingázás jelenségére további okokat találunk. Szlovákia déli kerületeiben hét gazdasági ágazat foglalkoztatja a munkavállalók többségét, amelyek között van a mezőgazdaság, az építőipar, a kereskedelem, a szolgáltatóipar, a közlekedésügy, az oktatásügy és az egészségügy. Jellemző, hogy ezekben az ágazatokban az alacsonyan képzett munkaerő iránt van bővebb kereslet, aminek köszönhetően a bérek is alacsonyabbak. Ez a tény szintén jelentősen befolyásolja az eltérések mértékét, és így az ingázók egyre növekvő számát.

7. táblázat. Az átlagbérek alakulása Szlovákiában az egyes ágazatokban 2005 első felében (euróban)

	Mezőgazdaság	Építőipar	Kereskedelem	Szolgáltatóipar	Közlekedésügy	Oktatásügy	Egészségügy	Átlag
1. negyedév	326,37	320,15	404,39	304,74	468,54	326,83	319,86	410,22
2. negyedév	307,63	347,82	425,3	315,44	462,03	346,28	340,06	428,42

Forrás: www.statistics.sk

Dél-Szlovákia és Észak-Magyarország megyéi munkaerőpiaci jellemzőinek összehasonlító elemzése alapján megkapjuk, hogy Dél-Szlovákiában az átlagbérek kb. 30%-kal alacsonyabbak, a munkanélküliség mértéke pedig 100-200%-kal magasabb, mint az államhatár magyar oldalán. Megfigyelhető, hogy a kiemelt hét ágazatban még a szlovákiai átlagbérnél is alacsonyabbak a bérek, a szlovákiai átlagbér 80%-át, míg az észak-nyugat magyarországi átlagbér alig kétharmadát teszi ki a dél-szlovákiai átlagbér.

2004-ben jelentősen nőtt a külföldi munkavállalók száma Magyarországon, első sorban a szlovákiai magyaroké, mivel az EU-csatlakozás óta már nem szükséges a munkavállalási engedély. Bár az alkalmazotti létszámban megjelennek a külföldi munkavállalók is, az országos foglalkoztatási mutató felmérésében ők nem szere-

pelnek. A romló munkanélküliségi mutatók nem írhatók teljesen a külföldi munkavállalók számlájára. Igaz ugyan, hogy a régiók közül leginkább a Nyugat-Dunántúlon lévő megyékben (11,2%), valamint Közép-Magyarországon (8,9%) nőtt a munkanélküliek száma, ennek a jelentős emelkedésnek viszont fő oka a nyugdíjkorhatár megemlése, az alacsony aktivitás, valamint a magas immobilitás.³⁴

8. táblázat. A munkanélküliek arányának és az alkalmazottak számának alakulása Szlovákiában és Magyarországon 2001–2005

	Szlovákia		Magyarország	
	munkanélküliek	alkalmazottak	munkanélküliek	alkalmazottak
2001	18,63%	2 123 700	5,70%	3 860 000
2002	17,45%	2 127 000	5,80%	3 884 000
2003	15,56%	2 164 000	5,50%	3 888 000
2004	13,07%	2 170 000	6,30%	3 891 000
2005	11,00%	2 196 000	7,10%	3 886 000

Forrás: www.statistics.sk; www.ksh.hu

Magyarország északi megyéiben alapított ipari parkok kétségtelenül szerepet játszanak a szlovákiai munkanélküliség leküzdésében. Ezen parkok száma 2004 végére elérte a 166-ot³⁵, és a határ menti régióban elsősorban a nyugati határ mentén jelentek meg a legnagyobbak. Néhány esetben egy nagyvállalat vonzotta az öt kiszolgáló vállalatok csoportját, mint például a Nokia esetében, de előfordul, hogy eltérő profilú vállalatok népesítettek be egy-egy ipari parkot. Az ingázók túlnyomó többsége ezekben a parkokban talál munkát, ráadásul sok esetben a vállalat biztosítja a tömeges utaztatást.

A Kenyheci Ipari Park – egy új irányvonal lehetséges kezdete

Kenyhec a Kassai kerületben a szlovák–magyar határtól fél kilométerre található kistelepülés, ezer lakossal. Szlovákia első ipari parkjainak egyike itt jött létre 2003-ban. 2005-ben már több mint ezer munkavállalót³⁶ foglalkoztat, ez a szám 2006-ra várhatóan megduplázódik. Felmerül a kérdés: vajon nem kell-e attól tartani, hogy magyarországi munkavállalók árasztják el az ipari parkba betelepült társaságokat. A válasz egyértelmű: nem. Ennek két oka van: a nyelvi akadály és az alacsony szlovákiai munkabérek. Míg Szlovákiában 176 euró (6900 Sk – 43 000 Ft) a minimálbér, addig Magyarországon 238 euró (60 000 Ft). Ugyanakkor Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez hasonlóan Kassa megyét is 20% körüli munkanélküliség sújtja, ezért munkaerőhiánytól sem kell tartani. Konkoly József, Kenyhec polgármestere szerint sem fenyeget a Magyarországról történő tömeges munkaerő-ingázás réme, bár számol azzal, hogy hosszú távon 1000–1500 magyarországi munkavállaló juthat munkalehetőséghez az ipari parkban. A fent említett új irányvonal inkább szoros határ menti együttműködést jelentene, mivel Magyarország határ menti települései Kenyheccel közösen szeretnének pályázni az Interreg-programban.

4. Határ menti munkaerőmozgás a mindennapi életben

Mielőtt a határ menti munkaerő-vándorlást konkrét adatok tükrében elemeznénk, fontos, hogy tisztázzunk néhány ezzel kapcsolatos kulcsfogalmat.

A *migráció* vándorlást jelent – tanulmányunk esetében nemzetközi vándorlást –, melynek során az érintett személy megváltoztatja lakhelyét, másik országba költözik. A migráció lehet hosszú, illetve rövid távú. Míg az első meghatározás az egy év vagy ennél hosszabb tartózkodásra vonatkozik, addig a második az egy évnél rövidebb időtartamra; kivétel, ha a költözés célja rekreáció, nyaralás, látogatás, gyógykezelés, üzleti út vagy vallásgyakorlás.

Ezen kívül megkülönböztetjük az *ingázás* fogalmát. Amennyiben a munkaerő térbeli mozgása nem jár együtt a lakóhely megváltoztatásával, ill. a napi szabadidő külföldön való eltöltésével, ingázásról (*commuting, pendeln*) beszélünk.

A szlovák–magyar határ mentén legnagyobbrészt az ingázás jelenségét figyelhetjük meg. Az ingázók túlnyomó többsége a munkáltató által biztosított tömegközlekedési eszközzel jut el lakhelyéről a munkahelyére. Létezik azonban a migrációnak és az ingázásnak egy sajátos kombinációja is, ahogy az a kelet-szlovákiai munkavállalók esetében történik, akik a munkahetet egy szlovákiai munkásszálláson – tehát nem lakóhelyükön töltik –, és innen ingáznak naponta magyarországi munkahelyükre.

Tanulmányozva a helyi és határon túli munkaügyi hivatalok adatait, valamint a kompetens személyekkel készített interjúk alapján megállapítottuk, hogy a szlovák–magyar határ mentén a munka után vándorlók túlnyomó része napi, illetve heti ingázó, akiket elsősorban munkaügyi hivatalokon keresztül és munkaerő-kölcsönző cégeken keresztül foglalkoztat a magyarországi munkaadó. Mivel a migráló lakosok száma ezen érték csupán töredéke, és hatásuk a határ menti régiókban sem gazdasági, sem szociális szempontból nem befolyásoló tényező, munkánk során figyelmünket mindvégig az ingázókra összpontosítottuk.

Az ingázó szlovákiai munkavállalók száma a határ menti magyar ipari parkokban koncentrálódik, amelyekben a vándorlók 85%-a kerül alkalmazásba. Az ipari parkokon kívül alkalmazott 15%-nyi ingázó főként egészségügyi nővérként, az építőiparban, valamint a fémfeldolgozó iparban keresi a megélhetést. Gyakoriak továbbá a textiliparban, elektronikai iparban, teherforgalomban és telekommunikációban alkalmazottak is. Az ingázók kevés kivétellel a magasabb képzettséget nem igénylő munkaköröket látják el: 98%-uk a gyártószalag mellett vagy alkalmazottként foglalkoztatott, a fennmaradó 2% a középvezetésben dolgozik, a csúcsvezetésben dolgozók száma pedig elenyésző.

A munkások bebiztosítása nagy számban kölcsönző cégek igénybevételeivel vagy felhívás, hirdetés útján valósul meg. Egy-egy ipari központban a dolgozók 50-70%-a képezi a törzsállományt, a fennmaradó 30–50% pedig a kölcsönzött munkaerő.

4.1. Az ingázás okainak kutatása

A munka után való vándorlás elsődleges okai anyagi jellegűek: Magyarországon a minimálbér 1,4-szerese a Szlovákiában megkereshetőnek. Az ingázási távolság a lakhelytől akár 100 km-ig is terjedhet. Ennek ellenére az utazási költségek nem kell, hogy minden esetben kiadásnövelő tényezőként szerepeljenek, mivel néhány esetben a magyarországi munkahelyek közelebb fekszenek a munkavállaló lakhelyéhez, mint a legközelebbi hely, ahol odahaza alkalmazásba kerülhetne.

4.2. A munkaerő-kölcsönzés mértéke, szereplői és jellege

A munkaerő-kölcsönzés lehetőségével az 1000 vagy ennél több főt foglalkoztató vállalatok élnek, a 200–300 fős cégekre ez a tendencia nem jellemző. Egy-egy alkalmazottakat igénylő vállalat egyszerre több kölcsönzővel (általában kettő-hárommal) áll kapcsolatban, a partnerek kiválasztása pedig versenytárgyalás útján valósul meg. Míg némelyikük alkalmi munkavállalói kézikönyvvel alkalmaz, a többségre az állandó szerződések kötése jellemző. Az így munkát vállaló egyént statisztikai okokból kötelesek lennének bejelenteni a munkaügyi hivataloknál (infokártya), de mivel a mulasztás szankciót nem von maga után, sok esetben a bejelentés nem történik meg.

Az EU szabad munkaerő-áramlást támogató politikája, amely 2004. május 1-jétől országainkra is érvényes, jelentősen megkönnyítette és leegyszerűsítette a munkavállalást az EU tagállamain belül (kivételt képeznek azon országok, amelyek még élnek a korlátozás lehetőségével). Szlovákia lakosai munkavállalási engedély nélkül dolgozhatnak Angliában, Írországban, Svédországban, valamint a kilenc új tagállam mindegyikében. Míg 2004 májusáig a munkavállalási engedély kiváltása, a formások elintézése két-három hónapig is eltartott, ez az idő most 2-3-napra rövidült³⁷. Van ennek azonban egy bizonyos adminisztrációs hátránya: a munkaerőmozgás nehezebben követhető a már említett bejelentés elmulasztásával. Az így közel sem teljes statisztikai nyilvántartásokhoz társulnak még a munkavállalás szabályozásának jogi hiányosságai, valamint a fekete és szürke munkaerő, melynek nagyságára szintén csak következtethetünk. Ebből kifolyólag a határon átlépő munkavállalók valódi számának meghatározása szinte lehetetlen, csupán a szakértők és a foglalkoztatók becsléseire hagyatkozhatunk. Ezek alapján a nyugat-szlovákiai járásokból – elsősorban Dunaszerdahely, Komárom és Párkány vonzáskörzetéből – mintegy 20 000 ember dolgozik Magyarországon. A legnagyobb számban, mintegy 4500-an, a Komáromi járásból ingáznak. Ezek 60-65%-a munkaerő-kölcsönzőkön keresztül jut álláshoz. A vándorlás gócpontja elsősorban a Győr–Komárom–Tatabánya régió, ahol a munkanélküliségi ráta megközelíti a természetes szintet, melyet már nem lehet lejjebb szorítani, és az így képződött munkaerőhiányt az ingázókkal pótolják. Rolek Ferenc, a Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetségének alelnöke szerint: „a hazai vállalkozások egy része nemhogy növekedni, fejlődni sem képes az ingázó vagy állandó migráns munkavállalók nélkül”.³⁸ Példaként említi a Komárom-Esztergom és Nógrád megyei vállalkozásokat, ahol a cégek a Szlovákiából érkezők nélkül „mehalnának.” Szlovákia keleti járaisaiban a Magyarországra irányuló vándorlás intenzitása ugyan elmarad a nyugat-szlovákiai mértéktől – ennek oka az, hogy a kelet-magyarországi régiókat szintén magas munkanélküliség jellemzi –, de tény, hogy napjainkban egyre több kelet-szlovákiai lakos vállal munkát Nyugat-Magyarországon.

A határ menti, Magyarországra irányuló migráció a magasabb munkanélküliséggel küzdő Szlovákiára pozitív hatást gyakorol. A munkanélküliek száma valamelyest csökken, és mivel az ingázók naponta, hetente hazatérnek szlovákiai lakhelyükre, a vásárlóerő ottmarad és a bérelvezetések is a szlovák gazdaságba folynak. A vándorló lakosság ráadásul ösztönző jelleggel hat a többi munkanélküliire is azáltal, hogy példájukkal igazolják, nem várni, hanem keresni kell a munkalehetőséget – ha kell a határ túloldalán.

4.3. A határon átnyúló munkavállalás támogatása

A határon átnyúló mobilitást hivatott elősegíteni a szlovák Munkaügyi, Szociális és Családügyi Hivatal és a Munkaügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium által előkészített, ez év áprilisában indított és 2006 áprilisáig futó pilótaprojekt, amely mint a munkapiac aktív eszköze a határ menti régiókba irányuló munka utáni vándorlást kívánja támogatni a munkavállalók útiköltségének ideiglenes térítésével. A mobilitás célországai: Lengyelország, Csehország, Ausztria és Magyarország. A projektet helyi szinten az egyes járási Munkaügyi, Szociális és Családügyi Hivatalok koordinálják.

Támogatásra jogosultak mindazok, akik:

- legalább három hónapja vannak jegyezve a helyi munkaügyi hivatalban közvetlenül a támogatásért folyamodó kérvény beadásának napja előtt;
- a járás, ahol a lakhelyük található szomszédos azzal a határon túli régióval, ahol a munkaügyi hivatal által vagy magán úton munkához jutottak.

A kérvény alapján az utazási költségeket az ingázó lakhelyétől a munkahelyig és vissza megtérítik, ezzel segítik leküzdeni a külföldi munkavállalással járó kezdeti nehézségeket, melyek sok esetben többletkiadással járnak. A támogatást a helyi munkaügyi hivatal utalja ki a kérvényezőnek.

Az útiköltség térítése havi intervallumokban zajlik, és a költségek 100%-a kerül megtérítésre – de csak abban az esetben, amennyiben ez nem haladja meg a 2000,- Sk értéket. A támogatás legfeljebb három hónapig igényelhető, és a támogatásért folyamodók száma összesen 4000 főre korlátozott.

A kitűzött nemes célok, mint például az új munkahely megszerzésének és megtartásának támogatása, a határon átnyúló együttműködés vagy a lakosság aktivizálása és mobilitásának fokozása azonban nem váltotta ki a várt érdeklődést a munkanélküli lakosság körében. Ennek több oka is van. A projekt csak a határon áthaladó tömegközlekedési eszközök igénybevételét támogatja, melyek azonban csak kevés esetben igazodnak a szállítás frekvenciájával a külföldre dolgozni járó lakosság igényeihez. A személygépkocsival való közlekedés tehát nem kaphat támogatást. Sokakat kizár ezenkívül a támogatottak köréből a három hónapra megszabott munkanélküli időszak is. A támogatást össz-szlovákiai szinten alig 30 kérvényező vette igénybe, a projekt tehát ezidáig nem valósítja meg a hozzá fűzött reményeket.

4.4. Vélemények a szlovákiai ingázók magyar munkaerőpiacra gyakorolt hatásáról

Magyarországon ebben a témakörben a vélemények igencsak megoszlanak. Az alapvető különbség ott látható, hogy míg egyesek orvosolandó problémának ítélik meg a jelen állapotot, addig a másik részről egy mérsékeltebb, kivárázó hozzáállás tapasztalható. Az ingázók gazdaságra kifejtett hatásával kapcsolatban megjelentek mind pozitív, mind negatív vélemények, előrejelzések.

A GKI Gazdaságkutató Rt. egyik szakértője szerint: „a hazai munkaerőpiac nem jelent komoly vonzerőt a környező országok munkavállalói számára. [...] a nyelvi akadályok mellett a nyugat-európai célországokhoz viszonyított alacsony bérek ugyanis nem jelentenek komoly vonzerőt. [...] Néhány szakmában ugyan munkaerő-

hiány van, de ez nem pótolható külföldről olyan számban, amely veszélyeztetné a hazai foglalkoztatottak helyzetét”.³⁹

Belyó Pálnak, az Ecostat Gazdaságelemző Intézet igazgatójának az a véleménye, hogy: „Magyarországon jelenleg néhány szakmában munkaerőhiány van, de ezt a hiányt külföldről nem lehet pótolni olyan számban, ami veszélyeztetné a magyar foglalkoztatást. Az igazgató szerint nincs reális veszélye annak, hogy a magyar munkavállaló elől elvennie a helyet a külföldi munkaerő. Ha valamelyik szakmában hiány van, akkor ott szükséges pótolni a munkaerőt akár külföldiekkel, ugyanakkor hosszabb távon a hazai oktatás, szakképzés meg tudná oldani ezt a problémát”.⁴⁰

Csizmár Gábor foglalkoztatáspolitikai és munkaügyi miniszter úgy látja, se hozánk nem érkezett, se tőlünk nem távozott olyan mértékű munkaerő, ami miatt aggodni kellene. Szerinte a legnagyobb gondot a foglalkoztatás rugalmasságának és biztonságának összehangolása jelenti. Annak érdekében, hogy a munkaadói és a munkavállalói elvárások is teljesüljenek ezen a téren, még folyik az útkeresés. „A vállalkozások zökkenőmentes működése végett rugalmas munkaügyi szabályozásra van szükség, és én ennek híve is vagyok, de nem korlátok nélkül, ugyanis meg kell védeni a visszaélésektől a munkavállalókat”⁴¹ – hangsúlyozta a miniszter. A miniszter szerint olyan komplex csomagot kell kidolgozni a probléma feloldására, amely a gazdasági, az oktatási és a szociális rendszert is összehangoltan kezeli, a munkaadókat a fiatalok foglalkoztatására ösztönzi, a munkavállalók alkalmazkodókészségét pedig növeli.

Wittich Tamás, a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetségének (MSZOSZ) elnöke a munkahelyek kiszámíthatóságát és a munkavállalók biztonságát hiányolja a hazai munkaerőpiacról. Egy olyan egységes, közép távú gazdasági és iparpolitikai koncepciót hiányol, amely szélesíti a tőke mozgásterét. Ennek az adó-, oktatás-, és foglalkoztatáspolitikai egyaránt része kell hogy legyen.⁴²

5. Összefoglalás

A szlovák–magyar határ menti munkaerőmozgás jelenségének vitatott társadalmi megítéltsége, a kérdés politikai túlfűtöttsége és az erre vonatkozó objektív kutatómunka hiánya indokolta a téma vizsgálatát. Munkánk során igyekeztünk a kérdést több oldalról megközelíteni, egyaránt foglalkozva a jelenség jogi és közgazdasági hátterének bemutatásával, gyakorlati megnyilvánulásával, valamint a témában érdekelt valamennyi oldal megszólításával.

A szlovák–magyar határ menti munkaerő-áramlás nem újkeletű dolog, azonban a két ország uniós csatlakozása egyértelmű katalizátora volt a folyamatnak. Az uniós négy szabadság – áru, tőke, munkaerő és szolgáltatások – elve gyakorlatilag eltörölte a munkavállalás korlátozásait a két ország viszonylatában, s a határ két oldalán tapasztalható különböző gazdasági helyzet úgyszintén motiválja a szlovákiai munkaerő ingázását Magyarországra. Ennek eredményeképpen munkaerő-ingázók tömege lépi át naponta a szlovák–magyar határt. Az ingázók legnagyobb százalékban gyártósori munkát végeznek, számuk a középvezetésben 1-2%-ra, a felsővezetésben pedig még ennél is kevesebbre tehető.

A szlovákiai munkaerőt vagy saját állományban alkalmazza a magyar munkaadó, vagy munkaerő-kölcsönzés által foglalkoztatja. Utóbbi szolgáltatás többféle indokolt

és indokolatlan aggálynak szolgáltatott alapot. Kutatómunkánk során egyaránt foglalkoztunk a munkaerő-kölcsönzés elméleti és gyakorlati oldalának vizsgálatával. A szolgáltatások uniós szabad áramlásából adódóan magyarországi cég egyaránt foglalkoztathat kölcsönzött munkaerőt magyar, illetve szlovák szolgáltatón keresztül. A vád, miszerint a szlovák kölcsönzön keresztül foglalkoztatott munkavállalók adóinak és járulékainak szlovákiai elvezetése milliárdokkal károsítja meg a magyar államkasszát, nemcsak hogy tényszerűleg megalapozatlan (kérdőíves felmérésünk egyáltalán nem támasztja alá ennek valószínűségét), de uniós tagállamiságunkból adódóan, pont az említett szolgáltatásáramlás szabadságának elve miatt is tarthatatlan.

Ugyancsak gyakorta hangzik el az az állítás, miszerint a szlovákiai munkavállalók özönlése okozza Magyarország határ menti megyéiben a növekvő munkanélküliséget, valamint a bérek növekedésének visszaszorítását. Magyarország észak-nyugati megyéiben még ma is az országos átlaghoz képest alacsonyabb a munkanélküliségi ráta. Kérdőíves felmérésünk során mind a vállalatok, mind a humán erőforrással foglalkozó magyarországi cégek hangsúlyozták, hogy szlovákiai munkavállalókat azért alkalmaznak, mert munkaerőhiánytól szenvednek. A két ország határ menti régióinak sajátos gazdasági jellemzőiből adódóan azonban tény, hogy a szlovákiai munkavállalókat sokkal jobban motiválja a magyar minimálbér összege (mely magasabb a szlovákiaiánál), mint a magyarországi munkanélkülieket.

A határ menti ingázók kérdéskörét övező túlfeszített politikai, illetve társadalmi légkör megalapozója elsősorban az ingázókra vonatkozó pontos számadatok hiánya. A jelenlegi magyar szabályozás az uniós előírásokkal összhangban lehetővé teszi az engedély nélküli munkavállalást szlovák állampolgárok részére, ugyanakkor bejelentési kötelezettséget ír elő a munkavállalóra vonatkozólag az illetékes munkaügyi hivatalnál. A szabályozás hiányossága, hogy a magyar törvények szerint a bejelentési kötelezettség elmulasztása nem szankcionálható.

Az új tagállamokra vonatkozó jelenlegi uniós keretek között fenáll a lehetőség védintézkedések (nemzeti korlátozó szabályozás) bevezetésére, amennyiben egy másik új tagállam állampolgárainak olyan mértékű munkaerő áramlása valósulna meg egy adott tagállam területére, mely veszélyezteti egy adott régióban vagy egy adott szakma tekintetében az életszínvonalat vagy a foglalkoztatottságot. Ha egy ország védintézkedéssel él egy másik új tagállammal szemben, az feljogosítja utóbbit a viszonyossági jog alapján hasonló intézkedések bevezetésére.

Tekintettel arra, hogy Szlovákia és Magyarország egyazon gazdasági és politikai unióhoz tartozva a jövőben is egymás kölcsönös és együttes gazdasági fejlődésében érdekelt, hogy a magyar–szlovák határ menti munkaerő-áramlásra vonatkozólag a releváns adatok hiánya áll fenn, valamint hogy *de facto* az ingázók nem befolyásolják a határ menti magyar régiók munkaerőpiacának jellemzőit és a munkanélküliek lehetőségeit, ezen sorok írói egyöntetűen a kérdés más irányú megoldása mellett érvelnek. Kutatásaink meggyőztek bennünket, hogy a két ország közös érdeke a kölcsönös foglalkoztatáspolitikai együttműködés. Ezirányú kezdeményezést tapasztaltunk a Győr–Dunaszerdahely paktum keretei között, valamint a visegrádi négyek programjában is. Fontos azonban, hogy a célkitűzéseket gyakorlati lépések is kövessék. A hatékony adatszolgáltatás, valamint a munkavállalási bejelentések realizálásának biztosítása (javasoljuk az internet adta lehetőségek kihasználását) elsőrendű feladat. Ugyancsak fontos lenne a vállalatok általi állományba-vételre vo-

natkozó állami ösztönző politika kifejlesztése, mely által elkerülhetők lennének például a munkaerő-kölcsönzés jelenségéből adódó visszas helyzetek, illetve az alaptalan mítoszok.

A magyar és a szlovák társadalom egyaránt megfelel az öregedő európai képnek. Hosszú távon tehát, különösen az Európai Unió további bővítései által a Kárpát-medencei munkaerőpiac-nyitás elkerülhetetlen. A kérdéssel való foglalkozást nem elodázni, hanem kezelni kell, mégpedig valamennyi munkaerőpiaci szereplő érdekében.

Jegyzetek

1. Borók György: *A határon túli magyarok munkavállalása Magyarországon a csatlakozás előtt és után*. www.ajk.elte.hu/TudomanyosProfil/kiadvanyok/elektronikus/themis/2003/BorokGyorgy-HataronTuliMagyarokMunkavallalasa.pdf.
2. Európai Gazdasági Közösség
3. Az 1968. október 15-én elfogadott 1612/68-as számú rendelet a munkaerő és családtagjaik szabad áramlásáról az Európai Közösségen belül.
4. www.konfederaciok.hu/mszeib/kiadvanyok/utban/fej4.htm.
5. www.kulugyminiszterium.hu (a *Csatlakozási szerződés X. melléklete*).
6. Gellerné Lukács Éva–Szigeti Borbála: *Munkavállalási szabályok az EU tagállamaiban az átmeneti időszak alatt*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2005, 17. p.
7. Uo. 17–18. p.
8. Uo. 21. p.
9. Uo. 26. p.
10. Uo. 27. p.
11. Egyezmény a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya között az állampolgárok kölcsönös foglalkoztatásáról, 1999. február 12. www.employment.gov.sk/mpsvrsr.
12. Uo. 3. cikkely.
13. Sajtótájékoztató a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya között az állampolgárok kölcsönös foglalkoztatásáról szóló, Pozsonyban, 1999. február 12-én aláírt egyezmény módosítására vonatkozó jegyzőkönyv aláírásáról. www.fmm.gov.hu.
14. 93/2004-es kormányrendelet (IV. 27.) a Magyar Köztársaság az Európai Unióhoz történő csatlakozását követően alkalmazandó munkaerőpiaci viszonyosság és védintézkedés szabályairól.
15. Tájékoztató a külföldiek magyarországi munkavállalásának szabályairól. www.afsz.hu.
16. www.europa.eu.int/eures.
17. Az 1992. évi XXII. tv. a *Munka törvénykönyvéről*, 11. fejezet, 193/C §, a) bekezdés.
18. *Láthatatlan és olcsó munkaerő árasztja el hazánkat*, 2005. március 10. www.fn.hu.
19. *A „posting” Magyarországon*. www.afsz.hu.
20. *Magyar–szlovák együttműködés a munkahelyek biztonságáért*, 2005. május 2. www.afsz.hu.
21. 96/71 sz. EK-irányelv a munkavállalók kiküldetéséről, kirendeléséről, kölcsönzéséről az Európai Unióban
22. *Az európai foglalkoztatási stratégia és a magyar foglalkoztatáspolitikai*. A Kopint-Datorg Konjunktúra Kutatási Alapítvány konferenciája, 2005. április 28. http://telnet.datanet.hu/~kopint/nfa/ees_letoltes.html.
23. Uo.

24. Míg a foglalkoztatottak aránya a hetvenes évek végéig 62% körül mozgott, addig ez az arány a nyolcvanas évekre 59%-ra esett vissza (*Employment in Europe 2002*. European Commission, 15. p. <http://europa.eu>).
25. *Employment in Europe 2002*. European Commission, 19. p. <http://europa.eu>.
26. *The Social Situation in the European Union 2001*. Luxembourg, Eurostat–European Commission. 82. p.
27. Gellérné–Szigeti i. m. 4. p.
28. *Foglalkoztatási paktum*, létrejött a Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ és a dunaszerdahelyi Munkaügyi, Szociális és Családügyi Hivatal között. http://www.fmm.gov.hu/upload/doc/200504/magyar_szlovak_paktum.pdf.
29. *Foglalkoztatási paktum*, 1. cikkely, 1–6. bekezdés.
30. *Foglalkoztatási paktum*, 2. cikkely.
31. A Szlovák Nemzeti Bank 2005. október 26-i középárfolyama szerint számítva: 1 euró = 39,066 Sk
32. A Magyar Nemzeti Bank 2005. október 26-i középárfolyama szerint számítva: 1 euró = 251,9 Ft
33. A napi árfolyam-ingadozástól függően ez 5-9 ezer korona, azaz 30-55 ezer forint különbséget jelent.
34. Tóth Péter: *A munkaerőpiaci mutatók 2004-es alakulása és folyamatok lehetséges okai*. www.gkm.gov.hu/balmenu/_gazdasagpolitika/elemezsek.
35. *Tájékoztató az ipari park programról*. http://www.gkm.gov.hu/data/190931/ipari_park.pdf.
36. www.kechnec.sk.
37. *Napi Gazdaság*, 2004. augusztus 2., 1., 4. p.
38. <http://www.foglalkoztatasi.hu/index.php?mzpage=detailhir&hirid=694>.
39. <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/hazaihirek/20040210nemvarhato.html>.
40. <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/hazaihirek/20040210nemvarhato.html>.
41. <http://www.foglalkoztatasi.hu/index.php?mzpage=detailhir&hirid=694>.
42. <http://www.foglalkoztatasi.hu/index.php?mzpage=detailhir&hirid=694>.

KRISZTINA ESTÉLYI– BÉLA KESZEGH– PÉTER KOVÁCS– ILONA MIKÓCZY
LABOR-FORCE MIGRATION ALONG THE SLOVAK–HUNGARIAN BORDER

The goal of the research is mainly the mapping the direction, rate, character, and line of labor-force migration at the Hungarian-Slovak border, with a special emphasis on their effect on the economy and social changes of the bordering regions. The not existence of language obstacles and the different economic indicators even increase the opportunities of labor-force migration, that has grown into significant measures.

The study first of all explains the difference between labor-force migration and labor-force commuting. In case of migration along the border the phenomena of commuting is the determining, although the number of commuters can be hardly followed according to the regulation of the European Union and actual laws. Since the arrangements in the Union it is possible to lend labor-force, it is even more difficult to measure the number of employers.

The first part examines the legal background of labor-force migration. With the entry to the European Union a new conception came into existence in the labor market of the new member states that minimally limits employment. At the introduction of the legal background we paid special attention to the opportunities and regulation of labor-force lending.

The second part of the study examines labor-force migration in relation with economic indicators. With prognoses the study tries to outline the possible future tendencies. With introducing economic indicators that are connected with labor-force migration, there is an opportunity to define other recommendations that enable under conscious control of the government to bring maximum profit to both countries from labor-force migration, avoiding the expansion of gray, and/or black economy.

Another part of the study tries to introduce the practical side of the issue. It outlines how labor-force migration works nowadays, what circumstances caused the increase of the number of commuters. This chapter shows the focus of labor-force migration, where the number of commuters is the biggest, and here we can get a picture on the number of commuters in the last half-year. Together with showing the number of commuting the change of labor market is shown that had different effect on the society on the both sides of the border. The re-arrangement of the labor market helps to measure the social and economic opportunities and dangers, and at the same time helps to work out a profound conception of labor along the border.

Egy kistáplai falu és a hatalom 1945–1948 között

ARANKA KOC SIS

A HUNGARIAN LOWLAND VILLAGE AND POWER BETWEEN 1945–1948

94(437.6)“1945/1948”

325.27(437.6)(=511.141)“1945/1948”
316.7

Hungarian peasantry, village community, The Trianon Peace Dictatum, commissar, re-slovakisation, deportations, re-settlements.

A rendi alávetettség alól a 19. század második felében, a polgári jogállamban föl-szabaduló magyar parasztságra általában jellemzőnek tartja a szakkutatás, hogy nem tudott és nem akart azonosulni a polgári eszmékkel, s nem akart állampolgárként betago lódni a társadalomba. Mint jogilag felszabadult egyén maradt továbbra is a kultúráját addig életető faluközösségbe zárkozva, amit Szilágyi Miklós a paraszti létforma legszembetűnőbb paradoxonának nevez (Szilágyi 2000, 740). Ragaszkodása ugyanis Szilágyi szerint nem magyarázható azzal, hogy a paraszt számára a faluközösség ezután is inkább jelentett védelmet, hiszen az egyre nagyobb nehézségekkel, működésében zavarokkal küzdött. Sokkal lényegesebb ebben a vonatkozásban, hogy saját alávetettsége ezután is élő napi tapasztalat maradt a számára, bár más formában. A feudális függőséget a tulajdonjogi viszonyból eredő újfajta alá-fölérendeltség váltotta fel (Szilágyi 2000, 710). Újfajta jogait és kötelességeit pedig ugyanúgy a hatalom képviselői közvetítették felé, mint a korábbi, jogfosztott állapotot rögzítő rendeleteket és utasításokat. Ilyenformán semmi sem indokolta, hogy a korábbi védekezési mechanizmusokról – mint a kijátszás, a csendes ellenállás, a szabotálás, az alkalmazkodás és megalázkodás látszata – lemondjon, és azonosuljon az új helyzettel. Az általános kép természetesen tájanként és a paraszti társadalom rétegeiként is különböző árnyalatokat mutathatott, amint a polgári átalakulás összetett és hosszú – a parasztság vonatkozásában a néprajzi szakirodalomban gyakran a 19. század elejétől számított és sok vonatkozásában a 20. század derekáig elhúzódónak tartott¹ – folyamata is eltérő ütemben és mértékben játszódott le és különböző szintekig jutott az országban.

A hatalomnak való alávetettséget és kiszolgáltatottságot többszörösen is megélték azok a magyar parasztok, akik az első világháború után, a trianoni országhatárok meghúzásával idegen nyelvű és kultúrájú államhatalom alá, és mint magyarok kisebbségi helyzetbe kerültek. A Csehszlovákiához került magyar parasztoknak a társadalomba állampolgárként való betago lódásának lassú vagy előrehaladott folya-

matát alapjaiban rendítették meg azok a törvények és rendeletek, amelyek az 1945–1948-as években a csehszlovákiai magyarságot, s benne a parasztságot megfosztották állampolgári jogaitól. Az akkori évek történéseinek kiélezett helyzetében az államhatalomnak sorsukhoz való olyan ellenséges viszonyulását tapasztalhatták meg a magyar parasztek, amely immár nemcsak addigi életkeretük, falusi közösségeik erőszakos szétzilálására törekedett, hanem parasztbirtokaik elvételével alapjaiban rendítette meg önazonosságukat.

Hogyan „válaszoltak” e változásokra a falu lakói ezekben a sorsfordító években? Milyen védekezési mechanizmusok álltak a rendelkezésükre, hogy önazonosságukat megőrizték? Miképpen alkalmazkodtak a korábbi állapotok fenntartása, avagy a puszta megmaradás, a túlélés érdekében? És: választásaik mögött milyen mozgatóerők működtek, milyen értékekhez való igazodás befolyásolta döntéseiket? – többek között ezekre a kérdésekre kereste a választ az a kutatás,² amely a paraszti értékrend változásait vizsgálta a 20. században. Jelen dolgozat e kiterjedtebb munka néhány részeredményét foglalja össze.

A kutatás részben terepmunkán alapult, amelynek során a néprajz-, illetve az antropológiai kutatásban ismert résztvevő megfigyelés és a rákérdezés módszerével, valamint a *történetek* (életpályák, események) elbeszélése, visszaemlékezések révén és interjúk készítésével gyűjtöttem adatokat 1999–2002 között egy kisalföldi faluban, Martoson. A terepmunka kínálta lehetőségek mellett különböző írásos dokumentumokat, jegyzőkönyveket, krónikákat is felhasználtam forrásként a Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony (a továbbiakban: SNA – Slovenský národný archív), a Komáromi Járási Levéltár (a továbbiakban: KJL) iratanyagából, valamint a helyi községi hivatal levéltárából.

Martos, e Komáromtól északi irányban 18 kilométerre, a Komárom–Érsekújvár főúttól kissé félreesve fekvő, a 19. század legvégéig a Zsitva és a Nyitra folyók által körbezárt település a trianoni országhatárok meghúzásával került Csehszlovákiához. Lakossága az 1890-es években elkezdődött folyószabályozási és árvízmentesítő munkálatok eredményeképpen a 20. század folyamán főleg mezőgazdaságból élt – a század első felében kevésbé differenciált, túlnyomó többségében református kisparaszti közösségben. Lakossága száma a kutatás idején nem érte el a nyolcszázat.

1945-ig a martosi emberek a mindennapi életben akár tudomást sem vettek arról, hogy – az előző évtizedekben – kétszer is megváltozott fölöttük az államhatalom, 1920-tól Csehszlovákiához, majd 1938 őszétől újra Magyarországhoz tartozott falujuk, a környező városok, Komárom, Ógyalla hatóságainak, s falujukban az öngazgatás szerveinek nyelve, az ügyintézés módja³, s az ő kapcsolatuk a hatóságokkal alig módosultak a két világháború közötti években.⁴ A csehszlovák földbirtokreform kisparaszti, jó esetben 20 kat. hold körüli birtokaikat nem érintette, falujuk határában és szomszédságában az egykor kiterjedt esztergomi érseki birtokok Trianon utáni kezelői, pozsonyi, majd nagyszombati hivatalok⁵ az addigi érseki igazgatóshoz hasonlóan majorsági gazdálkodást vezettek e pusztákon, ahol a környék földnélküli és szegényparaszti rétegei alkalmi vagy állandó munkát találtak. Nem úgy 1945-től fogva, amikor az államhatalom bevonult a legkisebb településre is, s immár nem lehetett nem tudomást venni róla.

1945 tavaszától, a kassai kormányprogram kihirdetésétől kezdve egymást érték azok a rendeletek és törvények, amelyek a nemzetállam megteremtése érdekében a nemzeti kisebbségek teljes felszámolását célozták Csehszlovákiában. Az állami intézkedések alapját a nemzetállam-elképzelések mellett a nemzeti földprogram képezte, amelynek nem titkolt célja a magyar tulajdonban levő földek megszerzése és szlovák kézbe való juttatása volt. Csehszlovákia 1938–1939. évi felbomlásáért a németekkel együtt felelőssé tett magyar kisebbséget a kollektív bűnösség elve alapján megfosztották állampolgárságától, nagy tömegeit deportálták Cseh- és Morvaországba, kitelepítették Magyarországra, illetve arra kényszerítették, hogy magyar nemzetiségét és anyanyelvét megtagadva szlováknak vallja magát.⁶ Az időszakot később a kisebbségi irodalomban elsősorban Janics Kálmánnak az 1979-ben, Bernben megjelent és híressé vált munkája nyomán (Janics 1979) –, amely szlovákiai magyar szerző tollából az első, dokumentumokra alapozott összefoglalása volt az 1945–1948-as évek történéseinek – a *hontalanság éveiként* szokás emlegetni.

A nemzeti kisebbségek közösségeinek szétzilálását, szétszórását, kitelepítését célzó, legtöbbször alaposan kitervelt és összehangolt erőszakos akciók sorozata helyi szinten a teljhatalommal felruházott *komisszárok* kinevezésével kezdődött, és az ő irányításukkal ment végbe.⁷ A szakkutatások forrásfeltárásai révén ma már köztudott, hogy a háború utolsó hónapjaiban és a következő években a csehszlovák katonai és polgári hatóságok szándékos terve volt olyan légkört teremteni, hogy a magyarok tömegesen költözzenek át Magyarországra, miután a korábbi terv, a katonai erőszakkal való kiűzetésük a front más irányú vonulása miatt nem sikerült (Szarka 1991, 25). A helyi komisszárok akár személyes indítékú kegyetlenkedései a front vonulásának idején és az azt követő években jól beleillettek a felsőbb hatóságok elképzelésibe.

A komisszárok többnyire magukat nem magyar nemzetiségűnek valló vagy szlovák vidékekről származó emberek voltak, tisztségüket „megbízhatóságuk” alapján vagy korábbi politikai érdemeikért (pl. harcos partizán múltjuk miatt) kapták. Ők intézték a kényszerkitelepítéseket, eljárak a deportálások végrehajtásánál, letartóztatták és megbüntették az anyanyelvüket használó magyarokat, a rendszabályok ellen vétőket vagy a végrehajtásuk elől elszökőket, kijárási tilalmat rendelhetek el. Eszköztárukban – a kormányservek elképzeléseivel összhangban – a megfélemlítő és a megtorló intézkedések legválogatottabb módjai szerepeltek.

Az állami rendeletekkel és végrehajtóik hatalmával szemben az érintettek – az értelmiségétől már korábban nagyrészt megfosztott, túlnyomó többségében falusi, paraszti tömegekből álló szlovákiai magyarság – ugyanakkor szinte eszköz nélküli volt. Kiszolgáltatottságukon a magyarok törvényes úton nem enyhíthettek, hiszen állampolgári jogok nélkül éppen hogy a törvény védelmén kívül estek. Az erőszakos akciók lebonyolításával megbízott biztonsági és közigazgatási szervekkel és a megerősítésükre gyakran igénybe vett katonasággal, a fegyveres ellenségként viselkedő túlerővel szembeni ellenállás eleve esélytelen volt. Bárminemű megmozdulást a csendőrség és a katonaság a legdurvább módon azonnal letört.⁸

Ha azonban jobban megnézzük ezeknek az éveknek a történéseit, akár az összefoglaló munkákban, akár a forrásmunkákban vagy a visszaemlékezésekben, számtalan utalást találunk arra vonatkozóan, hogy az érintettek legalábbis egy része nem passzív elszenvedője volt az eseményeknek, hanem megpróbált védekezni. Nem a

törvény útját járva, nem arra alapozva és nem látványos módokon, de mégiscsak birtokában volt a falusi lakosság, a parasztság is bizonyos eszközöknek, és azokat alkalmazni is próbálta. Ha ezeket a védekezési mechanizmusokat a források alapján számba vesszük, egy részük – korántsem meglepő módon – a polgári kor előtti rendi alávetettség idejéből is ismert, mintegy onnan örökölt gyakorlatként tűnik elénk.

Az egyik eszköz, amellyel parasztok is éltek ezekben az években, a megvesztegetés, a hatalom képviselőinek a lefizetése volt. Szinte mindegyik érintett településen gyűjthetők olyan történetek, amelyek szerint a deportálásra vagy a kitelepítésre kijelöltek a szállítások helyi vagy járási intézőinek a megvesztegetésével elérték, hogy nevüket kitöröljék a kijelöltek listájáról.⁹ Ez az út azonban mindenütt csak kevesek számára volt járható, azoknak, akik kellő anyagi vagy kapcsolati tőkével rendelkeztek hozzá. Az ilyen jellegű intézkedéseket – amint a legális beadványok intézését, a felmentések kérelmezését is –, nehezítette a nyelvtudás hiánya, a túlnyomó többségében magyarok lakta vidékek, mint a Csallóköz vagy Komárom környékének parasztsága a két háború közti időszakban ugyanis szinte egyáltalán nem beszélt szlovákul, és az intéző bizottságok tagjaival, illetve a járási hivatalok megbízottaival legtöbbször nem tudott szót érteni. Megoldásként sokan közvetítő személyt kerestek és kértek fel. Ilyen közvetítő szerepre alkalmasak voltak az egykori szlovák katonabarátok a két háború közti, általában cseh vidéken töltött katonáskodás idejéből, akik szlovák vagy vegyesen lakott vidéken élve magyarul is beszéltek.¹⁰ Ugyanakkor arról is szólnak dokumentumok, hogy az akciók lebonyolítói maguk megszarolták a kijelölteket, hogy pénzért vagy természetbeni juttatásért kihúzzák őket a listáról.¹¹

A szegényebb falusi rétegek védekezési eszköze a szökés és a bujdosás volt. Elszöktek a közmunkára való elhurcolás, a deportálás elől, illetve a már elhurcoltak közül sokan engedély nélkül elhagyták kijelölt munkahelyüket és hazaszöktek Csehországból.

A legális kérvényezések vagy a korrupció révén sikeresen intézkedők és otthon maradók helyét az előírt kvóta miatt a hatóság emberei az utolsó pillanatban gyakran másokkal töltették be. Ilyenkor került sor a rendelet alá eredetileg nem eső személyek gyors kijelölésére és összefogdosására, akiknek a megmeneküléshez végképp nem volt más eszközük, mint a szökés. A felvonult fegyveres erők örködése mellett és főleg egész családok számára azonban erre kevés esély volt. Esetleg egy-egy családtagnak sikerült, ami viszont azzal a kockázattal járt, hogy a családtagok örökre elveszítik egymást. Ez sok esetben meg is történt, krónikák, visszaemlékezők a menekülések során bekövetkezett számtalan tragédiáról szólnak.¹²

Azok számára, akiket végül elszállítottak a közmunkára és deportáltak, s akik a hazaszökés veszélyeit és kockázatát (elfogás, visszatoloncolás) sem vállalták, illetve a magukkal vitt ingóságaitak ilyenformán nem akarták elveszíteni, nem maradt más, mint a munka csendes szabotálása, lassú végzése. A cseh- és morvaországi gazdákhöz, állami vagy egyházi birtokokra, esetleg gyárakba, bányákba, sokszor nagyon rossz és egészségtelen munkakörülmények közé került parasztok feltehetően sűrűn éltek ezzel a lehetőséggel, még ha a személyes visszaemlékezések legtöbbször a gazdájuk elismerését kiváltó, jól dolgozó magyarokról is szólnak. A valóságban ahogy tudták, kerülték a munkát, és a bátrabbak, amint lehetett, megszóktek,

minden veszély és kilátásba helyezett megtorlás ellenére. Ezt bizonyítja többek között az ún. Dél-akció sikertelensége is. Az akció keretében összefogdosott és vagonokba rakott magyar családokat, a Csehszlovákia felé szállítások utolsó hullámát a deportáltakkal kapcsolatos addigi rossz tapasztalataik miatt 1949 őszén már maguk a cseh hatóságok nem voltak hajlandók fogadni (Molnár-Varga 1992, 28–30, 103–106).

Végül a magyarok reszlovakizációhoz való viszonyulását sem értékelhetjük egészében másként, mint a hatalom által elvárt viselkedés, az alkalmazkodás látszatának. Különben hogyan értelmezhetnénk azokat az adatokat, amelyek a vészterhes évek elmúltával a magyarok számának hirtelen megnövekedéséről szólnak Csehszlovákiában.¹³ A körülmények kényszerítő hatására magukat szlováknak vallók többsége e számok tanúsága szerint végiggondolt stratégia részeként használta ki maga és családja védelmében a reszlovakizáció kínálta lehetőséget, aminek lényegi magjával azonban nem azonosult, nemzeti hovatartozásának tudatát a hatalom felé tett gesztusa ténylegesen nem befolyásolta, és amint a külső körülmények megváltoztak, nyilvánosan is újra magyarnak vallotta magát.

A hatalom megszemélyesítői

Az 1945–1948-as években összesen öt komisszár „tevékenykedett”, váltotta egymást sűrű egymásutánban Martoson, közülük egyedül az utolsó, az ötödik volt helybeli ember. Különösen ránehezedett a falu lakóinak életére az első komisszár személye, akiben a helybeliek rendívil kegyetlen embert ismertek meg. Ez a komisszár korábban dohányosként dolgozott a nem messzi Várföldön, martosi („de nem martosi születésű”) felesége révén került a faluba. Várföldi szlovák telepes volt, magyarul rosszul beszélt. Rendszeres zaklatásai miatt a háború utolsó hónapjaiban és az azt követőkben a félelem légköre ülte meg a falut. Előfordult, hogy ijesztgetésképpen a katonákkal vaktában lövöldöztetett az utcán. Különösen sokat kegyetlenkedett a nőkkel, akiket gyakran berendelt konyhai munkára a községházára,¹⁴ és alkalmanként tettelegesen is bántalmazta őket.

Szokásos kegyetlenkedése 1945 augusztusának egyik estéjén tragédiába fulladt. Halálra verette a falu jegyzőjét, akit a „partizánünnep”¹⁵ alkalmával a községházán szervezett rendezvényre – amelyen Komáromból érkezett katonatisztek is részt vettek – valamilyen indokkal beidéztetett.¹⁶

Az áldozatnak minden bizonnyal céltudatosan kiszemelt személy és családjának tagjai Martos meghatározó személyiségei voltak a két háború közti évtizedekben. A jegyző apja évtizedeken át a falu tanítója, testvére 1937-től a lelkésze volt. Felesége (aki azonban ezekben az években már nem élt a faluban) szintén tanítónő volt, sokat foglalkozott többek között a martosi rátétes hímzés mintakincsének gazdagításával, mintákat tervezett és rajzolt a falu asszonyainak, a kislányokat az iskolában tanította a martosi hímzésre.¹⁷ A jegyző ösztönzésére és szervező munkájának köszönhetően épült meg társadalmi munkával a faluban a kultúrház 1937-ben (amikor a környező településeken még sehol nem volt hasonló intézmény), az ő érdeme a Hangya Fogyasztási Szövetkezet épületének megalapozása 1939–1941-ben, amelyhez pénzadománnyal is („tízezer cseh koronával”) hozzájárult. Az 1959-től vezetett falukrónika korábbi eseményeket összefoglaló bevezetője olyan személyként

emlékezik meg róla, mint aki „a múltban jelentős szerepet töltött be a falu életében, különösen a kulturális élet terén [s] a faluban nagy közkedveltségnek örvendett” (*Martovce... 1, 12*).

Azokban az órákban valószínűleg többen tudták vagy legalábbis sejtették Martoson, hogy mi játszódik le a községházán. Néhányan szinte fültanúi voltak az eseményeknek, mert amint a gyűjtőnek elmondták, „éppen” arra jártak. Beavatkozni azonban nem tudtak, mert a kisbíró elállta az ajtót, és nem engedett be senkit. Végül a papné, a jegyző sógorasszonya – akinek időközben üzenetet vittek a falubeliek – törte rá az ajtót a bent levőkre. De akkor már késő volt. Más visszaemlékezők szerint a papnét is csak hajnalban engedték be a községházára. A későbbi orvosi boncolási lelet szerint állítólag már az első rúgás halálos volt.

A falu bénultsága pár nap múlva oldódott annyira, hogy miután a komisszár tisztességesen eltemetni sem engedte áldozatát – a dögtemetőben hantoltatta el szertartás nélkül –, három nap múlva az egyik gazda kezdeményezésére több férfi összefogott – mások szerint a kommunista párt helyi tagjai –, kiásták és a református temetőben, a végtisztességet megadva, újból eltemették a jegyzőt.¹⁸

A gyilkosságot a falu ma is egyértelműen a komisszár személyes bosszújának tulajdonítja. E szerint a háború alatt egy alkalommal a fogyasztási szövetkezetben feleségének nem jutott lámpaolaj (vagy: másnap újból ment és még egyszer kérte volna a fejadagját, de nem kapott), amit a későbbi komisszár személye elleni diszkriminációként értelmezett a magyar vezető személyiség részéről. Egy további változat szerint a feleségét ért sérelem mellett saját korábbi megalázását bosszulta meg ilyenformán. 1938. októberében ugyanis, „mikor gyűttek be a magyarok, nos parancsba vót, hogy lobogót tegyenek ki az ablakokba, a várfódi tótok kapcát raktak ki, nos körülbelül elvertik iket a magyar csendőrök”.¹⁹ Hogy a személyes bosszú mennyire illett bele a hatalom elképzeléseibe, különösképpen nem foglalkoztathatta akkoriban a martosiakat, hiszen számukra a komisszár maga volt a hatalom megtestesítője a faluban.

Az egykori komisszárok ténykedései a későbbiekben is kihatottak az eseményeket megelőző, abban passzív vagy aktív szerepet játszó személyes kapcsolataira, s még öt évtized múltán is feszültségek forrásai voltak és indulatokat gerjesztettek, tartottak életben a faluban. Elsősorban az idegenből jött biztosok helyi segítői révén, akik – szemben a komisszárokkal –, a nehéz időszak elmúltával is a faluban éltek. Egykori közreműködésüket a komisszárok kinevezését meghatározó rendelet tette lehetővé, amely szerint a biztosok a helyi magyar lakosság köréből úgynevezett tanácsadókat állíthattak maguk mellé. A szerepvállalásokra máig emlékeznek Martoson, s különösen megelevenedtek, részben átszíneződtek az emlékek az 1989-es rendszerváltozás után. A visszaemlékezők szerint mások segítkeztek a deportálásoknál, megint mások a kitelepítéseknel, nagyrészt nem „tőzsgyökeres martosiak” (református családokból valók), hanem a faluba újabban települtek, bár kiterjedt rokonságú református család tagjai közt is akadt, aki aktívan részt vett a következő évek eseményeiben, a hatalom oldalán. A komisszárok – akik esetenként csak néhány hónapig tartózkodtak Martoson – személye és ténykedése rég elhomályosult az emlékezetben, a faluban élő segítőké viszont annál inkább megmaradt. A deportálások, a kitelepítések, majd a terménybeszolgáltatások és a földműves szövetkezet megalakítása körül a nevükhöz (így főleg a kisbíróéhoz) fűződő intézkedé-

seket – amint a komisszárok esetében is – gyakran a negatív személyiségükből következő túlkapaszkodásoknak és nem a munkakörrel járó kötelességteljesítésnek, parancsvégrehajtásnak tartják a faluban. Tetteikről azonban idegennek (így a gyűjtőnek) inkább csak homályos utalásokban beszélnek, az idősek (az eseményeket megélők) közt többen ötven év elmúltával is félnek, illetve az illem sokaknak azt diktálja, hogy falubeliről, sőt rokonról ne mondjanak rosszat. A szomszédok és rokonok a mindennapi illem elvárta szinten mindvégig beszélő viszonyban maradtak velük, kirekesztésük – főleg az 1989-es rendszerváltozás után – rejtett szinten működött, nem kollektív, inkább csak a falu egy részének, elsősorban a közreműködésükkel egykor meghurcoltaknak a megvetését jelentette.

A személyüket közvetlenül érintő rendeletekkel és a nyomukban intézkedő hatóságokkal szemben többen is próbáltak védekezni Martoson. Néhányan hatósági ember megvesztegetésével érték el, hogy nevük lekerült a deportáltak vagy a kitelepítettek listájáról, még többen szökéssel próbálkoztak.

Egy deportálásra kijelölt család érdekében mintegy munkaköri kapcsolatait kihasználva, „személyesen intézkedett” a járási komisszárnál a jövőendő vő.²⁰ Az „eső gazdák” egyike úgy menekült meg feleségével együtt a kitelepítéstől, hogy „egy korrekt tanító járt el” az érdekükben. A gyermektelen házaspár már útra készen, ingóságait becsomagolva várt az indulásra, végül mégis otthon maradhattak. Néhányaknál az időhúzás taktikája járt eredménnyel, és bár megkapták az értesítést a kitelepítésről, sikerült a hatóságoknál halasztást kieszközölniük, és végül nem került rájuk sor.

Azoknak a családoknak viszont, akik utólagosan kerültek a deportálandók közé, legtöbbször semmi esélyük sem volt az otthon maradásra. Egy család például 1947 januárjában három nappal az indulás előtt tudta meg, hogy nekik is menniük kell Csehországba, valaki helyett, hiszen ők nem voltak a listán, s a többiekkel együtt nem is kaptak értesítést. Később, évek múlva az is kiderült számukra, hogy ki helyett lettek ők kijelölve:

„Az egy nagyon jó gazda vót, rengeteg bort adott, meg hízó, meg ilyeneket”.

Náluk a családfő beteges, asztmás volt, akkor is éppen a kórházban feküdt, amikor mégis menni kellett, onnan hozták gyorsan haza. Ugyanez a családfő 1946 őszén, amikor még csak férfiakat és nem egész családokat hurcoltak el a faluból, már volt csehországi kényszerközmunkán.

Három tragikus eset is történt ekkor Martoson, amelyek azonban csak részben értelmezhetők – nagyon drasztikus és kockázatos – védekezési módként, sokkal inkább a tehetetlen kiszolgáltatottság elismerésére példák. Egy hatvan év körüli férfi a család kitelepítése előtti napokban öngyilkos lett. Felkötötte magát, „annyira a szívre vette”, „nem akarta elhagyni a házát, a gazdaságot”, „nem akart kimenni a falujából”.

„Én, fiam, innen nem megyek el, engem az enyimből nem visztek el. Nem akarták elhinni. A gangon ott lógott. Mikor észrevették, már késő vót.”

Családját, fiát feleségestül és unokáját feleségestül kitelepítették Magyarországra. Mielőtt elhagyták volna otthonukat, annyi idejük maradt, hogy az öreget otthon eltemették.

Egy másik férfi dohánylevelet ivott, hogy lebetegedjen, s lemaradjon a család a transzportról. Annyira rosszul lett, hogy unokája visszaemlékezése szerint „három napig a falat kaparta kínjában”, de otthon maradtak. Egy negyven év körüli férfi, miután másodszer is el akarták őt vinni Csehországba – most már a családjával együtt –, „lúgkövet ivott, örökre tönkretette magát, még három évig élt, de a nyaka mindig be volt kötve”. (Mások szerint „elvágtá a nyakát, nem lett halálos, el akarta magát csikkasztani, de valahogy rajtaérték”.)

Az eddigi levéltári forrásfeltárások szerint Martosról összesen 73 személyt deportáltak Csehországba, 55 személyt telepítettek ki Magyarországra és 777-en reszlovakizáltak. A kitelepítettek helyébe 1947-ben 87 személy érkeztek Magyarországról (Popély 2002, 289). A faluban e statisztikai adatok helyett családokról beszélnek, családokban tartják számon a deportáltakat, a kitelepítetteket és a helyükbe érkezett áttelepülteket.

A reszlovakizáció

Az 1946 júniusában meghirdetett reszlovakizáció állampolgárságot és vagyoni biztonságot ígért az úgymond visszaszlovákosításukat kérő magyaroknak. Az akció a kitelepítések és a deportálások után Szlovákiában maradt magyarok számának csökkentését célozta. Az is elterjedt, hogy akik mégis megmaradnak magyarnak, azoknak konfiskálják a földjeit, elkobozzák családi házáat, át- és széttelepítik őket az országban. A megfélemlített és meggyötört magyarok a hatóságok minden előzetes tervét fölülmúló számban jelentkeztek és írták alá a kérvényt, országos viszonylatban az 1930-ban magukat magyarnak vallók 62,36%-a (Popély 2002, 126).

A reszlovakizáltak száma falunkban viszonylag nagy. Popély Árpád levéltári kutatásai szerint a 1946 júniusában érvénybe lépett rendeletet követően Martoson 777-en reszlovakizáltak, ami az ekkor még a faluhoz tartozó pusztákkal együtt vett lakosság mintegy 57%-a.²¹ A környék túlnyomó többségében magyar faluihoz hasonlítva – mint Hetény, Szentpéter, Izsa, ahol nem haladta meg a 10%-ot – ez feltűnően magas arány.²²

A reszlovakizáció martosi végösszege, amelyben az eredetileg megállapított háttáridőn (1946. szeptember 30-án) túl jelentkezők és az újra folyamodók száma is benne van, ennél is nagyobb. A Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött dokumentumok szerint a Belügyminisztérium szerveként működő Reszlovakizációs Bizottság több alkalommal tárgyalt és fogadott el martosi kérvényeket,²³ végül összesen 251 szlovák nemzetiségről szóló igazolást (potvrdenie o slovenskej národnosti) állítottak ki, ami a kérvényező családfők és önálló személyek számát jelenti.²⁴ Az igazolásokban feltüntetett 547 családtaggal (házastárssal, gyerekkel) és a háztartásban együtt élőkkel (nagyszülőkkel, szülőkkel, testvérekkel, unokákkal, anyósokkal, apósokkal, menyekkel stb.) együtt ez összesen 798 személyt jelent. Azonban éppen ezekből a névre szólóan kiállított és több adatot – így a lakhelyet és a születés helyét – tartalmazó igazolásokból az is kitűnik, hogy az eredményesen kérvényezőök egy jelentős része az ekkor még a faluhoz tartozó puszták lakója volt. Bár számuk az igazo-

lások alapján pontosan nem állapítható meg, illetve nem különíthető el a falu lakóitól, mert a lakhely rovatban – két eset kivételével (és más falukétól eltérően²⁵) – Martos neve mellett csak a házsámot tüntetik fel, a puszta nevét nem. Ha viszont feltételezzük, hogy a martosi születésüként jelölt családfőknek, illetve személyeknek kiállított igazolások körülbelül fedik a faluban lakókat – számukhoz azt a néhány nem martosi születésű családfőt kell hozzászámolni, aki vidékről került vóként martosi családba, illetve le kell vonni belőle a pusztán született és Martoson anyakönyvezett (református) személyek számát, ami szintén csak néhány lehet –, akkor a 251 igazolásból a puszták nélküli Martos reszlovakizáltjainak kiállított igazolások száma a 134 martosi születésűnek kiállított igazolások száma körül mozog. Ez pedig a családtagokkal és a háztartásban együtt élő 266 személlyel együtt összesen 517 személyt jelent, ami – legalábbis a környező református falukhoz képest²⁶ – még így is viszonylag magas arány, ha figyelembe vesszük, hogy a puszták nélküli falu lakossága ezekben az években 800 és 900 között lehetett.

A reszlovakizáltak magas száma Martoson elsősorban a hatóságok eredményes tevékenységének a következménye, és szorosan összefügg azzal, hogy a deportáltak és a kitelepítettek száma viszont alacsony a faluban. A telepítési hivatal Martost mint nagyrészt 18. századi szlovák telepítésű falvakkal és a két háború közt alapított kolóniákkal (Imely, Ógyalla, Bagota, illetve Anyala Naszvad határában és Zöldállás) körülvelt községet a könnyen elszlovákosítható faluk kategóriájába sorolhatta,²⁷ a martosi kisparaszti birtokokat ugyanakkor nem találhatta elég vonzóknak céljaira, a majdani áttelepülők földhöz, birtokhoz való juttatására. A gazdasági érdekek, az, hogy Dél-Szlovákia földje szlovák kézbe kerüljön, a reszlovakizáció során is fő szempont volt, ezért tervezték a nagyobb földtulajdonnal rendelkezők kizárását a reszlovakizációból – ők a deportálásra és a kitelepítésre ítélték listáira kerültek –, a földnélküliek és a mezőgazdasági munkások kérvényét pedig úgymond liberálisan kívánták elbírálni (Popély 2002, 124).

A mai idős martosiak, az akkori események érintettjei a magas arányt – amit a gyűjtőtől hallanak először – nem tudják mivel magyarázni, és úgy vélik, hogy csak néhányan reszlovakizáltak a faluban. Rákérdezésre ugyanakkor többen nem tagadják, hogy maguk is köztük voltak, hiszen:

„a kisbíró hirdette a faluban, hogy aki nem ír alá, annak elveszik a földjét, kitelepítik”.

Mindössze egy olyan esetet tartanak számon, amikor az illető önérzetesen, mintegy saját jószántából kérte a szlovák nemzetiséget. Ez az ember a falu előtt a „cseheknek” való személyes lekötelezettségével indokolta reszlovakizálását.²⁸

A szlovákosításukat kérvényezőket döntésénél a hatóságok erőszakos eszközei (a komisszárók kegyetlenkedése, megfélemlítés, zsarolás) mellett egy következő szempontot is figyelembe kell vennünk. Ez pedig az önbíráskodás jelentős szerepe a két háború közötti Martos jogéletében. Fél Edit néprajzkutató, aki a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársaként 1939–1943 között több alkalommal végzett néprajzi gyűjtést a faluban, még a század első felére vonatkozóan is tekintélyes öregek működését jegyezte le, akikhez a bajba jutottak vagy a tanácstalanok általában fordulni szoktak. A hatóságok védelmét, igazságszolgáltatását megfigyelése szerint ek-

kor még nagyon ritkán vették igénybe a martosiaiak, és ítéleteikkel nem azonosították magukat, a bűnről és a büntetésről más fogalmaik voltak, azt a büntetést, amelyet nem a közösség szabott ki, a közösség nem is vallott magáénak.²⁹

E szerint a külső (csehszlovák/állami) hatóságok törvényei és ítéletei a martosi embernek a helyi közösségben elfoglalt státusa, rangja szempontjából nem játszottak lényeges szerepet, a közösség saját tagjaira vonatkozó ítéletei nem estek egybe velük. A külső hatalom és a saját közösség elvárásai ezekben az évtizedekben még két, egymással nem vegyülő világ értékrendjének a megnyilvánulásaiént élhettek a martosiaiak tudatában, amelyekben különböző mércével mértek.

Ugyancsak Fél Edit gyűjtéseiből tudjuk azt is, hogy a papírnak és az aláírásnak a 20. század első felében nem volt kialakult gyakorlata a faluban, hanem az adott szó és a személyes tanúskodás jelentett garanciát. Az 1930–1940-es években kölcsönt, kezességet, végrendelkezést sem szoktak írásba foglalni, csak élőszóval hagytakoztak és személyesen tanúskodtak (Fél 1944, 59, 62). A reszlovakizáció vonatkozásában is elképzelhető tehát, hogy az aláírásukkal hitelesített írásban foglaltakat sem tartották magukra nézve kötelező érvényűnek, és nem vették komolyan a szlovákosításukat kérő írást, amely ráadás külső, idegen hatalomnak szólt, annak az elvárásai, érdekei és törvényei szerint készült. Ugyanakkor szóban ígéretet kaptak arra, hogy aki benyújtja a kérvényt, azt nem szállítják el, nem telepítik ki, s nem veszik el a földjeit, hanem megmaradhat a házában, birtokában, falujában. Az adott szó jelentőségének a martosiaiak jogérzékében játszott szerepe ismeretében jobban érthetővé válik az is, hogy miért adtak a faluban akkora számban hitelt a számunkra ma minden garancia nélküli hitegetésnek tűnő ígéreteknek.

Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy függetlenül a polgári jogérzék kialakultságának fokától, a reszlovakizáció vonatkozásban más települések lakosságának és más társadalmi rétegek tagjainak értékrendje is hasonló módon működött, mint a martosiaiaké. A reszlovakizálás lehetőségével országos viszonylatban összesen 410 820 személy élt (135 317 kérvényt nyújtottak be), ami messze felülmúlta a hatóságok várározásait, és súlyos belső szlovák politikai vitákat okozott.³⁰

A reszlovakizáltak túlnyomó többsége Martoson a vészterhes évek elmúltával újra magyarnak vallotta magát. A reszlovakizáció alkalmával tanúsított viselkedésük nem értéktudatuk úgymond pillanatnyi kiesésével, működésének ideiglenes hiányával magyarázható az erőszakosan kényszerítő helyzet hatására, hanem tudatos választás eredménye volt, amelynek során azonban nem a nemzethez való tartozás értéke mellett döntöttek, hiszen az perifériális eleme volt addigi értékrendjüknek. Döntésüket elsősorban parasztbirtokuk és azzal saját személyük és családjuk védelme érdekében hozták meg, amely lakhelyükhöz, Martoshoz és a martosi identitáshoz kötötte őket. A parasztbirtok létfenntartásuk és addigi életmódjuk alapját jelentette, és mint ilyen a legfontosabb értékeket is megjelenítette számukra: a helyi közösséghez való tartozást, az abban elfoglalt helyüket, társadalmi rangjukat és presztízsüket, és meghatározta társadalmi szerepüket. A látszólag a hatalom elvárása szerint való viselkedést ugyanakkor megkönnyítette számukra a reszlovakizálás formái, írásos jellege is, ami addigi joggyakorlatukban kevéssé rögzült mód volt, így nagy jelentőséget nem tulajdonítottak neki, és tudatukban nem is azonosultak vele.

Az 1950-es népszámlás nemzetiségre vonatkozó adatai máig publikálatlanok az országban, az 1961-es alkalmával azonban a falu lakosságának újra 91%-a vallotta magát magyarnak, s a terepmunka idején, az ezredfordulón összesen egy-két olyan személyt tartottak számon a faluban, aki a reszlovakizálás óta mindvégig megtartotta szlovák nemzetiségét, mondván, ha akkor úgy döntött, most már marad szlováknak.

A deportálások

A dél-szlovákiai magyarok közmunkára való elhurcolása közvetlenül a háború után elkezdődött, s a háborús károk részbeni helyrehozatala után sem maradt abba, hanem az ún. „belső” megoldás koncepciójának részeként – amely az etnikai terület szétdarabolását célozta széttelepítések és a reszlovakizáció révén – egyre nagyobb méreteket öltött. A kényszerközmunkára való kitelepítések és a családok deportálása 1945 ősztől 1947 végéig több hullámban zajlottak le. 1945 őszén a karhatalmi erőkkel összeszedett munkaképes magyar férfiakat főleg az őszi betakarítási munkákhoz vitték Cseh- és Morvaországba. Ezek legtöbbször karácsonyig hazaszökött, vagy a karácsonyi szünet után nem ment vissza munkaadójához. Sokakat az őszi munkák végeztével cseh gazdájuk maga engedett haza (Vadkerty 1996, 15–16). A családok kitelepítésére ezt követően, 1946 ősztől került sor.

Martoson először 1946 őszén vittek el a faluból közmunkára férfiakat. Az általában alkalmazott módon, rajtaütésszerűen, minden előzetes értesítés vagy bejelentés nélkül rendőrök és katonák szállták meg a települést, és egy este összeszedtek mintegy tucatnyi fiatal, munkaképes férfit. Anélkül, hogy azok tudták volna, hova mennek, munkára vitték őket Csehországba. Valószínűleg valamennyien Terezín környékére kerültek a mezőgazdasági betakarítási munkákhoz. Néhány hónap után valamennyien hazaszöktek. Közülük néhányan azonban a következő alkalommal újra felkerült a most már hivatalos értesítéssel, családotul deportáltak listájára, és 1947. januárjában újra elvitték őket Csehországba.

„Még kenyeret se tuttam neki tennyi! Be vót dagasztva, este gyüttek a csendőrök, hogy pakójon, tegyek neki ennyivalót, még akkor este evittük az irodábo. Esszeszettük az embereket, másnap vittük tovább, nem tudom, hogy hova, aztán se, csak mikor írt. Azt tuttuk, hogy munkáro vittük, azt megmonták [...] Télen masináztok, olyan nagy gazdák vótak, de aszongya az uram, hogy jó nípek vótak. Csak három hónapot vót, mert a testvíre Trencsínbe vót, fináncnok vót a felesége, az hazahozatta. Ez a finánc hazahozatta az én uram, a többiek még nem gyüttek.”

„Ez 1946-ba vót, gyerek vótam, tizenhárom-tizennégyszáz éves, fíje beörgettek, András, ötözködj fő, mer ide meg oda megüünk munkáro. Valahova hogy mennek, de nem tuttuk, hogy hova, csak azt, hogy regge van, kihajnalodott, s vissza nem gyüttek. Senki nem tutta, hogy hova viszik iket, csak má mikor jelentkezett, hogy hol vót. Írt. Összeszettük az embereket s evittük. Csak annyit tuttunk, hogy vót más helyen, hogy

csináták eztet, beszítek rúla, hogy az embereket összeszedik, hogy vizsik munkárok. Terezín környékén vót akkor az apu, de pontosan nem tudom má megmondani, hogy hol. Hát aztán valójábo úgy szökdöstek haza, mind egytül egyig. Vót olyan, hogy egy hónapjáro hazaszökött, olyan helyen vót, aztán má nem vitték vissza. De viszont, ugyi, január 7-én meg má kihurcótak bennünköt.”

A martosi családokat 1947 januárjában deportálták Csehországba, a Břilinai járásba, Břilina városba és környékére, Kostomlaty faluba és a környező kisebb településekre, állami birtokokra. Január 7-én, a legnagyobb téli hidegben, a jószágot a rokonok gondjaira bízva, a legszükségesebb ingóságokkal – aminek fél tehervagonban el kellett férnie –, vagonokban összezsúfolva szállították el őket. Néhány család erre az útra sem tudott felkészülni, mert előzőleg nem kapott értesítést, hanem csak az indulás előtt pár órával tudták meg, hogy nekik is menniük kell.

„Apukám kórházbo vót. Nagybátyánk, apuka testvére gyütt, hogy Mariska, mennyi kő. Má főpakótunk, ó segített bepakóyni, má itt mentünk a gáton, szegíny apu meg meghallotta, hogy deportánok, gyütt kabátbo, pizsamábo itt a gáton, beút a autóba, nos mentünk. [...]

Udvardi állomáson bevagoníroztak bennünköt, a I. H-ékkal együtt. Tizenkét család vótunk ott, udvardiak, perbeteiek, martosiai. [...]

A házunk még nem vót kiesz, még ippen hogy csak át. Vót hét család míh, anyadisznó, tinó, fejőstehén, mind itthon maratt. Nagypára, a gátörre hagytuk. Írtesítést se kaptunk. Anyuka rít nagyon, hogy nincs itthon a Lajos. Vót a mamánok rendes bútora, hálósobabútora, meg a konyhaszekrínrt tuttuk evinnyi. Rengeteg fánk mind itthon maratt. [...]

A nímeket ötkilós csomagga vitték e, minket meg a helyükbe. Még ki se vót takarítva, se fűtőtest. Vót egy hosszú lakás, és egy szobakonyhát kaptunk, se spájz, se fürdőszoba. [...]

Senki nem fogadott. Kipakótak Břilinán a batárookra, szómáskocsira, muralovakka kivittek a státniba [’állami birtokra’], senki nem fogadott.”

„Břilináro vittek el minket, Csehországba. Bevagoníroztak, két-három család vót egy vagonba, én kicsi vótam, egy fűtött kupé vót az öregeknek meg a gyerekeknek. Úgy főztek, hogy a kályhocső kint vót. Éktelen nagy tél vót. Éjjel írtünk oda. [...]

Válogattak, mint a marhákat a vagonokbú. Milyen munkaerő. Ki vót nyitva [a vagonajtó], aztán gyűttek, níztk, milyen nevű, hán család, hán munkaerő. Borzasztó hőésis vót[...]

A nímeket akkor má a sajátjukbú kivitték. Nagy ömeletes ház vót, üres lakás fűtetlenül. Csak egy szobát attak. A másik szobábo nímeket vótak, de azok is má csak egy bőrönde, a többi mindenüköt ott köllött hanyi. S azok olyan kedvesek vótak, hogy hamateát főztek, kenyeret attak, hogy csak együnk. Nem, hisz láttuk, hogy önekik sincs. De csak együnk. Hát ezek fogattak.”

Összesen nyolc családot szállítottak el a faluból, nem a tehetősek, hanem inkább a szegények közül:

„Vótak benne jómódúak is, többnyire szegény, eccerú emberek.”

„Ilyen napszámos embereket deportáltak, akik Agyagoson keresték a kenyérüket. Agyagosról, Gyótváról, Lándorról betelepültek, itt vettek kertet.”

Néhányan magángazdákhöz Bőlinára, többen a környék állami birtokaira, majorságokba kerültek. Csehországi tartózkodásuk ideje alatt kijelölt helyüket sehol sem hagyhatták el. Néhányan azonban közülük is hazaszöktek, de családotul a szökést legtöbben azért sem vállalták, mert az ingóságai akkor Csehországban maradtak volna. A rendelet érvénytelenítése után – amikor a kommunista párt 1948. februári hatalomátvétele után a magyarok visszakapták állampolgárságukat³¹ – valamennyien hazatértek. Csak egy család maradt 1952-ig Csehországban, addig várt arra, hogy a házukba közben beköltözött szlovák család elmenjen, és a saját otthonukba térhessenek vissza.

„Apám bognár vót, mer a lovat nem merete befognyi, előtte itthon a szivattyútelepen dógozott. Mutogatta ott, hogy ő mit tud, hogy ő fúró-faragó ember, íletibe nem fogott be lovat. Anyám meg tizenöt tehenet fejt, nos még ment ki a raportra egyenyi [‘cukorrépat kapálni’], kukuricát kapányi, mer csak nem vót ölíg a píz, vagy mi. Terhes vót, de eve-tét, biztos a munkátú. Héthónapos terhes vót. [...]

Ilonkának az anyja is fejt. Csehekke nem dógoztak együtt, csak a pán vrchníve [‘felügyelő úrral’]. Aki a tejet átvette, az a néni nagyon szeretett bennünek. Meg vótak ott nímetek is. [...]

Emontunk mindent a pán vrchnínek, hogy mink nem vótunk háborús bűnösök, mink csak szegény emberek vótunk, minket csak odaböktek valaki helyett. Sajnáat bennüneköt. Nagyon jó ember vót, nem nízett le bennüneköt. [...]

Vót, aki hazaszökött, martosi is, de mink azt nem akartuk megcsinányi, mert akkor mindenünk ottmaratt vóna, akkor csak a csupaszfalakba gyüttünk vóna haza. [...]

Negyvenkilenc április kilencedikén gyüttünk haza.”

„Egy [német] repülősfőhadnagy vót ott, fiatal házasok vótak, annyit dógoztak, mint a másik ember, de csak fél fizetést kaptak. Tejet is ott lehetett venni, mer olyan nagy gazdaság vót, ha egy liter tejet attak, őnékik csak felet. Szegény idesanyám szokott nékik annyi krumplit, tojást, mindenfélit, segítette. Ezeknek a házukba laktunk [...]

A házokot kitakarították, az elejét, mamám meséte, odavittik a mi jeinket, és hátul meg őnékik [a németeknek] attak ilyen kamra helyiséget. Szóval ezeket nem vettik semmibe. Mama mondta, hogy amit megspórotak, mindenbű attak ennyi nekik, szegényeknek. Minden évbe

irkát [a német asszony a későbbi években], kúdtott levelet. Mink is írtunk neki [...] Vótunk ott öt éve, Dini evitt bennünköt. [...]

Mink ott hattunk mindenünköt, akkor még nem engedtek haza, úgy szöktünk meg. Bílinán nem attak jegyet, ementünk a másik városba, ott vettünk jegyet, úgy gyüttünk haza. Utána való évbe má hazaengettük a többieket is, aki akart. Hármon vótunk, idesapám, idesanyám meg én.”

Azoknak, akik a városban, Bílinán maradtak s nagygazdákhöz kerültek, a visszaemlékezések szerint „nagyon jó helyük vót, nem korlátozták a mozgásukat”. Fuvaroztak, bejártak a sörgyárba. Többen sorsukkal együttérző, segítőkész csehekre is emlékeznek, akikkel mindennapi ügyeik intézése közben kapcsolatba kerültek. Volt olyan cseh fiatalasszony, aki esténként a gazdaságukban dolgozó magyar család gyerekének segített leckét írni. Arra is van két példa, hogy gyermektelen cseh házaspár örökbe akarta fogadni a martosi gyereket, „ott akarták fogyni [...], annyira megszerették őt”.

Nehezebb sorsuk volt a majorságba kerülteknek, mert ott emlékezetük szerint nagy volt a fegyelem, cselédszámba vették őket, és a még szinte gyermekszámba menő fiataloknak is nagyon sokat kellett dolgozniuk. Amint a gyerek betöltötte a tizennegyedik életévét, akár tanév közben kivették az iskolából, és nehéz fizikai munkára fogták.

A gyerekek és a fiatalok könnyebben alkalmazkodtak a körülményekhez, jártak iskolába, bár a tanulásban és a cseh nyelvtudásban ők sem jutottak túl messzire. Némelyik fiatal, aki németekkel dolgozott együtt, végül jobban tudott németül, mint csehül. Azoknak a gyerekeknek, akik Csehországban kezdtek iskolába járni, a deportálások végével, a hazatérés után újabb nehézséget jelentett az otthoni viszonyok közé való beilleszkedés. A magyar iskolák működését ezekben az években betiltották az országban, így hazakerülve szlovákul kellett folytatniuk a tanulást.

„Nem sokat jártunk iskolába, mer hugyan lehetett vóna. Mink csak bámúhattunk ott, mit csináhattunk vóna. Annyit megtanúntunk, hogy jedenkrát jeden [‘egyszer egy’]. Aztán mentünk dógozni. Vót ott minden, kapányi [...] Anyukám kivett aztán, monta a pán vrchnínek, hogy llonka maród. Meggyütt a menstruációm. Tizenhat éves vótam. Nos akkor mentem tehenet őrizni. [...]

Docskázni [‘szénakötözőgéppel dolgozni’] is köllött. Má akkor ott az vót. [...]

Křemýž, ez egy kisebb falu vót, kocsma, minden vót benne. Moziba is ejártunk a szomszíd faluba. [...]

Csehekke nem igen vót barátkozás, mer nem tuttunk beszínyi, enevettük magunkot, nos anyyi, nem vót, hogy udvarótak vóna. llonkánok udvarót egy perbetei, de emarattak.”

A nagy majorsági udvarokban, a hosszú cselédlakásokban együtt lakó deportáltak egymással osztották meg mindennapi gondjaikat, a martosiak az amelyiekkel, naszvadiakkal, perbeteiekkal, udvardiakkal. Munkájuk során valamennyien megtapasztal-

talták – akár gazdához, akár majorságba kerültek –, hogy a cseh mezőgazdaság és életszínvonal egyaránt jóval magasabb szinten volt annál, mint amit addig Martoson ismertek. A majorságba kerültek közül néhányan két szobás és vízöblítéses WC-vel ellátott cselédlakásokban laktak. A gazdaságban szalmakötöző, répaszedő gépeken dolgoztak, olyanokon, amelyeket addig hírből sem ismertek, ezeket a munkafolyamatokat otthon még kézi erővel végezték.

Néhányan később úgy emlékeztek vissza a csehországi évekre, hogy a jobb munkalehetőségek, munkakörülmények és kereseti viszonyok miatt szívesen ott is maradtak volna. De végül mindenkinek volt indoka, amiért mégis hazatért.

„Apám azt mondta, ha nem lett vóna beteg, nem gyött vóna haza, a csehek is tetszettek, meg a munka is.”

A martosi deportáltak közül senki nem maradt Csehországban.

A kitelepítések

A kitelepítések az 1946 februárjában aláírt lakosságcsere-egyezményt követően, 1947. áprilisában kezdődtek el, és többszöri megszakítással 1949 nyaráig tartottak. A paritás elve alapján a csehszlovák kormány annyi magyart telepíthetett volna át Magyarországra, amennyi szlovák önként jelentkezett Magyarországon a Csehszlovákiába való áttelepülésre. Ezt az elvet nemcsak személyi, hanem vagyoni vonatkozásban is be kellett volna tartani, köztudott azonban, hogy egyik sem sikerült, amint azt sem tartotta be a csehszlovák fél, hogy a kitelepítendő magyarok kiválasztásánál figyelemmel legyen a szlovákiai magyarság társadalmi összetételére. Ahelyett, hogy minden rétegből arányosan jelölték volna ki a kitelepítendő családokat, végül az 5–20 kat. hold közötti középbirtokosokat jelölték ki legnagyobb számban, de szép számmal voltak köztük 20 kat. hold fölötti gazdák is. Ugyanakkor Magyarországról elsősorban vagyontalanok, földnélküliek vagy 1–5 kat. hold közötti törpebirtokosok jelentkeztek áttelepülésre (Popély 2002, 110).

Martoson összesen kilenc kitelepített családot tartanak számon. A Tolna megyei Gyönkre vitték őket. Jobb módú református gazdacsalád volt valamennyi, de egy kivételével nem a legmódosabbak közül valók. A húszegynéhány kat. holdas birtokkal rendelkező „eső gazdák” – az említett egyen kívül – otthon maradtak. A kitelepítettek Gyönkön az onnan kitelepített svábok házait és földjeit kapták meg. Két esetet is számon tart a falu, amikor sváb lányt vett feleségül a kitelepített martosi legény, illetve egy olyan sváb vette feleségül a martosi lányt, akiknek a házába költöztették őket.

Ma már csak egy martosi család utódai élnek Gyönkön, egy család időközben kihalt a faluban, egy a későbbi években Paksra, egy Budapestre, négy pedig a szülőfalujához lehető legközelebbre, az országhatár melletti Szönybe (három), illetve Komáromba (egy) költözött. Gyönkön valamennyien eladták a telküket és birtokaikat (az egyik család például azoknak a sváboknak, akiké eredetileg volt).

A jelenség, hogy tudniillik amint lehetőség volt rá, az 1960-as évek rendeletei megengedték, a kitelepítettek eladták otthoni birtokaik fejében Magyarország valamelyik szülőföldjüktől távoli megyéjében kapott házukat, földjeiket, és felköltöztek

az északi országhatár mellé, más Komárom környéki faluk kitelepítettjeinél is megfigyelhető. Az 1960-as években Tolnából, Baranyából, sőt Fejér megyéből is tömeges volt a felköltözés az országhatár melletti településekbe, Komárom megyébe. A hetényiek a Fejér megyei Mórról, a szentpéteriek a Tolna megyei Páriból és a Baranya megyei Szulokról költöztek közelebb szülőfalujukhoz, Komáromba és Szönybe. Komáromban ebben az évtizedben egész utca épült, ahol csupa egykori szentpéterei vásárolt telket és épített házat magának. Az utcát ma is Kisszentpéternek nevezik a helybeliek.

A kitelepítettek új lakhelyükön számon tartották és segítették egymást, az 1960–1970-es években, az akkor még nehezebb közlekedési viszonyok mellett híreket és csomagokat vittek-hoztak egymásnak „otthonról”, a szülőfaluból, eljártak a volt falubeliek temetésére, összeházasodások is voltak köztük.

A szülőfalu és a kitelepítettek kapcsolattartása a legnehezebb években és máig sem szakadt meg, az elszakított családtagok, a rokonság, szomszédság személyes kapcsolatain alapul. A legnagyobb horderejűek ebben a vonatkozásban a temetések, amikor nemcsak a szűkebb család vagy rokonság tagjai találkoznak egymással, hanem a szomszédsági, baráti, iskolatársi és egyéb viszonyok révén szinte a szülőfalu egykori teljes kapcsolathálója feléled egy pillanatra, a közös emlékezés erejéig. Az 1970–1980-as években egy-egy elhunyt kitelepített temetésére nem ritkán egész autóbusznyian utaztak a szülőfaluból – a földművesszövetkezet bérbe vett járművén –, hogy leróják kegyeletüket, és hogy találkozzanak az elszakadt falubeliekkel.

De korántsem minden kitelepített tudta feldolgozni a falujából való kiűzetése traumáját, s néhányan ezt úgy élték/élik meg, hogy minden kapcsolatot megszakítottak szülőfalujukkal. Martosra sem járt/jár „haza” minden kitelepített. Valaki egyszerűen azért nem, mert nem maradt a faluban rokonsága, valakit az otthon maradt rokonság időközben kiszorított az örökségből, s ezért többet nem kíván velük találkozni. Más viszont az emlékezés fájdalma elől menekülve nem akarja többet látni Martost, megint más a megbántottság miatt nem kíváncsi szülőfalujára. A falubeliek mindenkit, minden hazajárót és távolmaradót minden megbántódásával együtt számon tartanak.

„J. B. csak egyszer vót itthon, felesége egyszer se, fia itt van Komáromba, az többször átgyün, nekem keresztkomám, meg anyósát is átgyün látogatnyi.”

„Azé vót olyan nagyon fájó akiket evittek, hogy má pont ők nem fértek e a faluba! Mer hát hogy mi szerint váloztották ki, ezt nem tudja senki.”

„Fájt neki, hogy jó gazda vót, s ennyire kinullázták.”

Az „ösküiek”

A lakosságcsere-egyezmény értelmében amennyi szlovák önként jelentkezett Magyarországon, annyi magyart telepíthetett volna ki a csehszlovák kormány Szlovákiából. Az önként jelentkezők száma azonban a széles körű propaganda, a toborzó

akciók ellenére is lassan gyűlt, és korántsem érte el azt a számot, amit a csehszlovák fél remélt.

Az első időszakban a magyarországi szlovákság többsége hallani sem akart az áttelepülésről, ezért a csehszlovák kormány – elsősorban az Áttelepítési Bizottság révén, amely 1946 tavaszán kezdte meg működését – széleskörű propagandába fogott. Nem akartak elköltözni az öregek, a vagyonosabbak, a biztos egzisztenciával rendelkezők. Inkább hajlottak rá a fiatalabbak, s akiket nem kötött a birtok, a föld (Tóth 1993, 161).

Martosra hét bányászcsalád érkezett Magyarországról, a Veszprém megyei Ösküről és Szápárról, s egy házaspár Budapestről. Ma Martoson összefoglalóan csak *ösküiek*nek mondják őket, bár Ösküről mindössze két család érkezett.³² A mai visszaemlékezők szerint nagyrészt „szegínyek” voltak, némelyik családnak „semmije se vót” – „»ement a kincs, idegyűtt a nincs«, azt mondták akkoriban” –, de többségében „jóvalók” voltak. Az ösküiek evangélikusok, a szápáriak katolikusok voltak, valamennyien tudtak magyarul, talán csak egy-két idős asszony nem, akik viszont Martoson már a családi élet keretei közé bezárkózva éltek napjaikat, és ritkán érintkeztek a martosiakkal.³³

„Majdnem mind szegény jött a kitelepítettek helyébe.”

„Csere vót, földet is annyit kaptak, amennyi ott vót nekik, lovat is, vótak birkák is nekik.”

„A szomszédunkba bányász ember vót, P. bácsi, igazi rendes bányász, komoly munkásember. Azt mongyák, úgy gyűttek, hogy három lábo vót az asztanak, szegíny család vót, nagyon szegíny, de amúgy rendesek vótak.”

„Tejjesen tuttak magyarú, szlovákú talán nem is.”

„Csak a származásuk szlovák, öregapjuk talán.”

A toborzók, a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tagjai „buzgóságának” eredményeképpen – akik a negatív propagandától (Magyarország háború utáni súlyos gazdasági helyzete), az álhírek terjesztésétől (aki nem jelentkezik önként, később erőszakkal lesz áttelepítve 30 kg-os csomaggal) sem riadtak vissza – végül olyan családok is áttelepültek Magyarországról, akik nem akartak, nem önként mentek, s az áttelepülés sem társadalmi, sem anyagi téren nem jelentett számukra egzisztenciális emelkedést.

Az egyik szápári bányász ma is a faluban élő lányának visszaemlékezése szerint az ő családjuk sem önként költözött el Magyarországról, hanem kényszerítették apját, többször beidéztek őt Veszprémbe, szlovák nevére hivatkozva igyekeztek megfélemlíteni, és azzal zsarolták, hogy korábban nem magyarosította a nevét.³⁴ Martoson sokkal rosszabb körülmények közé kerültek, mint amilyenek közt Szápáron éltek. Martos nyomorúságos, szegény kis falunak tűnt a számukra – ahol akkor még villanyvilágítás sem volt³⁵ –, Szápáron házat, autót kaptak a bányától.

A falu csöndes belenyugvással lassan befogadta a betelepülőket, nyílt színi konfliktusra vagy ellenségeskedésre az első évekből sem emlékezik senki, egyik fél

sem, a betelepülők kezdeti időszakban feltűnő szokatlanságaikról pedig ma egyenest humorral beszélnek az őslakosok.

„Eső évekbe nem olyan jó szemme nézték őket, de nem bántotta őket szóva se, se szomszéd, senki.”

„Semmi baj nem volt velük, úgy beilleszkedtek.”

„Nekünk is akik szembe laktak, csak tisztólette lehet beszínyi rúluk.”

„Voltak jóraivalók köztük.”

„A níp között má olyanok, mint a tőzsgyökeres martosiai, annak vesszük őket.”

„[...] hogy olyan filmeket vetítettek nekik, hogy [Csehszlovákiában] kalbászbu van a kerítés. J. G., az egy kicsit bolond vót, B. bátyáékná a házukba ment és nízte, hogy hun vannak a kalbászok. Mert azt mutogatták nekik, hogy a kéménbe lógnak a sunkák, kalbászok. Azt enevztük B. J-nek [B-ék után, akiknél a kalbászt kereste, B. lett a ragadványneve – K.A.]. [...]

P. bácsi is mondta, hogy nekünk ilyeneket mutogattak, hogy kalbászbu van a kerítés.³⁶ Aztán ez a E. N. bácsi azt mondta neki, hát nálotok nincsenek kutyák? Hogyne vónának. Hát nálotok nem ettík vóna meg [a kalbászt]? Hát hogy arra nem gondótak. Hát ez a E. N. olyan vicces ember vót.”

„K. bácsi pesti strigó [‘strici’] vót, bognár vót eredetileg talán, de nem szeretett dógozni. Eccer a jáerdébe [‘termelőszövetkezet’] D. bácsi vót a csoportvezető, ez meg megkérdezte tőle, hogy D. úr, maga mit csinál? Semmit, kérem, semmit. Akkor én is magáhó állok! Nem szeretett dógozni.”

„K. bácsit ekütték vetőgépre vetnyi. Hátul köllött ányi a tartályná. Kérdezte a sofór, K. bácsi, mehetünk? Mehet, mehet, mehet, azt mondja. Ment a gép, s bevetették a földet, üresen. Nem vót a gépbe benne mag. Aztán mondják neki, hogy K. bácsi, hát ebbe nincs mag! Hát nekem mondják, kérem?! Én nem láttam, csak a máléját, vetőgép-et csak a Teréz körúton. Üresen bejáratták a földet.”

Az áttelepültek lassan „beolvadtak” a faluba. Beálltak a megalakult termelőszövetkezetbe, egyedül két családfőntartó férfi nem, ők elment bányába dolgozni Handlovára (Nyitrai járás).³⁷ Gyerekeik a martosi magyar iskolába jártak,³⁸ néhányan közülük továbbtanultak és érettségi vizsgát tettek a komáromi vagy az ógyallai magyar gimnáziumban, martosiakkal vagy a szomszédos településekről való magyarok-

kal házasodtak össze, a szomszédos Imelyre, Naszvadra nősültek, oda mentek férjhez, többségük (a népszámlálások alkalmával is) magyarnak vallja magát, néhányuk a legaktívabb Csemadok-tagok közé tartozik a faluban („olyan nagy magyar érzelmű lett”). Két gyermektelenül érkezett házaspár azóta meghalt Martoson, így ma egyedül ezeknek nincsenek leszármazottai a faluban.

A Magyarországról betelepülők Martos etnikai képét nem változtatták meg, részben azért, mert kevesen voltak, részben mert addig is magyarnak vallották magukat. A falu társadalmi rétegzettségén sem módosítottak lényegesen, bár nem voltak földművesek, mint a martosiak, hanem bányászok vagy iparosok, de alkalmazkodtak a következő években Martoson is megváltozó életviszonyokhoz, munkát vállaltak a megalakuló termelőszövetkezetben, ahova a martosi földművesek, kisebb és nagyobb birtokú gazdák és földnélküliek is lassan mind beléptek. Egy-két kívül maradó és bányában vagy más ipartelegen munkát vállaló a martosi gazdák között éppúgy akadt, mint az eredeti foglalkozása mellett kitartó szápári bányászok között. Nem sokat módosítottak a részben evangélikus, részben katolikus betelepülők Martos felekezeti viszonyain sem, hiszen a református őslakosság mellett addig is volt a faluban egy kis számú katolikusság, amelynek főleg a pusztákról való beköltözések révén a 20. század elejétől fogva fokozatosan növekvő arányán a néhány szápári lényegesen nem javított.³⁹

A martosi kép azonban nem általánosítható. A környező településeken, Szentpéteren, Perbetén, Naszvadon, Ógyallán, Bagotán és Besenyőn⁴⁰ az áttelepült szlovákok között gyűjtő Magdaléna Paríková megfigyelései szerint e magyar többségű községek demográfiai szerkezete 1946 után minőségileg megváltozott, „a lakosság hirtelen fordulattal vegyes etnikumúvá vált, ugyanakkor megfogytakozott a magyar etnikumhoz tartozók létszáma”, és megváltozott a társadalom szerkezete, vallási összetétele (Paríková 1994, 168). Magdaléna Paríková dolgozatában nem tér ki arra, hogy az általa vizsgált települések egy része társadalmi rétegzettség és felekezeti szempontból 1946-ot megelőzően is kevésbé volt homogén. Viszont nagy határú és jó termőföldű faluk lévén, ezek mindegyikében a martosinál arányaiban is nagyobb méretű volt a ki-, illetve betelepítés, ami valóban máig hatóan átrajzolta e faluk demográfiai képét.⁴¹ Paríková szerint az általa vizsgált körzetben a betelepült, túlnyomó többségében szintén kétnyelvű szlovákság és a helyiek kapcsolattartásában érzelmi feszültségek forrása lett, hogy a repatriált szlovákok a kitelepített magyarok házeit és földjeit kapták meg, ami azonban, hangsúlyozza, nem etnikai jellegű feszültségforrás volt, viszont több mint negyven év után is érezhető a hatása. A szlovákok beilleszkedését nehezítette továbbá szerinte az is, hogy Szlovákiában újra kisebbségbe kerültek, s hogy gyakran nagyobb mezőgazdasági területet kaptak, mint amennyit korábban, Magyarországon műveltek. Az időségeknek nyelvi nehézségeik voltak, nem tudtak, csak az áttelepülés után tanultak meg magyarul, miután e magyar falukban a kölcsönös nyelvi érintkezésben a magyar nyelvet használták (Paríková 1994, 168).

A martosiaknak a betelepülőkhez való ettől eltérő viszonyulására jellemző példa a testvér-falu választásának története. A szocializmus évei alatt, amikor barátkozás, kapcsolatépítés céljából szokás volt a szomszédos országok valamelyikében egy, a célnak megfelelő településsel a kapcsolatot felvenni, Martos választása éppen Ösküre esett. Az áttelepítettek szülőfalujával való barátkozás a visszaemlékezők

szerint 1968-ban (vagy 1966-ban), egy színdarab betanulásával kezdődött, amellyel a martosiak valahol Magyarországon is szerettek volna föllépni, hogy a színjátszás révén baráti kapcsolatokat teremthessenek, s utazhassanak, kirándulhassanak. A tanító egy Ösküről származó fiatalember segítségével kezdtek hozzá az út megszervezéséhez, akinek Öskün élt a testvére, s kézenfekvő megoldásként kínálkozott, hogy testvére legyen a magyarországi főszervező, Öskü pedig a hely, ahova vendégszereplésre elutaznak. Az első találkozó olyan jól sikerült („vártak bennünket a faluban a nípek [...] házakho eszállásótak”), hogy a kapcsolat azóta is él, a két falu vezetői évente több alkalommal meglátogatják egymást, a martosi polgármester a falu nagy rendezvényeire, így a falunapokra és a Pünkösdi Fesztiválra „hivatalosan” is meghívja az ösküi képviselőket, s vendégül látják őket, baráti futballmérkőzéseket tartanak, az éneklőcsoport, a citerazenekar, a színjátszók is kölcsönösen vendégszerepelnek egymásnál stb. A kapcsolatot 1997-ben egy, a két polgármester aláírásával hitelesített „együttműködési megállapodással” is megerősítették.

A martosiak szerint az ösküi emberek ma nem tudnak szlovákul („annyit se, mint mi”), hiszen még az éneklőcsoportjuk repertoárján szerepelő szlovák népdalokat is velük fordítatják le magyarra, csak a temető régi síremlékeinek szlovák nyelvű feliratai és a szlovák határnevek tanúskodnak arról, hogy a falu népessége valamikor szlovák volt.

Egy következő példa a martosiaknak a negyvenes évek ki- és betelepítéseire való másféle viszonyulására a kitelepítések 50. évfordulójának megünneplése, az ünneplés módja a faluban. Az 1990-es évek második felében sok községben, különösen a leginkább érintett nagy mátyusföldi településeken, a galántai és a komáromi járásban az évforduló alkalmából megemlékező ünnepségeket tartottak, ünnepi műsorokkal, szobor- és emléktábla-avatásokkal egybekötve, s erre a napra hazahívták a kitelepítetteket, mindenkit, aki még élt közülük, s a gyermekeiket, utódaikat. A faluk hónapokon keresztül készülődtek az ünnepségre, rég elszakadt szálak után nyomoztak Magyarországon, igyekeztek lehetőleg teljes listát összeállítani az egykori kitelepítettekről, hogy véletlenül se maradjon ki senki a meghívottak közül.

E nagy, kollektív megemlékezési hullámba Martos is bekapcsolódott, ám a martosi rendezvény felemásra sikeredett. 1997. decemberében falucímert avattak, s a falu vezetősége úgy határozott, hogy erre az ünnepi alkalomra hívják haza a kitelepítetteket. Ugyanakkor azonban meghívták az ünnepségre az ösküieket, az áttelepítettek falujának képviselőit is, akikkel ráadásul ekkor kötötték meg a két falu barátkozásáról szóló együttműködési megállapodást. Az ünnepi műsor után a községházára, az ünnepi asztalhoz meginvitált magyarországi vendégek közül valamilyen figyelmetlenség folytán végül éppen a *gyönkiek* maradtak ki, csak az *ösküiek* vettek rajta részt.

„A rendezők valamit nem jól csináltak, mert az ösküiek voltak többen, s mind csak azokkal foglalkoztak. Gyönkről eljöttek Gy-ék meg Pest mellől is jöttek, s még csak be se hívták, le se ültették őket, elfeledkeztek róluk.”

Összegzés

Az 1945–1948 közötti évek martosi történéseinek számbavétele megengedi azt a feltételezést, hogy a falubeliek számára ebben az időben mindenekelőtt még a helyi közösséghez való tartozás, az abban való társadalmi lét, a „martosi” identitás és mindennek az alapja, a parasztbirtok jelentett legfőbb értéket – amely utóbbit Hanák Péter első világháborús népi leveleket elemezve a parasztságra és a 20. század első évtizedeire vonatkozóan általánosan érvényesnek mond Magyarországon (Hanák 1973, 84). Martoson a század derekán is a „föd” megtartása volt a legfőbb cél, választási lehetőség előtt állva, sorsfordító helyzetben ez határozta meg a döntéseket. A parasztbirtok szempontjai felülmúltak minden más, a paraszti életviteltől távol eső kategóriát, mint a haza, a nemzethez való tartozás, a nemzeti keretek közt való társadalmi lét vagy akár az állampolgári öntudat. A földbirtok ugyanakkor nem csupán a „természetes rend” (Hanák 1973, 84) fönntartásának kérdéseként jelent meg a martosi tudatban, és nem csak a túléléssel volt egyenlő, hanem a (helyi) közösségben elfoglalt helyet, szerepet, társadalmi rangot és presztízst is megjelenítette. A nyelvi, nemzeti vagy állampolgári hovatartozás megvallása/vállalása emellett másodlagosnak számított, különösen a falu közösségén kívüli hatalmak viszonylatában. Az utóbbiak törvényei semmire sem kötelezték a martosi embert, megszegésük erkölcsöseit nem érintették.

A martosi embernek a csehszlovák államhatalom törvényeit elutasító magatartását – az „öntörvényű” paraszti lét öröklött rendjéhez való ragaszkodása mellett – erősítette a nyelvi idegenség (a szlovák nyelv, amelyet nem értett és nem beszélt), az államhatalom kétszeresen is idegen (nyelvi és politikai), valamint rákényszerített volta, és 1945-től az újbóli, immár állampolgári minőségében való jogfosztott állapota. A hatalom elvárásaihoz való alkalmazkodásról ilyen viszonyok között kényszerűségből sem lehetett szó, csupán annak látszatáról – a túlélés érdekében. Kivételt e magatartás alól Martoson csak néhány személy/család jelentett, akiket a saját birtok szempontjai nem befolyásoltak, és közösségi kötődésük a falu rendjéhez, a paraszti erkölcs normáihoz nem volt erős.

Az államhatalommal és helyi képviselőivel való szembenállás azonban nem öltött kollektív cselekvési formát, hanem a családi stratégiák szintjén jelent meg a faluban. Eredményesebben védekeztek – mert hatékonyabb eszközökkel (társadalmi és gazdasági tőkével) rendelkeztek – a tehetősebb családok, olykor – bár nem tudatosan – a szegényebbek kárára, akiknek az eszközei kevésbé voltak hatékonyak, és nem is voltak mindig elegendők az egész család, hanem csak egy-egy tagja megvédésére.

A más etnikumokhoz való viszonyulás kialakításában elsősorban a sorsközösség érzése s ennek a mindennapokban való megtapasztalása, az ebből eredő együttérzés és szolidaritás érzése játszott szerepet, a nyelvi, nemzetiségi hovatartozás kérdése kevésbé.

Az áttelepültek befogadásának és beolvadásának folyamatát Martoson megkönnyítette a betelepülők viszonylag kis száma, amely arányaival nem hatott nyomásztóan a helyi közösségre. Továbbá az is, hogy nem járt nyelvi gondokkal, az *ösküiek* ugyanolyan jól beszéltek magyarul, mint a martosiak.

Segíthette a befogadást végül, hogy a más etnikumokkal való kapcsolattartásban ezt megelőzően is volt a falunak kollektív tapasztalata. A zsidók alig pár évvel korábban a Magyarországról áttelepültekéhez hasonló számú közösséget alkottak Martoson. A magyarok kitelepítése idején még élénken élt az emlékezetben három évvel azelőtti elhurcolásuk, ami akkor ugyancsak megrendítette a martosiakat („mikor a zsidókat fölpakolták a kocsira, sírt az egész falu”).⁴²

Megemlíthető itt végül a kivándorlás is, amelynek során a század első három évtizedében vagy egy tucatnyi martosi került el Amerikába, illetve Nyugat-Európa valamelyik országába, Franciaországba, Hollandiába. E világot látott martosiaknak mintegy fele az 1930-as évek végéig visszatért falujába, s megélt élményeivel, tapasztalataival, esetleg viselkedése megváltozott vonásaival szintén a helyi közösség másság iránti toleranciáját erősíthette.

A martosi példa az áttelepültek befogadására valószínűleg nem tekinthető tipikusnak, bár átfogó kutatások a témában eddig nem folytak. A publicisztikai irodalom alapján azonban inkább az feltételezhető, hogy a martosival fordított gyakorlat volt az általános, hogy tudniillik a helybeliek elzárkóztak az áttelepültek elől, megbélyegezték és lenézték őket, illetve az áttelepültek nem volt nyitottak a helyiek iránt, szlovák öntudatuk az évek során egyre erősebb lett.

Az (állam)hatalom, az azt megtestesítő hatóságok és a martosi emberek viszonyáról ezekben az években összegezve elmondható, hogy az előbbi bár intenzíven, sőt agresszívan beavatkozott a családok mindennapi életében, hogy nyelvüket és kultúrájukat, közösségi öntudatukat megváltoztassa, az erőfeszítés nem járt eredménnyel. Bár a falu semmilyen külső ellenállást nem tanúsított, mégsem volt passzív, „a biztonság hiányától megbénult társadalom”, tagjai bizonyos védekezési mechanizmusoknak a birtokában keresték az alkalmazkodás legmegfelelőbb módjait, illetve alkalmazták az értékrendjükhöz kapcsolódó, bár kényszerűségek által behatárolt családi stratégiákat a túlélés, a családok megmaradása érdekében.

A hatalom elvárásaival olyannyira nem azonosultak, hogy a formálisan felvett külső jegyeket az első adódó alkalommal levetkőzték magukról, s ahelyett, hogy a hatalom céljainak megfelelően a családok elszlovákosodtak volna, a Magyarországról áttelepültek asszimilálódtak a faluhoz.

Jegyzetek

1. Elsősorban Erdei Ferenc parasztságfogalma nyomán tartja a néprajzi irodalom – szemben a történetírással, amely a *polgárosodás* fogalmát normaként és pozitív értelemben a dualizmus korára korlátozva használja – a *paraszti polgárosulást* hosszan elhúzódó folyamatnak. Erdei a „jobbágyi-rendi” állapotból a polgárba való átmeneti állapotnak tekintette Magyarországon a klasszikus paraszti létet, amelyben a jogi felszabadulás után – még a két világháború közti időszakban – is tovább éltek bizonyos alávetettséget magukban foglaló kötöttségek, „rendi formák”, megakadályozva a polgárrá válást (Erdei 1938; 1941). Kósa László a paraszti polgárosulással foglalkozó összefoglaló munkájában a fogalmat olyan térben és időben kiterjedt, bonyolult folyamatként értelmezve, amelynek során „a parasztság megszabadul feudális jogi és életmódbeli kötöttségeitől és jellemzőitől”, vizsgálódása tárgyát az első világháború végével zárja le, hangsúlyozva, hogy amíg a feudális keretek elhagyására maguk a parasztszok „meg nem teszik az el-

- só lépéseket, nem lehet szó polgárosulásról”. Miután mind a néprajzi, mind a történeti irodalom tud a jobbágyfelszabadítás előtt polgárosult parasztkról, a fogalom kiterjesztését Kósa a polgári kort megelőző időszakra vonatkozóan is lehetségesnek tartja. Egyetért ugyanakkor Erdeivel abban, hogy a folyamat lezárultával már nem lehet parasztságról beszélni, 1920 előtt viszont még nem volt tömeges a parasztság polgárrá válása Magyarországon (Kósa 1991, 48–64).
2. A kutatómunkát a Mercurius Társadalomkutató Csoport keretében az Illyés Közalapítvány, valamint a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatta.
 3. Miután Martoson és az Ógyallai járásban a magyarok aránya meghaladta a 20%-ot, a két háború között a martosiak a törvény értelmében a hivatalos érintkezésben is használhatták anyanyelvüket. Ezekben az évtizedekben Komárom környéke, de maga Komárom városa is mindvégig megőrizte magyar jellegét. Komárom közölete nagyrészt magyar maradt, sőt ekkor vált a város a felvidéki magyarság egyik szellemi központjává (Mácza 2004, 123–124).
 4. A falu képviselőtestületének üléseiről vezetett jegyzőkönyvet ugyan 1923 januárjától a jegyző bejelentésére, hogy tudniillik azt ezután két nyelven kell vezetni, a magyar mellett szlovákul is írni kezdték, de csak három hónapon át. Majd hol magyarul, hol két nyelven, s egy rövid ideig szlovákul (1927 augusztusától 1931 tavaszáig) vezették. A képviselő-testületben a két évtized során mindvégig ugyanazon martosi családok tagjai ültek, a bíró és a jegyző is helybéli volt ezekben az évtizedekben (KJL MJ 1–3. köt.). Az ülések nyelve a jegyzőkönyvével szemben feltehetően mindvégig a magyar volt, már csak azért is, mert a jegyzőn, a tanítón és a lelkészen kívül ekkor más még nem tudott szlovákul a faluban. A gazdaközösség jegyzőkönyvét ezekben az évtizedekben is mindvégig magyarul vezették.
 5. Az érsekség Csehszlovákiához került, s 1919 után zár alá vett felvidéki egyházi javadalmainak igazgatását előbb a pozsonyi székhelyű Római Katolikus Egyházi Javak Központi Bizottsága (Centrálna správa katolíckých cir. veľkostatkov), majd a Nagyszombati Apostoli Kormányzóság látta el (Rácz 2003, 44, 72).
 6. Ezeknek az éveknek az eseményeit dokumentáló levéltári iratok Csehszlovákiában nagyrészt az 1989-es rendszerváltozás után váltak a kutatás számára hozzáférhetővé, s a forrásfeltárásokon alapuló első munkák az 1990-es években jelentek meg. Közülük itt elsősorban Vadkerty Katalin és Popély Árpád dolgozataira támaszkodtam (Vadkerty 1993, 1996, 1999; Popély 2002). Magyarországon az első regionális földolgozások, amelyek a kérdéskört komplex módon vizsgálják, hasonló módon az 1990-es évektől fogva jelentek meg. A dolgozatok gyarapodó sorában főleg Tóth Ágnes munkái azok, amelyek a magyarországi németek kitelepítésével foglalkozva a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggéseit elemzik, és az általunk vizsgált terület Baranya és Tolna megyébe telepített lakosságára vonatkozóan számunkra sokat mondó adatokat tartalmaznak (Tóth 1993).
 7. A kassai kormányprogram nyomán a Szlovák Nemzeti Tanács által 1945-ben kiadott rendelet értelmében a magyar többségű községekben nem lehetett választott nemzeti bizottságokat alakítani, a közigazgatás irányítását ezekben a helységekben a Belügyi megbízotti Hivatal által kinevezett biztosok (komisszárok) látták el. E biztosok teljhatalommal, a nemzeti bizottságokkal azonos szintű jogkörökkel rendelkeztek (Vadkerty 1993, 8; Molnár–Varga 1992, 20).
 8. Jegyzőkönyvek szólnak súlyos bántalmazásokról, sőt halálesetekről is (erre lásd pl. Molnár–Varga 1992, 23).
 9. A szlovák és a cseh közvélemény számára érthetetlen is volt, hogy a közmunkákra jó részt csak szegény magyarokat szállítottak Csehországba, s elterjedt, hogy a nagygazdák úgymond megváltották magukat (Vadkerty 1996, 36).
 10. Sajtó gyűjtés Komárom környéki falukból.

11. Vadkerty Katalin kutatásai szerint a megfélemlített magyarok helyzetét sokan jó üzletnek tekintették: magukat befolyásosnak mondó ismeretlen személyek jelentek meg a falvakban, állami tisztviselők, egyenruhát, fegyvert viselő partizánok, civilek, és különféle taxákért felmentést ígértek a magyar családoknak. Pl. Marcelházán, Martoson, Hetényen 10-15 ezer koronát (egy tehén árát). A tarifa lefizetése azonban sok esetben végül mégsem járt eredménnyel (Vadkerty 2001, 36).
12. Ezekből is egész csokorralalót gyűjtött össze különféle jegyzőkönyvekből és visszaemlékezésekből Molnár Imre és Varga Kálmán (Molnár-Varga 1992).
13. Az 1961-es népszámlálás nem várt eredménnyel zárult, a magukat magyarnak vallók száma az 1950. évi igen alacsony számhoz képest mintegy 110 ezerrel megnőtt, és összesen 518,8 ezer volt (Gyurgyík 1994, 72).
14. A háború utolsó hónapjaiban Martoson és a környék falvaiban állomásozó orosz katonai csapatok tisztjei a szomszédos Imelyen voltak elszállásolva. A martosi komisszár gyakran megvédélgette az orosz tiszteket. Lovas kocsival átszállította őket Martosra, és a községházán lakomát rendezett számukra. Ilyen alkalmakkor több nőt berendelt a községházára, konyhai munkára.
15. Augusztus 29-e a később szlovák nemzeti felkelésként ismert 1944. évi partizánfelkelés ünnepe.
16. Egyes visszaemlékezők szerint ugyanekkor a szivattyútelep vezetőjét is berendelték a községházára, de ő a jegyzővel ellentétben nem ment el, és így megmenekült. Tájékoztottabb jóakarók ugyanis mindkettőjüket előre figyelmeztették a várható eseményekre. A jegyző ennek ellenére eleget tett az idézésnek.
17. Ma a faluban úgy tartják, hogy ennek a tanítónőnek köszönhetően virágzott föl a martosi hímezés.
18. Megint mások úgy emlékeznek, hogy a komisszár másnap négy férfit rendelt ki, s azokkal hantoltatta el a jegyző tetemét.
19. A komisszárt és feleségét az ötvenes évek elején bíróság elé idézték, a visszaemlékezők szerint öt másfél, feleségét három év börtönbüntetésre ítélték, amit nem töltöttek le. Kiszabadulásuk után csoportvezetők voltak a helyi termelőszövetkezetben.
20. Az egykori vő saját elbeszélése szerint arra hivatkozva kérte a komisszár segítségét, hogy menyasszonya terhes, ami ugyan nem volt igaz, de elérte vele, hogy a család nevét kihúzták a deportálásra kijelölték listájáról.
21. Az 1941-es népszámláláskor mért összlakossághoz viszonyítva.
22. Pl. Hetényen, amelynek 1938-ban 1885 lakosa volt, 166-an kérték a „visszaszlovákosítás”-ukat, ami nem érte el a magyar lakosság 10%-át. Hasonló volt az arány Izsán és Szentpéteren (Popély 2002, 140–141).
23. Még 1948 folyamán és 1949-ben is tárgyalt a bizottság martosi kérvényeket, ami azt jelenti, hogy az időben jelentkezők elfogadott kérvényei és 1948 elejéig kiadott igazolásai mellett az elutasítottak újra jelentkeztek, illetve hogy a határidőn túl is voltak újabb kérvényezőik (SNA Reslovakizačná komisia 1947, 2. doboz. Zápisnica [a továbbiakban: Záp.] 30; 1948, 9. doboz, Záp. 168; Záp. 174; 11. doboz, Záp. 208; Záp. 218; Záp. 230; 1949, 12. doboz.
24. SNA Slovenská liga 1946–1949, Reslovakizácia, 16. doboz.
25. Pl. a hetényiek igazolásainak lakhely rovata pusztai lakó esetében feltünteteti a puszta nevét (Lándor, Kolozs).
26. Pl. összesen 79 hetényi kapta meg a szlovák nemzetiségről szóló igazolást, ebből 46 volt a falu lakója, 33 pedig a faluhoz tartozó pusztáké (27 lándori, 6 kolozsi), de a faluban lakó 46 személy közül is mindössze 15 volt hetényi születésű (családtaggokkal és a háztartásban együtt élőkkel együtt összesen 43). Szentpéteren ugyanezen levéltári források szerint 79, Izsán 61 igazolást adtak ki, az Ógyalla körüli településeken, mint a Martossal szomszédos Imelyen viszont 373-at, Bagotán 237-et, Bajcson 249-et (SNA Slovenská liga, Reslovakizácia, 16. doboz).

27. Ógyalla, Naszvad és Martos elszlovákosításával a szlovák etnikum elérte volna a Vág folyót, illetve ez a vonal része lett volna a Komáromot és környékét körülölelő szlovák gyűrűnek. Ezért e települések reszlovakizálásának kulcsfontosságú szerepet tulajdonítottak a különféle tervekét előkészítő bizottságok. És bár a martosiai reformátusok voltak, s a reformátusok kérelmének pozitív elbírálását nem tartották kívánatosnak a bizottságok, Martos esetében mégis eltekintettek ettől (Popély 2002, 140–141).
28. Elbeszélése szerint a háború végén a „csehek” révén jutott haza a falujába, nekik köszönhetően szabadult ki az amerikai fogságból. A magyar hatóságok ugyanis, miután kiderült, hogy faluja már nem tartozik Magyarországhoz, visszaküldték a táborba. Ezután a csehszlovák szervek intézték a papírjait, hogy hazajuthasson.
29. „1912-ig még a bíró, sőt a törvénybíró is olyan volt, hogy mindenkinek eligazította a dolgát, nem kellett sohasem ügyvédet igénybe venni. Az 1912–1943. évek között volt még hat évig egy bíró, aki »jó« volt, s akinek hallgattak a szavára; azóta azonban egyre gyakrabban fordulnak ügyvédhez. Amikor valaki elmegy tanácsot kérni valakihez, akkor egész biztos, hogy megfogadja a szavát, s ahhoz is tartja magát az is, aki a másik oldalon van. A bírónak és a tekintélyes öregembereknek elég volt mindenkor a szava, nem kellett testi fenytékhez nyúlniuk legényekkel szemben sem” (Fél 1944, 74–75, 76). Ugyanitt írja Fél Edit, hogy a cseh kormány alatt hagyatéki tárgyaláson a lányörökösök a hatóság embereinek rábeszélésére ugyan belementek abba, hogy az addigi martosi szokással ellentétben a fiú örökösrel egyenlő részt kapjanak, de a tényleges osztásnál aztán kevesebbet tartottak meg maguknak. Az apa halála előtt kielégített lányok „az apa hatalma” miatt beérték a régi szokás szerint járó kevesebbel, bár tudtak róla, nem éltek „a törvény és az árvagyám” számukra előnyösebb igazságszolgáltatásának lehetőségével (Fél 1944, 40–41).
30. A beérkezett kérvényekből 326 679 személy reszlovakizálási szándékát bírálták el pozitívan a hatóságok, bár a források hiányossága és ellentmondásossága miatt a végleges eredményt illetően jelenleg több számadatot is elfogad a szakirodalom (Popély 2002, 147).
31. A Csehszlovákia és Magyarország közötti „baráti viszony helyreállítása” érdekében rendezni kívánt magyarkérdés részeként a magyarok visszakapták állampolgárságukat, amivel viszont megszűnt a kényszerközmunka „jogi indoka”. Így a kényszerközmunkán levőket egy 1948. augusztus 30-i kormányhatározat értelmében 1949. május 1-jéig fokozatosan hazaengedték (Vadkerty 1996, 80).
32. Hetényen – hasonlóan a martosi névadáshoz – *csabaiaknak* mondják az áttelepülteket, holott csak egy részük érkezett Békéscsabáról.
33. Öskü Fényes Elek szerint a 19. század derekán „magyarosodni kezdő tót falu” volt 550 r. katolikus, 600 evangélikus, 20 református és 13 zsidó lakossal (Fényes 1851, 3: 182). Szápárt Fényes magyar és tót falunak írja le, amelyet ekkor, a 19. század derekán 619 r. katolikus és 11 zsidó lakott (Fényes 1851, 4: 65). Az ösküi szlovákokat (20 gazdát és családját) Besztercebánya környékéről, Pozsony és Nyitra megyéből telepítette a Zichy-család a török pusztítások nyomán elnéptelenedett birtokaira 1718-ban. Földműveléssel, birkatenyésztéssel és szénégetéssel foglalkoztak. A színmagyar környezetben a 19. század végére magyarrá lettek. Az 1890-es népszámlálás alkalmával már csak 16-an mondták magukat szlováknak a faluban (Ila–Kovacsics 1964, 307–309). Szápárt a török pusztításai után a Szápáry-család telepítette újra. Az eredetileg földművelésből és állattenyésztésből élő szlovák lakosság nagy része a 19. század végén már bányász volt, a helyi kőszénbányában dolgozott (Ila–Kovacsics 1964, 358–359).
34. V. J. szerint apja ilyenkor mindig azt felelte a hivatalnoknak, hogy öregapja ezzel a névvel járta be fél Amerikát, ha annak jó volt ez a név, neki is jó lesz. Öregapja bányász volt Amerikában, a század elején vándorolt ki és 1919-ben tért haza. V. J. nővére az áttelepítéskor már nagylány volt, Martosra utána ment a vőlegénye és összeházasodtak, az 1956-os magyarországi események miatt egy ideig – szándékuk ellenére – Martoson él-

tek, csak később tudtak visszaköltözni Magyarországra. V. J. hatéves volt, amikor áttelepültek Magyarországról. Martosi legényhez ment férjhez, akinek a családját kitelepítették Gyönkre. Férjének bátyja Gyönkőn egy sváb lányt vett feleségül. Amint V. J. mondja, az ura neki „soha nem mondott rosszat”, nem vetette a szemére, hogy áttelepült („megértett engem, mert az ő családjukat is elvitték”).

35. Martosra 1951 őszén, a Nyitra folyón túli falurészbe, a Kisnyitrahátra pedig csak 1960-ban vezették be a villanyt.
36. A kolbászból font kerítés állandó toposz lehetett az áttelepítési bizottság kellékterében, Ujváry Zoltán gyűjtése szerint pl. a mátraalji szlovákokat is ezzel csábították a gömöri falukba (Ujváry 1991, 76).
37. Novákyból és Handlováról a német lakosságot telepítették ki, s ezt követően a munkaerőhiánnyal küzdő vidék bányáiba, a fakitermeléshez, állami gazdaságokba a déli országrészekről toboroztak munkaerőt, amellelt, hogy az ún. Dél-akció keretében, a belső széttelepítések utolsó hullámaként 1949-ben vagonokba rakott magyar családokat is – miután a cseh hatóságok már nem voltak hajlandók őket fogadni – ide, a németek megüresedett házaiba szállítottak (Molnár–Varga 1992, 30).
38. Az 1945–1950-es évek kivételével, amikor magyar iskolák nem működhettek Csehszlovákiában, a század folyamán mindvégig csak magyar tannyelvű alapiskola volt Martoson. 1999-ben a járási szervek kezdeményezésére nyílt a magyar mellett egy 1–4. osztályos szlovák iskola is, ami azonban gyerekhány miatt pár év után megszűnt.
39. Martoson ma csak református templom van, a katolikusok a szomszédos Imelyre járnak templomba. A falu krónikája szerint a 19. században még állt egy kápolna a határban Szent Vendel szobrával, amely azonban elhanyagoltsága miatt a század végére összedőlt (Martovce... 3, 41).
40. A dolgozatban helytelenül Besenyének írva.
41. 1. táblázat. A Martos környéki települések lakosságának anyanyelvi és felekezeti megoszlása 1938-ban és 2001-ben

Község	Összlakos		Magyar		Szlovák		R. katolikus		Reform.		Evang.	
	1930	2001	1930	2001	1930	2001	1930	2001	1930	2001	1930	2001
Bagota*	1 417	–	884	–	483	–	986	–	396	–	9	–
Besenyő	1 620	1 723	1 454	1 380	152	337	1 611	1 680	–	8	–	19
Naszvad	5 128	5 014	4 628	2 957	379	1 780	5 067	3 850	13	56	2	392
Ógyalla	3 250	8 153	1 637	4 092	1 385	3 711	2 923	6 253	136	531	44	218
Perbete	3 850	3 137	3 618	2 403	147	713	2 588	2 017	1 211	693	4	240
Szentpéter	2 979	2 621	2 677	1 930	240	675	2 065	1 996	837	291	3	170

Megjegyzés: * Bagota 1971 óta közigazgatásilag Ógyallához tartozik.

Forrás: A Felvidék településeinek nemzetiségi... 1995; Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001.

42. 1944-ben hat zsidó családot vittek el a faluból; két család kocsmáros, kettő boltos volt, egy földműves, és – a női viselethez kelméket és kellékeket is árusító kereskedő kivételével – valamennyi a martosiakhoz hasonlóan szegény. A háború után három katona és két leány került közülük haza. Ma is megvan a falu határában a református és a katolikus mellett a zsidó temető, elhagyott állapotban.

Források

A martosi gazda-közönség jegyzőkönyve 1936–43. Községi Hivatal, Martos

Martos község képvis[...] közgyűlési jegyzőkönyve 1919–1924. KJL MJ.

Martoš. Usnesenie obecného zastup [Martos. A község képvis. határozatai] 1931–1937. KJLev. MJ

Martovce község krónikája 1959–1995. 1–3. kötet. Krónikás: Zsittnyan István. Községi Hivatal, Martos.

- Reslovakizačná komisia* [Reszlovakizációs Bizottság]. SNA [Szlovák Nemzeti Levéltár], Bratislava, 1947, 2 doboz; 1948, 9 doboz.
- Slovenská liga* [Szlovák liga] 1946–1949. *Reslovakizácia* [Reszlovakizáció]. SNA [Szlovák Nemzeti Levéltár], Bratislava.
- Zápisnica o zasadnutiach obecného zastupiteľstva* [A község képviselőtestülete üléseinek jegyzőkönyve] 1924–1927. [KJL MJ].

Felhasznált irodalom

- A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1880–1941)* 1995. Budapest, KSH.
- Dél-szlovákiai járások községeinek nemzetiségi összetétele* 1961. Kivonat a Csemadok számára. Kézirat.
- Erdei Ferenc 1938. *Parasztok*. Budapest.
- Erdei Ferenc 1941. *A magyar paraszttársadalom*. Budapest, Franklin.
- Fél Edit 1944. *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson*. Budapest, SZMKE Kislalföld Kutató Intézet. /Kislalföldi Közlemények, I./
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. köt. Pest.
- Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, Kalligram.
- Hanák Péter 1973. Népi levelek az első világháborúból. *Valóság*, 1973. 3. sz. 62–87. p.
- Ila Bálint–Kovacsics József 1964. *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Janics Kálmán 1979. *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- Kósa László 1991. *Parashti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen.
- Mácsa Mihály 2004. Az impériumváltás és következményei Komáromban (1919–1938). *Limes*, 2004. 3. sz. 113–126. p.
- Molnár Imre–Varga Kálmán 1992. *Hazahúzott a szülőföld... Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról, 1945–1953*. Budapest, Püski.
- Pariková, Magdaléna 1994. Repatriált szlovákok identitáskeresése. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézet, 167–172. p.
- Popély Árpád 2002. *A nemzeti terjeszkedés szolgálatában. A felvidéki magyar nyelvterület etnikai összetételének átalakulása 1944–1949*. Doktori disszertáció.
- Rácz Kálmán 2003. Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003. 3–4. sz. 35–51. p.; 67–95. p.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*. 1. zv., Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- Szarka László 1991. A kiszolgáltatottság. A csehszlovákiai magyarság jogfosztása 1944–1948 között. *Új Forrás*, 1991. 11. sz. 24–30. p.
- Szilágyi Miklós 2000. Törvények, szokásjog, jogszokás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz. Társadalom*. 8. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 693–760. p.
- Tóth Ágnes 1993. *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.

Ujváry Zoltán 1991. *Szülőföldön hontalanul. Magyarok deportálása Csehországba*. Debrecen, Piremon.

Vadkerty Katalin 1993. *A reszlovakizáció*. Pozsony, Kalligram.

Vadkerty Katalin 1996. *A deportálások*. Pozsony, Kalligram.

Vadkerty Katalin 1999. *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony, Kalligram.

ARANKA KOCSIS

A HUNGARIAN LOWLAND VILLAGE AND POWER BETWEEN 1945–1948

Specialist think it is generally characteristic for the Hungarian peasantry that was freed from class subordination in the second part of the 19th century that it could not and did not want to identify itself with the civil ideas, and did not want to be part of the society as a citizen. As a legally freed individual remained closed in its village community, since feudal independence was altered by a new type sub-ordination - superiority originating from ownership relation. His new-type rights and liabilities were mediated to him by the representatives of power. Therefore, there was no reason to give up the previous protection mechanisms - like the appearance of outwitting, silent resistance, sabotaging, adaptation, humility - and to be identified with the new situation.

Those Hungarian peasants many times experienced subordination to the powers who after the First World War by defining Trianon state borders, found themselves in sub-ordinate position from language and cultural point of view, as Hungarian minority people.

How did the village dwellers „answer“ to these changes in these years? What protection mechanisms did they have in order to restore their self-identity? How did they adapt to restore the previous states, or on behalf of mere remaining or survival? And: behind their selections what kind of driving forces functioned, what values influenced their decisions? - the research tried to answer such questions that examined the changes of the peasants' values in the 20th century. This study summarizes some of the partial results of a more extensive work.

Partially, the research was based in terrain work, during which the observation known in ethnographic- and/or anthropologic research and by the questioning method, and telling histories, remembrance and making interviews (life-path, events) the author collected data in the village of Martos between 1999–2002. Besides the possibilities of terrain work several written documentations, records, chronicles were used as sources from the materials of the Slovak National Archive, Bratislava, and Komárno District Archive, and of the archive of the local village office.

A szorgalmas falutól a virtuális Baracáig¹

ANNABELLA GECSE
FROM THE HARD-WORKING VILLAGE TO THE VIRTUAL BARACA

316.7(437.6)"19"
325(437.6)(=511.141)"19"
94(437.6)"19"

Village community, Slovak settlers, re-settlement, deportation, re-Slovakisation, making co-operative farms, the Roma people.

1. Bevezetés

Tanulmányom célja egy falu mint közösség életének – több szempontból is erősen korlátok közé szorított –, időben mintegy száz évet átfogó jellemzése. Az első, rövid szakasz a falu társadalmának alapvető jellemzőit tekinti át (rendkívül nagy vonalakban) a 20. század első harmadában. Ezt a kevés konkrét, mérhető eredményt felsorakoztató bevezetőt azért tartom mégis szükségesnek, mert annak a jelenségnek az okai, hogy a falu nem cigány lakói a 20. század második felében a közeli városokba költöztek, ebben az időszakban gyökereznek. A második egységet a falu életébe erősen beavatkozó, 1920 utáni külső, politikai beavatkozásoknak és azok hatásának szenteltem. A harmadik szakaszban a település mai etnikai képének kialakulásával foglalkozom, kissé tekintetbe véve a két etnikum egymás mellett élését is.

A téma viszonylagos „kényessége” miatt beszélgetőtársaim adatait nem teszem közzé, de a velük folytatott beszélgetések részleteit szó szerint közlöm. Az effajta adatgyűjtés mellett több információt köszönhetek a „véletlennek”, ugyanis kutatási terepem az a település, ahol élek. Annak ellenére, hogy e helyzetnek hátrányai is vannak (a megszokottság, az otthonosság biztonságérzete meg is nehezítheti az objektív, tudományos hozzáállást), olykor talán helyzeti előnyökkel is jár, láthatóvá tesz néhány olyan jelenséget, ami „külső” szemlélő és vizsgálódó számára nehezen elérhető. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy nem csupán a néprajztudomány és kulturális antropológia egyik kiemelt módszerének, a résztvevő megfigyelésnek alkalmazására nyújt lehetőséget, hanem e módszernek mintegy megfordításával a „megfigyelő részvételre” is alkalmat ad: anélkül lehetek részese a falu mindennapi életének, hogy az (ellentétben egy idegen kutató megjelenésével) különösebb feltűnést keltene.

Az elnéptelenedő falvak problémája a néprajzban az ormánsági egyke miatt került már a 20. század elején a figyelem középpontjába. Az aprófalvak 20. század közepeitől jellemző, más tényezőkkel összefüggő elnéptelenedésére, a jelenséget nemegyszer kísérő „elcigányosodásra” ezt követően elsősorban a magyarországi tár-

sadalomföldrajzi kutatások hívták fel a figyelmet, főleg a Dunántúlra és Borsodra fókuszálva (Kocsis–Kovács 1991; Vuics Tibor 1993). A munkám során vizsgált település, Baraca földrajzilag a borsodi területhez csatlakozik, ám a magyar–szlovák államhatár szlovákiai oldalán.

A települést a néprajztudomány a folklórkutatás révén ismer(het)ji. B. Kovács István *Baracai népköltészet Tóth Balázné Csák Margit előadásában* című munkája 1994-ben, az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* 25. köteteként látott napvilágot.

A népszámlálások adataiból ugyan nem derül ki, ám Baraca népessége a 20. század második felében szinte teljesen kicserélődött. Lakosságának száma egyébként – az összeírások szerint – a 18. század óta 200-500 között mozog. Az összeírások, népszámlálások mind magyar faluként említik (Acsády 1896; *A Magyar Korona...* 1902; *A Magyar Szent...* 1912; Borovszky é. n.; Fényes 1851; Gyönyör 1989, 57; Pesty 1864). Az 1893-as cigányösszeírásban – amely csak azokat a falvakat írja össze, amelyekben a cigányok száma eléri az ötvenet vagy az összlakosság 10%-át – Baraca nem szerepel (*A Magyarországon...1895*). Az 1910-es, '20-as években négy lakóházban élő négy cigány család (15-20 fő) mára 372 főre szaporodott. Ezzel párhuzamosan nem cigány lakóinak (Baracán ezt a kategóriát *parasztnak* nevezik, és a továbbiakban én is ezt a kifejezést használom) nagy része – 1940 óta összesen 374 személy – elköltözött a településről. Ennélfogva Baraca esetében az „elcigányosodás” egy összetett folyamat következménye. Tanulmányomban e folyamat végeredményén kívül annak néhány összetevőjét igyekszem megvizsgálni.

Az önjellemzés és a külső kapcsolatok vizsgálatából kitűnik, hogy Baraca kapcsolatépítését a szomszéd, legtöbb esetben református településekkel erősen korlátozta római katolikus vallása. Ha azonban nem is a szomszéd települések jelentették házassági körzetét, valamilyen kapcsolata a legtöbbel volt Baracának, ez tette lehetővé, hogy másokhoz viszonyítva (is) tudja jellemezni önmagát: elsősorban a vallásossággal és a dolgosággal. Református szomszédai között parókiája, temploma miatt volt viszonylag kiemelt jelentősége. A történeti Gömör megye kismemesi településeinek többségétől eltérően a baracai kismemesek jogállása megfért római katolikus vallásukkal. A falusi társadalom tagolódása legerősebben éppen a földbirtokbeli eltérések révén volt érzékelhető. Az, hogy ezt számon tartották, jelzi, hogy az egyik legfontosabb értékmérő, a közösségi megítélés tekintetében leginkább jel funkciójú adottsága volt egy-egy családnak. Az „amerikázás” Baracát is érintette, ám azáltal, hogy csaknem mindenki visszatért, láthatóvá válik az időszakos kivándorlás motivációja: rangosabb pozíciót (azaz több földet) szerezni az anyagi szempontból ítélő közösségen belül. A faluközösség másik rendező erejét a vérségi alapú szerveződés, csoportosulások, azaz a családszervezet és rokonsági rendszer jelentették. A *nagy-* és *kiscsalád* a 20. század eleji Baracán egyaránt jellemző családforma volt. Az is viszonylag jól nyomon követhető, hogy a *gazda* – egyébként a szakirodalomból is jól ismert – tekintélye a kiscsaládban is megmaradt. A *had* jelentése ugyan elhomályosult, ám az „intézmény” maga külső „támadás” esetén aktivizálódott, tehát időszakosan szervező erőnek bizonyult. A rokonsági rendszer másik „különlegessége” Baracán a műrokonság rendkívüli szerepe. A *komák* megválasztása egész életre szóló döntés volt. Jelentősége ezen túlmutatóan abban állt, hogy a falusi társadalmon belül komaságba kerülni valakivel esélyt jelentett az egyéni keresztül az egész család kapcsolati hálójának erősítésére, po-

zíciónak emelkedésére, megítélésének pozitív elmozdulására. Emellett Baraca kicsiségéből adódóan a vérrokonság a műrokonság e formájával kiegészülve teljesen átszította a falut, a kapcsolati hálóban ezáltal mindenki mindenkihez kapcsolódott valamilyen úton-módon. A nem- és korcsoportokat vizsgálva megállapítható, hogy az ilyen alapú átmeneti kisközösségek szerveződésében a házasságkötésnek vízválasztó szerepe van. A szórakozás funkciójú közösségi alkalmak száma ezt követően erősen korlátozódik. A lokális kapcsolatok vizsgálata során arra derült fény, hogy azok – összevetve a szakirodalomból ismert más települések esetével – nem túl intenzívek, ám a meglévők mindig pozitív előjelűek. Ennek fenntartására a közösség érintett tagjai komoly gondot fordítanak. A munkaszervezeti formák vizsgálata során derült fény azok néhány sajátosságára. Kitűnik a Baraca helyzetéből adódó sajátosság, a bérmunka teljes hiánya. Feltűnő és látszólag ok nélküli viszont az, hogy esetünkben a kalákaszerű munkák is hiányoznak. Erre adatközlőim rákérdezés nélkül is azt a magyarázatot adták, hogy ez a forma nem fért össze azzal a saját haszonnal, saját munkára koncentrálással, ami a baracai családokat már az 1940-es években is jellemezte. A különböző birtoknagyságú és eltérő jogállású családok gazdálkodásán keresztül megragadható üzemszervezeti sajátosságok mögött minden esetben tetten érhető a családok mentalitásbeli különbsége. A faluszervezettel és az uralkodó jogviszonyokkal kapcsolatban adatközlőim véleményével összhangban megállapítható, hogy Baraca a 20. század első felében szabályozott és rendezett falu volt. Adataim azt mutatják, hogy minden részterületnek megvolt a maga „felelőse”, akik a működés érdekében munkájukat teljesen összehangolták.

A fent említett csomópontok köré rendezett társadalomrajz azt a képet mutatja Baracáról, hogy az egészséges arányú vagyoni rétegződés valóban sikeres gazdasági-társadalmi együttműködést eredményezett. A falu mint közösség „kerek” egészet alkotott, legszegényebb és leggazdagabb rétege, illetve a közöttük elhelyezkedők szerencsésen egészítették ki egymást a gazdasági alapú, munkaközpontú együttműködésben. A későbbi elnéptelenedésre ebben a korszakban még csak az utalt, hogy a legnagyobb gazdák (másoknak is mintául szolgáló) családjaiban legtöbb esetben csak egy gyermek született. Ebben az időben is költöztek el családok Baracáról, ám ez még nem öltött veszélyes méreteket. Az Amerikába vándorlásról is bebizonyosodott, hogy az csupán a felemelkedés eszközeül szolgált, a szerencsét próbálók döntő többsége hazatért.

2. A település életére ható külső tényezők (1920 után)

2.1. A szlovák telepések megjelenése és hatásuk a falura mint közösségre²

A trianoni békediktátum értelmében 1920-tól Baraca is az újonnan alakult Csehszlovákiához került. A történelmi tény akkori értékelését a falu részéről ma már lehetetlen rekonstruálni. Nem szólnak róla visszaemlékezések, a politikatörténetben számon tartott, dokumentált „nagy” események baracai átélésének módozatait nem ismerhetjük, így emlékezetben lecsapódott változataikat sem vethetjük össze a rögzített tényekkel. Kivételt képez a falu déli határában birtokot vásárló szlovák családok megjelenése, akik erős hatást ugyan semmilyen téren nem gyakoroltak a falubeliekre, évekig, évtizedekig tartó jelenlétük mégis kiváltott olyan közösségi reakciókat is, amelyeknek hatása végül befolyással volt a falu későbbi életére.

Liszka József a népi és/vagy populáris kultúrát közvetlenül befolyásoló tényezők között utal az 1919-es csehszlovák földreformra (Liszka 2002, 106, 397). A földbirtokreform alaptörvénye az 1919. április 16-án elfogadott lefoglalási törvény, amelynek értelmében lefoglalták a 150 hektárnál nagyobb mezőgazdasági és a 250 hektárt meghaladó vegyes művelésű birtokokat (Simon 2004b, 1363). Ezeket a birtokokat kedvezményes hitellehetőségek felkínálása mellett, célzott vevőkörnek áruba bocsátották, így a szlovák telepesek a homogén magyar etnikai tömböt olykor egész telepesfalvakkal, máskor egy-egy település határában csak néhány házat jelentő teleppel sikeresen megbontották³. Vidékünkön a Rimaszécs melletti Koburg-birtokra már 1920 őszén toboroztak telepeseket, napilapokban közzétett hirdetések útján is. Amint azt Simon Attila megállapítja, nem lehet minden esetben eldönteni, hogy a kisebb szlovák telepcsoportok a kolonizáció folyamatába illeszkedve keletkeztek-e (Simon 2004b, 1367). Az is előfordulhatott, hogy az információt „időben” megszerző bankok haszonszerző céllal vásároltak a földreform hatálya alá eső nagybirtokokból. Ilyen esetet említ pl. Gaál Imre a közeli Tornaljáról, ahol dr. Radvánszky György majdnem 1826 kataszteri holdas birtokából a rozsnyói Földműves Kölcsonös Pénztár spekulatív célból vásárolt, majd továbbadta szlovák telepeseknek (Gaál 2001, 169). Baraca esetében sem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy a kolonizáció fő vonalába tartozó jelenségnek tekinthetjük-e a szlovák családok megjelenését.⁴ B. Kovács István földvásárlásukat a „nagybirtok” (150 hektár) eladósodásával magyarázza, hozzátéve, hogy a birtok másik felére (szintén 150 hektár) magyar nemzetiségű cselédeket telepítettek (B. Kovács 1994, 13).

A falubeliek, beszélgetőtársaim viszonylag pontosan tudták, miért, honnan, milyen támogatással érkeztek a betelepülők. Nincsenek ugyan írásos adatok arról, hogy odaköltözésüket kolonizációnak nevezték volna, ám az rendkívül nehezen hihető, hogy a feketebalogi (tehát nem éppen szomszédos településen élő) szlovák családok minden közvetítés, felhívás nélkül, „spontán” úton szereztek volna tudomást a 100%-ig magyar nemzetiségű és szintén csaknem teljesen homogén magyar környezetű falu határában lévő eladó (vagy lefoglalt[?]) birtokról. Kb. 1930-ra a cselédházak (amelyekbe eredetileg költöztek) többsége eltűnt, az egy testben lévő földbirtok egy részén a telepesek mérnökkel beltelket mérettek ki, ezért a házaik nem alkotnak, akkor sem alkotak tömböt, hiszen mindenki a saját, viszonylag nagy területű birtokán épített. A telepesek – a visszaemlékezések szerint – Tepper Lajos birtokából vettek.

„Balázs úr talán a Fáy veje volt, tőle vett birtokot Tepper Lajos”⁵.

A Csízi nevű dűlőben, a kastélytól lefelé eső részt, tkp. a falu határának déli szélét vette meg. Ezért kapta a terület a Tepperé nevet.

A visszaemlékezések szerint – az osztás után – minden családnak 30 holdasnál nagyobb birtoka volt, de ez a birtoknagyság a későbbiekben általában megváltozott, csökkent.⁶ Frissen szerzett birtokaik 1928-ban lettek kisebbek, amikor szintén Baraca határába költözött az Ádám és az Agócs család Medvesaljáról (B. Kovács 1994, 13). Egyes vélemények szerint ők vettek a szlovák telepesek földjeiből.⁷ Ezt az eladást, illetve a többi telepes magatartását a visszaemlékezők negatívan ítélik meg, azzal hozzák összefüggésbe, hogy rosszul gazdálkodtak.

„1938 után ki tudták volna fizetni [a birtok teljes árát, tehát törleszteni a hitelt G.A.], esett a cseh pénz értéke, egy mázsa búza egy fél

házhely⁸ ára volt. De X nem tudott annyit se fizetni, mert meghalt a felesége. Iszákos is volt, a gyerekek szétszéledtek. A többit nem tudni, miért nem fizették. Még az X-ét is kifizethették volna a többiek, ha lett volna bennük egy kis jóakara.”

Egy más témájú beszélgetés során az derült ki, hogy az 1. bécsi döntés miatt a telepések egyáltalán nem akartak Baraca határából elköltözni. Sőt: „szerették a magyar rezsimit, mert megszabadultak az adósságaiktól, egy részétől legalább”. Hasonló magatartást állapított meg Tornaljára, az ottani telepésekre vonatkozó kutatásai során Gaál Imre is.⁹

A telepések – egy család egy tagja kivételével, aki itt ment férjhez – az 1980-as évek elejére szinte nyomtalanul eltűntek Baracáról. Az idősebbek elköltözésüket a betelepüléshez hasonlóan számon tartják, nem minden esetben ugyan, de nagy vonalakban nyomon követték.

Annak ellenére azonban, hogy csaknem nyomtalanul eltűntek a településről, tekintve annak kisszámú népességét, azon belül tagadhatatlanul jelentős részt képviseltek, (képviselhetek volna), amíg jelen voltak. Szemléltetik ezt az alábbi, egyházi anyakönyvek bejegyzéseiből szerkesztett táblázatok. (Az összesítésekre csupán azok az évek kerültek be, amikor a telepés családokban is születtek gyermekek, köttettek házasságok és voltak, akik meghaltak.)

1. táblázat. A születések és elhalálozások számának alakulása a betelepültek és a törzsökösök körében az egyházi anyakönyvek adatai alapján

Év	Születések száma összesen	Ebből a betelepültek gyermekeinek száma ¹⁰	Év	Összes elhunyt	Ebből a telepés családok halottainak száma
1922	13	4	1925	9	2
1923	11	1	1927	8	2
1924	14	2	1929	5	1
1925	9	1	1933	10	1
1927	6	1	1941	6	1
1929	12	1	1942	3	1
1931	17	1	1943	7	1
1932	14	1	1948	7	1
1933	9	1	1955	7	1
1934	7	2	1956	3	2
1936	4	1	1957	6	1
1938	10	1	1962	5	1
1943	12	2	1966	4	1
1944	15	2	1981	7	1
1945	6	1	1987	10	1
1946	10	2	Összesen	100	19
1947	11	2			
1949	11	2			
1950	18	2			
1951	12	2			
1952	11	1			
1953	6	2			
1955	6	1			
1963	7	1			
1966	7	1			
1972	8	1			
Összesen	266	35 + 4 vegyes házasságból született			

Amennyiben a vegyes házasságból születetteket figyelmen kívül hagyjuk, a táblázat egyszerűsített eredménye azt jelzi, hogy azokban az években, mikor a betelepült családokban is születtek gyermekek, az összes gyermek 13,1%-át jelentették a telepesek gyermekei. A számok tekintetében tehát a telepeseknek – a demográfiai folyamatok szempontjából rövid idő elteltével – nem volt, de nem is lehetett mérhető, a lakosság összetételét módosító szerepük, viszont statisztikailag érzékelhető, határozottan kimutatható a jelenlétük.

A táblázat másik része ugyanilyen szempontból (telepesek aránya az összlakosságon belül) tekinti át az egyházi anyakönyvben nyilvántartott elhalálozások számát.

Összevetve a két egyszerűsített eredményt, megállapítható, hogy míg a keresztek között 13%, az elhunytak között 19%, tehát kicsit magasabb a telepesek aránya.

A telepesek házasságkötéseit leginkább olyan szempontból érdemes megvizsgálni, hogy mennyi a falubeliekkel kötött házasságok száma, ami azt is jelzi, mennyire fogadta be őket a falu, mennyire fogadták el ők a falut. Ennek ellenére a házasságkötések száma egyszerű éves alakulásának áttekintése sem hiábavaló.

2. táblázat. A betelepültek és a törzsökösök házasságkötéseinek száma az egyházi anyakönyvek adatai alapján

Év	Összes házasság	Telepesek házasságainak száma
1928	5	1
1929	7	1
1931	3	1
1933	4	1
1937	2	1
1938	1	1
1939	2	2
1943	4	1
1946	4	1
1949	4	1
1952	4	1
1953	2	1
1955	3	1
1961	3	1
1963	2	1
1971	4	1
1979	3	2
Összesen	57	19

Amint az a táblázatból is jól látható, a telepesek családok életük Baracán töltött időszakában összesen 19 házasságot kötöttek. Ebből mindössze háromszor fordult elő, hogy baracai házastársat választottak, mindhárom esetben a menyasszony volt telepesek családból való. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a vizsgált években a telepesek családokat is beszámítva 57 házasságot kötöttek, a három eset elég kevesnek tűnik. Amennyiben azonban a telepesek megjelenésével kezdődő időszakban kötött összes házassághoz viszonyítunk (tehát nem csupán azokat az éveket vesszük tekintetbe, amelyekben a telepesek családokban is kötöttek házasságot), 167 házasságkötéshez aránylik a 3, amely részt egyenesen súlytalanak tekinthetünk. A fenti adatok összevetéséből egyértelműen megállapítható, hogy a kétféle

„népesség” kölcsönösen nem szerepelt egymás házassági „piacán”, annak ellenére, hogy mindannyian római katolikusok voltak. A három kivétel ellenére is elmondható, hogy általában sem a falubeliek, sem az annak határába települők nem tekintették egymást potenciális házastársnak.

Ezt a viszonyulást erősíti a komaság vizsgálata is. Az 1922 és 1979 közötti időszakban az anyakönyvi bejegyzések tanúsága szerint 9 esetben fordult elő, hogy falubeliek betelepültekkel komasági kapcsolatot létesítettek. Ebből a 9 esetből azonban csupán 2 tekinthető valóságos keveredésnek, amikor egy-egy falubeli személy gyermekének a telepések közül választott keresztszülőt. Mindkét esetben – az anyakönyvben szereplő vezetéknev alapján megállapítható – cigány személyről van szó. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a falu cigány népességére egyáltalán nem volt jellemző, hogy maguk közül választottak volna keresztszülőt, sőt az volt az általános, hogy parasztot választottak. A betelepültekkel szemben tanúsított tartózkodásukat tehát nem magyarázhatjuk „etnikai” távolságtartással, sokkal inkább a korábbi tendencia, esetleg a paraszti társadalom viselkedése követésének.¹¹ A további 7 esetet azért nem tekinthetjük „teljes értékű” keveredésnek, mert éppen a vegyes házasságokban élők lettek a keresztkomák. Amint azt már említettem, három esetben kötött házasságot falubeli betelepülttel. A hétből hat esetben éppen ezek a házaspárok lettek a keresztszülők, tehát nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a házaspárt a telepés „fél” révén választották komának, ugyanúgy lehetséges, hogy a falubeli házaspár személyén volt a hangsúly, házastársa csupán „tartozéként” került a rokonságba.

Az a visszaemlékezésekből és az anyakönyvi adatokból egyaránt kitűnik (sőt a kétféle forrás egymást erősíti ebben), hogy a település paraszti eredetű lakosságának elnéptelenedő tendenciáját a telepések jelenlétükkel nem változtatták meg. Arra, hogy elköltözésük oka nem lehet az „ellenszenves” nemzetiségű környezet – amint egyik beszélgetőtársam is hangsúlyozta – az szolgál igazolásul, hogy nem 1938-ban, a falu visszacsatolását követően kezdtek tömegesen elköltözni.¹²

A fenti adatok azt is igazolni látszanak, hogy a „pusztákra” 1921-ben költöző családok a faluközösségbe nem épültek be. A szövetkezet létrejötte (1953) előtt, a magángazdaság idején a falu társadalma gazdaságilag „kerek” egészet alkotott, társadalma olyan módon, olyan mértékben és arányban volt tagolt, hogy tagjai (családjai) szinte tökéletesen egészítették ki egymást. Szinte éppen annyi nagyparaszt volt, amennyi kiscsajdú aratónak akart állni. Szinte pontosan megegyezett a nagyobb gazdaságok külső munkaerő igénye a szegényebb családok földbirtok híján jellemző munkaerő fölöslegével. Természetesen voltak kivételek, rendkívüli (történelmi) helyzetek és alkalmak, amikor a rendszer egyensúlya megbillent. Véleményem szerint ebben kereshetjük az egyik okát annak, hogy a telepések nem tudtak a faluközösség részévé válni (1953 előtt). A gazdálkodásból élő közösségnek támaszra (munkaerőre) sem volt szüksége, ugyanakkor fölösleges energiája sem maradt a korábban más életmódot folytatók „betanítására”, ráadásul hasznosítható, újdonságnak számító gazdasági tapasztalatok átvételét sem remélhette a betelepültektől. Az idegenség állandósulásának másik oka a közös nyelv hiánya lehetett, a baracaiak szlovákuul, a betelepültek magyarul nem tudtak. A visszaemlékezések szerint a falubeliek nem örültek már odaköltözésüknek sem, bár nyílt konfliktusra soha nem került sor. Talán nevezhetjük „lélektani hadviselés”-nek a velük szemben tanúsított, nem

nyíltan ellenséges, nem támadó, nem beavatkozó, „csak” távolságtartó, kikerülő magatartását – az „itthon vagyunk” minden előnyének alkalmazását az „idegenben vagyunk” minden hátrányát egyébként is elszenvedőkkel szemben. Egyik beszélgetőtársam szemléletesebben fogalmazott, mikor arról kérdeztem, szerinte miért tün-
tek el csaknem nyomtalanul a betelepültek:

„Akik idejöttek, mind elmentek. Nem voltunk jóban velük. A parasztnak csak úgy jó, ha mindenki segít. Nem segítettek nekik a falusiak. Ide vezet Baraca tönkretevése”.

Állításom mellett szól az, hogy a szlovák családok után pár évvel szintén a pusztára költöző medvesalji családokat a falu befogadta. Gazdaságilag azért nem jelentettek gondot sem, kihívást sem a falu számára, mert hasonló környezetből, csaknem azonos gazdálkodói tapasztalatokkal költöztek Baracára. Családjaikban sok fiú született, akik a gazdaság munkaerejét és egyben sikerének garanciáját jelentették. El- és befogadásuknak két megragadható, konkrét jele van. Az egyik az, hogy mind a négy fiú „beköltözött a pusztáról”, tehát a faluban, önállóan vásárolt telket és épített házat, bizonyítva ezzel, hogy az okos gazdálkodásnak pénzben, anyagiakban mérhető eredménye is van. A másik biztos jel pedig az, hogy mindannyian baracai lányt vettek feleségül.

Végeredményben tehát nem jelenthetjük ki Baracáról mint faluközösségről, hogy minden idegennel szemben elutasító és tartózkodó volt. Azoknak az „idegeneknek”, akik követhető, ellenőrizhető és hitelesnek számító módon, saját erőből keresték a helyüket, megadták az esélyt, hogy megtalálják azt. A lakosság összetételét, a rokoni szálakkal többszörösen átszőtt falusi társadalmat tekintve megjelenésük egyfajta „vérfrissítés-ként” is felfogható. Azoknak azonban, akik ismeretlen, nem nyomon követhető, ennél fogva inkább negatív megfontolásból, célból jelentek meg, soha nem adtak helyet a saját világukban. Mellettük éltek tehát, de nem velük, és erre a kiközösítésre többségük el- vagy visszaköltözéssel válaszolt.

2.2. A második világháború és előzményei, következményei

A második világháborúnak, az azt megelőző néhány és az azt követő 1-2 évnek a falu mint közösség szempontjából nem volt formáló hatása még akkor sem, ha ezeknél jelentősebb események soha nem történtek. 1938-ban Baracát is visszacsatolták Magyarországhoz. Az emlékezet a magyar hadsereg bevonulását ma is jeles eseményként tartja számon. A háborúnak összesen 14 baracai áldozata volt, beleértve a katonákat és az elhurcoltakat is: Ádám Géza, Csák József, Gálik Lajos, Koós Zoltán, Kovalcsík János, Kovács Sándor, Molnár Géza, Lovas Géza, Sándor János, Sándor Lajos (1.), Sándor Lajos (2.), Schwartz Gabriella, Schwartz Ilona, Tóth József.

A háború után Baraca ismét Csehszlovákiához került. Ezt követően minden, ami a csehszlovákiai magyarsággal általában történt (jogfosztás [lásd Šutaj 1995], iskola bezárása¹³, kitelepítés¹⁴, majd kényszerű szövetkezetesítés) Baracát is érintette

Az emlékezetben súlyos következményekkel járó tényként mindezek közül a kitelepítés, a reszlovakizáció, kisebb mértékben a szövetkezetesítés, ám annál erősebben az ezt követő állami gazdasággá alakítás maradt meg. Beszélgetőtársaim mind-

ezeket egyenes összefüggésbe hozzák azzal, hogy a falu – paraszt népességét tekintve – mára szinte elfogyott.

2.3. A kitelepítés és a reszlovakizáció

Elsősorban Vadkerty Katalin munkájának köszönhetően viszonylag pontosan és tényyszerűen ismerjük a dél-szlovákiai magyarság története egyik legmeggrázóbb korszakának a megmaradt forrásokból, dokumentumokból (tehát a levéltári anyagból) megismerhető képét.¹⁵ Mégsem mondhatjuk, hogy a kitelepítés, reszlovakizáció közösséglélektani következményeit tekintve tudományosan feldolgozott, a kutatás, a közölt visszaemlékezések területileg kiegyenlítettnek lennének. Ez még akkor is igaz, ha az 1990 óta eltelt időszakban a témában megjelent publikációk száma jelentősnek mondható.¹⁶

1946. február 27-én a magyar és a csehszlovák kormány lakosságcsere-egyezményt írt alá, ám a csehszlovák fél mindvégig ragaszkodott saját becsléséhez, miszerint a magyarországi szlovákok száma 450 ezer körül mozog. A kitelepítés folyamatát a Belügyi Megbízotti Hivatal szabályozta és irányította, a végrehajtás a karhatalom feladata volt. Utóbbiak 10-14 nappal a végrehajtás előtt kikérték az adott település transzportlistáját, egyeztettek, mennyi teherautóra és mennyi vasúti kocsira van szükség, majd körülzárták a falut, és gondjuk volt rá, hogy senki ne maradjon ki, aki a listán szerepelt. A helyzetet még inkább nehezítette, hogy 1946 decemberében és 1947 januárjában a hőmérséklet közép-európai rekordokat döntött, este és éjszaka mínusz 20-26 fok körül mozgott általában, de gyakran ennél is hidegebb volt. A szerelvények elindítása után bizottságok mérték fel az ottmaradt birtokot, amelyeknek általában tagja volt a helyi komisszár. A Szlovák Telepítési Hivatal és a Szociálisügyi Megbízotti Hivatal összesítő jelentése szerint az akció során 4000 lakóház üresedett meg, 75 millió korona értékben, 25 ezer kataszteri holdat koboztak el 75 millió korona értékben, a gazdasági épületek és felszerelés értéke pedig 275 millió koronát tett ki, tehát összesen 550 millió „hasznot” hozott. A lefoglalt házakba bizalmiak, „a szláv nemzetállam kiépítése szempontjából megbízható, nemzethű, új lakóhelyük elszlovákosítására alkalmas személyek” (Vadkerty 2001, 81) kerültek. Az első szakaszban a telepések valóban etnikailag „megbízható” szlovákok voltak, később a kör kibővült a partizánokkal, végül a romániai, lengyelországi, jugoszláviai, kárpátaljai repatriánsokkal (Vadkerty 2001, 158–165). A Tornaljai járásba (ahová akkor Baraca is tartozott) kárpátaljai „optánsok” és breznyobányai telepések kerültek. Baracára 10 családot telepítettek (Vadkerty 2001, 429). 1948. október 25-én a Belügyi Megbízotti Hivatal még mindig olyan rendeletet adott ki, melynek értelmében „a magyarok 1949. április 30-ig kötelesek Csehszlovákiában maradni, ahonnan szervezett transzportokkal térnek haza, mert *hazatérésük előtt birtokot és szállást kell nekik keresni*” (Vadkerty 2001, 90; kiemelés tőlem – G. A.). A hazatérés hivatalos változatának két szakasza volt: 1949. január 7-től április 11-ig az első, amely szervezett transzportokkal zajlott, és 1949. utolsó hónapjaiban a második, amelynek idejére már nem szerveztek transzportokat, a hazatérők menetrendszerinti járatokkal utaztak.

Vadkerty Katalin levéltári kutatásokra épülő munkájában Baracára vonatkozó adatokat is közöl:

3. táblázat. A baracai deportáltak száma és ingatlan vagyona

	Hektár	Személyek száma	Lakások száma
Földművesek 1 kat. holdig	2	8	nincs adat
Földművesek 1 kat. hold felett	5	26	5
Más foglalkozásúak	4	17	2
A föld kat. holdban	56		
Összesen	11	51	9

Forrás: Vadkerty 2001. 500.

A deportálással és az ezzel összekötött belső, nemzetiségi alapú telepítéssel szinte egy időben a nemzetállam eszméjének eléréséért még egy eszközt alkalmazott a csehszlovák kormány, a szlovák politikai vezetés kivitelezésében. A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. február 4-i manifesztumában fogalmazódott meg először a „reszlovakizáció” gondolata. A reszlovakizációt belpolitikai intézkedésként kezelték, alapját a 33/1945. sz. elnöki dekrétum képezte (Vadkerty 2001, 322). A végrehajtáshoz járási és helyi reszlovakizációs bizottságokat neveztek ki, elsősorban az 1938-ban Magyarországhoz visszacsatolt területen. A lehetőséget plakátokon és szórólapokon hirdették, amelyek szövegezése szerint (leegyszerűsítve) a reszlovakizálás a csehszlovák állampolgárság megadását jelentette.

A bizottság Baracát is a betelepítési övezetbe, tehát abba a sávba sorolta, ahol a reszlovakizációt alkalmazni kell. Az is fontos szempontjuk volt, hogy az akció alkalmazkodjék a helyi viszonyokhoz, és csupán annyi személyt reszlovakizáljanak, amennyit a szlovák környezet valóban képes asszimilálni. Ehhez készítették el a betelepítési övezet falvainak nemzetiségi áttekintését, amelyben Baraca 43 szlovák és 388 magyar lakossal szerepel (Vadkerty 2001, 364). Arról nincsenek pontos adataink, hogy konkrétan Baracán hogy zajlott a reszlovakizáció, de menete valószínűleg igazodott az általános előírásokhoz. Baracán a folyamat első szakasza eredménytelenül végződött. „A Központi Reszlovakizációs Bizottság állítása szerint a magyar ellenpropaganda szinte teljesen »átitatta« az lpolysági járást is [...], de hasonló volt a helyzet a Tornaljai járás Baraca községében, ahol június 30-án még senki sem kérte a szlovák nemzetiséget” (Vadkerty 2001, 373). Később valószínűleg sikeresen alkalmazták valamelyik technikát, mert Baracán is akadt család, amelyek reszlovakizált. Erről azonban szinte lehetetlen adatot gyűjteni, olyan hallgatással övezik az érintettek is, más falubeliek is.

Azt, hogy Baraca életében mély nyomokat hagyott a kitelepítés, jól jelzi, hogy ha emlékeznek is részleteire, nagyon keveset és nagyon kevesen beszélnek róla.

„Kétszer vittek innen ki. '46-ban meg 1947. január 30-án.”

Többségükben visszatértek, ám nem várták meg ennek „törvényes” határidejét.

„Senki nem várta meg a törvényes hazatérést, csak M. P., mert ott megházasodott. 1948 őszén jöttek S.-ék, G. B. ottmaradt. A. F. '48 tavaszán. Sz.-ék megvárták. Őket az Alsópusztára, a kastélyba vitték. S. B., a V. I. férje '48 pünkösdjére [...] Az én anyám beteg lett, csak június 8-ra értünk haza. Aztán jött F. C. csak azután B. L.. apával. K. E. is hamarabb hazajött. G. J.-ék '48 őszén. Ők hárman voltak kint, már J. menyasszony volt, nem ment ki.”

Egyetlen visszaemlékező tudott többet mondani, saját családjuk esetéről. Elbeszélésében felismerhetők a Vadkerty Katalin által feltárt levéltári források részletei, a kivitelezési „technikától” kezdve az utazás körülményein keresztül a hazatérés törvénytelennek számító változatáig. A visszaemlékező ma az egyetlen élő férfi tanú Baracáról. Talán ezzel is magyarázhatjuk, hogy – a megkérdezett nőekkel ellentétben – beszélni tud családjuk esetéről, apró részleteket, konkrét személyeket említ szövegében. A visszaemlékezés lélektani terhe kapcsán azonban azt sem árt szem előtt tartani, ami éppen a visszaemlékezés szövegéből derül ki: lehet, hogy éppen az segíti mindennek elmondásában, hogy 1973-ban „visszament” megnézni, hová telepítették ki őket. Nem kizárt, hogy éppen ezzel oldotta fel a felejtés olykor jótékony, máskor azonban állandósuló lelki görcsöt okozó gátját. Beszélgetésünk során csak egyetlen kezdő kérdést tettem fel („Hogy emlékszik a kitelepítésükre?”), az erre adott választ az alábbi szöveg jelenti. Egyetlen közbekérdezés hangzott el, a kitelepített németekre vonatkozóan.

„Gépfegyverrel jöttek, fургonnal. S. volt a vezér. Ők 10 hektárt kaptak '21-ben, mikor idejöttek. De apám tartotta őket, mert hol kenyér, hol mi kellett [...] Ő volt a »kúti tót«. Ő vezette a csendőröket. Akkor bepakoltak, itthon maradt 13 szarvasmarha, 2 pár ló, a hízók, az aprólék mind. Csak a kutyát vittem el, de azt meg megették a csehek. Az volt benne a legborzasztóbb, hogy Tornalján be, egy marhavagonba [...] A lábam is megfagyott. 32 fok hideg volt, mikor bepakoltak a vagonba. F-et, a bátyámat majd' agyonlőtték, mert észrevették, mert meg akart szökni. Úgy jöttek, hogy mindenkit vinni akartak. 1947. január második felében volt, mert karácsony előtt volt az esküvő F.-nek. Kenyeret akkor sütött anyám, az is itthon maradt. Hallottunk a kitelepítésről, de hogy kit akarnak, azt nem tudtuk. Épp etettünk, amikor jöttek, 3 óra körül. Öten jöttek, J.-vel, körülállták a házat. Ami a kis Aviára felfért, annyit vihettünk. J. volt a faluban bírőféle. Ő volt a nagymenő. Aznap csak mi mentünk, a többiek később. Aztán jöttek K.-ék, aztán G.-ék, egy egész szerelvény tele volt [...] Este indultunk, 8 körül, tele volt a vonat. Másnap délután értünk oda. (1972-ben [?] voltam is ott, Krúmlöv környékén. Bementem, megnéztem őket [...]) Úgy vártak, mint a Messiást. Válogattak a munkaerőben. Mi meg ott voltunk négyen fiúk [...] P. volt az egyik család, a másik U., mert kétfelé osztottak minket. Szomszédok voltak, a házuk előtt volt a templom. [...] Mikor F. meg B. hazajött, átmentem helyettük P.-ékhez. 13 éves voltam. Iskolába nem engedtek, mert nem tudtam a nyelvet. Adtak egy rendes, 2 szobás lakást. Volt hozzá ól is. Nem tudom, miért volt üres.”

G. A.: Nem németeket lakoltattak ki onnan?

„Volt 4 német fogoly, de németek ott nem laktak [...] Az U.-né férjét németek lőtték agyon. Négy lánya volt, a legidősebb 13, a legkisebb 3 éves volt akkor. Apa tudott valamennyit csehül, mert ott volt katona. Engem a gyerekek tanítottak. Azt akarták, hogy tudjunk. Nagyon ren-

des, művelt és barátságos család volt. Baraca-forma falu volt. Ott csak mi voltunk, de Rotovicén meg Misliboricén is voltak magyarok. A bírónál németek szolgáltak, de elszöktek.

14 hektárja volt U.-nének, P.-éknek is 15 hektár körül. U-né azért kapta, mert özvegy volt. P.-éknél volt egy cseléd (Kupagnak csúfoltuk) meg három vénlány, nem bírtak dolgozni. Rendes parasztemberek voltak, éppen úgy, mint itthon. Csak nekik mindenféle gépjük volt, ami Baracán még nem: villanycséplőgép, daráló, itatógép, kaszálógép. Nálunk csak 1952-ben jött a kis aratógép. Ott már magáncég traktort vett, egy hónappal azelőtt, hogy hazajöttünk. Škoda traktort. 25-30 évvel előbbre voltak. Mi messze voltunk, nem törődött senki a néppel [...] Én kocsis voltam. Volt egy nagy lovam meg egy kicsi. A nagy Fuxi, a kicsi Daja. A Fuxi okos volt, lehajtotta a fejét, hogy felérjem, mert még kicsi voltam. A másik kibabrált velem. [...] Csak jót sose ettek. A disznót másképp vágták. Hordóba préselték, besózták, de mikor szalonnát ettek, pondrós volt [...] Ötször adtak enni, tízórai meg uzsonna is volt. A vacsora mindig tört krumpli volt tejjel, a reggeli tejes kávé buktival. Jók voltak ők, csak gyengén fizettek. Apám volt a komenciós cseléd. Én 13 szarvasmarhát ettettem meg a lóval dolgoztam. 1300 korona volt a fizetésem. 5 kenyeret, ha adtak érte [...] 20 korona volt a gyufa! Betartották azt, hogy potyán kaptak jó munkaerőt. A villanyt, a fűtést stb. is beleszámolták a fizetésbe. A komenció volt a tűzifa meg a búza. Ezt az egész családnak beleszámolták a bérébe. Délután négykor vége volt a munkaidőnek. Én reggel fél ötkor kezdtem, de este fél ötkor ott már mindenki sörözött a fa alatt. Utána persze az állatokat még megfejték. F. is, apa is, de P. is kocsis volt. Azokkal az állatokkal aztán törödni kellett. (Két-két pár ló volt a két családnak.) [...] F. nem egészen egy évig volt ott. Mikor hazament, rendet csinált, kirakta a ruszinokat. Runyába mentek az új telepre. Tudtuk, persze, hogy el fogják foglalni. Széthordtak mindent, most se tudjuk, ki mit vitt el. K. B. vitt el egy tehenet, az megmaradt. Akik a házban laktak – 3 ruszin család – az erdő majd' rájuk szakadt, de az ablakokkal tüzeltek. Szénégetők voltak, nem tudták, hogy kell gazdálkodni. A hanvai vagy a runyai új telepre mentek, mikor F. kihajtotta őket.

Minket egy hízóért hoztak haza. Éjfélkor jött a sofőr. Fél évre rá jött arendelet. 1948 nyarán jöttünk haza, F. még tavasszal. Annak a sofőrnek volt 12 rendszámablája, ezzel üzletelt. Nem Krúmlóban lakott, nem is tudtuk, ki volt, ajánlották nekünk. Egy óra alatt felpakoltunk, nappalra elbújtunk. A sofőr tudta, hova kell. Este indultunk el újra. A disznót levágtuk, útközben beadta a sofőr haza. Szlovákiában már nem álltunk meg, így délre értünk haza. 1947-ben se, utána se semmiféle papírt nem kaptunk. Meglepődött a falu, hogy hazajöttünk. S-ék nem mertek szólni egy szót sem.

A mi esetünket még lehet is érteni: a szomszédnak fájt a foga a birtokra, de a többinek nem volt semmije. K. L.-éket meg Cs.I.-éket Magyarországra vitték. Hoztak is ide a helyükre [...] K-ék fentről voltak, ők laktak a K. L. házában, őket még láttam, mikor hazajöttünk. A K. A-ék

házában is laktak szlovákok, aztán a ház a falué lett. Ide csak S.-ék meg mi jöttünk haza. Akiket Magyarországra vittek, ők se jöttek haza. Mikorra hazajöttek, akik hazajöttek, a lakók akkorra elmentek. Voltak itt jó markos gyerekek, meg-megrakták őket, lerendezték. A Cs.I.-ék házát E. vette meg, egy ideig ott laktak. (Talán ő adta el J.-nek.) S.-ék voltak tényleg az utolsók, de akik idejöttek, mind elmentek. Nem voltunk jóban velük. [...] De egy ideig még itt volt V., Š., K.. Aztán apámat, mert nem teljesítette a beadást, 7 hónapra lecsukták Besztercén. Nem lehetett teljesíteni. Megint ugyanonnan fújt a szél. [...] 1973-ban elmentem meglátogatni a csehországiakat. Sofőr voltam, arrafelé jártam. 1973 nyara volt. A legnagyobb lány lakik abban a házban, ahol mi laktunk. M., így hívják, a třebíči kórházban dolgozik. L. doktornő lett. I. is az egészségügyben dolgozik. A bíró fia is megismert, ő volt velem egyidős. [...] Haragudtam rájuk, mert megették a kutyát.”¹⁷

2.4. A szövetkezeti gazdálkodás és hatása a faluközösségre

Baracán 1953 elején alakult meg a szövetkezet (termelőszövetkezet). Akik beléptek, „természetesen” nem önszántukból tették, mégis a több hétig tartó meggyőzőési folyamat végére csupán két gazda maradt, aki nem lett szövetkezeti tag.

„Azért mentek bele, mert amúgy is szegénység lett volna. Akik nem léptek be, nem a legnagyobb gazdák voltak. Sok mindenkinek jobb volt a szövetkezet a magángazdaságnál, mert nem tudtak gazdálkodni. Vagy mert nem tudták trágyázni a földet, nem volt elég szarvasmarha.”¹⁸

Kezdetben a szövetkezetben a magángazdaságok felszerelését használták, mint ahogyan a munkaerőt is az jelentette. Az első időkben nagyon szegény volt a szövetkezet.

„Öt korona volt egy munkaegység, de fél évig nem volt fizetés. Volt később is egy olyan év, amikor 3 hónapig nem fizettek, de aztán felemelkedtünk.”

A kezdeti ellenállás, nehézségek után, kb. 4 év elteltével a szövetkezet gazdálkodása veszteségesből kezdett hasznot hozóra változni. Ebben az első időszakban a szövetkezet vezetői tulajdonképpen a falu vezető gazdarétegéből kerültek ki. Ha az elnöke nem is mindig a legnagyobb gazda volt, mindig azok irányítottak, akiknek a magángazdasága is sikeres volt.

„Kezdetben a vezetőséget a baraciak választották, de a választást a járásiak felügyelték. A szavazás már csak látszat volt, mert előre megegyeztek. Később aztán az elnök állami ember lett. Akkor már anynyira volt az állam, hogy ha mást nem is, az elnököt ő jelöli.”

A tisztségviselők többször szerepet cseréltek. Beszélgetőtársaim egybehangzó véleménye szerint a szövetkezet története során végig volt egy négyfős „csapat”, amelynek tagjai változó pozíciókban ugyan, de mindig a szövetkezet gazdálkodásának irányítói voltak.

„[Ő]k hozták a döntéseket. Ha az elnök állami jelölt volt is, a döntéseket a négy helybeli vezető hozta, ők terveztek. Négy évig volt szegény a szövetkezet, aztán mindig a rossz időjárásra számítottak, úgy terveztek.”

A szövetkezeti gazdálkodással járó munkafolyamatokat a falubeliek általában önerőből végezték, ám az építkezések során kőműveseket idegenből (is) kellett hívni, mert Baracán csak egy volt. Mikor a gazdálkodás sikeres pályára állt, a fiatalokat (természetesen a szövetkezet igényeinek megfelelően) taníttatni kezdték.

„Ha abból a célból járt valaki iskolába, hogy aztán vezető legyen, nem volt olyan, hogy ne választották volna meg, mikor sor került rá. Akik iskolát végeztek, azalatt csak 600 koronát kerestek, de aztán nem voltak kötelesek maradni. Ha szakembernek tanultak, megválasztották őket.”

A szövetkezet kb. két évtizedes története sikertörténetnek nevezhető. Semmi sem bizonyítja ezt jobban a baracai faluképnél, amely épületeit tekintve még ma is az 1960–70-es évek arculatát mutatja. Egy-két lakóház kivételével valamennyi a szövetkezet idején épült, mindegyik magán is viseli a korszak jellegzetességeit. A gazdálkodás sikerét a családok is megéreztek, az anyagi előrehaladást immár nem földbirtok gyarapításával, hanem a lakóház modernizálásával tették a közösség számára egyértelműen láthatóvá. A gazdálkodás sikerének kulcsát az egykori vezetők, ma visszaemlékezők pontosan körül tudják határolni, ám minden részlet fontossága ellenére annak volt ebben a legnagyobb szerepe, hogy:

„[A] jáéerdét¹⁹ úgy irányították, mint sajátot. A majetkot²⁰ már nem lehetett így érezni”.

A gazdálkodást a szövetkezetben is a korábbi, az egész faluban ismert módon, kissé modernebb változatban folytatták. A határt jól ismerő falubeli gazdáknak pontos ismereteik voltak arról, hol mi terem a legjobban, melyik dűlőnek milyen „huncutsága” van. Ennek a több évtizedes gazdálkodói tapasztalatnak és gyakorlatnak köszönhetően felismerték a korábban Baracán nem igazán jellemző zöldségtermesztés lehetőségét. 15 hektáros területen „kertészet-et” alakítottak ki, a korábbi jó dinnyetermő területeken, ahol idényzöldséget termesztettek. A kertészet munkaerejét a falu asszonyai adták. Tökéletesen egészítette ki ezt a nyári intenzív munkát a dohánytermesztés, amely ugyanazoknak az asszonyoknak télen adott munkát. Emellett a Baracára korábban is erősen jellemző állattartás volt a szövetkezet másik erőssége. Az államosítás, szövetkezetesítés előtti időszakban adatközlőim a magángazdaság sikerét mindig azzal magyarázták, hogy földjeik termését nem ad-

ták el, hanem megetették az állatokkal, hogy aztán azokat adják el. A gazdálkodás sikereként és szakértelmük jeleként értékelték, hogy Baracáról mindig sok remunduló került ki. A szövetkezet gazdálkodásában természetesen az állattartói tapasztalatokat is hasznosították. A felfelé ívelő, sikeres időszakban 100 sertést, 100 növendék szarvasmarhát, 40 kisborjút, 100 fejőstehenet, 100 hízómarhát, 6 pár lovat, 160 juhot, 2-300 tyúkot tartottak. Valamennyinek önerőből építettek ólat, istállót. A gazdálkodás sikere mellett a szövetkezeti tagok gondolkodásának rugalmasságát is jelzi, hogy:

„[A] négy vezető ötlete volt, hogy a Pozsony–Kassa főút mentén építsenek egy vendéglőt. Amit ott felhasználtak – hús, juhsajt, tojás – az mind megtermett a szövetkezetben. Csak az italért adtak pénzt, Szőlőskére jártak borért. Disznókat vágtak hetente, néha kétszer is. Volt belőle haszon, mégis megszűnt”.

A szövetkezet 1976. augusztus 20-án szűnt meg. Ekkor kapcsolták a bátkai állami gazdasághoz. A bátkai állami gazdaságot, mint „Balog-völgyi óriást” bemutató 1986-os kiadvány egyetlen mondatot szentel a szövetkezetek beolvasztásának: „Boldogulni nem tudó szövetkezetek csatlakoztak a gazdasághoz az évek során: Bakti, Baraca, Füge, Dulháza, Radnót, Balogújfalú, Uzapanyit, Rakottyás” (Mács 1986, 9).

Az állami gazdaság sikerét hangoztató kiadvánnyal szöges ellentétben valamennyi beszélgetőtársam úgy értelmezte akkor is, úgy értelmezi most is a beolvasztást, hogy:

„Ingófélben volt a bátki majetok, azt erősítették meg a szövetkezetekkel. Nem akarták a baraciak egyáltalán, kényszerítették őket. A Balog-völgyi falukkal együtt kapcsolták Baracát Bátkához. Ilyenkor már nem lehetett ellenkezni, át kellett lépni. Jéerdé alatt még a faluért az összes föld”.

A szövetkezet megszüntetése – a visszaemlékezések szerint – nagyobb ellenállásba ütközött, mint annak idején megszervezése.

„Apuka többször is a pincébe bújt, mikor jöttek. Nekem kellett hazudnom, hogy nincs itthon.”

Az ellenállás (és mint később bebizonyosodott, a falu önértékelése, pozitív énképe is) az „ismert” technikával tört meg:

„[A]z elvtársak eljöttek hozzám, a lányom akkor már a vége felé járt a főiskolának. Megzsaroltak, megmondták, hogy melyik professzorral van megbeszélve, hogy nem hagyják neki befejezni, ha nem lépek be, ha nem veszem rá az egész falut, hogy lépünk be.”

Ez „természetesen” befolyásos, köztisztelőben álló emberrel történt. Ráadásul 1978-ban megszűnt a falu közigazgatási önállósága is, a körzetesítés szellemében a szomszédos Fügéhez csatolták. Figyelembe véve, hogy addig Füge volt (egyházilag) Baraca leányegyháza, ez fordított előjelűvé változtatta a két település helyzetét, még ha az egyházilag nem is változott. Ezután Fügéből járt Baracára az egykori bíró szerepét betöltő „elnök” (a Helyi Nemzeti Bizottság elnöke), aki betelepült, szlovák nemzetiségű személy volt. Pozíciójában őt egy Baracára, azaz pusztájára 1921-ben betelepült, szintén szlovák nemzetiségű személy követte, akinek családját a falu nem fogadta be. Ő Tornaljára költözött, ebben az időben Baraca már csak munkahelye, nem lakhelye volt. A falusiak ezt a felülről jövő döntést egyértelmű támadásként élték meg, amit nem lehet kivédeni. Ettől a személytől nem várhattak érdekvédelmet, tehát az esélytelenség, a pusztulásra ítélt helyzet érzése ezzel is növekedett.

A sikerpropagandának szánt kiadvány állításának hiteltelenségét (de legalábbis kétséges voltát) jól jelzi a baracai szövetkezet vagyónának felsorolása, amivel a bátkai állami gazdaságba belépett. Volt egy épülete az adminisztráció számára két irodahelyiséggel, mosdókkal, fürdőszobával, megfelelő méretű ebédlővel. Dohányszárító pajta, tyúkfarm, gépház, terménytároló, gépjavító műhely, mázsaház, 100 férőhelyes sertéshizlalda, 100 férőhelyes bikaistálló, 40 férőhelyes borjúnevelde, kukoricaszárító, 5 silógödör, 100 férőhelyes tehénistálló, egy kisebb, 40 férőhelyes istálló, tejház hűtővel, lóistálló 6 pár lónak, 100 férőhelyes istálló hízómarháknak, 160 juhnak akol – mindez természetesen tele állatokkal – mind a szövetkezet tulajdona volt. A kertészet is komoly vagyont jelentett, a vendéglő szintén. A szövetkezet az idegenből hozott szakembereknek egy 4 lakásos bérházat épített, ez is a tulajdonát képezte. A megszüntetés idejében már „állami jelölt”, Sz. volt a szövetkezet elnöke, ám a falubeliek nem őt hibáztatják az erőszakos beolvasztásért.

„Nem azért nevezték ki, hogy ezt végrehajtsa. Sz. nem is akart csatlakozni, esetleg a Vály-völgygel akart egyesülni. Meg is halt, mielőtt majetok lett volna [...] Ha nem hal meg, talán sikerült volna megtartani az önállóságot. Mindent összeírtak, hogy a tagok árat kapjanak érte, mert egyik falu sem vitt be annyi mindent. Végül persze nem kaptunk semmit. Béla olyan pontos listát írt az átadásról, hogy végighallgatni se bírták. Jutalékról a majetokban szó sem lehetett, pedig a jáéredében már volt, aki 8000 koronát kapott, az pedig egy tehén ára volt. A majetokot már felülről irányították. Ha valakit beválasztottak volna is a vezetőségbe, annak nem volt szava Cs. volt nálunk az irányító. Úgy nevezték, hogy gazda.”

Az állami gazdaság átvette a munkaerőt. Az asszonyok a több falu határába telepített gyümölcsösben és szőlőben dolgoztak. A férfiak egy ideig ugyanazt a munkát végezték az állattartásban és földművelésben, mint a szövetkezet idején, ám később ezért már sokuknak Bátkába kellett utaznia.

Valamennyi beszélgetőtársam egyenes összefüggésbe hozta a szövetkezet megszüntetését a falu – paraszt lakosságát tekintve – elnéptelenedésével.

„Baraca nem tudott abból kimászni, hogy közigazgatásilag Fügéhez, a majetokban meg Bátkához csatolták, de nem tehetett semmit. Érezhető volt, hogy visszalépés.”

2.5. A falu mint közösség talajvesztése

Baraca paraszti lakossága eltűnésének céltelepüléseit grafikonok, ill. térkép²¹ segítségével tekintem át (lásd a Mellékletben). Ezek alapját egy (itt nem közölt) összeírás képezi arról, hogy melyik család mikor, hány fővel, hová költözött el. Lehetséges, hogy a visszaemlékezők olykor tévednek néhány évet, ám a tendenciát az összeírás így is érzékelteti, szemlélteti. Az áttekintések zárásaként térkép jeleníti meg a ma is létező „virtuális” Baracát. Az összeírásokba is, a térképre is csupán azok a személyek kerültek be/fel, akik 1940 óta költöztek el Baracáról, valamint családtagjaik, ugyanis a korábbi elköltözőkre vonatkozó adatok nem eléggé megbízhatók. A grafikonok szerkesztéséhez alapul szolgáló áttekintés három személy segítségével készült. Az 1931-ben és 1946-ban született beszélgetőtársaim által elmondottakat – mintegy kontrollként – 1921-es születésű adatközlőm ellenőrizte. Mivel az elköltözöttekről hivatalos nyilvántartás nem létezik, nem tartanám etikusnak a teljes összeírás név szerinti közzétételét, még akkor sem, ha a falubeliek, egykori falubeliek azt az adatokból is ki tudják következtetni.

Arra, hogy egy-egy család elköltözésének konkrét oka mi volt, csupán elhamarkodott választ lehetne adni. Az számomra bizonyosnak tűnik, hogy a második világháború után a falut ért külső hatások valamelyikének, de talán inkább valamennyi hatás együttesének az elköltözéshez minden esetben köze van. Azt sem tartom kizártnak, hogy az elköltözés egyfajta versengés eszközévé vált.

„Aki innen elment, az mind vitte magával Baraca zsírfját.”

Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a közösséget ért „ütések” sorozatának következményeit könnyebb volt a közösség mindezek ellenére működő kontrolljának hatókörén kívül elviselni. Előfordulhat, hogy – a közösség szempontjából – a „most telt be a pohár” esetével állunk szemben. A más nemzetiségű idegenek megjelenését a pusztákon Baraca különösebb megrázkódtatás nélkül élte túl. Kényszerként élte meg a szövetkezet létrehozását, ám a kisebb közösségek túlélési stratégiáját „bevetve” ezt a lépést nem csupán kiheverte, hanem a maga hasznára is tudta fordítani. Egy negyedszázad elteltével azonban olyan beavatkozással találta magát szemben (állami gazdasággá alakították a szövetkezetet, közigazgatásilag Fügéhez csatolták), amit már nem tudott életének rendjébe illeszteni, amitől lényegében szétesett.

Baracán mindig erős volt a közösségi kontroll (elterjedt az egyke, nem volt megesezt lány, 1920 óta csak 2-3 válás fordult elő, nem maradt régi ház, mindenki újat épített a szövetkezet működése idején stb.), ezért feltételezhetjük, hogy az elköltözéseknél is szerepet játszott a többiek esete, tehát ha kezdetben nem is, a későbbi időszakban egyszerű mintakövetésként (is) értékelhetjük a jelenséget.

Az elköltözések éves alakulását áttekintve azonban szembetűnő, hogy – eltérően a baracaiak értékelésétől – az nem az 1970-es években kezdődött. Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk a nőket (tekintve azt, hogy más településre férjhez menni

hétköznapi jelenség), a férfi elköltözötték áttekintése több csúcst is produkált már az 1950-es, '60-as években is. Tehát semmiképp nem állíthatjuk, hogy az elköltözések kizárólagos oka a szövetkezet állami gazdaságba tagolása és a falu közigazgatási önállóságának elvesztése lenne. A közösség sok évtizedes együttélése során erős versenyt, már-már embertelen munkatempót diktált tagjai számára. Éppen ezért megengedhetetlen lett volna, hogy a megfeszített munka eredményét ne tegyék a közösség tagjai nyilvánvalóvá, láthatóvá, a kontroll számára értelmezhetővé. Akik ebbe a versenybe nem akartak „beszállni”, vagy nem akarták a régi életmódjuk külső hatásra megváltozott formáját élni, azok már az 1950-es években elköltöztek. Az 1980-as évek elköltözési hullámának kialakulásához más is kellett. Több falu van Baraca környékén is, amelynek története hasonlóképpen alakult, hasonló „ütések” érték, mégsem néptelenedett el.²² Itt beszélhetünk arról, hogy az elköltözés, a vele járó lakásvásárlás a versengés új eszközévé vált. (Hiszen már sem a földgyarapítás, sem a házépítés, sem a gazdag lakodalom nem lehetett eszköz, ezeken már túlléptek.) Ebben az esetben egy elvont norma (anyagi-társadalmi emelkedés) az elköltözés formájában konkretizálódik.²³ „A falu elismer, sugall, követel egy meghatározott értékrendet, és ellenőrzi a hozzá való igazodást” – írja Pápay Zsuzsa (Pápay 1989, 90). Az elköltözések utolsó hullámát – véleményem szerint – leginkább éppen ezzel magyarázhatjuk. A közösségi ellenőrzés tehát arra vonatkozott, képes-e egy-egy család az elköltözésre (elsősorban anyagilag), az csupán a versengés velejárója volt, hogy ezzel az egykori paraszti közösség felbomlása befejeződött.

3. A cigányok Baracán

3.1. A cigányság definiálásának problémái

A legfrissebb népszámlálási adatok szerint Baraca összlakossága 394 fő, amelyből 337 fő magyar, 17 fő szlovák, 39 fő roma és 1 fő cseh nemzetiségű.²⁴ A nemzetiségi statisztika – mint annyi más település esetében – Baracáról sem a tényleges etnikai összetételt rajzolja meg.

A 20. század első felében a mezőgazdaságból élő település – a helybeliek önértékelése szerint – gazdag falunak számított. Szomszédaihoz képest nagy területen, mintegy 2000 kataszteri holdon gazdálkodott. Napjainkban – főként a szlovákiai magyar sajtó révén – a „legmunkanélkülőbb”, társadalomból kiűzött faluként kerülhetett be a köztudatba, „ahol megállt az élet” (Farkas 1997; S. Forgón 1992; Korcsmáros 1994).

A hivatalos adatokban tükröződő képtől, miszerint Baracának mindössze 39 roma lakosa van, teljesen eltér az, amellyel a „belső” szemlélő találkozik. A helyiek önbesorolása alapján a falunak csaknem 90%-a „cigány”.

Arról, hogy kit és milyen kritériumok alapján lehet cigánynak tekinteni, a téma kutatói máig nem alakítottak ki egységes, minden körülmények között helytálló véleményt, a kísérletekből legalább két, határozottan elkülönülő irányzat szűrhető ki, amelyek abban sem egyeznek meg, hogy megragadható-e egyáltalán a cigányság.²⁵ Az irányzatok egyik csoportjának az a közös jellemzője, hogy megpróbál „objektív” képet adni a cigány népeességről. Leginkább a népszámlálások, statisztikák adatait felhasználó módszerek és kutatások sorolhatók ebbe a csoportba. A másik

irány legerősebb jellemzője az a fajta szubjektivitás, amely nem az objektivitás sikerelenségéből született, hanem „önmagáért”, vállaltan és tudatosan vezeti a kutatókat eredményre. A definiálás problémás voltát elég élénken a tudományos köztudatban tarja az etnicitáskutatások utóbbi 10 évben megújult lendülete. A népszámlálásokra épülő kutatások legtöbb esetben azzal zárulnak, hogy a hivatalos kép eltér a valóságostól, és a cigányság becsült száma hitelesebb a statisztikainál.²⁶ A cigánysággal foglalkozó valamennyi tudomány problémásnak vagy legalábbis nem egészen egyértelműnek és egyszerűnek tartja definiálásukat. A többféle megközelítés egyfajta „ütköztetésé-nek” a *Kritika* adott helyt. Ladányi János és Szelényi Iván véleménye szerint a cigányság (Magyarországon) tudományosan nem definiálható. A két leggyakrabban alkalmazott módszer – az önbesorolás és a társadalmi minősítés – egyrészt nem megbízható (mert ahány kutató vagy kérdezőbiztos van, annyiféle eredmény születik), másrészt nem etikus, sőt nemegyszer társadalmi kategóriát, a szegénységet „eticizálja”. Tehát a „Ki a cigány?” kérdés tudományos igénnyel megválaszolhatatlan (Ladányi–Szelényi 1997, 3–6). Havas Gábor, Kemény István és Kertesi Gábor cikke szerint viszont kellő alaposággal utána lehet járni, minden közösség esetében külön-külön, ugyanis a cigányok mellett élők etnikai minősítése akkor sem feltétlenül változik, ha az ő társadalmi státusuk teljesen átalakul (Havas–Kemény–Kertesi 1998, 31–33). A kulturális antropológiai (cigány témájú, általában az identitás mibenlétét és a „találkozásokat” vizsgáló) kutatásokra nagy hatással volt Frederick Barth elmélete (Barth 1996, 3–26), amely (erősen leegyszerűsítve) a kulturális és etnikai határok nem állandó, hanem szituációként (újra)termelődő, folyamatszerű voltára hívja fel a figyelmet.²⁷ Annak ellenére, hogy a cigányságnak már a definiálása is sok nehézségbe ütközik, a „terepen” mozgó kutatók a gyakorlatban azt is gyakran tapasztalhatják, hogy egy-egy közösség tagjai számára a besorolás nem okoz problémát, sőt egyértelmű. Keményfi Róbert ezt figyelembe véve próbált ki egy, a társadalmi minősítésnél „etikusabb” módszert. Eszerint azt tekinti cigánynak, akit cigány (szemben a társadalmi minősítés nem cigány kategóriájával) környezete annak tart, akivel közösséget vállal. A módszer buktatója az, hogy „idegen” számára még akkor sem derül ki, ki vallja magát cigánynak, ha a népszámlálásokban ez a kategória nem marad üresen (Keményfi 2003, 125).

3.2. A cigányok jelenléte a településen

A szakirodalomból kirajzolódó problémák tudatosítása ellenére munkám során a baracai cigányságot egyértelműen behatároltam. Azokat a lakosokat soroltam a cigány kategóriába, akiket a faluban élő nem cigányok is, de a faluban élő cigányok is annak tartanak. Ennek a besorolásnak a leszármazás az alapja, tehát cigány az, aki cigány családból származik, felmenői is cigányok, és ezt ő maga is így vallja. Nem biztos, hogy szociálisan hátrányos helyzetű, nem biztos, hogy árulkodó rasszjegyei vannak, sőt az iskolázottság és a gyerekszám sem minden esetben sorolna egy-egy személyt a más esetekben ilyen szempontból meghatározott cigány kategóriába.²⁸ A faluban élők ugyanígy egyértelműen besorolják önmagukat és egymást a cigány-nem cigány kategóriák valamelyikébe. (A nem cigány lakosságot parasztoknak nevezik.) Ez a besorolás mindennapjaikat alapvetően meghatározza.

Beszélgetőtársaim egybehangzó etnikai minősítését alapul véve ma a falu lakosságának 86%-a cigány. Ez is rávilágít, milyen erőteljesen megfogyatkozott Baraca paraszti népeisége, hiszen a 19. század végi, 20. század eleji statisztikák és 80 év körüli adatközlőim visszaemlékezése szerint abban az időben lakosságának száma cigányok nélkül mozgott 260 és 440 között (*A Magyar... 1902; A Magyar Szent... 1912*). Baraca nem szerepel az 1893-as cigányösszeírásban, amely csak azokat a településeket említi, ahol a cigányság a lakosságnak legalább 10%-át alkotja (*A Magyarországon... 1895*). Az, hogy mégis élhettek Baracán cigányok már abban az időben is, a parókián őrzött egyházi anyakönyvből derül ki, amelyben 1824-ből való a legkorábbi cigány vezetéknevet viselő személyre vonatkozó adat. Az alábbi táblázat áttekinti a település etnikai és generációs összetételét. (Adatai „félhivatalos” forrásból, saját összeírásomból származnak. Ez az oka annak, hogy az összlakosság száma nem egyezik meg a hivatalosan nyilvántartottal, ugyanis összeírásomban a ténylegesen jelen lévő lakosság szerepel, míg a hivatalos nyilvántartásban azok kerültek be, akiknek bejelentett állandó lakcímük van Baracán).

4. táblázat. A lakosság korösszetétele és etnikai arányai 2003-ban

Születési év	Cigány	Cigány %-ban	Paraszt	Paraszt %-ban
1940 előtt	14	4%	19	31%
1941–1960	58	16%	15	25%
1961–1980	118	31%	14	23%
1980 után	182	49%	13	21%
Összesen	372		61	
Összlakosság (433)		86%		14%

A falubeliek (leginkább a megkérdezett 60 év fölöttiek) emlékezete szerint a cigányok az 1910-es években a falu délnyugati szélén, egy mocsaras területen éltek. Ebben az időben tizenöten-húszan voltak, négy házban éltek. A négy ház a falu lakóterétől teljesen elkülönült. (Ma is Cigány sornak nevezik ezt a helyet.) 1964-ben három, több évig tartó csehországi munkából hazatérő cigány család a falu belterületén vásárolt házat. Ettől kezdve szinte minden évben gyarapodott az általuk lakott házak száma.

Mára az egykori szegregáció teljesen felbomlott, a cigányok (lakóházaikkal) valamennyi lehetséges irányban terjeszkedtek:

„[M]ost már a faluban van a sereg”.

Ma (2004-es adat) a falu kb. hetven házából huszonnégy olyan van, amelyben nem cigány család él, ezek közül tizenkettőnek egy-egy özvegyasszony az egyedüli lakója. A cigányok már egyáltalán nem különülnek el a falutól, ezáltal a település beszűkült, az egykor periférián élők bekerültek a központba is, a szegregáció megszűnt.

A közeli (és távolabbi) városokba költözők helyére valamennyi házba cigányok kerültek.

3.3. A paraszti normák hatása (?)

Nem lehet ugyan minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a cigány családok esetében a paraszti normák térnyerésével magyarázható a gyerekszám csökkenése,

ám a csökkenés maga tény, ami kitűnik a gyerekszám alakulását áttekintő táblázatokból is.²⁹ A táblázat egy teljeskörű összeírás egyszerűsített eredménye. Az összeírás a 2004. évi adatokat, az akkor Baracán élő cigány családokat tartalmazza. Adatai nem a polgármesteri hivatal lakosságnylvántartásából, hanem saját összeírásomból származnak, ezért néhány esetben a hivatalostól eltérő képet mutatnak. Az összeírás során itt is azt vettem figyelembe, hogy kik azok, akik ténylegesen a településen élnek. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy állandó lakcímük is van Baracán, ennél fogva nem biztos, hogy szerepelnek a hivatali nyilvántartásban.

Az 1. nemzedék az 1910–20-as években születetteket, a 2. az 1920–30-as születésűeket, a 3. az 1940–50-es években, a 4. pedig az 1970–80-as években születetteket jelöli, az ő gyerekeik száma szerepel az adott oszlopokban. Amennyi szám szerepel egy-egy „ablakban”, annyi családra vonatkoznak az adatok. A „furcsa” (tizedes) számok átlagok, a valós gyerekszámokból alakultak ki. A számok felfejtésével nem a település cigány lakosságának összességét kapnánk meg, ugyanis a személyek többsége a családösszeírásokban nem egyszer, hanem legalább kétszer szerepel. Ennek az az oka, hogy a baracaiak az elemzett időszakban leginkább helybeli házastársat választottak. Ezért fordulhatnak (és fordulnak is valóban) elő a személyek legalább kétszer az összeírásban. Ebben az esetben ez azért nem zavaró tényező, mivel áttekintésem célja nem a teljes népesség pontos közlése, hanem az egyes családok generációihoz köthető gyerekszám változásának, egyfajta tendenciának az érzékeltetése. A családokat Andorka Rudolf „családrekonstrukció” módszeréhez némiképp hasonló módon építettem fel, de nem történeti, hanem „élő” anyagból (Andorka 1975, 46–63). Minden esetben a ma élő legidősebb családtag jelentette a kiindulópontot, ezek a személyek kerültek az 1. nemzedéknek nevezett oszlopokba. (A 2. nemzedék az, amellyel a többivel való összevetést érdemes kezdeni, ugyanis az 1910–20 között született 1. nemzedéknek ma már kevés élő tagja van.) A családokat akkor is egy egységként kezeltem, ha az őket összefogó szülők nemzedéke már nem él, ám a házasságból született gyermekek többsége és családjaik (általában 60-70 éves testvérek és gyermekeik, unokáik) ma Baracán élnek. Természetesen itt nem vettem figyelembe azt a két családot, kétszer nyolc személyt, akik kivételt képeznek, teljesen gyökértelenek Baracán, nem töltöttek tíz évnél több időt (2004-ig) a faluban. Azok a személyek is csupán mint szüleik gyermekei jelennek meg az adatok között, akik felnőtt korukra elköltöztek Baracáról. Ez okozza azt, hogy olykor nem minden „gyermek-nek” találjuk nyomát a következő, már az ő gyerekeit számláló nemzedék áttekintésében.

Különösebb elemzés nélkül is egyértelmű és a táblázatok adataiból jól látható, hogy a gyerekszám az eggyel korábbi nemzedékhez képest minden esetben csökkent. Az összesített és átlagos adatok a valós képet mutatják. A cigány családok gyermekszáma nem radikális, mégis folyamatos és fokozatos csökkenést mutat az utóbbi 80 évben. Az összeírás és a táblázatok emellett azt is bizonyítják, hogy a baracai cigány családok (a már említett két kivételtől, kétszer 8 személytől és az összeírásban megjelöltektől eltekintve) származásukat tekintve helybeliek, mintegy száz éve élnek a falu paraszt népességével egy helyen. Számszerűsítve ez azt jelenti, hogy kb. 350 személy 12 többgenerációs családhoz tartozik. Az egy házaspárra jutó gyerekszámot, annak átlagát tekintve megállapíthatjuk, hogy a mai szülők (az 1970–80-as években születettek) nemzedéke már az átlag 3 gyermekszámmal alig

lépi túl az egyszerű reprodukciót, mégis: az még kimeríti a bővített reprodukció fogalmát.³⁰ A legfiatalabb nemzedék már csupán „egyszerű reprodukciót” produkál.

5. táblázat. A gyerekszám alakulása a ma élő baracai cigány családok egyes nemzedékei esetében

	1. nemzedék	2. nemzedék	3. nemzedék	4. nemzedék
1. család	.*	8	$4+0+3+4+4+3+3=21$	$2+2+2+2+2+1+2+2+1+2+2+1+2+2=25$
2. család	-	6	$5+5+2+4+4=20$	$3+1+2+2+1+2+3+2+2+2+2=22$
3. család	7	$10+8+3+2+4+5+5=37$	$4+3+4+3+1+2+0+2+0+3+2+3+1+4+3+6+6+0+1+1+2+2+2+2+2=55$	$2+2+1+3+0+1+2+2=13$
4. család	-	7	$4+3+4+2+4+4+2=23$	$2+2+1+2+2+1+1=11$
5. család	6	$6+3+0+4+5+3=21$	$5+3+3+3+3+3+3+2+2+3+1=31$	$2+2+1+1+2+1+2+1+3+1=16$
6. család	-	$5+4+2=11$	$3+3+3+4+4+2+2=21$	$2+3+0+1+2+2+2+1+2+1=16$
7. család	-	-	$5+2=7$	$2+2+1+1+2=8$
8. család	-	7	$3+3+0+1+2=9$	$2+1=3$
9. család	-	-	$1+3+1+3=8$	$4+3=7$
10. család	-	$1+4=5$	$3+2+1=6$	
11. család	-	-	6	$3+4+2+1=10$
12. család	-	-	3	$2+3=5$
Összesen	13	65	210	136

Megjegyzés: nincs adat

6. táblázat. A gyerekszám átlagos alakulása a ma élő baracai cigány családok egyes nemzedékei esetében

	1. nemzedék	2. nemzedék	3. nemzedék	4. nemzedék
1. család	.*	8	3	1,7
2. család	-	6	4	2
3. család	7	5,2	2,2	1,6
4. család	-	7	3,2	1,5
5. család	6	3,5	2,8	1,6
6. család	-	3,6	2,6	1,7
7. család	-	-	3,5	1,6
8. család	-	7	1,8	1,5
9. család	-	-	2	3,5
10. család	-	2,5	2	-
11. család	-	-	6	2,5
12. család	-	-	3	1,6
Összesen	13	42,8	36,1	20,8
Átlag	6,5	5,35	3	1,8

Megjegyzés: nincs adat

A lokális összetartozás fontosságára hívja fel a figyelmet a családok „összeszerkesztése”, amely egyúttal bizonyítéka annak is, hogy a baracai cigányok nem szívesen fogadnak be (tömegével különösen nem) idegen cigányokat.

Ebből egyenesen következik, hogy ha a települést tekinthetjük is a „roma probléma” egyik helyszínének, cigány lakóiról nem állíthatjuk, hogy etnikai alapú mitudatuk erősebb lenne a lokális alapú mitudatnál. Ebbe a saját csoportfogalomba viszont a településen élő parasztokat is beleértik, de csak a maguk helyén, a köztük húzódó határt soha nem összemossa.

4. Következtetések

A parasztok elköltözésének véleményem szerint több tényező együttes hatásában kereshetjük az okát. A ma Baracán élő 61 fő csonka közösséget alkot, nem „termeli ki” az életképes irányításhoz szükséges elitet sem. Családi, rokoni szálaik nem feltétlenül egymáshoz kapcsolják őket, inkább a már elköltözöttekhez kötődnek ilyen módon. A mellettük élő cigányok viszont számukra nem jelentenek viszonyítási pontot. Értékrendjük, életmódjuk egyáltalán nincs hatással a parasztokra, a még népes paraszt közösség esetében sem volt.

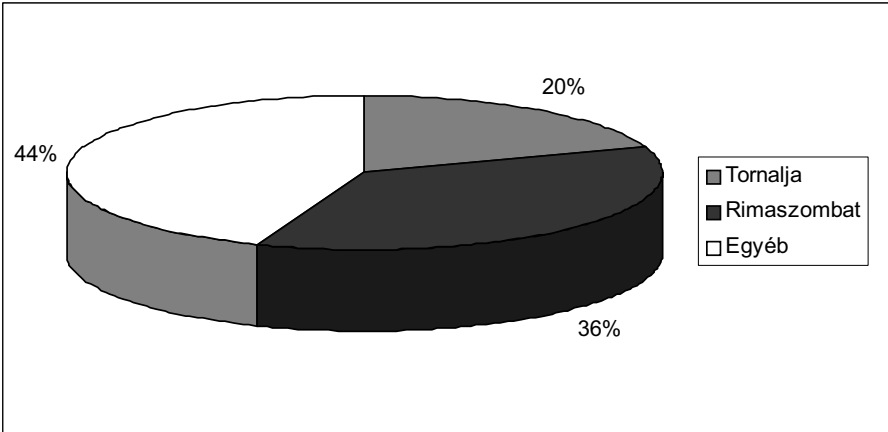
Ezzel szemben a cigányokról általában elmondható, hogy némi hatást gyakorol rájuk a parasztok értékrendje. Ezt nem csupán „parasztizálódó”³¹ életmódjukból, nem csupán a csökkenő gyerekszámából láthatjuk, hanem beszélgetések, találkozássok során is hangoztatják. A sok évtizedes egymás mellett élés hatásával is magyarázható, hogy – ellentétben más falvak cigány lakóival – elhatárolják magukat, minden tőlük telhetőt megtesznek azért, hogy ne kelljen befogadniuk idegen cigányokat.

Az egy településen töltött évtizedek – Baraca esetében – mind ez ideig nem vezettek nyílt etnikai konfliktushoz. A két etnikum egymásról alkotott képében nem a negatív vonások erősödtek, hanem egymás ismerete. Ez természetesen nem jelent sűrűdásmentes idillt, pusztán annyit, hogy mindenki tudja, hol a határ, és nem akarja átlépni.

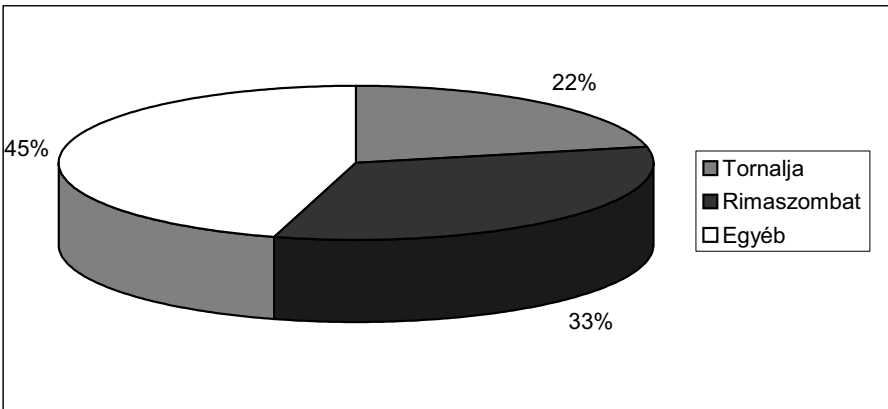
Úgy tűnik, Baracáról nem véletlenül „pereg le” a roma probléma állami megoldásának néhány ötlete.³² Itt az egymás mellett élés olyan finoman kidolgozott gyakorlatával, a „meg nem oldás, de mégis működés” olyan változatával állunk szemben, amit elmozdítani (akár pozitív, akár negatív irányba) külső beavatkozás fizikai kényszer nélkül aligha tud. A külső szemlélő számára halmozottan hátrányos helyzetű falu lakói településük nehéz, már-már kilátástalan állapotát és megítélését pontosan ismerik, érzik. Mégis egyedülálló, mások számára elérhetetlen közösségi tapasztalatok birtokában vannak, ennél fogva senki nem állíthatja róluk azt, hogy előítéleteik vannak a másik etnikummal kapcsolatban. Az egymás mellett élésben szerzett több évtizedes tapasztalatuk ezt teljesen kizárja.³³

Melléklet

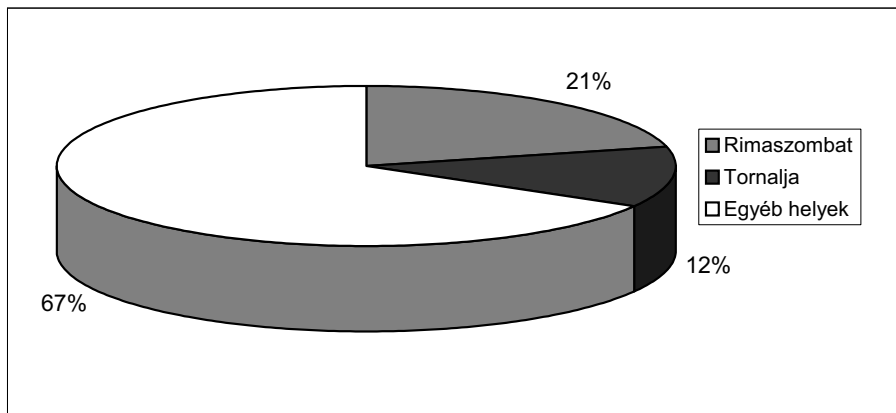
1. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött férfiak (családfők) céltelepülések szerinti megoszlása



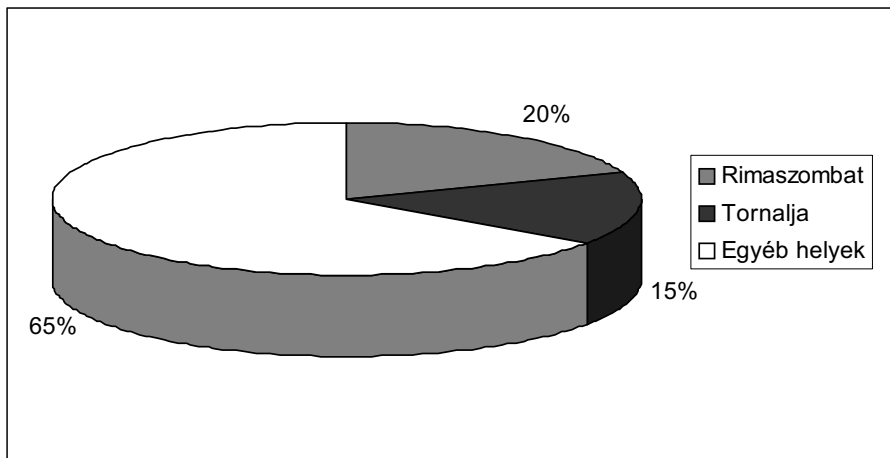
2. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött összes fő (a családfők és valamennyi családtagjuk) céltelepülések szerinti megoszlása



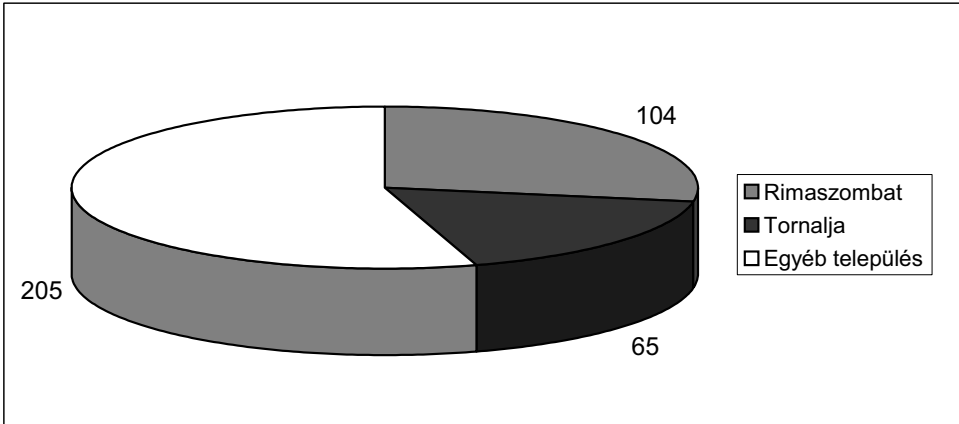
3. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött nők és családtagjaik összetített számának céltelepülések szerinti megoszlása



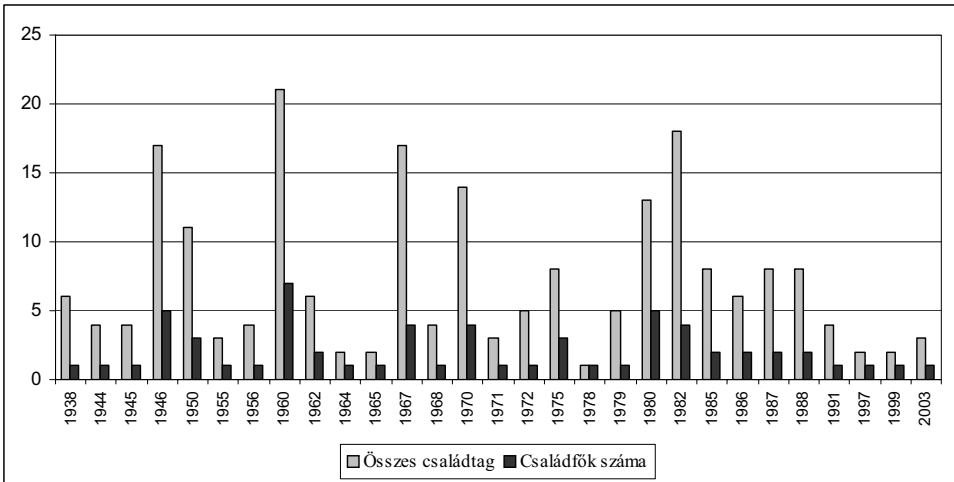
4. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött nők (családtagok nélkül) céltelepülések szerinti megoszlása



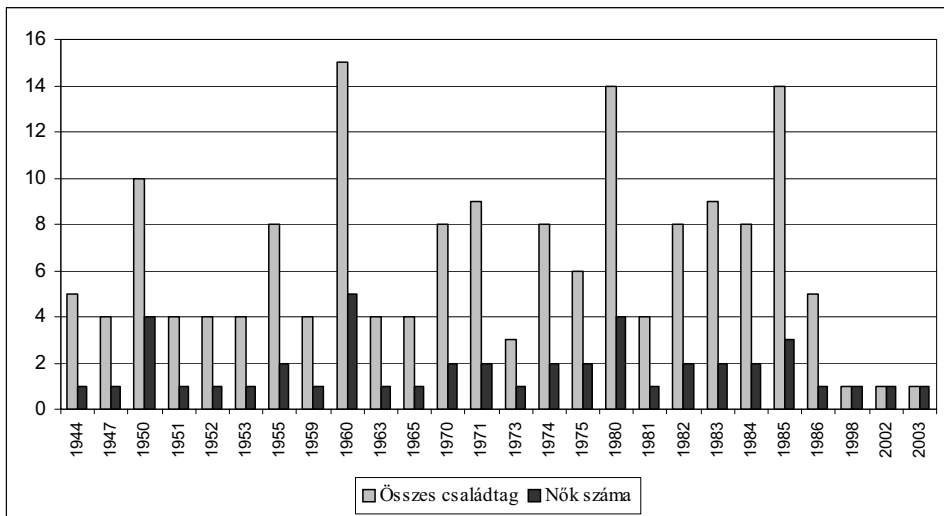
5. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött összes személy céltelepülések szerinti megoszlása



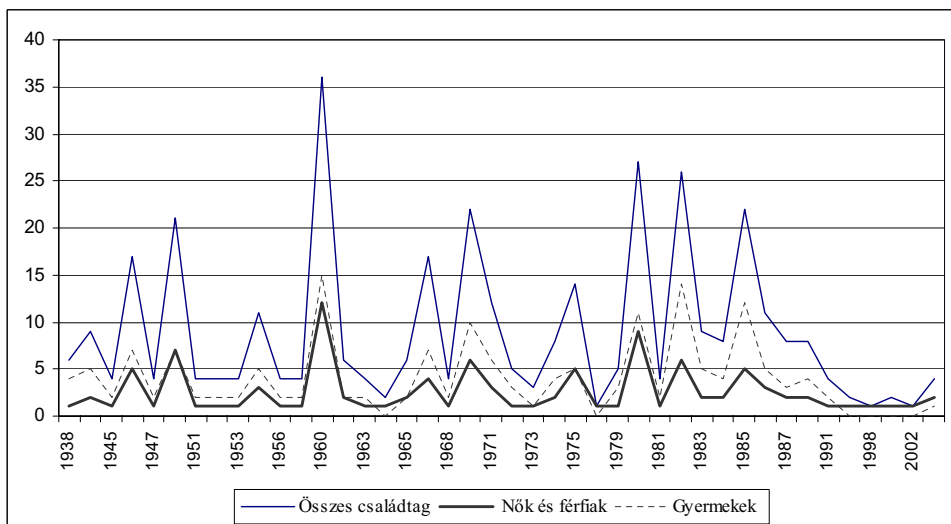
6. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött férfiak (családfők) és összes családtagjuk számának éves alakulása



7. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött nők és összes családtagjuk számának éves alakulása



8. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött összes személy számának éves alakulása



Jegyzetek

1. Népéről és életéről Bél Mátyás fogalmazott a következőképpen: „Baraca egy kicsiny falucska, amely a Sajón túl, napnyugat felé, a folyótól egy mérföld távolságra fekszik. A bátkai völgyben települt. Határa gazdag és felkúszik a magasabb fekvésű részekre is. Lakosai méhészkedéssel foglalkoznak szorgalmasan, de kiváló eredménnyel gyakorolják a sertés hizlalását is, mivel a falut tölgyes erdők borítják” (Bél 1992, 95). „Virtuális” Baracának a mellékletbeli térképen szereplő áttekintést nevezem, tulajdonképpen azon személyek összességét, akik 1940 óta elköltöztek Baracáról (a térképen jelölt településekre).
2. A közösség fogalmát – munkám során végig – Sárkány Mihály definíciója és Szabó László magyarázata értelmében használom. „[A közösség] területileg körülhatárolhatóan együtllakók olyan csoportja, akik egymással közvetlenül érintkeznek, közöttük a tevékenységek sorozatában valósul meg a társadalmi együttműködés folyamata, amely a kölcsönös függés, az együttműködés és egységesülés gyakorlatát és magatartását teremt meg körükben” (Ortutay 1980, 330). Szabó László debreceni egyetemi, Fél Edit és Tönnies elméletét is bemutató előadásai értelmében az organikus közösség az organizált társadalom fogalmával állítható szembe (Szabó 1996; Tönnies 2004, 9–13). Fél Edit a két fogalom megkülönböztetése mellett azt is hangsúlyozza, hogy az egyén a társadalomnak is a közösségen keresztül tagja (Fél 2001, 324).
3. Az azóta eltelt hosszú idő ellenére viszonylag kevés tanulmány született a témában, elsősorban a levéltári anyag zárolása, a mai napig vezető szálak „kényessége” miatt. Éppen vidékünkre vonatkoznak Simon Attila írásai, ám kutatásai elsősorban a legionárius telepésekre, a telepes falvakra irányulnak (Simon 2004a, 40–45).
4. A Baraca határába települt szlovák nemzetiségű családokkal kapcsolatban nem végeztem levéltári kutatást, mivel megjelenésüket a faluközösséget érő külső hatások között vizsgálom. Ilyen szempontból tehát lényegtelen, hogy betelepülésüket magánkolonizációnak vagy állami telepítésnek tekintjük-e. Mivel a rendelkezésemre álló szakirodalomban sem bukkantam Baracára vonatkozó adatokra, a jelenséget nem sorolom be egyik kategóriába sem, „csupán” a faluközösség viszonyulásának vizsgálata szempontjából egyébként is hiteles forrásnak számító beszélgetéseimre építek, amelyeket a történeteket átélő személyekkel folytattam.
5. Balázs Lászlót és nejét (Szakal Andor mellett) Rubinek Gyula 1911-es *Gazdacímtár*ában is megtaláljuk nagyobb birtokosként a „Baracza” címszó alatt (Rubinek 1911).
6. Simon Attila írja a kolonistákról, hogy a nagybirtokokból egyenként általában 12 hektárnyi területet kaptak (Simon 2004b, 1367).
7. B. Kovács István is úgy említi őket, hogy: „szlovák családoktól vásárolt pusztai birtokok telepedtek le, a határ különböző pontjain” (B. Kovács 1994, 13).
8. Ebben az esetben a házhely területmérték, 48 kis (magyar) holdat jelent.
9. „Földjeikhez módfelett ragaszkodtak, és pl. a hivatalnokokkal vagy tanítókkal ellentétben, a magyarok bejövetele után sem hagyták el településüket” (Gaál 2001, 169).
10. Az áttekintésben négy olyan év van, amikor már (a betelepültek oszlopába illesztve) egyes házasságból is születtek gyermekek, ám az áttekinthetőség kedvéért ezt a táblázatban nem tüntetem fel. 1953-ban 2 gyerekből 1 született vegyes házasságból. 1955-ben, 1963-ban és 1966-ban a betelepültek családjában 1-1 gyermek született, ők valamennyien vegyes házasságból.
11. A későbbi, cigányok és parasztok egymás mellett élését taglaló fejezetekben kitérek mind a terminológia, mind az etnikai besorolás kérdésére, ezért – és mert jelen fejezet súlypontja más – most minden ezzel kapcsolatos magyarázatot mellőzök.
12. A magyar katonaság 1938. november 5-től kezdődően vonult be a vidékre (Gaál 2001, 245).

13. A szlovákiai magyar iskolaügy összefoglaló történetét legutóbb László Béla írta meg, kitekintéssel az 1918 óta eltelt időszakra. Itt említi a kassai kormányprogram XV. fejezetét, amely: „elrendeli minden magyar iskola bezárását”. Ennek értelmében 800 magyar iskolát zártak be. A helyzet valamennyit 1948-ban javult, ugyanis az ez évi oktatási törvény minden iskolát államosított, amelyek oktatási nyelve a szlovák, ám megengedte a kivételeket. Ettől kezdve, mintegy kihasználva a „joghézagot”, újraindultak a magyar iskolák, a többi mellett a baracai is. Törvény azonban csak 1960-tól garantálja, hogy a magyar anyanyelvű gyerekeknek joguk van a magyar tanítási nyelvű iskolákhoz (László 2004, 184).
14. 1990 óta a témának viszonylag gazdag szakirodalma van. Kezdetben a kitelepítettek visszaemlékezései jelentek meg, a legelső éppen vidékünkéről, Lévátról, Ujváry Zoltán jóvoltából (Ujváry 1991). Egy évtizeddel később Ladislav Takáč egész kötetet szerkesztett a hasonló visszaemlékezésekből, amely kötet magyarul is, szlovákul is megjelent (Takáč 2003). Azóta a korábban hozzáférhetetlen, zárolt levéltári anyag is feldolgozásra került, elsősorban Vadkerty Katalinnak hála. Több kötetben külön-külön is megjelent munkájának összefoglalása 2001-ben látott napvilágot (Vadkerty 2001).
15. Vadkerty Katalin mellett a kérdés egy-egy részével mások is foglalkoztak (lásd pl. Molnár-Varga 1992; Molnár 1993; Szabó 1993). Ujváry Zoltán és Takáč Ladislav már említett munkái mellett nem kevés a visszaemlékezések, egy-egy dokumentumcsoport megszólaltatására épülő írások száma (pl. Janics 1992; Zalabai 1995). A deportálásra vonatkozó visszaemlékezés Baraca egyik szomszédos településéről is jelent meg (Borziné 1996).
16. A 2004-ben megjelent történeti bibliográfia – *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002)* – összeállítója 130 tételt említ a jogfosztottság éveire, az 1945–1948 közötti évekre vonatkozó fejezetben (Simon 2004c, 104–121).
17. Az említett vidéken a kutya – főleg a német juhászkutya – húsa nem különleges táplálék, nem is ínségeledel, hanem a mindennapi étrend része.
18. Kiss Antal (egy Bihar megyei település, Újiráz példáján) és Szabó László (általánosságban, az egész mai Magyarország területére vonatkoztatva, a szakszövetkezetek keretében is megőrzött korábbi munkaszervezeti formák kapcsán) hívják fel a figyelmet arra, hogy a termelőszövetkezetek létrehozását – a kezdeti ellenállással együtt sem – nem minden település, nem minden közösség értékelte teljesen negatívan. Baraca esetében is azt látjuk, hogy önmagában a szövetkezet nem oka a falu (paraszti népeességét tekintve) elnéptelenedésének, sőt a közösség tagjai a szövetkezet történetét sikerként értékelik (Kiss 1999, 166; Szabó 1997, 479).
19. A egységes földműves szövetkezet szlovák megnevezéséből – jednotné roľnícke družstvo – képzett rövidítés, amely a szlovákiai magyar köznyelv valamennyi regionális változatában ismert, használatos volt.
20. A szlovák állami birtok – štátny majetok – leegyszerűsített változata, szintén általánosan ismert.
21. Az említett térképet Balcsók István szerkesztette. Segítségét ezúton is köszönöm.
22. Pusko Gábor Tornalja kapcsán említi, lakosságát mennyire megnövelte a politikai rendszer központosító törekvése, elsősorban a környékbeli falvakból beköltözőkkel (Pusko 2004, 60).
23. A normatípusokról, elvont és konkrét normák közötti összefüggésekről lásd Heller 1996, 192–207.
24. www.statistics.sk.
25. Az irányzatokról összefoglalóan lásd Keményfi 1999.
26. Többek között a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében folytatott romakutatás számára is a definiálás jelentette az egyik legnagyobb problémát, már a mintavételi eljárás során is. (Fónai-Filepné 2002, 91–93). A legfrissebb (2001-es) népszámlálási adatok értékelésén kívül a cigány fogalomra mint nem kizárólag nemzetiségi kategóriára is felhívja a fi-

- gyelmet Kemény István és Janky Béla tanulmánya. Ők hangsúlyozzák a „magyar cigány” fogalom korábban háttérbe szorult jelentőségét, létjogosultságát (Kemény–Janky 2003, 314–315).
27. Az elmélet tudományos hatásáról lásd Fosztó 2003, 85–87.
 28. Ez a kategorizálás részemről nem alkalmi minősítés. Mivel hivatalosan is, gyakorlatilag is állandó lakója vagyok a településnek, számomra a kívülről vizsgálódó objektív kutató pozíciója tökéletesen elérhetetlen. Tudatában vagyok annak, hogy ez nem minden esetben előny, ám kilépni belőle (számomra) lehetetlen. Hosszas unszolásra akadtak néhányan (cigányok), akikkel végignéztük a falunévsort, hogy meggyőződhessek róla, ők is ugyanazokat a személyeket tartják-e cigánynak, mint én. Erre azonban kevesen voltak hajlandók, mondván, hogy semmi értelme, ezt mindenki tudja. Tekintettel arra, hogy a különféle módszerek és megközelítések egyetlen esetben sem végződnek egy minden esetre alkalmazható, tökéletesen megbízható besorolási módszerrel, én munkám során a fent leírtak alapján számomra egyértelmű etnikai minősítést alkalmaztam.
 29. Egyik cigány beszélgetőtársam egyértelműen a parasztok hatásával magyarázza a jelenséget: „Mégis a parasztok a példa, mert nálunk is csökken a gyerekszám, csak nem olyan nagymértékben, mint náluk. Mi heten meg hatan voltunk testvérek, de látod, nekünk már csak négy gyerekünk van”.
 30. Andorka Rudolf bővített reprodukción azt érti, ha a gyermekek nemzedéke több főből áll a szülőknél, egyszerűnek pedig azt nevezi, amikor éppen annyi gyermek születik, amennyi szülő van (Andorka 1981, 105).
 31. Havas Gábor kifejezése, aki a baranyai és a borsodi aprófalvak cigány népességének jellemzőit vetette össze. A „proletarizálódó” borsodi cigányokkal szemben a baranyaiak életmódjáról mondja, hogy parasztizálódik (Havas 2004, 192).
 32. Az iskolában 2004 eleje óta dolgozó „roma asszisztens” ténykedését tudomásul veszik, mint minden megkerülhetetlen felülről jövő intézkedést, ám azt, hogy ez bármit is megoldana, elképzelhetetlennek tartják.
 33. Az előítélet és tapasztalaton alapuló vélemény, ítélet közötti különbségre Lampl Zsuzsanna is felhívja a figyelmet, éppen a szlovákiai magyarság romaképét tárgyaló munkájában. A 480 kérdőívet értékelő tanulmány egyik következtetése az, hogy nem pusztán ellenszenv mondatja a nem romákkal, hogy problémás a romákkal egy helyen élni, hanem sokéves tapasztalat. Mégis, a közvéleménykutatások nemegyszer azzal zárulnak, hogy a roma probléma megoldásához vezető úton az előítéletesség megszüntetése kell, hogy jelentse a legelső lépést.
„Pedig rásütni valakire azt a bélyeget, hogy előítéletes, anélkül, hogy ezt felmérnénk és bizonyítanánk, ugyancsak előítéletességről tanúskodik, mégpedig egy áldemokrata, álszerűn köntösbe bújtatott előítéletről” (Lampl 2000, 65).

Felhasznált irodalom

- Acsády Ignác 1896. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720–21)*. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása* 1902. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei* 1895. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása* 1912. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Andorka Rudolf 1975. Az ormánsági születéskorlátozás története. *Valóság*, 1975. 6. sz. 45–61. p.

- Andorka Rudolf 1981. A gyerekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (XVIII–XIX. század). *Ethnographia*, 1981. 1. sz. 94–110. p.
- Barth, Frederik 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996. 1. sz. 3–26. p.
- Bél Mátyás 1992. *Gömör vármegye leírása (1749)*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem. /Gömör Néprajza, 35./
- Borovszky Samu (szerk.) 1903. *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye*. Budapest.
- Borziné Bódi Irén 1996. *Szülőföldem Gömörfüge. Deportálásom története*. Magánkiadás.
- Farkas Ottó 1997. A „legmunkanélkülibb” falu. *Új Szó*, 1997. május 29., Munkapiac melléklet, 2. p.
- Fél Edit 2001. A magyar népi társadalom életének kutatása. In: Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 323–370. p.
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. Pest.
- Fónai Mihály–Filepné Nagy Éva 2002. Egy megyei romakutatás főbb eredményei. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. *Szociológiai Szemle*, 2002. 3. sz. 91–115. p.
- S. Forgon Szilvia 1992. Ahol megállt az élet. *Vasárnap*, 1992. április 24., 6. p.
- Fosztó László 2003. Szorongás és megbélyegzés: a cigány–magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 83–109. p.
- Gaál Imre 2001. *Száz év Tornalja történetéből (1848–1948)*. Pozsony, Méry Ratio.
- Gyönyör József 1989. Államalkotó nemzetiségek. Pozsony, Madách Kiadó.
- Havas Gábor–Kemény István–Kertesi Gábor 1998. A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, 1998. 3. sz. 3–33. p.
- Heller Ágnes 1996. *A szégyen hatalma*. Budapest, Osiris.
- Janics Kálmán 1992. *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Pozsony, Kalligram.
- Keményfi Róbert 1999. Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömői cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. *Regio*, 1999. 1. sz. 137–156. p.
- Keményfi Róbert 2003. Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömői cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. In: Keményfi Róbert (szerk.): *A kisebbségi tér változatai*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 118–134. p.
- Kemény István–Janky Béla 2003. A cigány nemzetiségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2003/2, 309–315. p.
- Kiss Antal 1999. Gazdálkodási magatartás és történeti háttér. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. Debrecen, Ethnica, 165–174. p.
- Kocsis Károly–Kovács Zoltán 1991. A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In: Utasi Ágnes–Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 78–105. p.
- Korcsmáros László 1994. Kiűzetés a társadalomból? *Szabad Újság*, 1994. május 18., 4. p.
- B. Kovács István 1994. *Baracai népköltészet. Tóth Balázsné Csák Margit előadásában*. Pozsony–Budapest, Madách-Posonium–Akadémiai Kiadó. /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 25./
- Ladányi János–Szelényi Iván 1997. „Ki a cigány?” *Kritika*, 1997. 12. sz. 3–6. p.
- Lampl Zsuzsanna 2000. Romakérdés magyar szemmel (avagy hogyan látja a szlovákiai magyar közvélemény az ún. roma problematikát). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000. 2. sz. 31–66. p.
- László Béla 2004. A magyar oktatásügy. In: Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Eu-*

- rópai Unió csatlakozásig*. 1. kötet. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 183–246. p.
- Liszka József 2002. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely, Osiris–Lilium Aurum.
- Mács József 1986. *Obor Blžskej doliny. Balog-völgyi óriás*. Pozsony, Madách.
- Molnár Imre 1993. Kényszermagyarok, a Csehországba került magyarok II. világháború utáni történetének fejezetei. In: Veres Géza (összeáll.): *Új Minden Gyűjtemény 10*. Pozsony, Madách, 75–95. p.
- Molnár Imre–Varga Kálmán 1992. *Hazahúzott a szülőföld*. Budapest, Püski.
- Ortutay Gyula (főszerk.) 1980. *Magyar Néprajzi Lexikon*. 3. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pápay Zsuzsa 1989. *Rang, párválasztás, közvélemény*. Budapest, Gondolat.
- Pesty Frigyes 1864. *Helységnevtár*. Kézirat. MOL.
- Pusko Gábor 2004. Romák és parasztok – fehérek és cigányok. Néhány alapvetés a roma/nem roma egymás mellett élés problematikájához Tornaújfaluban az ezredforduló környékén. In: Liszka József (szerk.): *Acta Ethnologica Danubiana 5–6*. Komárom–Dunaszerdahely. Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja–Lilium Aurum, 57–81. p.
- Rubinek Gyula (szerk.) 1911. *Magyarországi gazdaczímtár*. Budapest.
- Simon Attila 2004/a. Cseh és szlovák kolonisták betelepítése Dél-Gömör falvaiba a két háború közötti időszakban. *Gömörország*, 2004. 1. sz. 40–45. p.
- Simon Attila 2004/b. Legionárius telepítések Dél-Szlovákiában a két háború közötti időszakban. *Századok*, 2004. 6. sz. 1361–1380. p.
- Simon Attila (összeáll.) 2004/c. *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- Šutaj, Štefan 1995. A Beneš-dekrétumok a magyar kisebbségek történeti tudatában. *Regio*, 1995. 1–2. sz. 185–192. p.
- Szabó Károly 1993. A magyar–csehszlovák lakosságcsere története dióhéjban. In: Veres Géza (szerk.): *Új Minden Gyűjtemény 10*. Pozsony, Madách, 95–113. p.
- Szabó László 1996. *A közösség fogalma*. Előadás társadalomnéprajz (NR 117) tárgyából a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajz Tanszékén elsőéves hallgatóknak. 1996. március 18.
- Szabó László 1997. A paraszti munkaszervezet mai formái. In: uó: *A munka néprajza*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajz Tanszéke, 476–489. p.
- Takáč, Ladislav 2003. „Magyar voltál! Ezért!” Eperjes, Michal Vaško.
- Tönnies, Ferdinand 2004. *Közösség és társadalom*. Budapest, Timp Kiadó.
- Ujváry Zoltán 1991. *Szülőföldön hontalanul*. Debrecen, Piremon.
- Vadkerty Katalin 2001. *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Pozsony, Kalligram.
- Vuics Tibor 1993. Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában. In: Kovács Teréz (szerk.): *Kiút a válságból II. Falukonferencia*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, 331–335. p.
- Zalabai Zsigmond (szerk.) 1995. *Magyar jeremiád*. Pozsony, Vox Nova.

www.statistics.sk

ANNABELLA GECSE

FROM THE HARD-WORKING VILLAGE TO THE VIRTUAL BARACA

The goal of the study is to analyze the life of a village, as a community - that from different aspects is strongly limited -, in time including hundred years.

The first, short part (broadly) summarizes the basic characteristics of the village's community in the first third of the 20th century. This introduction showing concrete measurable results is necessary because the reasons of the phenomena that the non-Roma residents of the village in the second part of the 20th century moved to the neighboring cities, stem from this period of time. In the second part the author deals with external political interventions in 1920 and their effect that strongly influenced the life of the village. In the third part deals with the formation of the present ethnical picture of the settlement, taking into consideration the co-existence of the both ethnic groups. According to the study the effect of more factors is where the reason of the villagers' moving away stems from.

There is only a small community consisting of 61 people now living in Baraca. Their family relationships are rather towards those who moved away and the Roma people living in their neighborhood do not mean a comparative point to them. Their values, life style have no effect on the villagers.

On the other hand, it is true for the Roma people that they are influenced by the values of non-Roma people. It is evident not only from their non-Roma people-like lifestyle, decreasing number of children, but they emphasize it during their discussions, meetings. It can be explained by the effect of decades of co-existence - in contrast with the Roma inhabitants of other villages - that they disavow, they do everything in order not to welcome foreign Roma people.

Decades spent in one settlement - in case of Baraca - have not led to open ethnic conflicts. In the picture of each other of the two ethnic group not the negative motives have been strengthening, but their mutual knowledge. This, obviously, does not mean an idyllic picture with no problems, it only means that everybody knows where are the borders and nobody wants to cross them. It seems that it is not accidentally that some of the ideas of solving the Roma issue by the state are „gone“ from Baraca. Here we are faced with such a finely elaborated practice of co-existence, and with such a version of „not solved, but still functioning“ that cannot be moved (either to a positive or negative direction) without physical force of external intervention. The inhabitants of the village - that is from the point of view of an external viewer considered to be in an immensely disadvantageous position - are well aware, know, and feel the difficult and almost helpful situation of their village. Nevertheless, it is unique that they have community experience unreachable for others, and this is why nobody can say about them that they have prejudice in connection with another ethnic group. Their more-decade long experience in co-existence excludes this.

Az 1938-as községi választások Csehszlovákiában és a szlovákiai magyar politika*

ATTILA SIMON
THE COMMUNAL ELECTIONS IN 1938 IN CZECHOSLOVAKIA
AND THE HUNGARIAN POLITICS IN SLOVAKIA

324(437)"1938"
329.4(437)(=511.141)"1938"
94(437)(=511.141)"1938"

Parliamentary and communal elections, United Hungarian Party, electoral propaganda, agitator, campaign meeting, nation-state, revision.

1938 jubileumi év volt Csehszlovákiában – a köztársaság megalakulásának huszadik éve. Az ünneplés helyett azonban a Masaryk által megálmodott, de korántsem a masaryki eszmék jegyében szerveződő centralista csehszlovák nemzetállam léte vagy nemléte vált az év alapvető kérdésévé. Végül az 1938-as évet – igaz hatalmas áldozatok árán – még túlélte a köztársaság, de már csak idő kérdése volt, hogy az események áradata mikor sodorja el.

Az első Csehszlovák Köztársaság történetével foglalkozó politikatörténeti jellegű dolgozatok megkerülhetetlen forrását jelentik a korszak választási eredményei, amelyek hála a korabeli demokratikus berendezkedésnek és korrekt választási rendszernek meglehetősen objektív háttérrel szolgáltathatnak a politikai viszonyok elemzéséhez. Mivel a csehszlovák politikai paletta eléggé strukturált volt, ezek az eredmények kitűnő támpontokat nyújtanak a választópolgárok politikai meggyőződésének felméréséhez, s ezen keresztül a nemzeti kisebbségekhez tartozó lakosságnak a köztársasághoz, annak nemzetiségi politikájához való viszonyát is fel lehet mérni. A legtöbb a korszakkal foglalkozó munka azonban csupán a parlamenti választásokra összpontosít (1920, 1925, 1929, 1935), a megyei (1923), a tartományi (1928, 1935) és a községi választások eredményeit többnyire figyelmen kívül hagyja. Ez érthető ugyan, ám az 1938-as községi választások esetében mégsem indokolt, hiszen azok jelentősége messze meghaladta egy szokványos községi választását. Ezt az állítást elsősorban az alábbiak támasztják alá:

– A választásokra a köztársaság és térség további sorsa szempontjából meghatározó 1938-as évben került sor.

– A harmincas évek második felében átrendeződtek Európa és Közép-Európa politikai erőviszonyai, s ezek a változások döntően befolyásolták a csehszlovák belpolitikát is.

* A tanulmány az Illyés Közalapítvány támogatásával készült.

– Az 1935-ös parlamenti választások óta a csehszlovákiai belpolitikában olyan átcsoportosulások mentek végbe, amelyek teljesen új helyzetet teremtettek a politikai erőviszonyokban.

– Az 1938-as községi választások a korabeli felfokozott politikai és nemzetiségi viszonyok közepette (parlamenti választások hiányában) valójában a lakosság az egyes pártok programjával kapcsolatos véleményét, ezen keresztül pedig a köztársasághoz való viszonyát fejezték ki.

– Az 1938-as községi választások 1990-ig az utolsó demokratikusnak nevezhető választások voltak Csehszlovákiában.

Ennek ellenére az 1938-as községi választások szlovákiai eseményeivel és eredményeivel érdemben csupán egyetlen tanulmány foglalkozik (kivétként lásd Bystrický 1992, 438–456). Jelen dolgozatomban ezt a hiátust próbálom betölteni, miközben a választások lefolyását és eredményeit a szlovákiai magyar kisebbség szempontjából próbálom értelmezni.

Az Egyesült Magyar Párt politikája 1938-ban

Az 1938-as községi választások lebonyolítását a bizonytalanság és a kapkodás jellemezte, amit elsősorban az ez év tavaszára Csehszlovákiában kialakult politikai légkörnek kell tulajdonítani. A harmincas évek második felében Csehszlovákiának alapvetően két problémával kellett megküzdenie: a Németország részéről erősödő külső fenyegetettséggel, s az országon belüli széthúzó erőkkel. Széthúzó erőként azonban nemcsak a – korábbi cseh és szlovák szakirodalomban a köztársaság helyzetéért egyedül felelősségre vont, s ötödik hadoszlopnak beállított – német és magyar kisebbség jelentkezett, hanem a szlovák autonómista mozgalom is, amely a „V novom roku – do útoku!”¹ jelszóval lépett be az 1938-as esztendőbe, amely jelszó nem Budapest vagy Berlin, hanem Prága ellen irányult. Az 1936-os pöstyéni kongresszusuk óta a demokráciát programszerűen elutasító és a spanyol, az osztrák, de a német fasizmus által is inspirált fiatal *ludák nemzedék* (vö. Rychlík 1997, 136) programja így legalább ugyanolyan veszélyt jelentett a köztársaság jövőjére, mint a hitleri politika szolgálai végrehajtójává züllött Szudétanémet Párté (SDP).

Az Egyesült Magyar Párt (EMP) a szudétanémet és ludák politikához képest kisebb vehemenciával, mérsékeltbb retorikával és szerényebb célokkal lépett be az 1938-as esztendőbe. Az EMP vezetői továbbra is a békés revíziótól várta a trianoni sérelmek megoldását, ám az ilyen mértékű változások realitását ekkor még nem látták, láthatták. A köztársaság egyre inkább erősödő válságát persze észlelték – s maguk sem voltak vétkelenek benne –, de ebben inkább csak a kisebbségi jogok kiszélesítésének lehetőségét látták. Ez motiválta a magyar kisebbség összezárkózásának szorgalmazását. S azt, hogy ennek egyik eszközét a pártmunkának a Szudétanémet Párt mintájára végrehajtott átépítésében látták, korántsem jelentette az SDP ideológiájának és antidemokratikus eszközeinek átvételét, sem pedig a köztársasággal való nyílt szembefordulást. A magyar egység megalakítását – amely az év elején a legfontosabb feladatnak tűnt – nem a revízió eszközeként, hanem a csehszlovák kisebbségi politika belső átalakításának fontos előfeltételeként értelmezték. Ezt jelzi Szvatkó Pálnak, a korszak kiváló publicistájának a *Prágai Magyar Hírlapban* (a továbbiakban *PMH*) már a választásokat követően írt „vezércikke” is, amelyben a magyar kisebbség Csehszlovákián belüli létének perspektívájából elégedetten konstatálja

a szlovenszkói magyar kisebbség egységét, és öntudatának növekedését. A *kilátások* címet viselő írásban Szvatkó fontosnak tartja az egység megőrzését és a további belső építkezést, amelynek egy esetleges 1940-es csehszlovákiai népszámlálás alkalmával is meg kell majd mutatkoznia (PMH, 1938. június 26.).

Az EMP az első bécsi döntésig megmaradt a parlamentáris politika talaján, s ebben nemcsak a Budapestről a párt vezetőihez érkező nagyon is határozott utasítások és az EMP-nek a kivárára játszó magatartása volt a döntő, hanem a pártban működő polgári reflexek is. Az EMP nemcsak, hogy nem folyamodott a hagyományos parlamentáris politizálástól eltérő eszközökhöz, de – néhány radikális egyéni elképzeléstől eltekintve – nem is volt benne erre hajlandóság. Ez persze sokaknak inkább határozatlanságnak, sőt megalkuvásnak tűnt, így Kozma Miklósnak is. A neves médiapolitikus naplójegyzeteiből, ami részben az EMP-vel kapcsolatos „rossz” tapasztalataira vezethető vissza, jól kivehető a Heinlein és az Esterházy által vezetett pártok közötti különbség: „A szudétanémet szervezetek is politikai alapon készültek fel, de volt harcos magjuk is és legalább annyit mertek, hogy a beküldött SA és SS embereket, akik mint elégedetlen szudétanémetek szerepeltek, legalább bujtatták és segítették. A felvidéki magyar szervezet nálunk – úgy látom – csupán rossz értelemben vett régimódi politikai szervezet volt harcos mag nélkül és alkalmatlan véres incidensek provokálására”.² Kozma saját szemszögéből nyilvánvalóan a német hozzáállást tartotta jobbnak, mint a hagyományos politikai eszközöket alkalmazó szlovákiai magyar politikát. Ez naplója további soraiból is kiderül, ahol a szlovákiai magyar politikára utalva megvetően elmélkedik arról, hogy polgár – noha elégedetlen – sohasem nyúl radikális eszközökhöz.

1938 elején a magyar kisebbség előtt álló legfontosabb feladatnak tehát a politikai egység megteremtése, s a kisebbségi kérdésnek konszenzusos, Csehszlovákián belüli rendezése tűnt. Ehhez az Európában, s a csehszlovák politikában bekövetkezett mozgások látszólag jó hátteret teremtettek, hiszen Hodža nemzetiségi statútuma a köztársaság fennállásának húsz éve alatt az első komoly kísérlet volt a hatalom részéről a kisebbségeket ért diszkrimináció felszámolására. A Hodža-féle rendezés realizálásának esélyeit azonban már eleve csökkentette, hogy az „nem a cseh és szlovák politika valamiféle belső éréseinek, mondhatnánk bölcsőbbé válásának volt az eredménye, hanem csupán reakció volt a németországi változásokra” (Kučera 1999, 607). A kormánynak a nemzetiségekkel kapcsolatos politikája nehézkesen és lassan változott. 1938 elején még mindig az 1937 elején meghirdetett elvek alapján, az ún. aktivista pártokkal „együttműködve”, látszattmegoldásokkal igyekeztek rendezni a helyzetet. Jól példázta ezt a kétarcú politikát az 1938. március 3-án közzétett kormányrendelet, amely egy évvel a szudétanémet területek után dél-szlovákiai postahivatalokban és a vasúton is bevezette a kétnyelvűséget. A jó tollú, de a kormány szolgálatába szegődött Dzurányi László által magyar beteljesedésésként és korszakalkotó cselekedetként aposztrofált (*Magyar Újság*, 1938. március 4.) rendelet azonban korántsem teljesítette az előzetes várakozásokat. A magyar lakosság csalódására a tudatosan beépített korlátai miatt mindössze 178 szlovákiai magyar települést érintett, arról nem is beszélve, hogy végrehajtására végül sor sem került.

Így ez a rendelet korántsem az új nemzetiségi politika első jele volt, mint azt a kormánypárti lapok állították, hanem inkább a régi hatalmi módszerek egyik utolsó megnyilvánulása. Annak a politikának a folytatása, amely során a kormányzat ismét a magyar kisebbséget képviselő politikai erőkkel (a magyar lakosság alig néhány százalék-

kának bizalmát bíró aktivista politikusokat nem tekinthetjük annak) való megegyezés nélkül, „a jusson is, és maradjon is“ elve alapján járt el, s látszatintézkedéseket hozott.

1938 elején a Budapestről kapott instrukciók szellemében az EMP a kisebbségi kérdésnek a külső beavatkozást nélkülöző, Csehszlovákián belüli tárgyalásos megoldására törekedett.³ Ennek szellemében – s a kormányoldalról érkezett biztatásra – egy a magyar kisebbség legfontosabb követeléseit tartalmazó memorandumot is megalkottak, amelynek megszövegezője Jaross Andor volt. A 69 pontból álló memorandum tartalmát 1938. február 4-én vitatta meg a párt parlamenti klubja, amely egy háromtagú bizottságot bízott meg azzal, hogy a szöveget végleges formába öntse.⁴ A memorandum végleges változata májusra készült el, s 81 pontot tartalmazott. A memorandum szövege és a pártvezérek egyéb megnyilvánulásai is arról árulkodnak, hogy az EMP nem kívánta sarokba szorítani a kormányt, hanem egy mérsékelt, tkp. teljesíthető követelésrendszer megfogalmazására törekedett. Mint a kaszai rendőrkapitányság egyik jelentése az EMP követeléseivel kapcsolatban meg is állapította: a magyar párt követelései nem a területi autonómiát célozzák meg, hanem a „kulturális önigazgatás megteremtésére, az egyházi kérdések rendezésére és az iskolatanács létrehozására irányulnak”.⁵ Ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy az EMP valójában nem rendelkezett kiforrott elképzelésekkel a kisebbségi kérdés megoldására, s rövid távon minden bizonnyal beérte volna az alkotmányban és a kisebbségvédelmi szerződésekben biztosított jogok maradéktalan betartásával is. 1938 első hónapjaiban azonban a csehszlovák kormányzat erre még nem volt felkészülve. Ennek fényében nem tűnik teljesen igazolhatónak egyes szerzőknek az a kategorikus megállapítása, miszerint az Esterházy által vezetett EMP Heinleinnel együttműködve eleve a Hodža által szorgalmazott státútum és megegyezés megtorpedozására törekedett (vö. Deák 1990, 29; Tilkovszky 1967, 20).

A községi választások – eszköz az egység eléréséhez

A két háború közötti Csehszlovákiában meglehetősen rendszertelen időközökben zajlottak a községi választások. A cseh országrészekben már 1920 júniusában megtartották az elsőt, ekkor azonban Szlovákiában, ahol szükségállapot volt kihirdetve, ez szóba sem jöhetett. Végül több halasztás után (a két háború közötti időszak csehszlovák kormányzata meglehetősen önkényesen, s átlátható politikai célzatossággal kezelte a községi választások időpontjait) 1923-ban tartották az első szlovákiai községi választásokat, azt pedig 1927-ben és 1931-ben követték a továbbiak.⁶

Mivel a legtöbb település képviselőtestületének mandátuma már az 1937-es év végig lejárt, a községi választásokra valójában már 1937-ben sor kellett volna, hogy kerüljön.⁷ A kormány azonban az október 17-i teplitzi eseményekre hivatkozva elhalasztotta azokat. A helyi német lakosság és a hatóság közötti incidens tkp. kapóra jött a kormány számára, amely nem szívesen írta ki a választásokat. S bár elfogadható az a magyarázat is, miszerint a halasztás oka az volt, hogy a kormány a községi választásokat össze akarta kötni a tervezett nemzetiségi státútum megalkotásával (vö. Bystrický 1992, 438), a döntést mégis inkább az ellenzéki erők, elsősorban a Szudétanémet Párt látványos előretörésétől való félelem motiválhatta. A kormányval együttműködő német újakтивisták is a választások elhalasztásában voltak érdekeltek, mivel úgy gondolták, a kormány 1937 elején megígért engedményei ekkorra már meghozhatják első gyümölcseit. A halasztás azonban semmit nem oldott meg, sőt visszafelé sült el, hiszen az Anschluss követően az SDP a szociáldemok-

rácia kivételével „lenyelte a többi német pártot”, s így valóban reálissá vált az, hogy Heinleinék minden német szavazatot elvisznek. A Hodža-kormány pedig, amely görccsösen igyekezett, hogy a külföld felé minél kedvezőbb képet mutasson, 1938-ban már nem tehetette meg, hogy ismét halasszon. Annál is inkább, mivel Heinleinék igen erőteljesen és a nemzetközi fórumokat is felhasználva követelték a választások kiírását.⁸ Az ellenzék folyamatos követelésére így a kormány végül a választások kiírása mellett döntött. A döntés azonban további bizonytalanságot szült, hiszen sokáig nem lehetett tudni, mely településeken írják ki a választásokat. Rendkívül nagy volt a bizonytalanság a választások pontos időpontjával kapcsolatban is, s a kormány mintha csak szándékosan fokozta volna ezt, hiszen – meglehetősen megkésve – csupán az április 22-i kormányülésen született végleges döntés az időpontokról. Eszerint a választásokat 3 időpontban, május 22-én, május 29-én és június 12-én kívánták megtartani, miközben a települések egy részén őszre halasztották volna a voksolást (*Magyar Újság*, 1938. április 23.). Végül azonban közvetlenül a választások előtt, május elején olyan döntés született, hogy a május 22-re és 29-re kijelölt településeken kívül június 12-én minden olyan községben meg kell tartani a választásokat, hol 1938. május 1-jéig lejárt a képviselőtestület mandátuma, vagy ahol eddig a dátumig feloszlatták a képviselőtestületet.⁹

A községi választásokra vonatkozó törvényi szabályozás szerint egy adott településen azoknak a 21 év feletti csehszlovák állampolgároknak volt választójoguk, akik legalább 3 hónapja éltek ott, megválasztható pedig az volt, aki betöltötte a 26-ik életévét, s minimálisan 1 éve élt a községben. Az egyes pártoknak 3 héttel a választás napja előtt kellett a képviselőjelöltjeiket tartalmazó listát leadniuk a községi előjáróságon. Ahhoz, hogy egy lista érvényes legyen a település nagyságához arányosan meghatározott számú támogató aláírást is össze kellett gyűjteni. Ez azonban könnyen teljesíthető feladat volt, hiszen a kisebb községekben csupán 10, a több tízezer lakosú városokban pedig 100 támogató aláírást jelentett. A szavazás során a szavazó által kiválasztott listát kellett az urnába dobni, miközben egy-egy jelölt sorszámának bejelölésével lehetőség volt az illetőt előbbre juttatni a párt listáján. A listán a jelöltek neve, lakcíme és foglalkozása szerepelt.

A választásokkal foglalkozó rendeletek előírták az egyes településtípusokon megválasztható képviselők számát is. Eszerint a legkisebb (200 fő alatti településen) 9, a legnagyobb városokban (100 000 fő felett) pedig 60 képviselőt lehetett megválasztani.

1. táblázat. A különböző nagyságú településeken megválasztható képviselők száma

Lakosok száma	Megválaszthatók száma
1–200	9
200–500	12
500–1000	15
1 000–1 500	18
1 500–2 000	24
2 000–5 000	30
5 000–20 000	36
20 000–50 000	42
50 000–100 000	48
100 000 felett	60

Forrás: SÚA Praha, fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, [Belügyminisztériumi Levéltár, előnkéségi iratok – a továbbiakban PMV-AMV], 225, 1306. doboz, MNS 1936–1940; 26103

Az EMP számára kapóra jött az, hogy a választásokat 1938-ra halasztották. 1937-ben ugyanis a párt még mindig az előző évben lezajlott pártegyesítés szervezeti betetőzésével volt elfoglalva, amelyet néhány régióban erőteljesen hátráltatott a két volt elődpárt helyi vezetői között dúló pozícióharc és bizalmatlanság. 1938 elején azonban egyre inkább megélni látszott az EMP tevékenysége, ami a párt által az egyes régiókban tartott nyilvános gyűlések számán is lemérhető. Ezeken – mivel ekkor még nem volt döntés a választások kiírásáról – gyakran vetették fel a választások megtartásának fontosságát. A párt országos végrehajtó bizottságának március elején Rimaszombatban tartott ülésén pedig határozatba foglalták a választások megtartásának szükségességét, s tarthatatlannak nevezték a választások hiányában előállt „*ex lex* állapotokat” (PMH, 1938. március 8.; kiemelés tőlem S.A.).

Az EMP a községi választásokat megelőző kampányt egyértelműen a magyar egység megteremtésére akarta felhasználni. Ennek a gondolatnak feltehetően a csehországi német pártok ekkor lezajló egyesülési folyamata adott lökést, amely hatására számos olyan elemmel is kibővítették a párt eszköztárát, amelyet a szudéta-németek mozgalmától vetek át. A *völkisch* gondolat jegyében fogalmazták meg azt a szlovákiai magyarsághoz szóló felhívást is, amelyet március 29-én fogadott el a pár parlamenti klubja.¹⁰ A PMH március 31-i számának első teljes oldalán *Magyarok!* címmel közzétett felhívás, amelyet a párt nemzetgyűlési képviselői és szenátorai írtak alá, a magyar kisebbség teljes egyenjogúságának az elérése érdekében pártállástól és foglalkozástól függetlenül egy táborba szólította a szlovákiai magyar kisebbséget. A felhívás, amely korparancsnak nevezte az egységet a következő hónapokban egyre gyakrabban feltűnő „Egy Isten, egy sors, egy akarat, egy tábor!” jelszóval zárult (PMH, 1938. március 31.).

Az egység megteremtéséhez és a választási kampány megfelelő elindításához szükséges hangulatot a párt azokkal a tömeggyűlésekkel akarta megteremteni, amelyeket április 3-án Kassán, Érsekújváron, Beregszászon és Nagyszőlősen kívánt megrendezni.¹¹ A tömeggyűlések egyik célja az volt, hogy az Anschluss utáni nemzetközi viszonyok és a prágai kormány által hangoztatott tárgyalási szándék által megváltozott viszonyok közepette a szlovákiai magyarság is hallattassa hangját, s a tömegek felvonultatása kellő hangsúlyt biztosítson a párt által a kormány felé megfogalmazott követelésekhez.¹² A kormány azonban április 1-jétől gyűléstilalmat hirdetett, amely egyaránt vonatkozott a szabadtéren és a zárt helyen tartandó összejövetelekre. Kivételt ez alól a politikai pártok pártelnökségi és bizalmas ülései jelentettek.

A gyűléstilalom kihirdetését az EMP (éppúgy, mint a többi ellenzéki párt) heves tiltakozással fogadta. A nemzetgyűlés szenátusában a pártot képviselő Turchányi Imre, a képviselőházban pedig Jaross Andor és Esterházy János nevezte antidemokratikusnak a kormány lépését. A magyar képviselők a „nép hangjának elfojtására” irányuló igyekezetnek nevezték a gyűléstilalmat, miközben Esterházy hangsúlyozta, hogy: „a gyűléstilalom csak azért lett behozva, hogy a kormány mentesüljön a kelemetlen, de egyúttal jogos kritikáktól”.¹³ Turchányi és Jaross felolvasta az EMP 12 pontban megfogalmazott követeléseit is (ezt eredetileg a közben betiltott nagygyűléseken kívánták ismertetni), amelyek középpontjában a szlovenszkoói magyarságnak és a többi kisebbségnek a cseh és szlovák nemzettel való teljes nemzeti egyenjogúságának a megteremtése, a nemzeti kataszter rendszerének bevezetése, a ma-

gyarság kulturális és oktatási autonómiájának a létrehozása állt. A pontok között a magyar kisebbség által lakott területek autonómiája nem szerepelt, hangsúlyosan jelen volt viszont benne Szlovákia és Kárpátalja autonómiája megteremtésének a követelése. A 12 pontos lista láthatóan mentes volt a szélsőséges követelésektől, s több pontban is közel állt azokhoz az elképzelésekhez, amelyek a kormány által előkészített kisebbségi státútum tervezetében június folyamán megjelentek.

A gyűléstilalom miatt az EMP a *PMH* április 7-i és 8-i számának különkiadásában igyekezett a lakosság tudomására hozni a pártnak az aktuális belpolitikai helyzettel kapcsolatos véleményét, s a párt követeléseit. Hogy a betiltott gyűlések híján a párt irányítani tudja a közvéleményt, az EMP elnöksége 1938. április 8-án körlevélben tájékoztatta a kerületi pártszerveket a teendőkről. A körlevélben az aktuális kül- és belpolitikai helyzet ismertetését követően a német minta követését, vagyis a teljes nemzeti egység megteremtését nevezték meg elsőrangú célként: „meg kell érteni nekünk is az idő szavát, s egy táborba kell tömöríteni magyar gazdát, munkást, iparost és polgárt!”¹⁴ A nemzeti érzelmekre apelláló magasztos hangvételű felhívás minden magyar becsületbeli kötelességének nevezi az egység megteremtésére irányuló toborzó munkát. A pártélet hatékonyabbá tételének céljából a családtagoknak járó párttagsági igazolványokról is szól a levél. Ilyet a párttagokkal egy háztartásban élő feleség, gyerekek, sőt a vő és a meny is kapna, abból a célból, hogy ők is részt vehessenek a párt tagsági gyűlésein.¹⁵ A körlevél kész tényként kezeli a választások rövid időn belüli kiírását. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a választásokon elért eredménynek ország-világ előtt be kell bizonyítania, hogy a szlovákiai magyarságnak egységes az akarata, s ezért „ezeken a községi választásokon csak egy listának szabad minden községben lenni: a magyarok listájának, pártunk listájának!”¹⁶

Az EMP kerületi és járási szervei egyúttal szintén körlevéllel fordultak a helyi szervezetekhez, amelyben a magyar egység megteremtésének fontosságára hívták fel a figyelmet. Sokat mondó azonban, hogy nem csak azoknak a névsorát kérték az egyes falvakból, akik beléptek az Egyesült Magyar Pártba, hanem azokat is, akik esetében a csatlakozásra való felhívás eredménytelen maradt.¹⁷ Az ilyen információk kapcsán nem lehet figyelmen kívül hagyni a szlovák belügyi szerveknek azokat az információit sem, amelyek szerint a párt erőszakos módszerekkel, lelki ráhatással igyekezett a párt tagságát növelni. A Tartományi Hivatal április 14-i körlevele például arra hívta fel a járási hivatalok figyelmét, hogy mindent tegyenek meg az EMP „terrorja” ellen.¹⁸

Noha az EMP mindent megtett párttagságának növelése érdekében, és különösen nagy figyelmet szentelt annak, hogy elérje a dél-szlovákiai településeken működő agrárpárti és szociáldemokrata pártszervezetek meggyengítését, sőt esetleges felszámolását, a terror kifejezés a hivatalos szervek erős túlzásának minősíthető. Még akkor is ha céljai érdekében a közelgő változásokról (határváltozásról) szóló ún. suttagó propaganda hatását éppúgy felhasználták, mint a fokozott agitációt. Hasonló hatása lehetett azoknak a szórólapoknak és híreknek, amelyek feltehetően magyarországi eredetűek voltak, s közelgő változásokat, egy esetleges háborút jósoltak.¹⁹ A belügyi szervek jelentései szerint például Rimaszombat környékén, de Dél-Szlovákia más területein is olyan hírek terjedtek el a választások kiírásának időszakában, hogy hat héten belül nagy változások várhatók (hogy milyenek arról sen-

ki sem beszélt); hogy Budapesten, hol már készítik elő a mozdonyokat és a vagonokat a felvidéki bevonuláshoz, már jelentkezni lehet a kassai trafikokra stb.²⁰

A hatóságok meglehetősen idegesen reagáltak nemcsak az ilyen hírek terjedésére, de arra is, hogy március és április folyamán egyre több, korábban az Agrárpártban, vagy a szociáldemokráciában tevékenykedő magyar állt be az EMP sorába.²¹ A magyar párt esetenkénti erőszakos fellépését azonban nem csak a hatóságok panaszolták fel, hanem a kommunista és szociáldemokrata sajtó is. A *Magyar Nap* című kommunista lap június 3-i számában a Nagykaposi járásban található Kelecsény községet hozták fel erre példaként, ahol a lap írása szerint az EMP aktivistái közáporral kívánták megakadályozni, hogy a kommunista párt saját választási listát adjon be a jegyzőnek (*Magyar Nap*, 1938. június 3.).

Az Egyesült Magyar Párt tagságának növekedése kétségtelenül rendkívül dinamikus volt. A *PMH* diadalittas hírei szerint – amelyeket bizonyos óvatossággal kell kezelni – a Lévai, a Zselizi és a Verebélyi járásokban egy hónap alatt ezer család lépett be az EMP-be. A hír szerint Csata községben az Agrárpárt 25 és a szociáldemokraták 16 tagja lépett át, Nagysallón pedig egy nap alatt 122-en léptek be a pártba. Kissallón és Felsőfegyverneken új alapszervezetek alakultak 54, ill. 37 taggal (*PMH*, 1938. június 3.). Az sem volt azonban ritka, hogy egy-egy falu teljes lakossága nyilvánította ki, hogy egységesen a magyar párt mögött áll, mint azt a feledi járásba tartozó Pálfala vagy Darnya községek tették.²² Az EMP tagságának gyors növekedését a rendőrségi jelentések is alátámasztják, amely jelentésekből a hatóságok ezzel kapcsolatos aggodalma is jól kiolvasható. Az egyik ilyen júniusi jelentés szerint a magyar pártba „jelentős számú magyar lépett át a koalíciós pártok sorából. Aránylag a legtöbbit a szakszervezetek nyertek, az utolsó 4 hét alatt kb. 2000 tag lépett át a kommunistáktól és szociáldemokratáktól”.²³

A Nyitrai Járási Hivatal március végi jelentése szerint az EMP erős agitációja hatására különösen a munkásrétegek és a korábban a kommunista pártra szavazók állnak át tömegesen, de feltűnően sokan csatlakoznak hozzájuk az őslakosságból nemzetiségre való tekintet nélkül.²⁴

A *PMH* ebben az időszakban gyakran közölt olyan leveleket, amelyek a lakosság egyes csoportjainak az EMP sorába való átállásáról szólnak. A levelek írói a nagy nyilvánosság előtt gyakorolnak önkritikát korábbi pártállásuk miatt, s tesznek hitvallást az EMP politikája mellett. A *PMH*-ban közölt levelek amellelt, hogy a magyar vidéken működő agrárpárti, szociáldemokrata és kommunista pártszervek fokozatos felbomlását tanúsítják, egy jól szervezett kampány részei is egyben, s későbbi korok pártállami propagandafogásait idézik fel.

A kampány

A szlovákiai települések 81,32%-ában, vagyis 2831 községben kiírt választások kampánya – a választás időpontjának sokáig tartó bizonytalansága miatt – viszonylag rövid volt. Lerövidítette és nehézkessé tette a kampány indulását az április elejétől bevezetett gyűléstilalom is, amelyet csupán május elején oldottak fel. Gyűléseket azonban továbbra is csak azokban a községekben lehetett tartani, kiírták a választásokat,²⁵ s csak zárt helységben.²⁶ Mivel az első időpontban csupán 31, a második időpontban 22 községre volt kiírva Szlovákiában választás, a kampány sú-

lya június első napjaira esett, hiszen a június 12-i időpont volt a legfontosabb. Magyar szempontból is a júniusi időpont volt a meghatározó, hiszen az első két időpontban összesen csak 4 olyan községben voltak választások, ahol a magyar lakosság aránya meghaladta az 50%-ot (vö. Bystrický 1992).

Az Anschlusst követő nemzetközi viszonyok, valamint a szudétanémetek és a HSLS egyre radikálisabb fellépése miatt a kampányban részt vevő pártok igyekeztek nyilvánvalóvá tenni, hogy többről van szó, mint egyszerű választásokról. A pártok elvárásai szerint a választók nem csupán arról döntenek, kik vegyék át a települések irányítását, hanem állást foglalnak abban is, vajon milyen jövőt szánnak Csehszlovákiának. S persze mindenki bizonyítani akarta, hogy a nemzet egységes, s mögötte áll. Ennek megfelelően a kampány éles hangvételő, botrányoktól, demagógiától volt hangos, amely során a pártok többsége nem saját programjának ismeretetésére, hanem az ellenfelek lejáratására helyezte a hangsúlyt.

A szlovákiai választások egyik meghatározó momentumja a Szlovák Egység a Csehszlovák Demokráciáért és Köztársaságért (SZECSDK) elnevezésű választási koalíció létrehozása volt. A választások harmadik napjára (június 12-re) érvényes szövetséget a csehszlovákista politikai erők (Agrárpárt, Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt, Csehszlovák Nemzetiszocialista Párt, a Mičura-féle Csehszlovák Néppárt, az Iparosok és Kereskedők Pártja, a Nemzeti Egység Pártja), valamint a meglepő módon hozzájuk társult mérsékelt autonomista Szlovák Nemzeti Párt (SZNP) hozták létre. A szlovák nemzetiek és a centralista erők szövetsége leginkább az érintet pártok választóit lepte meg. Az agrárpártiak az együttes fellépést a „magyar sovíniszták” (sic!) egységbe tömörülésével indokolták (vö. *Slovenský denník*, 1938. május 18.), míg az SZNP azt kommunikálta a választói felé, hogy „az áldozatot, hogy egy listán indulunk a marxistákkal, a cseh ultrasovínisztákkal és a nemzeti szocialistákkal az állam érdekében hoztuk meg – jelzéseként a külföld felé” (*Národné noviny*, 1938. május 19., idézi Bystrický 1992, 443). Az így létrejött választási szövetség – amely az 1935-ös választások alapján a szlovákiai szavazatok mintegy 40%-ára számíthatott (vö. Bystrický 1992, 440) – kampányában központi szerepet a csehek és szlovákok egységének hangsúlyozása, a köztársaság védelmének szükségessége kapta. Mivel azonban a koalíciót alkotó pártok a politikai paletta meglehetősen széles spektrumáról kerültek ki, egységes jövőképet nem tudtak a választók elé tárni. Ezt a hiányt a Hodža által szorgalmazott kisebbségi státúmról kiszivárgó híresztelések sem tudták pótolni, sőt a szövetségben részt vevő pártok tradicionális választóinak egy jelentős része nem is értett egyet a kisebbségek jogainak kiszélesítésével. Mivel a SZECSDK legnagyobb ellenfelének a HSLS számított, a szövetség választási retorikájából nem hiányoztak a szlovák emancipációs törekvéseknek elébe menő ígérek sem.

A HSLS rendkívül agilis és radikális hangvétellel bocsátkozott a választási küzdelembe. Fennhangon hirdette, hogy egyedül jogosult a szlovák nemzet nevében fellépni, s ezt a tézisé a választások eredményeivel akarta alátámasztani. Remélte, hogy a szlovák nemzet öngazgatására épülő program, amelyet a pittsburghi szerződés évfordulós ünnepségei által igyekeztek alátámasztani, kellő vonzerőt fog jelenteni a szlovákok számára.

A választásokat kísérő felfokozott várakozás is közrejátszott abban, hogy a választási kampány nem nélkülözte az antiszemita megnyilvánulásokat sem. Számos

szlovák városban (pl. Nagyszombatban, Zsolnán) bukkantak fel olyan röplapok, amely a zsidósággal szembeni negatív érzelmeket igyekezett kihasználni, s amelyekben hemzsegték a zsidóságot sértő kifejezések.²⁷ Meglehetősen éles hangú és fenyegető hangvételű volt az a felhívás is, amelyet a Szlovák Liga tett közzé a választások előtt *A zsidó polgártársainkhoz* címmel (*Slovenský denník*, 1938. május 7.). A kormányerőkhöz közel álló *Slovenský denník* c. lapban is megjelent felhívásban azt vetik a szlovákiai zsidóság szemére, hogy húsz évvel az államfordulat után is magyar érzelmeiről ad tanúbizonyságot, s magyar beszédével ilyen jelleget kölcsönöz a szlovák (sic!) városoknak. A felhívás megszövegezői ezt a szlovákság irányába tett provokációként értelmezik, s a szomszédos országokban lezajlott eseményekre utalva jegyzik meg, hogy a tűzzel játszanak, ha nem tanulnak abból, ami a szomszédban történik. A durva fenyegetés kimondatlanul is a nácik ausztriai zsidóellenes intézkedéseinek a megismétlését helyezi kilátásba, ami a választások előtt néhány nappal egyértelműen nyomásgyakorlásként hatott a zsidó lakosságra.

A zsidóellenes megnyilvánulásoktól az EMP sem volt mentes, noha a párton belül vita folyt erről a témáról. Azt a véleményt, amelyet Jaross az *Új Hírek* szerkesztői előtt kifejtett,²⁸ miszerint keresztény kurzust kell folytatni, s ebben nem lehet tekintettel lenni a párt zsidó tagjaira, nem mindenki osztotta. A témáról a párt parlamenti klubjának május 17-i ülésén éles vita bontakozott ki, ahol a kárpátaljai és a szlovákiai politikusok eltérő álláspontra helyezkedtek. Az utóbbiak Jaross politikájával értettek egyet, míg a kárpátaljaiak a zsidóság magyar érzelmeit hangsúlyozták, s egy a zsidóságot az együttműködésre felhívó nyilatkozatot is el akartak fogadni.²⁹ A többség azonban elutasította ezt. Persze a választások előtt nem lett volna taktikus, hogy a zsidókérdés napirendre kerüljön, így az EMP felhívásai a magyar egység érdekében a konfesszionális és osztályellentétek félretételére hívták fel a magyar lakosság figyelmét: „Az urnánál nem vagyok most kommunista, katolikus, protestáns, zsidó, hanem: magyar!” (*Az Újság*, 1938. május 21.).

A választási kampányhoz hozzá tartozott a hatalom részéről a választók egy részére gyakorolt nyomás is. Ennek minősíthető a vasúti alkalmazottak szövetsége által június 12-én, a választások napján a napilapokban közzétett felhívása is, amelyben a vasúti alkalmazottak „szent kötelességé-nek” nevezi azt, hogy a SZECSDK-re szavazzanak. Ellenkező esetben „gondoskodni fogunk arról, hogy eltűnjenek sorainkból azok, akik a zűrzavar szolgálatában állnak, s akik gátolják szeretett hazánk megerősödését és fejlődését” (*Az Újság*, 1938. június 12.).

Dél-Szlovákiában a választások legfontosabb kérdése az volt, vajon az aktivista pártok és főleg az ebben a térségben tradicionálisan erős Csehszlovákiai Kommunista Párt (CSKP) mennyire tud ellensúlyt képezni az Egyesült Magyar Párttal szemben. A magyar aktivista erők számára pedig az volt fontos, hogy bizonyítsák létjogosultságukat, s azt, hogy tényleges politikai alternatívát kínálnak azok számára, akik elutasítják az EMP egyértelmű ellenzékiességét. Az Agrárpárt és a szociáldemokrácia magyar tagozatai által képviselt aktivizmus legerősebb választási aduja az 1937. február 18-án a kormány által meghirdetett új kisebbségi politika eredményei lehetnek volna. Csakhogy az eredmények késtek. Az új állampolgársági törvényt nem sikerült elfogadni, a kétnyelvűségnek a vasúton és a postákon való bevezetése pedig igencsak sutára sikerült, s a magyar választók között inkább csalódást váltott ki, mint elismerést. Ráadásul a nemzetközi események is inkább az ellenzéki politiká-

nak kedvező közhangulatot teremtettek. Ezek után az aktivizmus legfőbb fegyvere a személyeskedés és az EMP vezetői elleni sajtóhadjárat maradt, amiben persze az EMP sem maradt adós.³⁰ A *Csehszlovákiai Népszavában* a magyar párt vezéralakjai népnúzó nemesek ivadékaként, a nemzet elárulóiként jelentek meg. Különösen Esterházy János volt szálla a szociáldemokrata vezetők szemében, akit csak „degenerált gróf”-ként, „szellemileg terhelt korcs főúri csemete”-ként emlegettek (vö. *Csehszlovákiai Népszava*, 1938. február 20.; 1938. május 29.).

A szociáldemokrata párt magyar tagozata a május elsejei ünnepek kapcsán indította el választási kampányát. Az ekkor kiadott felhívásukban elsősorban az általános jelszavakra helyezték a hangsúlyt, s a szabadság, a demokrácia és a köztársaság védelmére szólították fel a magyarságot (*Csehszlovákiai Népszava*, 1938. május 1.). Választási kampányukban a már jól ismert személyiségek, Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt Országos Magyar Szervezőbizottságának elnöke, Csizmazia György, ügyvezető elnöke, Schulz Ignác és főtítkára, Fehér Ferenc játszották a főszerepet. Korábbi retorikájukkal szakítva, a közhangulatot felismerve, ők is a nemzetiségi követelésekre, főleg a magyar nyelvhasználat további bővítésének törvényi biztosítására helyezték a hangsúlyt. Eközben azonban mindig leszögezték, hogy a kisebbségi kérdés rendezése belügy, s azt minden külső beavatkozás nélkül kell megoldani (*Csehszlovákiai Népszava*, 1938. május 15.).³¹ Annak ellenére azonban, hogy 1938 elején Schulz Ignác még a magyar aktivizmus győzelméről beszélt – miközben a realitásoktól elszakadva azt is kijelentette, hogy: „a magyar nép többsége adta szavazatát erre a politikára” (*Csehszlovákiai Népszava*, 1938. január 30.) –, a kampány során az aktivista vezérek rémülten tapasztalták, hogy a párt tagjai tömegesen lépnek át az EMP-be, s ezért számos településen gondot jelent külön listát állítaniuk. Ezt azonban kizárólag a magyar párt „agresszív” kampányának számlájára írták, s úgy gondolták, a választási eredmények mégis az ő politikájukat fogják igazolni.

A kommunista párt az első Csehszlovák Köztársaság teljes időszaka alatt erős pozíciókkal rendelkezett Dél-Szlovákiában. Választási kampányában az 1938-as községi választások idején is azokat a követeléseket helyezte előtérbe, amelyek korábban is nemzetiségi politikájának sarokpontjait képezték: újbóli földreformot, amely a magyar szegényparasztságot is termőföldhöz juttatná, valamint a magyar nyelvű oktatást ért sérelmek orvoslását. A magyar aktivistáktól eltérően azonban ezek a magyar kisebbséget ért sérelmek nem csupán kampánytémaként jelentek meg a kommunista sajtóban. Különösen gyakran foglalkozott például a *Magyar Nap* a kassai és a nyitrai magyar nyelvű oktatás helyzetével, s követelte a lévai magyar gimnázium megnyitását.

Érzékenyen érintette a kommunistákat, hogy az EMP-nek a magyar egység megteremtésére irányuló politikája a baloldal választóbázisát képező ipari munkásság körében is hatni kezdett. A nemzeti egység politikáját ezért a náci politika majmolásának nevezték, s azzal vádolták az EMP-t, hogy nemzeti konfliktusok színterévé akarja tenni Dél-Szlovákiát (*Magyar Nap*, 1938. április 1.). Visszatérő témája volt a magyar kommunistáknak az Esterházy, Sidor és Heinlein nevével fémjelzett autonómista blokk, amely miatt Jarost és Esterházyt a magyar érdekek elárulásával vádolták (*Magyar Nap*, 1938. április 3.). Az EMP választóit azonban nem azonosították a párt vezetésével, amelyet Steiner Gábor azzal vádolt, hogy: „nyíltan vállalják

a fasiszta bérenc szerepét, a köztársaság népei ellenálló erejének aláásását. Szövetkeznek a magyar nép legvadabb ellenségével és így akarják a magyar népet a fasiszmus szekere elé fogni”.³² A CSKP-nak a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspontját tükrözte az a memorandum, amelyet Zápotocky, Kreibich és Steiner aláírásával április 15-én nyújtottak át Hodža miniszterelnöknek. Ebben hatékony intézkedéseket kérnek a magyar kisebbség helyzetének rendezése érdekében: követelik többek között a földkérdés megoldását, magyarok alkalmazását az állami hivatalokban, a magyar nyelv használatosságának kibővítését (*Magyar Nap*, 1938. április 17.).

A választási kampány megfelelő stratégiájának kérdése komoly viták forrása volt az Egyesült Magyar Párton belül. Az egymással összefüggő problémakörök közül elsősorban a hlinkásokkal és henleinistákkal való együttműködés és a Nitsch-féle szepesi német párthoz való viszony kérdését kellett tisztázni. Ezekben a kérdésekben ugyanis alapvető ellentét volt a párt egymással rivalizáló vezetői, Szüllő Géza, Esterházy János és Jaross Andor között. Szüllő nehezen viselte, hogy a fiatalabb és agilisabb Esterházy és Jaross egyre inkább saját kezükbe veszik a párt irányítását, s az általa továbbra is szorgalmazott öslakoskoncepció helyett más utakat keresnek. Azok (Jaross és Esterházy) pedig, miközben egymásra is féltékenyek voltak, igyekeztek a szerintük a körülményekhez nem eléggé alkalmazkodó Szüllőt fokozatosan kizárni a döntésekből.

A rendőrségi jelentések szerint Szüllő a HSLs-szel és a Zipser Deutsche Partei-jal képzelte el szorosabb együttműködést, Esterházy és Jaross viszont az SDP-vel is erősíteni kívánta az EMP kapcsolatait. Míg azonban Esterházy az egyenlő elv alapján gondolta az autonómista erők (SDP, HSLs és EMP) együttműködését, Jaross elismerte volna Heinleinék vezető szerepét.³³

Az SDP-vel való kapcsolat felvetette a magyar pártnak a szepesi német párthoz fűződő viszonyát, hiszen Heinleinék egyértelműen arra törekedtek, hogy az EMP mondjon le Nitschék pártjának támogatásáról, s a szlovákiai németeket engedje át a Kárpáti Német Pártnak. Ezt állítólag Jaross elfogadta volna, Szüllő azonban határozottan ellenezte. A végső szót ezúttal is Budapesten hozták meg, ahol a Szepesi Német Párt további támogatása mellett döntöttek.³⁴

A párton belül többen kifogásolták a HSLs autonómia elképzeléseinek egyoldalú, ellentételezések nélküli támogatását is. Esterházy, aki ugyan nem bízott a HSLs vezetőiben, mégis támogatta ezt, mivel úgy gondolta, hogy a szlovák autonómia egyik lehetséges eszköze lehet Csehszlovákia dezintegrációjának.³⁵

A választási kampány kezdete előtt a pártvezetés körlevél útján tájékoztatta a helyi szervezeteket a követendő taktikáról. Ebben az egység elérése érdekében az osztály- és személyes ellentétek féltetételére szólították fel a párt tagságát. A pártvezetés instrukciói szerint arra kell törekedni, hogy a községekben lehetőleg csak egyetlen választási lista legyen, az pedig az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt elnevezést viselje.³⁶ A polgármester kiválasztásában is nagyfokú körültekintésre intették a pártszervezeteket, felhívva arra a figyelmet, hogy a feladatok jobb megosztása miatt, ne a pártszervezet helyi elnökét nevezzék polgármesternek.³⁷

A pártvezetés döntésével összhangban a párt kampánya rendkívül aktív volt, s hangsúlyja elsősorban a személyes találkozásra, az egyének meggyőzésére esett. A kampány lebonyolításába az egyes települések vezető személyiségeinek minél szé-

leesebb rétegeit igyekeztek bevonni: tanítók, lelkészek, a fogyasztási szövetkezetek irányítói vállaltak részt az agitációból. A párt választási gyűlésein a járási tisztségviselőkön kívül rendszeresen megjelentek az országos pártvezérek is.

A magyar párt választási gyűlései mindenütt incidensek nélkül, nyugodt körülmények között zajlottak le. A szónokok leginkább a nemzeti egység megteremtésének a szükségességét és az aktivista politikai erők szükségyszerű bukását hangsúlyozták ki. Bírálták a kormány nemzetiségi politikáját, a magyarok nagyobb arányát követelték az állami és közalkalmazásban állók között, valamint a földreform felülvizsgálatát is gyakran felvetették. Teljesen hiányzott – feltehetően központi utasításra – azonban a felvetett témák közül minden, amely alapján az irredentizmus bélyegét lehetett volna a magyar pártra rásütni. A szónokok kerülték a határrevízió eshetőségének, Németország vagy Magyarország ez irányú segítségének a felemlítését.³⁸ Ehelyett a nemzeti büszkeség és együvé tartozás érzésének felkeltésére helyezték a hangsúlyt. A radikális célkitűzések helyett egyszerű, sőt leegyszerűsítő jelszavakat hangsúlyoztak: „Egy kérdés van! Magyar vagy?” (*Losonci Hírlap*, 1938. május 22.).

Az EMP választási stratégiájának is köszönhető, hogy magyar vidéken nyugalom honolt. Mint a Dunaszerdahelyi járási főnök jelentése megállapítja, a magyar lakosság esetében csupán a szegényebb rétegek és a fiatalok között voltak észlelhető felfokozott érzelmek.³⁹

A választások eredményei

Az 1938-as községi választások kapcsán a legnagyobb gondot a választási eredmények megállapítása jelenti a kutatók számára. Ezeket ugyanis sohasem hozták nyilvánosságra, s jelenlegi ismereteink alapján sem a hivatalos összesített eredmények, sem pedig a részletes, községekre lebontott eredmények nem őrződtek meg. Mint tanulmányában V. Bystrický megjegyzi, az összeredmények nyilvánosságra hozatalának tiltása feltehetően azt szolgálta, hogy a külföld előtt ne lehessen bizonyítani a nemzeti kisebbségek politikai egységének létrejöttét (Bystrický 1992, 453). Az egyes települések választási eredményeit ugyan meg lehet találni a korabeli lapokban és néhány levéltári fondban is, ezek azonban nem tekinthetők hivatalosnak. Az összesített eredmények tekintetében pedig legmegbízhatóbbnak az az Ivan Dérer hagyatékában található feljegyzés tűnik, amely feltehetően a minisztertanács ülésére készült.⁴⁰

A május 22-én megtartott első fordulóra ugyan feszült légkörben, egy lehetséges német–csehszlovák fegyveres konfliktus és egy évfolyam tartalékos mozgósításának árnyékában került sor, de Szlovákiában mégis nyugalomban zajlottak le a választások. A 31 település közül, ahol május 22-én választások voltak számos járási székhely is volt, köztük olyan magyar szempontból is fontos városok, mint Galánta, Vágselye, Nyitra, Losonc. Noha többségi magyar nyelvterületet alig érintette az első forduló, az Egyesült Párt jól szerepelt, s 8370 szavazatot szerzett (Zemko – Bystrický 2004, 594). Ez az 1935-ös parlamenti választásokhoz képest az érintett településeken kb. 30%-os emelkedést jelentett, amit nem lehet kizárólag a szavazók számának növekedésével magyarázni. Különösen jól szerepelt a párt Nyitrán, ahol a megszerzett 2698 szavazattal és az ezért járó 11 mandátummal a város leg-erősebb pártjává vált, noha három évvel korábban csak 1864 szavazatot kapott. Ki-

tűnően szerepelt az EMP Losoncon is, ahol 11 lista versenget a szavazatokért. Az EMP, amely az 1935-ös parlamenti választások alkalmával 1720 szavazatot kapott a városban, most 2356 szavazatot szerzett, s így 12 mandátummal a 36 tagú képviselőtestület legerősebb frakcióját alakíthatta meg. S noha az 1930-as népszámlálás szerint – a '38-as választások eredményei eleve kétségessé teszik a népszámlálás nemzeti adatsorainak objektivitását – a Losoncon csupán 24%-ot kitevő magyarság számarányát az EMP-re szavazók száma már magában is meghaladta, a baloldal is sok magyar szavazatot kapott. A külön listával induló magyar szociáldemokrácia 3 mandátumot nyert el (a szlovák szociáldemokraták csupán kettőt), de a 8 képviselői helyet szerző kommunisták listájára is szép számú magyar szavazat érkezhettek (*Losonci Hírlap*, 1938. május 29.).⁴¹ Mivel Galántán és Vágsellyén is hasonlóan jól szerepelt az EMP a *PMH* kellő túlzással, de tkp. mégis jogosan jelenthette, hogy: „Páratlan választási győzelmet aratott a magyarság Nyitrán, Vágsellyén, Losoncon és Galántán” (*PMH*, 1938. május 24.).

A május 29-én megtartott második fordulóban mindössze Szlovákia 19 községében tartottak választásokat, közte a csallóközi Bős és a Garam menti Farnad községben. Ez utóbbi településen 10-ről 18-ra növelte az Egyesült Párt a mandátumai számát, bár a *PMH* keserűen jegyezte meg, hogy sok magyar szavazott a Gajda-féle fasisztákra is, akik 2 mandátumot szereztek (*PMH*, 1938. május 31.).

A választások eredménye szempontjából igazából a június 12-i időpont volt a döntő, hiszen a szlovákiai települések nagy részében ekkor zajlottak a választások, sőt ekkor került sor a pozsonyi voksolásra is. A fővárosban ugyanis különösen éles volt a választási harc. A cseh és szlovák pártok azt szerették volna bizonyítani, hogy a főváros immár végérvényesen csehszlovákká vált,⁴² a német és magyar pártok pedig azt állították, hogy a népszámlálási adatok ellenére Pozsony továbbra is őrzi háromnyelvűségét, s az őslakosok elutasítják a csehszlovák kormánypolitikát. A városban azonban nem csupán az államalkotó nemzet és a kisebbségek álltak egymással szemben, de presztízs értékűnek számított a SZECSDK és a hlinkások küzdelme, illetve – noha kevésbé volt látványos – a Szudétanémet Párt és az Egyesült Magyar Párt közötti versengés is. E négy nagy politikai erő közül ugyanis mindegyik azt szerette volna bizonyítani, hogy a főváros mögötte áll.

Az EMP számára a pozsonyi választások egyik nagy kérdése az volt, hogyan szavaznak majd a bizonytalan – német és magyar – identitással is rendelkező pozsonyiak. Ez különösen az SDP fiókinézményeként működő Kárpátinémet Párt (KP) várható előretörése miatt jelentett gondot, hiszen a két párt – a kormánnyal szembeni közös ellenzéki fellépés ellenére – Pozsonyban komoly vetélytársa volt egymásnak. További német szavazatok elvesztésére viszont azért kellett számítani az EMP-nek, mivel a korábban az Országos Keresztényszocialista Párt tagozataként működő Förster-féle német keresztényszocialisták is külön listát nyújtottak be.

Az 8-as számmal induló EMP június 9-én az Alfa moziban tartotta kampányzáróját, ahol a képviselőjelölteken kívül a párt vezető politikusai is megjelentek. A mintegy 2 ezer fős tömeg egy része kiszorult az előcsarnokba, ahová hangszórókon közvetítették a felszólalásokat. A fő szónokok Neumann János, a párt helyi listavezetője, Szüllő, Jaross és Esterházy voltak. Míg az első, a pozsonyi magyarok kulturális és nyelvi sérelmeiről beszélt, a pártvezérek az országos sérelmekre, a szlovákiai magyarok követeléseinek megfogalmazására helyezték a hangsúlyt. A jól sikerült

gyűlés után egy többszáz fős csoport jelszavakat skandálva és a *Magyarnak lenni*⁴³ sorait énekelve a Széplak utcára vonult, ahol egyes források szerint Hodža-párti szlovákokkal kerültek konfliktusba, a kiérkezett rendfenntartó erők azonban gond nélkül feloszlatták a csoportosulást (*PMH*, 1938. június 11.).⁴⁴

A június 12-én lebonyolított voksolás végül komolyabb incidens és egyben nagyobb meglepetések nélkül zajlott le. Pozsonyban a 14 lista közül a győzelmet a SZECSDK szerezte meg, amely a megszerzett szavazatok 37,9%-val (19 mandátum) nagyjából az előző (1931-es) választásokhoz hasonló eredményt ért el (akkor a mostani koalíciót alkotó pártok a szavazatok 36,1%-át szerezték meg).⁴⁵ A második legtöbb voksot a KP kapta, amely a szavazatok 21%-val (10 mandátum) a választások igazi győztesének érezhette magát, hiszen egyedül nem pedig koalícióban érte el ezt, miközben megszerezte a német pártokra eső szavazatok 89%-át.⁴⁶ A harmadik legtöbb voksot az EMP szerezte. A magyar párt által megszerzett 16,5% (8 mandátum) azonban mérsékelten elmaradt az 1931-ben a két elődpárt által szerzett 19%-tól. A nagy pártok közül a negyedik a HSLS lett, amelynek a voksok 12,3%-a (6 mandátum) jutott. Ez mérsékelt emelkedést jelent, hiszen 7 évvel korábban – akkor még a SZNP-vel indulva – csak 10%-ot értek el. A nagy pártokon kívül csupán két további párt tudott annyi szavazatot elérni, hogy mandátumhoz jusson a pozsonyi képviselő-testületben. A zsidó pártok közös listája a 5,8%-t (2), a CSKP pedig a szavazatok mindössze 4,3%-át (3 mandátum, amit a német szociáldemokráciával történő kapcsolatnak köszönhetett) szerezte meg. A kommunisták ezzel az eredménnyel a pozsonyi választások nagy vesztesei is lettek egyben, hiszen 1931-ben még 9,3%-ot értek el.

Az EMP által megszerzett voksok mérsékelt visszaesése ellenére az 1930-as népszámlálás idején kimutatott valamivel több, mint 15%-ot kitevő pozsonyi magyarság (a választások idejére ez az arány tovább csökkenhetett) szempontjából tehát jól sikerültek a választások, hiszen a 48 tagú képviselőtestületbe a 16 szlovák, 11 német és 10 cseh nemzetiségű mellett 9 magyar is bekerült (8 EMP-s, valamint a kommunista Major István).

A többi dél-szlovákiai település esetében hivatalos eredmények híján leginkább csak a sajtóban megjelent adatokra lehet támaszkodni. Az EMP előretörése rajzolódik ki azoknak a városoknak az esetében, amelyeknek az eredményeit a *PMH* közölte: Komáromban, Dunaszerdahelyen, Rozsnyón vagy éppen Királyhelmeccen. E négy városban az 1931-es községi választásokhoz képest 53%-kal növekedett az EMP mandátumainak a száma, az 1935-ös parlamenti választásokhoz viszonyítva pedig 36,1%-kal több szavazatot kapott a párt (*PMH*, 1938. június 15.).⁴⁷ Komáromban, amelyet magyar szempontból különös figyelem övezett, éles hangú és mozgalmas kampány folyt. A városban hagyományosan erős bázisa volt a baloldalnak, a polgármesteri tisztséget 1923-tól egyfolytában Csizmazia György szociáldemokrata politikus töltötte be, miközben 1927-ben és 1931-ben is a kommunista párt kapta a legtöbb szavazatot. Ennek is köszönhető, hogy az EMP elsősorban a baloldaltól akart szavazókat elcsábítani, s azt igyekezett kihangsúlyozni, hogy a munkásság problémáit csak a magyar egység kialakulása esetén lehet megoldani. A párt május 29-i komáromi választási gyűlésén Jaross Andor volt a főszónok, aki a „magyar lakta területek a magyaroké” jelszó köré építette mondanivalóját, majd kitért arra is, hogy Komáromban „még mindig virít a marxizmus vörös rózsája” (*Komáromi Lapok*, 1938. június 4.). A komáromi kampány érdekes momentuma volt, hogy a Gaj-

da-féle fasiszta párt helyi képviselői a választások előtti utolsó pillanatban röplapjaikon arra kérték a támogatóikat, hogy ne szavazzanak rájuk, hanem inkább az EMP-re adják le voksukat. Noha nem tudni, milyen megfontolások miatt tették ezt, a kommunista sajtó azonnal az EMP fasizmus iránti szimpátiájának a bizonyítékát kereste a kétség kívül furcsa eset mögött (vö. *Komáromi Lapok*, 1938. június 11.; *Magyar Nap*, 1938. június 12.).

A komáromi választások végül az EMP győzelmével végződtek, amely az 1931-ben elért 12 mandátummal szemben most 21-et szerzett. A kommunistáknak 10 mandátum helyett 7-tel kellett beérniük, míg a magyar szociáldemokráciának 9 helyett 5 mandátum jutott. A választásokon új politikai erőként jelent meg az erősen aktivista színezetű Városi Magyar Demokrata Párt, amelynek listavezetője Nagy Jenő, a város addigi kormánybiztosa volt. A párt indulását feltehetően a kormányköröknek az a felismerése váltotta ki, hogy a hagyományos magyar aktivista magyar politikai erők nem lesznek képesek megakadályozni az EMP előretörését. A politikai sakkhúzás azonban nem vált be, az új párt csupán 2 mandátumot szerzett (*PMH*, 1938. június 15.; Mácza 1981), és 1938 nyarának a magyar kisebbség helyzetében is radikális változásokat sejtető légkörében már nem is tudott marginális helyzetéből kitörni.

A városokhoz hasonlóan jó eredményeket ért el az EMP a falvakban is. A *PMH* szerint például a párkányi járás azon településein, ahol nem csupán az EMP listáját nyújtották be, a magyar szavazatok 91,7%-a esett az Egyesült Magyar Pártra, a kelet-szlovákiai régió 112 magyar többségű településén pedig az EMP 35%-os előretörését mutatja ki a lap (*PMH*, 1938. június 16.). A Gömörben található Feledi járásban például, amelyben az 1930-as népszámlálás szerint a magyar lakosság aránya 77,4%-ot tett ki (Zemko – Bystrický 2004, 553–554), 52 településen írtak ki választásokat. Ebből 22-ben csak az Egyesült Magyar Párt listáját nyújtották be, míg 4 település esetében a pártok megegyeztek a mandátumok elosztásáról (a megegyezés szerint az EMP-nek az összes mandátum mintegy 80%-a jutott). Az 1935-ös parlamenti választásokkal összehasonlítva, amikor a magyar pártok az összes szavazatnak 38,24%-át, a magyar szavazatoknak pedig mintegy 49%-át szereztek meg, a '38-as községi választásokon a választásokat lebonyolító 26 településen az összes szavazatnak 60,5%-át és a magyar szavazatoknak pedig mintegy 78%-át kapta az EMP (vö. *PMH*, 1938. június 15.). Noha jelentős számú szavazatot veszített, a Feledi járás második legerősebb pártjának továbbra is a CSKP számított, amely az 1935-ös parlamenti választásokon még a járás összes szavazatának 27%-át (*Československá... 1936*, 40–43), most viszont csupán mintegy 15%-át szerezte meg. A járás cseh és szlovák lakosságának bizalmát bíró csehszlovákista pártok viszonylag kevés szavazatot veszítettek, s a korábbi 23%-kal szemben 1938-ban kb. 19-20%-ot értek el.⁴⁸ A HSLS a megszerzett 5%-nyi szavazatával tkp. megtartotta a korábban már kivívott pozícióját.

Ha a Feledi járás eredményeit a magyar választó szemszögéből nézzük, akkor viszonylag jól kivehető kontúrjai rajzolódnak fel a magyar szavazatok elosztásának. A magyar szavazóknak mintegy 80%-a az EMP-re adta voksát, több mint 10%-a a CSKP-re, s alig több mint 5%-a támogatta az aktivista jelölteket, vagyis a Feledi járásban az EMP jelentős előretörése mellett, a CSKP visszaszorulása és a magyar aktivista erők felmorzsolódása jellemezte a magyar lakosság választási preferenciáit.

Mivel a június 12-i harmadik forduló országos eredményeit sohasem hozták nyilvánosságra, s azokról semmiféle hivatalos összegzés nem maradt meg, a végső ér-

tékeléssel óvatosan kell bánni. Ha csupán a pártsajtóra alapoznánk véleményünket, az derülne ki, hogy a választásoknak nem volt vesztese, hiszen – talán a kommunista sajtó kivételével – minden párt győzelemként tálalta az eredményeket. A kormánykoalíció egyik szócsöve, a *Slovenský denník* a választások harmadik fordulójának másnapján *Az Agrárpárt győzedelmes menetelése Szlovákiában* főcímmel jelent meg (*Slovenský denník*, 1938. június 13.). A HSLŠ sajtóorgánuma szintén győzelemről beszélt, noha a választási fordulók egymásutánjában egyre csökkenő lelkesedéssel: az első forduló után *Minden szlovák az autonómiára voksolt* volt a cím; a második fordulót *Győzedelmes szlovák autonómizmus* címmel értékelték; a harmadik forduló után azonban kicsit visszafogottan *Győzünk és előrehaladunk* a főcím (*Slovák*, 1938. május 24.; *Slovák*, 1938. május 31.; *Slovák*, 1938. június 14.). A hangzatos címek mellett jellemző a korabeli pártlapokra, hogy úgy próbálták bizonyítani pártjuk győzelmét, hogy általában csak azoknak a településeknek az eredményeit emelték ki és köztölték, ahol az előző választások óta növekedett a rájuk leadott szavazatok száma.

Bizonyos fogódzót a korábban már említett Dérer-féle feljegyzések jelenthetnek, amelyek szerint azokban a szlovákiai községekben, ahol nem csupán egyetlen lista volt benyújtva, s megtartották a választásokat a koalíciós csehszlovák pártok 43,93%-ot szereztek (1935-ben 41% körül), a néppárt 26,93%-ot (30,12%), a kommunisták 7,4%-ot (12,97%), az EMP 17,53%-ot (14,19%), míg a kárpáti németek pártja 3,3%-ot (1,7%) (Bystrický 1992, 453). Az eredmények első pillantásra ugyan csak kis elmozdulást mutatnak a korábbi pártpreferenciákhoz képest, valójában azonban mégis figyelemre méltó hangsúlyeltolódásokról tanúskodnak. A stabilitás leginkább a cseh és szlovák választók pártpreferenciáit illetően mutatható ki, hiszen sem a koalíciós csehszlovák pártok sem pedig az autonómista szlovák néppárt 1935-ös és 1938-as eredményei nem mutatnak nagyobb eltérést. A HSLŠ szavazatcsökkenése csak látszólagos, ugyanis 1935-ös eredményét más autonómista pártokkal együtt érte el, 1938-ban pedig egyedül indult.⁴⁹ Látványos viszont a kisebbségek pártjainak elöretörése, hiszen az 1935-ös eredményéhez képest a Kárpátinémet Párt kb. 94%-kal, az EMP pedig 24%-kal szerzett több szavazatot. Szintén jelentősnek minősíthető a kommunista párt visszaesése, amely több mint 40%-kal szerzett kevesebb szavazatot, mint az 1935-ös parlamenti választásokon.

Noha a CSKP visszaesését nem lehet csak a kisebbségi pártok elöretörésével elintézni, az mégis nyilvánvalónak tűnik, hogy a kommunisták elsősorban a korábban a legerősebb bázisuknak számító Dél-Szlovákiában veszítettek sok szavazatot. A *PMH*-ban közölt adatok szerint a CSKP Kelet-Szlovákia 112 magyar többségű községében 43%-os visszaesést könyvelhetett el (*PMH*, 1938. június 16.), de a már említett Feledi járási eredmények is hasonló arányokra engednek következtetni. Az EMP azonban nem csupán a kommunistáktól szerzett szavazatokat, hiszen a magyar többségű településeken látványos volt az Agrárpárt és a szociáldemokraták magyar szekcióinak meggyengülése. A már említett 112 kelet-szlovákiai községgel kapcsolatban az Agrárpárt 40%-os, a Párkányi járás esetében pedig az aktivista csoportok 50-60%-os vereségéről tudósít a *PMH*. S bár a magyar pártlap adatainak helytállóságát és fellengzős győzelmi jelentéseit bizonyos fenntartásokkal kezeljük, a magyar többségű területeket illetően a lapban két nappal a harmadik választási fordulót követően megjelent értékelés alapvetően mégis jól kijelöli az 1938-as községi választások fő tanúságait: „A kommunista pártnak csak romjai maradtak meg

itt-ott, a szociáldemokraták a falvakból úgyszólván teljesen kiszorultak. Az Agrárpárt a magyar vidéken teljesen jelentéktelen frakcióvá gyengült. Ez az eredmény a magyarság legnagyobb választási győzelme és politikai sikere a köztársaság fennállása óta” (PMH, 1938. június 16.).

Az előbbieken ismertetett részeredményből arra következtethetünk, hogy a korábbi időszak választási eredményeivel szemben, amikor az ellenzéki magyar pártok a magyar lakosság szavazatainak valamivel több, mint felét szerezték, az 1938-as községi választásokon ez az arány 80% és 90% között mozoghatott. S bár ez korántsem jelentette a magyar propaganda által hangsúlyozott teljes magyar egységet – még a szudétánemetekéhez hasonló arányú győzelmet sem⁵⁰ –, a dél-szlovákiai falvak többségében mégis átvette az irányítást az EMP. Noha a magyar párttal szimpatizáló lapok a magyar aktivizmus és a baloldal teljes vereségét szerették volna sugallni, ez sem teljesen igaz. Az Agrárpárt és a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt magyar szekcióinak meggyengülése ugyan valóban jelentős volt, s működésük egyre inkább formálissá vált, megszűnésükre azonban csak néhány hónappal később, október folyamán került sor, amikor kézzelfogható közelségbe került a trianoni határok módosításának lehetősége. Kicsit más volt a helyzet a kommunista párttal, amely érzékeny veresége ellenére továbbra is reális alternatívát jelentett a magyar választók számára, s aktív erőként lépett fel a választásokat követő hónapok politikai küzdelmeiben. A CSKP magyar képviselői (Steiner és Kosik) többször felszólaltak a parlamentben a magyar nyelvű oktatás védelmében, s a köztársaság védelmének érdekében szervezett nagy manifesztációk pedig jelentős magyar tömegeket is megmozgattak. A júliusi kassai tömegrendezvény valamint a szeptember eleji vágatornóci aratóünnep pedig azt bizonyították, hogy a CSKP-nak a magyar lakosságra gyakorolt befolyásáról nem lehet csupán múlt időben beszélni, s hogy a magyar választókat a szociális kérdések legalább annyira érzékenyen érintették, mint a nemzeti jelszavak. Ez a helyzet csupán 1938 októberében a komáromi tárgyalások és Szlovákia autonómiájának kihirdetése okán változott meg. Ám ekkor sem a baloldaliság szűnt meg a magyar lakosság körében, csupán az etnikai identitás dominanciája kerekedett az ideológiai identitás fölé. Eközben azonban tudatosítani kell azt is, hogy a baloldali érzelmű magyar választók számára 1938 októberében a CSKP már azért sem jelenthetett alternatívát a közeli határrevízió lehetőségét felmutató Egyesült Magyar Párttal szemben, mivel a kommunista pártot Szlovákia autonómiájának kihirdetését követően azonnal betiltották.

Összegzés

Egy június 10-én Csákányházán megtartott kampánygyűlés egyik szónoka szerint „a mai választásokon arról döntünk, vajon elégedett-e vagy nem a magyar nép a Csehszlovákiában eltöltött húsz esztendővel”.⁵¹ Az EMP jó választási eredménye mögött tehát a magyar választópolgároknak a csehszlovák állam fennállásának 20 éve alatt felhalmozódott tapasztalatait is látni kell. Ezek a tapasztalások okozták, hogy a magyar lakosság döntő többsége számára az EMP által kommunikált – olykor demagóg, olykor a racionalitást nélkülöző – nemzeti hívószavak erősebb érvek bizonyultak, mint a kormánypártok által két évtizede egyfolytában hangoztatott (de valóra nem váltott) nemzeti egyenjogúság jelszavai. A magyar választók döntésükkel nem a kormányfő, Milan Hodža által szorgalmazott nemzetiségi státútum modelljére mondtak

nemet, hiszen a statútum tartalmát nem is ismerhették. Számukra a kilátásba helyezett (de látható lépésekkel alá nem támasztott) nemzetiségi állam víziója nem írhatta felül a csehszlovák nemzetállam húsz éven keresztül megtapasztalt realitását.

Az EMP sikerében annak a mozgósító kampánynak is része volt, amelyet részben a Szudétanémet Párt tapasztalatait felhasználva folytattak. Ennek a taktikának éppúgy részei voltak a hangzatos és célratoró, de egyszerű és könnyen megjegyezhető jel-szavak („Magyarok voltunk, azok is maradunk!”, „Egy Isten, egy sors, egy akarat, egy tábor!” stb.), mint a családokat végiglátogató agitátorok vagy a pártegység megverselt és megzenésített indulójának használata. A korábbi választásokhoz képest némileg változott a magyar párt kampányának célközönsége is, hiszen a hagyományosan a párt gerincét képező falusi gazdatársadalom mellett a korábbinál erőteljesebben igyekeztek megszólítani a városi munkásságot is,⁵² az értelmiséget, a falusi szegény rétegeket, sőt az erőteljes kampány a cigányközösségekben is eredményre vezetett.⁵³

A korabeli források több ízben említik azt a lélektani nyomást, amelyet a „sutto-gó propaganda” és más eszközök által az EMP és a magyarországi revíziós szervezetek a lakosságra gyakoroltak, s amelyet a magyar párt ilyen mértékű győzelmének egyik okaként tüntetnek fel. A történésznek természetesen ezt a faktort sem illik figyelmen kívül hagynia. Ezek a nyomásgyakorló eszközök kétségkívül léteztek, ám az általános és titkos választási rendszerben ezek érvényesülése igen csak kétséges. Abból pedig, hogy 160 községben, vagyis a választásokra kijelölt 535 magyar többségű település közel egy harmadában csak egyetlen, az EMP neve alatti lista került benyújtásra, nem lehet arra következtetni, hogy ezt a többi párt híveinek megfélemlítése okozta (ezt sugallja pl. Bystrický [1999, 445]), hiszen országos viszonylatban a cseh vagy szlovák többségű települések több mint felében ugyanez történt: egyetlen – noha többségében több párt megegyezése alapján összeállított – lista volt benyújtva (vö. *PMH*, 1938. június 14.). Természetesen ugyanúgy nem lehet felmérni annak a ráhatásnak az eredményét sem, amelyet az állami hivatalok, a vasút, a posta stb. gyakoroltak alkalmazottaikra, hogy a csehszlovákista pártokra adják voksukat.

Hamis következtetésre juthatunk azonban akkor is, ha az EMP mögé való felsorakozást a Csehszlovák Köztársaság teljes elutasításaként, s a revízió melletti voksként értelmeznénk. Bár az Egyesült Magyar Párt vezetői nem titkolták, hogy szerintük Trianon hibáit csak egy etnikai elvű határkiigazítással lehet helyrehozni, a községi választások kampányában ez a téma szinte tabunak számított. 1938 tavaszán még sem a budapesti kormányzat, sem pedig a szlovenszkoí magyar politikusok nem tudták pontosan megítélni, egy esetleges határrevízió aktualitását. Az átlag választópolgárokhoz pedig még kevesebb információ jutott el, s a hozzájuk is eljutó revíziós propaganda ellenére biztosan állítható, hogy az EMP sikerétől nem a határrevíziót remélték,⁵⁴ hanem azt, hogy végre megnyugtató rendezést nyer a kisebbségi kérdés Csehszlovákiában: a magyarok ugyanolyan eséllyel jutnak majd alkalmazáshoz az állami- és a közszférában, mint a csehek és szlovákok; felülvizsgálatra kerül a földbirtokreform; a magyar nyelvhasználat ügye is rendeződik stb. A szlovákiai magyarok 1938 májusában és júniusában még ennek a reményében szavaztak a magyar egység mellett. A közép-európai és a csehszlovákiai helyzet gyors változása azonban hamarosan felülírta ezeket az elképzeléseket, s amikor 1938 őszén reálissá vált határkorrekció, a szlovákiai magyar lakosság döntő többsége magától érthető módon támogatta ezt a megoldást.

Jegyzetek

1. „Az új évben támadunk!”
2. MOL, K 429, Kozma iratok, 28. cs. 1. tétel, 1938. október 3.
3. SÚA Praha, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 [Minisztertanács elnökségének iratai 1918–1945 – a továbbiakban PMR], 575. doboz, 31345/1937, 1938. január 4.
4. A bizottságba Jaross Andort, Petrásek Ágostont és Pajor Miklóst nevezték ki (SNA, fond Krajinský úrad v Bratislave, Prezídium 1928–1939 [Pozsonyi Tartományi Hivatal, elnökségi iratok 1928–1939 – a továbbiakban KÚ BA], 254. doboz, 9559/1938/prez. Sjednotená krajinská kresťansko-sociálna a maďarská národná strana – zasadnutie parlamentného klubu).
5. SNA, KÚ BA, 254. doboz, 30612/1938/prez., 1938. május 16., Sjednotená krajinská kresťansko sociálna a maďarská národná strana – információ.
6. Az 1923-as, 1927-es és 1931-es községi választások néhány magyarok által lakott település választási eredményeivel kapcsolatban lásd Angyal 2002; Fogarassy 1993, 113–136; Mácza 1981, 85–111.
7. Az Egyesült Magyar Párt már 1937. október 11-én körlevélben fordult a párt helyi és járási szervezeteihez, amelyben a választásokkal kapcsolatos tudnivalókat közölték (SNA, fond Policajné riaditeľstvo Bratislava [Pozsonyi Rendőr-igazgatóság iratai – a továbbiakban PR BA], 253. doboz, 15233/1937).
8. Lásd többek között: Digitální knihovna, NS RČS 1935–1938, Poslanecká sněmovna - stenoprotokoly, 112. schůze, 1937. október 29., A Szudétanémet Párt parlamenti klubjának nyilatkozata.
9. SNA, KÚ BA, 243. doboz, 24459/1938/prez., 38699/1938/prez.
10. SÚA, PMR, 575. doboz, 10774. Spojená maďarská kresťansko-sociální a maďarská strana národní, zasedání parlamentního klubu dne 29. března 1938.
11. A gyűléseken a párt szinte összes vezető személyisége a tömegek elé lépett volna, Az érsekújvári Arany Oroszlán Szálló előtt többek között Szüllő, Jaross, Holota és Füssy, Kassán pedig a Katolikus Legényegylet nagytermében Esterházy, Petrásek, Nitsch szólt fel.
12. SNA, KÚ BA, 254. doboz, 187/3/38.
13. Digitální knihovna, NS RČS 1935–1938, Senát – stenoprotokoly, 111. schůze, 1938. április 6.; Digitální knihovna NS RČS 1935–1938, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 145. schůze, 1938. április 5.
14. SNA, KÚ BA, 254. doboz, 22738. Maďarské opozičné strany, rozoslania obežníka.
15. A korabeli szabályozás szerint az egyes pártok taggyűlésein csak tagsági igazolvánnyal rendelkező személyek vehettek részt, amit – különösen az ellenzéki pártok esetében – a gyűlésekre kirendelt hatósági személy szükség esetén ellenőrzött.
16. SNA, KÚ BA, 254. doboz, 22738. Maďarské opozičné strany, rozoslania obežníka.
17. ŠA Banská Bystrica, pob. Rim. Sobota, Fond OÚ Feledince [Feledi Járási Hivatal – a továbbiakban OÚ Feledince], 1. doboz, 621/1938 prez.
18. Uo. 621/38 prez.
19. Az egyik ilyen a Csallóközben és Párkány környékén felbukkanó röplap az alábbi szöveget tartalmazta: „Drága Véreink, akinek ingatlanja (földje, háza) van, azt semmi áron ne adja el. Se csehnek, se pedig zsidónak! Ne gyűjtsétek az értéktelen cseh bankókat. Aki nek fölösleges pénze van, az vegyen rajta bármit (cukrot, ruhát, cipőt) de ne tegye a láda fiába vagy a takarékb! A forgalomban lévő cseh pénz mind hamis, annak külföldön sincs már értéke. Ezzel a szemét pénzzel akarnak benneteket a cseh zsebrákok koldusá tenni! Küldjétek a pokolba a cseh muzsikusokat kolduspénzükkel együtt. Adót pedig ne fizessetek!” (SNA, KÚ BA, 270. doboz, 29611/38 prez.).

20. SÚA Praha, AMV-225, 1094. doboz, 8069/38/prez., Iredentistická propaganda v pohraničí. A megfelelő hangulat kialakításáért a magyarországi határőrszervek is mindent megtettek: a csehszlovák határőrség több helyről is arról számolt be, hogy a határ túloldalán tartozó péterfalai vámhivatallal szemben a magyar határőrök egy 3x4 méteres „Nagy-Magyarország” térképet raktak ki kövekből, amelybe a „Nem, nem, soha!” és az „Így volt, így lesz!” jelszavakat írták be. Hasonló esetekről az Ipoly mentéről is érkeztek jelentések (vö. SÚA Praha, AMV-225, 1094. doboz, 30632/38/prez., Provokace maďarskej pohraničnej stráže).
21. Jellemző a hatóságok eltúlzott reakciójára, hogy a feledi járásba tartozó nagybalogon azért indítottak az EMP helyi szervezetének elnöke, Tóth (Turi) János ellen vizsgálatot, mert az a presbiteri gyűlést követően az agrárpárti Ibos (Hagymási) Jánosnak állítólag azt mondta, hogy „Hagymási koma, mi másképp gondolkodunk. Jó volna lemondani arról, mert bajok lehetnek” (uo.).
22. Az EMP pálfali szervezetének titkára az alábbi levélben jelentette ezt a járási párttitkárság felé: „Tisztelettel értesítjük a titkárságot, hogy Pálfala községben megalakult a teljes magyar egység. A falu minden lakosa, minden családjá tagja a magyar pártnak, még a falu csordása is belépett közénk [...] Magyar testvéri üdvözléssel: Molnár Dániel, helyi elnök” (PMH, 1938. április 24.).
23. SÚA Praha, AMV-225, 1090. doboz, 10468/38/prez., Sjednotená krajinská kresť. sociálna a maď. národná strana – informácie.
24. SNA, KÚ BA, 254. doboz, Maďarská zjednotená strana 239/1938/ prez.
25. Ebben eltérő volt a szabályozás a cseh országrészekben és Szlovákiában. A csehországi jogrend ugyanis ismerte a választási gyűlés fogalmát, Szlovákiában viszont külön belügyi rendelettel kellett ezt a kérdést szabályozni.
26. SNA, KÚ BA, 243. doboz, 27154/1938/prez.
27. SNA, KÚ BA, 270. doboz, 24727/1938/prez.
28. SNA, KÚ BA, 254. doboz, 6197/1938/prez.
29. SNA, KÚ BA, 254. doboz, 8407/1938/prez., Sjednotená krajinská kresť. sociálna a maď. národná strana – zasadnutie parlamentného klubu.
30. Természetesen az EMP részéről is találni példákat a személyeskedésre, az ellenfelek sértegetésére. Jaross Andor például a párt dunaszerdahelyi választási gyűlésén patkánynak nevezi a *Magyar Újsághoz* a *PMH*-tól átpartolt tehetséges újságíró, Dzurányi Lászlót (SNA, KÚ BA, 363. doboz, 35527/1938/prez.).
31. Az aktivista erők magyar szavazatait nehéz felmérni. A korabeli vélekedések szerint az Agrárpártra és a szociáldemokratákra az 1935-ös parlamenti választásokon összesen mintegy 60-70 ezer magyar szavazhatott. Ez pedig 20%-át sem érte el a magyar szavazatoknak.
32. Digitální knihovna, NS RČS 1935–1938, Senát – stenoprotokoly, 110. schůze, 1938. március 30.
33. Vö. SNA, KÚ BA, 254. doboz, 38960. Sjednotená krajinská kresťansko sociálna a maďarská národná strana – informácie.
34. Uo.
35. Lásd MOL, KÜM K-64, 79. cs., 65. tétel, 179.
36. Az EMP több községben akár a csehszlovakista pártok képviselőit is felvette a listájára, hogy minél több településen legyen csak egyetlen lista. Az így összeállított listák a magyar párt neve alatt futottak, s a választások után ezek is az EMP elsöprő győzelmét voltak hivatott tanúsítani.
37. SNA, KÚ BA, 254. doboz, 30612/1938/prez., 1938. május 16., Sjednotená krajinská kresťansko sociálna a maďarská národná strana – informácie.

38. Ez a vélekedés nemcsak a magyar sajtó híradásaira alapozható, de a szlovák hatóságok jelentései is alátámasztják (vö. SNA, KÚ BA, 243. doboz, 37489. Volby do obcí 1938 – skúsenosti v okrese).
39. SNA, KÚ BA, 243. doboz, 37489. Volby do obcí 1938 – skúsenosti v okrese.
40. Az eredmények körül kialakult polémiaakra és a Dérer-féle feljegyzéssel kapcsolatban lásd uo.
41. SNA, KÚ 243. doboz, 31197/1938/prez.
42. Az 1930-as népszámlálás szerint Pozsony 116 897 ezer lakosából 60 013 vallotta magát csehszlovák, 32 801 német és 18 890 magyar nemzetiségűnek, vagyis a magyarok aránya a nyelvtörvényben megszabott 20% alá esett (vö. Fogarassy 1993, 122).
43. Márkus László verséről van szó, amelyet Németh István László megzenésítésében a szlovákiai magyarok himnuszaként énekeltek ebben az időszakban.
44. SÚA Praha, PMV – AMV 225, 1306. doboz, MNS 1936-1940, 17252.
45. A pozsonyi választási eredményeket lásd Fogarassy 1993.
46. Az 1931-es választásokon a KP még nem indult, az 1935-ös parlamenti választásokon pedig csupán a pozsonyi szavazatok 8,7%-a jutott neki.
47. A szavazatok számának emelkedésébe természetesen a választásra jogosultak számának növekedése is belejátszott.
48. Veszteségüket azonban valamivel növeli, hogy a SZNP, amely 1935-ben a Szlovák Néppárttal indult, most velük alkotott választási szövetséget.
49. A szlovák szakirodalom szerint a tisztán a néppártra eső szavatok 1935-ben 28%-ot értek el (Bystrický 1999, 208).
50. A Szudétanémet Párt eredményeivel kapcsolatos becslések szerint az SDP a csehországi német szavazatoknak több mint 90%-át szerezte meg.
51. SÚA Praha, AMV-225, 1090. doboz, 4277/38/prez.
52. Ennek eredményei többek között olyan jelentős munkásrétegekkel rendelkező városok választási eredményében mutatkozott meg, mint Nyitra vagy Jolsva.
53. Vö. SNA, fond KÚ BA, 243. doboz, 37489. Volby do obcí 1938 – skúsenosti v okrese.
54. Ezt a dunaszerdahelyi járási előljáró már idézett jelentése is alátámasztja, amely külön kiemeli, hogy: „az általuk [az EMP agitátorai által] folytatott nyilvános agitáció, ahogyan már említésre került, nem csapott át irredentizmusba. Ugyanígy a lakosság körében sem tapasztalható hasonló irányzat jelenléte” (SNA, fond KÚ BA, 243. doboz, 37489. Volby do obcí 1938 – skúsenosti v okrese).

Felhasznált irodalom

- Angyal Béla 2002. *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Somorja–Dunaszerdahely, Lilium Aurum– Fórum Intézet.
- Az *Újság*, 1938. június 12.
- Az *Újság*, 1938. május 21.
- Bystrický, Valerián 1992. Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938. *Historický časopis*, 40. évf., (1992) 4. sz. 438–456. p.
- Bystrický, Valerián 1999. Slovensko roku 1938 (východiská a perspektívy). In: Valenta, J. – Voráček, E. – Harna, J. (ed.): *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě II*. Praha, Historický ústav AVČR.
- Československá statistika – Svazek 134., Řada I (Volby, Sešit 5.)*. Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935 1936. Praha, Státní úřad statistický, 40–43. p.
- Csehszlovákiai Népszava*, 1938. február 20.
- Csehszlovákiai Népszava*, 1938. január 30.

- Csehszlovákiai Népszava*, 1938. május 1.
Csehszlovákiai Népszava, 1938. május 29.
Csehszlovákiai Népszava, 1938. május 15.
Deák, Ladislav 1990. *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938–1939*. Veda, Bratislava,
Fogarassy László 1993. Pozsony város nemzetiségi összetétele a 20. században a népszám-
lálások és a választási eredmények tükrében. In: Veres Géza (szerk.): *Új Minde-
nes Gyűjtemény 10*. Pozsony, Madách, 113–136. p.
Komáromi Lapok, 1938. június 4.
Komáromi Lapok, 1938. június 11.
Kučera, Jaroslav 1999. Koncepcie národného štátu Čechu a Slováku a jeho realita v živote
první republiky. In: Valenta, J. – Voráček, E. – Harna, J. (ed.): *Československo
1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě II*. Praha, Historický ústav AVČR.
Losonci Hírlap, 1938. május 22.
Losonci Hírlap, 1938. május 29.
Mácza Mihály 1981. A politikai erőviszonyok alakulása egy dél-szlovákiai határvárosban az
első Csehszlovák Köztársaság idején (Komárom 1918–1938). In: Zalabai Zsig-
mond (összeáll.): *Új Mindenés Gyűjtemény 1980*. Bratislava, Madách, 85–111. p.
Magyar Nap, 1938. április 1.
Magyar Nap, 1938. április 3.
Magyar Újság, 1938. április 23.
Magyar Nap, 1938. április 17.
Magyar Nap, 1938. június 3.
Magyar Nap, 1938. június 12.
Magyar Újság, 1938. március 4.
Národné noviny, 1938. május 19.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. április 24.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. június 3.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. június 11.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. június 16.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. június 14.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. június 15.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. június 26.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. május 31.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. május 24.
Prágai Magyar Hírlap, 1938. március 8.
Rychlík, Jan 1997. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko slovenské vztahy 1914–1945*.
Bratislava, Academic Electronic Press, 136. p.
Slovák, 1938. május 31.
Slovák, 1938. május 24.
Slovák, 1938. június 14.
Slovenský denník, 1938. május 7.
Slovenský denník, 1938. május 18.
Slovenský denník, 1938. június 13.
Tilkovszky Loránt 1967. *Revízió és nemzetiségi politika Magyarországon (1938–1941)*. Bu-
dapest, Akadémiai Kiadó.
Zemko, Milan – Bystrický, Valerián (szerk.) 2004. *Slovensko v Československu (1918–1939)*.
Bratislava, Veda, 2004, 594. p.

ATTILA SIMON

THE COMMUNAL ELECTIONS IN 1938 IN CZECHOSLOVAKIA AND THE HUNGARIAN POLITICS IN SLOVAKIA

1938 was a jubilee year in Czechoslovakia - the 20th anniversary of the republic's formation. Although, instead of celebration, the being of not being of the centralistic Czechoslovak nation-state became the most basic issue of the year that is not being arranged in the spirit of Masaryk's ideas. Finally the republic - although for great sacrifices - survived the year '38, but it was only a question of time when the flow of events sweeps it away. The necessary source of studies of political history character dealing with the first Czechoslovak Republic are the results of the elections of the time that thanks to the contemporary democratic arrangements and correct electoral system served as a relatively objective background at the analysis of political relationships. Since the Czechoslovak political palette was rather structural, these results are perfect for assessing political conviction of voters.

The communal elections in '38 in the middle of contemporary intense political and nationality relationships (in the lack of Parliamentary elections) actually expressed the opinion of the population on the program of parties, and through this the relationship to the republic.

The communal elections in 1938 were to 1990 the last elections in Czechoslovakia that could be called democratic, even though only one study deals with the events and results of the Slovak communal elections in '38 (Bystrický 1992). This study tries to fill this gap, while it tries to analyze the process of elections and the results from the point of view of Hungarian minority people in Slovakia.

Behind the good electoral result of the EMP the 20-year experience of Czechoslovakia's existence of the Hungarian minority voters is to be seen. This experience caused that for the majority of Hungarian population the arguments – lacking sometimes demagogy and sometimes rationality – communicated by the EMP were proved to be stronger arguments than that slogans that had been continuously demonstrated (but not fulfilled) through two decades by government parties.

The contemporary sources frequently mention that psychological impact that the „whispering propaganda“ and through other tools the EMP and the Hungarian revision organizations exercised on the population and that the Hungarian party demonstrates as one of the reason of such extent. The historian should not miss this factor, obviously. These tools that exercised impact undoubtedly exist, although in a general and confidential electoral system their usage is rather doubtful.

In the autumn of 1938 neither the government in Budapest, nor the Hungarian politicians in Slovakia could precisely judge the actuality of a possible border revision. The average voter received even less information, and it is sure that from the success of EMP border revision was not expected, it was hoped that the minority issue in Czechoslovakia will be arranged: the Hungarians will have identical chances to get employed in state and public sphere than the Czechs and Slovaks; land property reform will be solved; the issue of the Hungarian language usage will be solved etc. The Hungarian minority in Slovakia in May and June 1938 voted Hungarian unity in these expectations.

Közép-európai himnuszok¹

PETER ZAJAC
CENTRAL EUROPEAN NATIONAL ANTHEMS

342.228(4-191.2)

Anthems, communal identity consciousness, political symbols, majesty esthetics.

Mindannyian ismerjük az esti futballmérkőzések képét, amikor a játékosok fehér párat fújva, melegítve egy helyben futnak, és a stadionban szól a himnusz, melynek szövegét futballista szájak mormolják. De valójában mit is énekelnek?

Másik látkép az ausztrál parlamentből. Sandy Macdonald szenátor a következőket mondta az ausztrál nemzeti himnuszról: „Elálmosít, idejemúlt és jelentéktelen. Ráadásul a zenéje gyermekdalra vagy karácsonyi énekre hasonlít”.

Egy másik a szlovák parlamentből: az egyik képviselő hangosan azon morfondírozik, hogy a szlovák himnusznak nem kellene-e már új szöveget írni. Erre a médiában, amit egyébként az egész nem érdekel, rögtön a felháborodottság hangjai hallatszanak, mivel a himnusz hirtelen szimbólum és *sanctum* lett.

Miről árulkodnak a himnuszok, főleg a közép-európaiak szövegei?

A nemzeti himnuszok a modern politikai nemzetek születésének termékei. Többféle társadalmi, kulturális sík érintkezési pontjai: politikailag az új politikai jelképek kialakulásával, kultúrtörténetileg a nemzeti és kulturális identitás kialakulásával és a nemzeti mítoszok létrejöttével, a fenséggest kifejező retorikai eszközökkel, poetikailag a régi szünetedésekért jutalmat ígérő himnikus műfajokkal függnek össze.

Mint politikai szimbólumok a zászlóval, címerrel és államnevezéssel együtt a *lojalitás* és *szolidaritás* kifejezői, a közösségbe hívás² és a közösségi identitás megtestesítői. Mindemellett részei azon rítusoknak is, mint az állami ünnepek, hivatalos ünnepélyek, vagy éppen az olyan sportesemények, amelyek a nagyközönség számára *játékos formájú* harci rítusokat testesítenek meg (Justin Stagl ezeket az eseményeket a nemzeti működés részének tekinti).

Hubert Christian Ehalt azt írja, hogy a „rituálék, szokások és szimbolikus tettek elemzése a társadalmak belső szerkezetébe enged betekinteni”.³ Arra is felhívja a figyelmet, hogy a rítusoknak és szimbólumoknak a politikai, szociális és kulturális folytonosság idején nincs nagy jelentőségük, ellenben a politikai törések idején, mint például 1989 után, amely korszakot Andreas Pribersky a politika re-nacionalizálása metaforával illette, igen.

Ilyen korszakokban a szimbolikus folyamatoknak óriási jelentőségük van: nem is annyira a tárgyi, hanem a jelképes tartalmukat illetően. Így lehetett központi politikai kérdés egy állam nevében álló kötőjel is (Csehszlovákia, Cseh-Szlovákia), amelyet néhány történész az 1990-es évek előtti időszakra is *re-historizált*, s amikor ez az állam nevében valójában nem volt jelen. Ilyen lehet egy állam nevének ingadozása is, mint például a cseh tartományok esetében, ahol a Böhmen megnevezést figyelmen kívül hagyták (melynek a 19. század második feléig pozitív kicsengése volt, amikor is a nacionalizmus áldozatává vált: böhmen – territoriális patriotizmus, csehek – nemzeti hazafiasság).

Ilyen és hasonló példákból akár többet is felsorolhatnánk. Mindegyik a modern politikai nemzetek keletkezésének idejére és a nemzeti mítoszok kialakulásának idejére, azaz a XIX. század kezdetére nyúlik vissza. A történészek e modern politikai nemzeteket nem „anyagként”, hanem szimbólumként értelmezik, amelyeket maguk a közösségek alakítanak ki.⁴ A nemzeti identitást mint a „kulturális és politikai tér közötti alakulatot” értelmezik.⁵ A mítoszok ez esetben a közösségi nemzeti identitástudat működéseként értelmezendők, amelyek nem a nép termékei, hanem a mindenkori „elit” alkotásai, s terjesztői sem a nagyközönség, hanem a magas presztízsű elit. Mindemellett a mítoszok „nem állnak a történelmen kívül, hanem alkotják azt”.⁶ Elsődleges feladatuk, hogy szimbolikusán „értelmet adjanak valamilyen eseménynek”. Eszerint elmondható, hogy a mítoszokat két, egymástól elválaszthatatlan sík alkotja: materiális, alaki forma és a szociálpolitikai funkció.

Mint ahogy arra Kiss Gy. Csaba rámutatott, minden közép-európai nemzet saját sorsát különlegesnek, egyedinek tartja, miközben az egyes mitologikus történetek, közép-európai közös tudásanyagként ismétlődnek.⁷

Ilyenek például az eredetmondák, honfoglaló történetek, államalapítás, illetve nemzetiségi dinasztiák kialakítása, dicsőségről és elmúlásról szóló történetek, a Nagy-Morva Birodalom (mint az első szlovák állam) dicsőségét hirdető történetek (bár a mai értelemben vett szlovák nemzet kialakulása csak a Nagy-Morva Birodalom felbomlása után kezdődött). Hasonlóak a Dušan cár birodalmáról, a lengyel–litván nemesi állam aranykoráról vagy Mátyás királyról és fekete seregéről szóló történetek.

Ide sorolhatók még a rigómezei, fehérhegyi, maciejowicei csatákat feldolgozó történetek, de ide tartoznak a hazát világ közepeként elképzelő, a hazát mennyországként, kertként vagy erődítményként bemutató történetek, amelyek összekapcsolódnak a nemzet szent folyóit, hegyeit mint szakrális nemzeti helyeket bemutató mondákkal.

A közös európai „közös tudás” részei a nemzeti Pantheont alkotók: uralkodók, szentek (pl. Vencel, Adalbert, István, Stanislaw, Sáva), patrónusok (Patrona Hungarie, Regina Polonie, Szlovákia védőszentje), nemzeti vértanúk (Husz János, Zrínyi Miklós, Józef Poniatowski, Lázár cár, 13 aradi vértanú stb.), nemzeti költők (Hviezdoslav, Petőfi, Vrchlický, Mickiewicz), betyárok (Jánošík, Baba Novac, Rózsa Sándor, Grassl).

Ebbe a korszakba és eszmekörbe esik a közép-európai nemzeti himnuszok keletkezése is (nemzetek himnuszai, hiszen államokká többnyire csak később váltak, mint például a lengyel nemzeti himnusz keletkezése után 100 évvel, hasonlóan a csehekhez és szlovákokhoz, sőt a szlovénekhez, ahol a váltás 150 évvel később tör-

tént csak). Mint nemzeti himnuszok, betöltötték a nem létező államok szerepét (jelképét), ígéretként jelezve annak eljövételét.

A nemzeti himnuszok szövegének változatai (nem *változatossága*) csupán azt jelzik, hogy minden nemzet esetében több, egymástól eltérő vagy hasonló szöveg versengett ezért a dicsőséges feladat betöltéséért. A szlovák történelemben a himnusz szerepéért nemcsak a szlovák költők versei szálltak versenybe (Samuel Tomášik: *Hej, szlávok [Hej Slovakia]*, Karol Kuzmány: *Ki az igazságért ég [Kto za pravdu horí]* című himnikus verse, Janko Matuška: *A Tatra fölött villámlik [Nad Tatrou sa blýska]* című verse vagy Peter Kellner: *Terjedjen a nyári dicsőség [Nech sa valí sláva letom]* című verse), hanem a szlovák szövegek megküzdöttek a cseh himnusz szövegével is (*Hol a hazám? [Kde domov můj?]*).

A cseh nemzeti himnusz utalásokat tartalmaz Minon énekére Goethe: *Wilhelm mester tanulóévei* című művéből a *Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen?* kérdésen keresztül, miközben hasonló kérdés hangzik el Ludmilától Turinský: *Angelina* című tragédiájában, de hasonló motívum található Ján Kollár: *Slávy dcéra* című szonettjében is.

A lengyel nemzeti himnusz szerepét többek között Józef Wybicki: *Lengyelország még nem halt meg (Jeszcze Polska nie zginęła)* című 1797-ben írt mazurkája, de Alojz Feliński: *Isten, aki...* 1816-ban írt verse is betöltötte. Az utóbbit I. Sándor cár lengyel királlyá koronázásának első évfordulójára írta, ami az uralkodó dicsérete miatt nem hivatalosan is a lengyel himnusz szerepét töltötte be az egész XIX. században.

Magyarországon elsőként a *Rákóczy-induló* töltötte be a himnusz szerepét, majd 1844 után Vörösmarty: *Szózat* című himnikus költeménye, amely a második világháborúig vetélkedett a mai magyar himnusszal, az 1823-ban Kölcsey Ferenc által írt „Isten áldd meg a magyart” kezdetével.

Az osztrák himnusz szövegének sora még szövevényesebb. Elsőként Leopold Haschek szövege (*Isten, tartsd meg Ferenc császárt*) 1797 és 1835 között volt érvényben. Ezután az *Áldást Ausztria nagy fiának, császárunknak Ferdinándnak* című vers következett, amit I. Ferenc trónra lépése után, 1848-ban visszacseréltek az előzőre, azzal hogy 1854-ben kivették belőle a császár nevét. A háború utáni első Osztrák Köztársaságban először a kancellár Karl Renner verse volt érvényben (*Német Ausztria, gyönyörű ország*), 1929-től Ottokar Kernstock: *Osztrák hazafias vers* című szerzeménye, illetve 1946-tól Pauly von Preradovic: *Hegyek vidéke, folyók vidéke* című verse használatos.

Az egyes szövegek és dallamok azonban nem egyszer az egyik nemzettől a másikhoz kerültek. Tomášik szövege, a *Hej, szlávok*, eredetileg a szlovák nemzeti himnusz lett volna. 1860-ig a szlovének nemzeti himnuszként énekelték, míg végül a hivatalos jugoszláv himnusz része lett. A *Lengyelország még nem halt meg* című vers szövege módosított formában az ukrán himnusz szövege lett, zenéjét pedig nemcsak az ukrán, hanem a mai jugoszláv himnusz is átvette. Haydn osztrák császári himnuszhoz komponált szimfóniája később a német himnusz dallama lett. A mítikus „németiség” vándorlása az osztrákok és a németek között, vagy a „szlávság” vándorlása a szlovákok, lengyelek, illetve jugoszlávok között a kölcsönös cserélhetőség lehetőségéről tanúskodik, illetve azt is mutatja, hogy nemcsak a konkrét szöveg és dallam, hanem a „nemzeti himnusz” jellege is lehet variáns, változó.

A himnuszok a klasszikus dicsőítő énekek műfajára épülnek. A legrégebbi himnuszok a summér–akkád korba tehetőek, a héber himnuszok eredete az *Ószövetség*-ben van, a görög himnuszok alapjai a hősöket és isteneket dicsőítő énekek voltak, a római *carmen* néven ismert himnuszok a görögökre építettek, leginkább Pindarosra és Kallimakhosra. A keresztény liturgiában a himnuszok szerepét a zsoltárok töltötték be, eleinte egyházellenes szerepben.

Az újkori himnuszok újra a világi költészet részeivé váltak. A humanista és barokk költészet még megtartja a himnuszok verstani szerkezetét, témájukban az istenek, hősök, uralkodók ünneplésére, elvont erények és fogalmak, a természet, szentek, fenséges érzések stb. bemutatására összpontosítanak. A felvilágosodás szellemi világa a himnikus énekeket idegennek tartja, fejlődésük csúcspontját a Sturm und Drang mozgalomban érik el, így a romantika korában a közösségi nemzeti identitás kifejezőivé váltak.

Kant szerint a himnuszok a fenséges részei. Wilhelm Weisschedel szerint Kant a fenséges elemzésében⁸ nem a vallási vagy az állampolitikai szférába, hanem az esztétikába helyezi azt: „Sem a trónon ülő Isten, sem a hatalommal rendelkező uralkodó nem képviselheti a fenségest, hanem az akarat-nem akarat befolyásolását alkotó összetevők egyes elemei”. A fenséges lényege Kant szerint a „határtalanságban” rejlik, ami éles ellentétben van a szép fogalmával. A határtalanság továbbá a végtelenségtől, illetve a lenyűgöző érzéstől függ. A lenyűgöző két alaptulajdonságból áll: a vonzó és ellenszenves elegye.

Kant a fenségeséget a természeti jelenségek észlelésével társítja: sziklák és felhők, vulkánok, orkánok és óceánok, az égbe szökő hegységek, mély szakadékok, zúgó folyók, égis érvó havas csúcsú hegyek vagy a tomboló viharok leírásához hasonlítja. Szerinte a fenséges nem a dolgokban, hanem az emberi érzések kettősségében, a fenséges és elégtelen érzésében rejlik. Kant értelmezésében a fenséges azért fontos az emberiségnek, mert az ember rajta keresztül szembesül a saját lényegével.

Weisschedel szerint Schiller a történelmi események bevonásával tovább bővítette a fenséges értelmét, miközben leginkább azokra a szörnyű eseményekre összpontosított, amelyek leginkább magukon hordozzák a fenséges jeleit: „a törvény nélküli káoszra”, arra hogy a Földön inkább a vad véletlenek, mint az okos tervek uralkodnak. Schellingnél már a káosz a „fenséges lényegeként”, Nietzscheknél pedig már mint a „semmi arca” jelenik meg.

A himnuszok a fenséges esztétikájának részei. A himnuszt „az Istenek, az Isten, hősök, uralkodók, elvont erények és fogalmak, a természet, szentek és fenséges érzés” dicsőítését értelmező barokk felfogásból eredeztetjük. A romantika korában azonban a „hős” megszűnik „egyéni” lenni, a nemzet mint közösség válik hőssé. A lét válik lényegivé, amely során az ember megismeri „saját lényegének döntő esszenciáját”, és megismeri a történelmet is, amely addig „törvény nélküli káosz” volt, amelyben „inkább a vad véletlen, mint az okos tervek” uralkodtak. Ennek ellenére a nemzeti himnuszok nem a káosz és a semmi felé irányulnak, hanem rajtuk keresztül az utolsó ítélet felé, a történelmi szenvedésért elnyert közös megváltás felé.

A fenséges megjelenése a himnuszokban nem véletlen, mint ahogy az sem, hogy ebben a fenséges érzésben „megfagytak”, és az esztétikumból az „állampolitikai”

térbe kerültek, miközben a közös identitás kifejezéseként megőrizték a vonzó és el-lenszenves kettősségét, amely az egyén elégtelenségéből ered.

A közép-európai himnuszok sajátossága, hogy a fenséges *eredeti*, Kant és Schil-ler szerinti értelmezését vallják magukénak. Ez az értelmezés azokra a nemzetekre jellemző, amelyeknél a nemzeti himnuszok a nehezen elérhető államiság megvaló-sulásának mérföldkövei.

Amíg az amerikai és francia himnuszok a nemzeti önállóságot és a szabadságot jelképező politikai öntudat *jelképei*, addig a közép-európai himnuszok szövegei a kö-zösségi identitás *vágyának megtestesítői*. Nem véletlen, hogy a szlovák nemzeti himnusz szövegére pályázó három vers éppen 1848 körül, „a nemzetek tavaszán” keletkezett.

Ha összehasonlítjuk a lengyel, cseh, szlovák és magyar himnusz szövegét, meg-állapíthatjuk, hogy mind a négy himnuszban a megszületendő ország, illetve termé-szeti képek jelennek meg. A különbség köztük csupán annyi, hogy amíg a cseh szö-veg mezőkkel, legelőkkel, patakokkal övezett paradicsomi környezetet, addig a szlo-vák, szlovén, illetve magyar himnusz hegyeket, dombokat, hegycsúcsokat, eseten-ként tengert (a szlovén himnusz esetében) ábrázol, miközben a „valódi hazát”, a va-lódi közösséget, az összetartozást – humboldti értelemben – a himnusz nyelve je-lenti.

Az eltérés nemcsak a táj (ország) szerkezeti különbségében van (horizontális – cseh himnusz, vertikális – szlovák, szlovén, magyar, lengyel himnusz), hanem a him-nuszban megjelenő „személy-ben” is: a paradicsomi helyet kereső ember az elszen-vedett múltért imádkozó ember, aki a jövőért kér segítséget az Istentől.

A táj vertikális tagolódása mindig a nagyszerű és borzasztó érzésével társul, ami az egyén elégedetlenségét váltja ki. Még a 21. század elején Martin M. Šimečka visszatér a fenséges eredeti kanti értelmezéshez, mint a természet kiváltotta gyö-nyör és félelem érzéséhez: „Most, mikor a szlovákiai hegyeket nézem, ahová a po-zsonyi információtömeg elől menekültem, a Kriváň kőorból származó ököltre emlé-keztet. *Gyönyörű, vad és valami nem emberi*, mint maga a szlovákiai természet”.⁹

Még ott is – mint például a cseh himnuszban –, ahol barátságos természeti ké-pek vannak, a szöveg bizonyos részeiben megfogalmazódnak a fenséges és ijesztő pillanatai: a szöveget egy vak öregember, Mareš éneкли, aki messze hazájától annak sorsa miatt kesereg.

A közép-európai himnuszok szövegei reményt és óhajokat, nem pedig megválto-ztathatatlant tényállást fejeznek ki. Mindegyikük a következő kérdéseket teszi fel: Va-gyunk? Leszünk?

A közép-európai himnuszok nem véletlenül elmélkedőek, nem véletlenül ábrázol-nak adott tényeket, hanem vágyódást a régmúlt, a kezdetek után. A lengyel himnusz egy képzeletbeli, stilizált tájat ábrázol, a cseh himnuszbeli paradicsom sincs helyi-leg pontosan behatárolva, a szlovák Tatra is csak helyettesítőleg van a helyileg pon-tosabban be nem határolt „Tatra” helyett¹⁰ – Szlovákia mint államalakulat abban az időben nem is létezett, Matuška szövege szerint „aludt” –, csupán a magyar him-nusz ábrázolja a valós történelmi Magyarország területeit, és metonimikusan a va-lós történelmét is.

Amikor a himnuszok valós földrajzi területet ábrázolnak, általában a történelmi vágyódás miatt megnövelik azok területét: mint, ahogy az a magyar himnuszban

van, ahol Magyarország a Kárpátoktól a Duna és Tisza által övezett területig terjed, vagy a német himnuszban, ahol Németország a „Maastól Memelig” és „Etschtól a Balti-tengerig” terül el – ellenben a stájer nemzeti himnusszal, ami Stájerországot „Dachstein felföldjétől, ahol még az Aar is ott van, egészen a vendek földjéig, illetve a Mürzön keresztül húzódó Alpok völgyeitől egészen a Drávaig” terjedő vidékre teszi.

A tényszerű és a fikció közötti mozgás minden himnusz szövegében kimutatható. Minden himnusz szövege a múlton elmélkedik, csupán a lengyel himnuszé szólít fel küzdelemre. Ha most csupán a cseh és szlovák himnuszról beszélek, nem jelentti azt, hogy nem érvényes a magyar, a szlovén vagy a horvát himnuszra. A cseh himnusz alaphangulata a bizonytalanság. Vladimír Macura szerint a himnusz kezdete („Kde domov můj?”) „könnyel áztatott szomorúságot fejez ki, nem pedig a himnuszt mesélő személy és szülőföldje közötti kapcsolatot ábrázolja”.¹¹ Ez a szülőföld a himnusz megszületésének idejében leginkább „egy szent látomás, egy megvalósulandó cél”, „egy elképzelt, és nem valós vidék”.

Ezt a Josef Kajetán Tyl által elképzelt paradicsomi természetet másolják a szlovák versek, amelyekben már szlovákiai természeti képekkel tarkítot „elszlovákosodott” és „elmagyarosodott”, „szlovák föld”, illetve „magyar föld” jelenik meg.¹²

A szlovák himnusz szövegét illetően a mai napig több kérdés is megválaszolatlan maradt. 1935-ig a szerzőjét fedte homály. A Matica slovenská kéziratárában ekkor találta meg Jan Vilikovský Janko Matuška szövegét az eredeti hat versszakkal. A szerző kiderítése után is még több verssor eredete kétséges, mivel más-más változatai is ismertek: nem egyértelmű, hogy az első versszakban „megállni” (*zastavme sa*) vagy „megállítani” (*zastavme ich*) szó van, illetve az sem világos, hogy a „megállítani” ige tárgya az ellenség, esetleg a névmási tárgy egy anaforikus utalás az első sorban szereplő villámokra.

A mai, alkotmányban rögzített szövegben a mondat tárgyaként a villámok szerepelnek (tehát *zastavme ich*), és az ellenséggel vívott harcot is felváltja a természeti erőkkel vívott küzdelem, mintegy visszatérve a fenséges eredeti, természeti jelenségekkel összekötött jelentéséhez. Az eredeti szövegben egyértelműen az ellenség alkotja a mondat tárgyát, ám ez a jelentés lassan kiveszett a szövegből. Ez a változás Pavla Vongrej irodalomtörténész szerint az 1989 novemberében a pozsonyi Szlovák nemzeti felkelés terén történt események spontán velejárójaként ment végbe, ezzel is alátámasztva az akkori forradalom „bársonyos”, erőszakmentes jellegét – ez az értelmezés található Rudolf Brtáňnál és Milan Varsíknál is.¹³

A Csehszlovák Köztársaság idején a cseh és szlovák nemzeti himnuszok egymás utáni sorrendben alkották a csehszlovák himnuszt. A morva himnusz egyik bájos formája Ján Skácel tollából született 1968-ban.¹⁴ A „himnuzi rang-ra” emelt versek olyan szomorúnak tünnek Skácel számára, hogy „már sajnálta a nemzeteket”. Az ő himnusza leginkább a „szeretett morva tájról” szól, arról, hogy a világ legjobb zenekara sem tudja eljátszani, mert ez a cseh (*Kde domov můj*) és szlovák (*Nad Tatrou sa blýska*) himnusz közti csend, szünet – szünet, amely soha sem szomorú.

A közép-európai himnuszok között egyedüli ilyen „szünet” a szlovén himnusz, amely eredetileg „bordal” volt, amelyet France Prešeren költő írt a romantika korában. Nemzeti himnusszá csak erős politikai viharok árán vált, 1990-ben.

Érdekes, hogy a közép-európai mítoszalkotó tradíció az új osztrák himnuszt is elérte 1945-ben. Tipikus himnikus közép-európai motívumot tartalmaz: „Európa közepeként” ábrázolja önmagát. Az új osztrák himnusz szerint Ausztria „a világrész közepén mint annak szíve” fekszik, ugyanúgy, mint ahogy „Európa közepe”, „Európa szíve” az egyik szlovák falu Krahule, a cseh fürdőváros Mariánske Lázně, vagy egy litván falu, Bernotai¹⁵, illetve legújabban egy kárpátaljai város, ahol 1887 óta tábla jelzi, hogy: „Mindig pontos és örök hely, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchia legpontosabb műszerei a délkörök és szélességi körök alapján Európa közepeként jellemeztek meg”.¹⁶

Mit is énekelnek a futballisták a kora esti futballmérkőzésen, hova is száll a fehér pára? A kollektív identitástudat egyre ritkább és a külső közönség felé irányuló megnyilvánulásai, a fenséges szavak, szimbólumok, mítoszok. Senki sem veszi őket komolyan, de próbáljuk csak meg elvenni őket valakitől. Így csak olyan – mítikus – vitába kerülünk, ahol a régi mítoszokat nem tudnánk elvenni, csak a rájuk épülő újakat.

(Fordította Pintér Tibor)

Jegyzetek

1. Az egyes közép-európai himnuszok összehasonlításában a következő diákok dolgozatai voltak segítségemre: Ina Gamp, Anke Fangmayer, Ivan Dramlitsch, Jakub Niče, Ivo Ulrich és Julia Wilhelm. Mindannyiuk munkája 2001 tavaszi szemeszterében a Humboldt Egyetem Szlavisztikai Intézetének Bohemisztika és Szlavisztika Tanszékén íródott.
2. Harry Pross: *Politische Symbolik*. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, Kohlhammer, 1976.
3. In: Andreas Pribersky – Berthold Unfried (Hrsg.): *Symbole und Rituale des Politischen*. Frankfurt am Main–Berlin–New York–Paris–Wien, Peter Lang, 1996, 11. p.
4. Berit Pleitner: *Die „vernünftige“ Nation*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang, 2001, 27. p.
5. Bernd Giesen (Hrsg.): *Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit. Nationale und kulturelle Identität*. Band 1. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1991.
6. Berit Pleitner: *Die „vernünftige“ Nation*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang, 2001, 50. p.
7. Kiss Gy. Csaba: *Nyugaton innen – keleten túl*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2000.
8. Wilhelm Weisschedel: Rehabilitation des Erhabenen. In: Josef Derbolaw – Friedrich Nicolini (Hrsg.): *Erkenntnis und Verantwortung*. Düsseldorf, 1961, 335–345. p.
9. Martin M. Šimečka, *Sme*, 2000. augusztus 12., 1. p.
10. Lubomír Lipták: Taty v slovenskom povedomí. *História*, 2001. 4. sz.
11. Vladimír Macura: Sen o vlasti. In: *Český sen*. Praha, Lidové noviny, 1998, 50. p.
12. Dobroslav Orel: *Státní hymna Československá*. Praha, 1935, 109. p.; Jan Vilikovský: *Nejstarší text „Nad Tatrou sa blýska“*. Bratislava, Učená spoločnosť Šafárikova v Bratislave, 1935.
13. Rudolf Brtáň: Všeslovenská hymna. In: uő: *Slovensko-slovanské literárne vzťahy a kontakty*. Bratislava, Veda, 1979, 120–121. p.; Milan Varsík: Tak vznikla naša hymna. In: uő: *Dotyky s minulosťou*. Martin, Matica slovenská, 1967, 16. p.; Pavol Vongrej: *Nad Tatrou sa blýska – prvý zápis a jeho kontaminácie*. *Kultúrny život*, 1967.
14. Ján Skácel: *Třináctý černý kůň*. Brno, Petrov, 1993, 109. p.
15. Vladimír Macura 1993. Zápasy o střed. In: uő: *Masarykovy boty*. Praha, Pražská imaginace, 10. p.
16. *Sme*, 2001. november 24.

PETER ZAJAC
CENTRAL EUROPEAN NATIONAL ANTHEMS

The study considers anthems to be political symbols that came into existence at the development of modern political nations in the 19th century. The national anthems are from political point of view related to the creation of modern political symbols, from the point of view of history of culture related to the creation of national and cultural identity consciousness, and/or to the creation of national myths and majesty esthetics, from the point of view of literature is related to anthem genres and eschatological topic and asking reward for historical sufferings.

From the point of view of esthetics, the Central European anthems belong to the territory of majesty esthetics, to that territory that defines majesty in original terms of Schiller and Kant, i.e. as a natural and historical phenomena. Therefore, the anthems express nature vertically, that is as a mix of admiration coming from majesty and fear from a horrification, and horizontally as a lost paradise.

Considering time, from historical point of view Central European anthems focus on sufferings that took place through decades that later bring the long-awaited redemption - the territorial expansion.

The joint feature of Central European anthems is to express special national fate, using myths of similar type. The transfer of words, and/or melodies from one anthem to another proves this.

Köznévi kódváltás a két háború közti csehszlovákiai magyar sajtó nyelvében

ANITA LINTNER

COMMON NOUN CODE CHANGES IN THE LANGUAGE OF THE HUNGARIAN PRESS
IN CZECHOSLOVAKIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

81`27:811.511.141(437)

811.511.141`27(437)

070(437)(=511.141)"1918/1939"

Code switching, transfer, base language switching, identification, authentication, stylistic effect, citati-on-like code switching, interlingual communication, translation.

1. Bevezetés

Jelen dolgozat az írott nyelvi kódváltás, ezen belül a köznévi kódváltás témájával foglalkozik. A forrás a két világháború közti (cseh)szlovákiai magyar sajtó. Azokat az indítékokat próbálom feltárni, melyek zárt keretek közt (a sajtó nyelvében) a köznévi kódváltásokat eredményezték. Azt igyekszem kideríteni, milyen helyzetben döntenek úgy a magyar újságírók, hogy szövegükbe direkt módon „beemeljék” a (cseh)szlovák nyelv elemeit, elemsorait, és ennek a választásnak mi (lehet) a célja. A bevezetés és egy rövid módszertani fejezet után megpróbálom összefoglalni az írásbeli kódváltás néhány elméleti kérdését, ezután a dolgozat legterjedelmesebb részében a köznévi kódváltás céljait (pl. *hitelesítés*, *stílushatás*, *elhatárolódás*) jellemzem, bő példaanyaggal. Végül a *kódváltás* és a *nyelvközi kommunikáció* (fordítás) összefüggéseit taglalom.

2. Módszertani kérdések

Az újságok kiválasztásához Turczel Lajos a két háború közti sajtóról szóló tanulmánya alapján láttam hozzá (Turczel 1982, 84–120). A húsz éves időtartamból három évet választottam ki vizsgálat céljára, egyet a korszak elejéről (1920), egyet a közepéről (1929), egyet pedig a vizsgált időszak végéről (1937). Annak, hogy ezt a módszertani elvet nem tartottam be következetesen, elsősorban gyakorlati okai voltak (az egyes újságok elérési nehézségei). A lapokat négy csoportra osztottam politikai beállítottságuk szerint: kommunista, jobboldali, aktivista és politikai pártoktól független napilapok. A politikai különbözőség szempontját és a hozzáférhetőségi lehetőségeket figyelembe véve a következő napilapok vizsgálata mellett döntöttem: *Kassai Munkás* 1920-ból, *Híradó* 1920-ból és 1937-ből, *Reggel* 1922-ből és 1929-ből, *Munkás* 1931-ből, *Prágai Magyar Hírlap* 1929-ből, *Kassai Napló* 1920-ból és 1929-

ből, *Magyar Nap* 1937-ből, *Magyar Újság* 1937-ből, *Kassai Újság* 1937-ből. A *Reggel* csak 1922-től létezett, a Munkás esetében pedig nem sikerült hozzájutnom az 1929-es évfolyamhoz, ezért az évszámbeli eltérés. A választott évfolyamokból kb. 45-50 számot vizsgáltam. Igyekeztem következetes lenni, próbáltam mindegyik lapból az adott év őszi számait átnézni – a korlátozott anyagmennyiség miatt azonban ez nem mindig sikerült. Hogy a kódváltás kontextusba ágyazottan szerepeljen, az egyes cikkekből megfelelő hosszúságban idézek, az irrelevánsnak ítélt részeket kihagytam. (Némelyik szemelvényhez megjegyzést fűzök, hogy a kihagyott részek ellenére is érthető maradjon a szöveg.) Fontosnak tartom még megemlíteni, hogy a közölt szövegrészleteket igyekeztem a lehető legpontosabban kimásolni a lapokból, a bennük előforduló helyesírási, nyelvhelyességi hibák tehát nem saját elírások. A szemelvényekben található kiemelések tőlem származnak.

3. A köznévi kódváltás

*Kódvált(ogat)ás*nak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekből származó szekvenciák tartalmilag megfelelneek egymásnak.¹ Az ilyen beszédmód következtében létrejövő diskurzust *kétnyelvű diskurzus*nak nevezzük. Fontos megjegyezni, hogy a két nyelvből való „származás”-on nem etimológiai eredetet kell érteni, hanem a beszélés pillanatában fennálló állapotot, ebből kifolyólag pedig a kölcsönszavak használata nem minősül kódváltásnak, hiszen a kölcsönszavak szerves részei az átvevő nyelv rendszerének. Ezért az olyan diskurzus, amelyben csupán a másik nyelvből származó kölcsönszavak jelennek meg, nem is nevezhető kétnyelvűnek.² A kódváltásnak két, egymástól meglehetősen eltérő alaptípusa van. A *bázisstartó kódváltás* estében a nyelv, amely az adott diskurzus nyelvtani szerkezetét meghatározza – az ún. *bázisnyelv* – a kommunikáció során (legalább egy ideig) nem változik, a másik nyelvből, az ún. *vendégnyelvből* csupán vendégnyelvi betétek – rendszerint elszigetelt szavak vagy szó szerkezetek – kerülnek át. A kódváltás másik alaptípusa a *bázisváltó*, ill. *bázisváltogató kódváltás*; erről akkor beszélünk, ha a bázisnyelv a kommunikáció során – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik (Lanstyák megj. alatt). Bár a kódváltás alapvetően beszélt nyelvi jelenség, meglétét érdemes az írott szövegekben is kutatni. Erre az egyik lehetőség a sajtó nyelvének vizsgálata, ami már csak azért is érdekes vállalkozás, mert a sajtó nyelve még az írott nyelvi változatok között is az egyik legválasztékosabb, nagy presztízsű forma. „[A] sajtó közismerten nagyhatalom, rendeltetésének az írott nyelv felhasználásával tesz eleget, egyfajta eszményt állít, illetve formálja az olvasó nyelvi ízlését” (Simon 1998, 123). Furcsának tűnhet a feltételezés, hogy a szóban alkalmazott „keveréknyelv” megjelenjen egy nagy presztízsű írott nyelvváltozatban, amit a magyar nyelvet tökéletesen ismerő, jó stílusérzékkel bíró újságírók hoznak létre. Az írás szerepe és megítélése eleve más, mint a beszédé, „az írás ugyanis sokkal tudatosabb tevékenység, mint a beszéd: írás közben nemcsak hogy lehet, hanem kell is a nyelvre, megfogalmazásmódra figyelni; ezt a szabadabb időbeosztás is megkönnyíti” (Lanstyák 1998a, 154). Az (újság)írás szabad tempójú, állandó korrekciós lehetőséget hordozó műfaj. A fentiek ellenére írott nyelvi kódváltás létezik és nem is ritka.

A vizsgált anyagban csak a bázisstartó kódváltásra találhatók példák. Kódváltásnak tekintetem a magyar nyelvű alapszövegben (bázisnyelvben) előforduló szlovák szavakat, szó szerkezeteket, mondatokat (vendégnyelvi betéteket). A kódváltás lehet jelzetlen (sima) vagy jelzett. Az írott nyelvben a kódváltást értelemszerűen nem segítheti elő hangmagasság-, hanglejtés- és arckifejezés-változás, hezitáció, beszédzünet vagy más nonverbális eszköz; a jelzés idézőjel, zárójel stb. segítségével történik. Számos esetben a kódváltás jelzetlen, tényére semmilyen formában nem történik utalás. Bár a csehszlovákiai magyar sajtóban előforduló vendégnyelvi betétek többsége tulajdonnév (jórészt helynevek, utcanévek és intézménynevek), ez a dolgot az kevésbé jellemző köznevi kódváltásokkal foglalkozik.

4. A kódváltás indítékai és céljai

Lanstyák (2000, 169–171) az írásos köznevi kódváltás céljainak pl. a hitelesítést, a stílushatást és az elhatárolódás kifejezését említi.

4.1. Azonosítás és hitelesítés

Az azonosítás és a hitelesítés rokon fogalmak. Értelmezésemben az azonosítás inkább gyakorlati – pontosításra, egyértelműsítésre használják, a hitelesítés inkább stilisztikai – a mondanivaló „autentikussá tételé”-ben segít. A legtöbb szlovák alakban közölt intézménynév vagy egyéb szlovák neven ismert közhasználatú fogalom esetében a kódváltás célja nagy valószínűséggel az azonosítás. Az alábbiakban idézett első négy szemelvényben intézmények és egy kölcsönfajta neve szerepel szlovákul. Ezekben az esetekben a kódváltást pusztán gyakorlati okból alkalmazzák, az olvasók kódváltott alakban valószínűleg könnyebben tudják azonosítani az adott fogalmakat. Az említett példák ki is lógnak a témából, hiszen mind tulajdonnevek. Ha az újságíró azért alkalmazza a kódváltást, hogy az általa leírtakat hitelessé tegye, hogy az olvasónak bizonyítsa: pontos, korrekt fogalmakat használ, hitelesítés céljából vált kódot (6–9. szemelvény). Ez a kódváltásfajta már közelít a stílushatás elérése céljából történő kódváltáshoz (lásd később), de a hitelesítés semlegesebb a stílushatásnál, nem közvetít plusz érzelmeket. Az újságírók mind az azonosítással, mind a hitelesítéssel egyértelműbbé próbálják tenni a leírtakat az olvasók számára, hogy azok könnyebben eligazodjanak az újonnan vagy nem annyira régen (legfeljebb 17-18 évvel korábban) létrejött kétnyelvűség helyzetben. Az általam talált példákban az ilyen jellegű kódváltásokat általában jelzik, például idézőjellel, vagy az egyértelműsítés miatt zárójelben teszik a másik nyelvű alakot – bár ez utóbbi esetben, mint már volt róla szó, nem szigorúan vett kódváltásról, hanem fordításról beszélünk.

1. „Az előírt nyomtatványok [...] a »Sväz slovenských penažných ústavov«-nál [...] Bratislavában kaphatók” (Reggel, 1922. október 10.).
2. „A »Propagacna Kancellária« célját és működését illetően fölvetett kérdésekkel kapcsolatban a következőket mondta a zsupán” (Kas-sai Munkás, 1920. október 10.).

3. „A szlovák közművelődési egyesület (Osvetový sväz pre Slovensko) vasárnap folyó hó 13-án, délelőtt 11 órakor a városi Színházban szimfonikus hangversenyt rendez” (*Reggel*, 1929).

4. „Cementkiutalás [...] Szlovenszkon

[...] Megjegyzendő, hogy azon vállalatokat, kiknek tulajdonosai vagyoni viszonyaikhoz mértén a »Sloboda« és jutalékkölcsön jegyzését igazolják, a kormány elsőbbségben részesíti a cement kiutalása tekintetében” (*Híradó*, 1920. június 16.).

6. „A 2-es sorszámot kapta az országos keresztényszocialista párt

[...] A listát neveinek kihirdetése után ezek a kifogások hangzottak el: A Hlinka-párt a választókra nézve megtevesztőnek tartja a »Slovenská ľudová strana« elnevezést s ezért azt indítványozta, hogy a Juriga-Tománek féle emez alakulat nevéből vagy a »slovenská« vagy a »ľudová« jelzőt töröljék, vagy pedig az elnevezés a »predprevratová« – államfordulat előtti – jelzővel toldassék meg” (*Prágai Magyar Hírlap* 1929. október 15.).

7. „Vörheny (*sarlach*)-nél vagy utána gyakran vesekomplikációk lépnek fel. Ezek megakadályozására nélkülözhetetlen a Salvator forrás, mert állandóan szabályozza a vesék működését” (*Kassai Napló*, 1929. március 17.).

8. „Az államügyész ezután elsorolta, hogy Major képviselő elvtárs négy büntettet (*zločin*) és egy vétséget követett el” (*Munkás*, 1931. július 19.).

9. „Fürdőlevél-féle Poděbrady-fürdőből

[...] A fürdőgyógyintézet – *Lečebny Ustav* – komolyabb betegek befogadására és betegvizsgálatra teljesen az orvostudomány színvonalának megfelelően van berendezve” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1929. július 12.).

10. „Egy magyar hold - egy hektár. A szlovenszkói gazdasági hivatalnak az aratás lefolyásáról szóló rendeltébe egy kis hiba csúszott. A hiba nem nagy. Ott, ahol a szlovák szövegben egy magyar hold áll (*maďarský jutár*), azt a magyar szöveg egy magyar hektárral adja vissza. A szlovenszkói gazdasági hivatal már elég régen működik itten és tudatosíthatná, hogy a magyarhold 1200 öl és hogy „magyar hektár” egyáltalán nincsen. A hektár nem egészen két magyar hold, szabatosan szólva éppen két négyzettömbbel kevesebb. Ezt Zeman úr hivatala is tudhatná” (*Híradó*, 1920. július 23.).

A 10. szemelvény esetében már felfedezhető egy kis ironikus felhang is, de maga a kódváltás valószínűleg hitelesítés céljából történt.

Bizonyos közhasználatúnak tűnő szavaknál – mint ahogy erre már fentebb utaltam –felmerül a lehetőség, hogy nem kódváltásjelenségek, hanem kölcsönszavak. Bergendi Mónika kutatásai bizonyítják, hogy kontaktusjelenségek (akár direkt kölcsönszavak) már az 1920-as évek első földrajzkönyveiben megjelentek (Bergendi 2002, 60). Az általam vizsgált anyagban egyértelműen kölcsönszavak pl. a zsupán, a *sztarosztta*, amelyek általában magyar helyesírással szerepelnek, sőt származékszavak is kialakultak belőlük (zsupaszövetség, *zsupáni hivatal*, *sztrarosztaság*).³

Szintén kölcsönszó lehetett a *republika*, a *náčelník*, a *prevrat*, a *družstvo*, sőt „kölcsönszógyanúsak” az olyan, talán annyira nem közhasználatúnak tűnő szavak, mint az *oszmicska* vagy az *ochrana*.⁴ Persze a közhasználatúság kérdését ennyi év távlatból néha nehéz megítélni. A fenti kifejezések kölcsönszó jellegét az is erősíti, hogy idegenségük nincs idézőjellel vagy más módon kiemelve, ami pedig a szűkebb értelemben vett hitelesítés gyakori velejárója (lásd a fenti példákban).

11. „Mint a komáromi *zsupáni szék* komoly jelöltje Jánoska György trencsényi ügyvéd szerepel (*Híradó*, 1920. október 1.).

12. „A losonciak is követelik Belanszky *sztaroszta* lemondását. Belanszkyknak a sztarosztasága különösen nem szlovák érdek, sosem volt az” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1929. október 2.).

13. „Sarcolás a kultúra nevében
[...] A szlovák állam költségeit egy *druzstvo* fedezi [...] Bennünket nem támogat se állam se *druzstvo*” (*Kassai Napló*, 1920 október 13.).

14. „Csütörtök reggel végzik ki Bognár Lajost, a rablógyilkost⁵
[...] Látja kérem, ez az én igazolványom, ez aztán a ritkaság. Egy van csak belőle az egész *Republikában*” (*Reggel*, 1929. november 1.).

15. „A kassai polgármester bukása
[...] A körtörténet visszanyúlik egészen a *prevratig*” (*Magyar Újság*, 1937. április 11.).

16. „Engedély nélkül tilos a burgonyát kiszedni
[...] Az ínség rákényszeríti a termelőt, korábban ássa ki a burgonyát, a rekvirálástól való félelem pedig, hogy mielőbb áruba bocsássa. Elég volt neki, hogy az állam a buzáért meg a gypajuáért tartozik neki: a burgonyáért végre pénzt akar látni. Azt pedig az *Ustavoktól* hiába várja. Azok csak a rekvirálással sietnek, a fizetéssel nem” (*Kassai Napló*, 1920. szeptember 1.).

17. „Október 27-én vagy november 3-án lesznek a választások
[...] Még abban az esetben is, ha a parlament szerdán össze is ül, a kormány nem fogja a költségvetést beterjeszteni, – föltéve, ha kedden az *oszmicska* meg nem egyezik, – hanem a költségvetést már az új kormány nyújtja be az új nemzetgyűlésnek” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1929. szeptember 22.).

18. „Dolgoznak az *ochrana* bérencei” (*Kassai Napló*, 1920. okt. 7.).

19. „Út a kultúrreakció ellen
[...] Mert ha úgy harcolok [...] a csehekkel szövetkezett magyar urak érdekeit szolgálom, akiknél nem az az elsődleges kérdés, hogy cseh *náčselník* vagy magyar szolgabíró, hanem, hogy ezek a magyar úrijárási hivatal és nem a magyar dolgozók járási tanácsai” (*Munkás*, 1931. május 17.).

4.2. A stílushatás

Az írott kódváltás másik fajtája a stílushatás céljából történő, amikor azért váltanak nyelvet, általában idézve a vendégnyelven elhangzottat, hogy színesebbé, érzelmi-

leg hitelesebbé tegyék a leírtakat. Lanstyák (2000, 170) megjegyzi, hogy beszélt nyelvi idézésekben a stílushatás kevésbé érvényesül, nyilván azért, mert a mindennapi beszélt nyelvben ez a kódváltásfajta gyakori, és ezért voltaképpen jelöletlen vagy kevésbé jelölt. Az írott nyelvben viszont – már csak ritkasága miatt is – a szlovákul elhangzottak (vagy leírtak) szó szerint idézése erősen jelölt eljárás. Gyakran az ironia, gúny eszközüvé is válnak ezek az idézetek. Az idézetszerű vagy inkább felidézéshez hasonlatos kódváltás egyfajta elhatárolódást is sugallhat, akár csak egy nyelvű szövegekben a pusztán idézőjel (Lanstyák 2000, 171). A vendégnyelvi kifejezés a másság (más nyelvűség) kifejezése céljából kerül a cikkbe. Gyakori, hogy az újságírók a kódváltást használják fel ellenséges hozzáállásuk kifejezésére. Az alábbi szemelvényekben az újságírók számos esetben az effajta negatív érzelmi többlet (elhatárolódás) kifejezése érdekében alkalmazzák a kódváltást. A stílushatás céljából történő kódváltások a vizsgált anyagban mindig magyar alapnyelvűek, tehát bázistartók, és gyakran (noha korántsem mindig) idézőjellel, gondolatjellel, metanyelvi megjegyzéssel, zárójel alkalmazásával jelzettek (ill. egy részük le is van fordítva, erre lásd az 5. fejezetet). Előfordulásukat a korabeli lapok jellege – az, hogy gyakoriak bennük a kommentárszerű, történetmesélős cikkek (melyek a kódváltások „táptalaja-i”) – is elősegíti.

4.2.1. Idézetszerű kódváltások

Lássunk most néhány példát a „történetmesélős” cikkekben előforduló, idézetszerű kódváltásokra. Ezekben az újságírók a szlovákul hallottakat vagy leírtakat idézik, általában azokat a szavakat, kifejezéseket, mondatokat, melyek az adott kontextusban a legjellemzőbbek voltak, melyek színesítik, érdekessé, érzelmileg hitelessé teszik a történetet.

24. „Nagyon helyes, hogy felemelték a postai tarifát. Látszik, hogy a posta rendszeresen és előre megállapított terv szerint szoktatja le a publikumot arról, hogy ez áldásos intézményt igénybe vegye. Nem könnyű mesterség, az biztos! Az embereknek megrögzött szokásává vált, hogy leveleket írtak, s azt a posta útján akarták mindenáron továbbítani [...] Az emberek tovább írtak, s egykedvűen vettek arról tudomást, hogy a cenzura öve alatt felbontgatják a legintimebb szerelmes leveleiket is.

Erre aztán a posta radikálisabb intézkedésekhez nyúlt. A Sárosba *adresszált* levelet elsegítette Ung megye határára, ahonnan az rövid másfél esztendő alatt »*nie rozumim madarské*« varázsigéjével érkezett vissza a feladóhoz. Amennyiben pedig a megrögzült és javíthatatlan levélíró szlovák nyelven írta meg a pontos címet, abban a naiv reménykedésben, hogy így talán biztosan eljut rendeltetési helyére, eme tévedést egy »*Zpet*« szóval oszlatták el végérvényesen egy télesztendőn belül, mikor levele földönkívüli útvjáról megtépve és feltörve bár, de dadalmasan visszaérkezett” (*Kassai Napló*, 1920. augusztus 4.).

Látható, hogy az újságíró nem kevés ironiával meséli el bosszantó történetét, s a kódváltásokkal még nagyobb hatást ér el.

25. „Egy délelőtt az egyetemen
 [...] A dóm mögött, címeres, epitáfiumos, falbaillesztett sírkövek árnyékában kanyarodom fel a pozsonyi magyar egyetem jog- és államtudományi karának épülete felé [...] Ősmagyar érzés csapja meg az embert, mikor a küszöböt átlépi... És tart ez a hangulat, amíg meg nem fordulsz, mert a hirdetményi táblának már új felirata van: *Vyhlaska*” (Kassai Napló, 1920. augusztus 1.).

26. „Srobár és vezérkara Árvaalján
 [...] Az Árva vize, mintha csak Andersen mesekönyvében folydogálna [...] Az apró falvak ontják a szlovák atyafiakat, akik Srobár Vavro meghallgatására indulnak. Nem hallok mást csak szlovák szót, az első osztályban ugyanúgy a szlovák járja, mint a harmadikban. Végre egy karcsú fiatalember tűnik elő, váci-utcai eleganciája és egész megelégedése messziről elárulja a magyar dzsentrit és álmélkodva hallom, amint beköszön a kupéba:

– *Moja ucta!*

Pompás irodalmi nyelven konverzál, már igazán nem tudom hova skatulyázsam, amikor meghallom, hogy tényleg egy volt magyar főispán fia [...]

– Autonómiát akarunk, autonómiát! – zúgott perceken át a tömeg [...]

– Szervezkedjünk! *Organizujme sa!* – hangzott fel legalább huszadszor a közönségtől [...] Lekerültek a kalapok. A tömeg a »*Hej slováci*«-t énekelte” (Kassai Napló, 1920. szeptember 26.).

27. „*»Madarská sviňa«*. Ezzel a becéző jelzővel illetett két eperjesi rendőrtiszt három, a kávéházból hazaiyekvő eperjesi polgárt” (Kassai Napló, 1920. október 5.).

28. „Masaryk Tamás dr. köztársági elnök múlt vasárnap Dolni-Hbity přibram-kerületi községét látogatta meg. Az összegyűlt nép lelkes »*Sláva*« kiáltásokkal fogadta az elnök beszédét” (Híradó, 1920. október 13.).

29. „Benes elnök Belgrádban
 Nagy pompával és lelkesedéssel fogadták Jugoszláviában a cseh-szlovák államfőt

Az ünneplés valóban lelkes és őszintén szívélyes volt

– Zsivili!

– *Nazdar!*

– Éljen Benes elnök!

– Éljen Csehszlovákia!” (Magyar Újság, 1937. Húsvét).

30. „Drákó úr *fináncdresszben*
 – Úgy, mutassa nekem az igazolványát. Ujságíró, *zszurnaliszt?* [...] Majd emeltebb hangon: mi vagy Te, ujságíró?” (Kassai Napló, 1920. szeptember 26.).

A fenti részletekben található kódváltások tehát szintén a helyzetbe való beleélést segítik elő, s egyértelműen elhatárolódást is kifejeznek.

Persze nemcsak szlovák, hanem más nyelvű kódváltások előfordulnak magyar alapszövegben. Az alábbi példa szlovák és lengyel betétet is tartalmaz, éppen egy „felemás” helyzet érzékeltetésére:

31. „Furcsaságok egy felemás városból

[...] Hamar megtudjuk, hogy a városnak a hídig eső része a Cseh-Teschen. Itt még cseh civildetektívek és csendőrök igazoltatnak mindenkit.

– *Prosím Legitimace* – hangzik pergő szavuk [...] Furcsább hang üti meg fülünket:

– *Prose... Prose... (kérem)* – mondja a szögletes sapkájú katona. A föld, ahová most tesszük lábunkat Lengyel-Teschen” (*Kassai Napló*, 1920. szeptember 30.).

32. „Magyar vasutasok védték meg a hidasnémeti inzultált csehszlovák kollégájukat

[...] Az inzultust Petrák csehszlovák vasutas ellen magyar utasok követték el. Amikor a vonat befutott a hidasnémeti állomásra, egy heves vérű fiatalember kérdéssel fordult Petrák csehszlovák vasutashoz. Petrák nem tudott magyarul és azt felelte:

– *Nie rozumim.*

A heves vérű fiatalember erre Petrákot arcul ütötte” (*Kassai Napló*, 1929. április 16.).

33. „A spanyol polgárháború első pozsonyi hősi halottja Pecuch Antal, a Brouk-áruház volt sofőrje

[...] Gondos polgári lakás konyhájának asztalánál ülünk. Az ebédre terített asztal egyik oldalán ül a mély gyászba öltözött fiatal özvegy és három éves kislánya Nadinka [...] A fiatal asszony nem tud most beszélni. Sír, szemeit törli és az előttem fekvő lapot forgatja [...] Pecucha ezen a lapon a következőket írta:

Milá Mamička

Dostaneš-li tento lístek, tak sem padl v boji, kde sem bojoval za ...

Itt megszakad az írás” (*Híradó*, 1937. január 21.).

34. „Látogatás a szerelem kiátkozottai között

[...] Ott álltam vagy tizenkét leány között, kissé iszonyodó érdeklődéssel hallgattam beszédjüket, és titokban cigarettát osztogattam nekik...

– Kérem – mondta egy kopott szőke, akit nemrég még a korzón láttam – itt nem hazudunk, csak az embereknek kell hazudni. Itt tisztességesek vagyunk. ...

– Pedig jó hazudni – vágott egy borzasztóan sovány közbe – én mindig hazudok, de csak magamnak. Ma reggel is azt hazudtam magamnak, hogy otthon vagyok az anyámnál. Igaz, aztán a szesztra lekergett az ágyból, mert fekvé szeretek hazudni mindenféle szépeket [...] Közben egy ápolónő észrevett és nekem el kellett mennem” (*Kassai Napló*, 1929. április 5.).

Az utóbbi három példa kódváltásai is stílushatás céljából szerepeltek, egyfajta érzelmi hitelességet biztosítanak. Jobban megértjük (ill. nem értjük meg) a naciona-

lista fiatalember kitörését (32. szemelvény), ha eredeti nyelven látjuk a mondatot, ami a pofon kiváltó oka volt (főleg, hogy ez maga a szlovák nyelv). A hősi halott hátrahagyott levele is hitelesebb, ha azt eredetiben olvassuk (33. szemelvény). A 34. szemelvényben a *szesztra* magyar helyesírással van írva, lehetett kölcsönszó is.

A fenti példákban a cikkek szerzői idézik az elhangzottakat vagy a leírtakat (valószínűleg többé-kevésbé szó szerint). „Lazább értelemben idézésnek tarthatjuk a korábban hallottak vagy olvasottak tartalmának részben más szavakkal történő visszaadását is. A hivatkozás és az utalás közt az a különbség, hogy hivatkozáskor megnevezzük a forrást, utaláskor viszont nem” (Lanstyák 2003a, 87). Az alábbi szemelvényben (35.) az állítólagos tanúk hivatkoznak Major vádolt szavaira, és a cikk írója azt sugalmazza, hogy bizony nem pontosan „idézik” őt. Az adott esetben akár perdöntő is lehetett a szlovákul (ill. csehül) elmondottak pontos idézése, ebben az esetben tehát az idézőszerű vagy utalásszerű kódváltásnál a stílushatás mellett a hitelesítés, pontosítás is nagyon fontos szerepet játszott.

35. „Újabb hat hónap börtön Major elvtársnak

[...] Rövid kétoldalas vádirat azzal vádolja Major elvtársat, hogy 1930. május 1-én a pozsonyi Szabadságtéren, amikor a rendőrtiszt feloszlatta a gyűlést felugrott az asztalra és azt kiabálta: »Gyalázat a rendőrségre! Le a rendőrrendszerrel! Rája! (Ez a kifejezés a vádiratban csehül van feltüntetve: *Na ně!* – a szerk. megj.) Alkossunk egységfrontot a rendőrség ellen. A nép, úgymond, e kiáltások által uszítva megtámadta a rendőröket, úgyhogy néhányan közülük megsebesültek [...] Sláma József a következő tanu szintén rendőr és szintén cseh. Vigyázban áll a rendőrség előtt és majdnem a szokott »jelentem alásan«-nal kezdi vallomását. Pontosán és az események óta eltelt másfél év időközt tekintve, csodálatos folyékonyssággal jelenti a bíróságnak: »Major képviselő az asztalra ugrott és azt kiabálta: Le a rendőrséggel! Rájuk! (*Na ně!*) Gyalázat a rendőrségre! Kiabálta még akkor is, amikor a mieink lerántották az emelvényről.«

Dr. Weichherz: – Szóval lerántották?

Ügyész: – Nem, nem! Lehúzták.

Tanu: – Igen, igen! Lehúzták.

Dr. Weichherz: – Hogy hangzott szlovákul mikor Major az kiabálta »rája«?

Tanu: – A képviselő úr azt kiabálta »*na ně*« (ez csehül van mondva – a szerk. megjegyzése)

Dr. Weichherz: – Hiszen ez nincs szlovákul, hanem csehül van és Major nem beszél csehül.

A tanu hallgat és az ügyész tréfával igyekszik a helyzetet megmen-
teni, hogy nincs nyelvtani vizsga, hanem tanukihallgatás [...] Kozmák
Václav szintén rendőr és ugyancsak cseh. Szintén »jelenti«:

– Major az emelvényen állt és kiabálta: Fúj a rendőrségre! *Rája!* (*Na ně!*) Alkossatok frontot a rendőrség ellen [...]

Az ötödik tanu, Popovics Cyprián következik, aki szlovákul beszél. Szlovákul mondja el azokat a kiáltásokat, amiket Major állítólag szlo-

vákuul mondott. »Gyalázat a rendőrségre! Le a rendőrséggel! Alkossatok egységes frontot a rendőrség ellen és *Reájuk (Na ně!)*« Csak azt az utóbbi kiáltást mondja el a tanu csehül. Hogyha a tanu tényleg hallotta volna Majort, azt mondta volna, hogy Major így kiabál: *Na nich!* (Így van szlovákul, hogy »reájuk«.) Ezzel a tanuk kihallgatása befejeződött» (*Munkás*, 1931. szeptember 27.).

4.2.2. Az újságírók által beépített kódváltások

A másik lehetőség, hogy az újságírók a stílushatás elérése céljából maguk építik be szövegükbe az idegen elemeket. Teszik ezt akkor, ha a történet szlovák „témájú”, ha érzelmileg hatásosak, ironikusak, gúnyosak akarnak lenni, vagy éppen nemtetszésüket akarják kifejezni valami „csehszlovák” témában. Általában értelemszerűen azokat az adott kontextusban jellemző szlovák kifejezéseket írják kódváltott alakban, melyek által kifejezhető az a bizonyos stilisztikai többlet. Az ilyen kódváltások sok esetben elhatárolódást is kifejeznek, ezt az idézőjelek is elősegíthetik. Már amennyiben alkalmazzák őket, hiszen sok esetben idézőjel nélkül állnak, „egyenrangú”-ként a mondat magyar részeivel. Az alábbi részletekben előforduló kódváltások mind jó példák arra, hogy kódváltások beiktatásával hogyan lehet a mondatok közé plusz érzelmeket, utalásokat beépíteni:

36. „Betörő, mint Don Juan

[...] Mindennap elment vele a »Kino«-ba, miáltal teljesen megnyerte a fess lány bizalmát” (*Reggel*, 1922. október 7.).

37. „Soroznak

[...] A regruták egymás után jönnek ki a szobából, egy cédula van a kezükben, egy megvető pillantás az őrt álló *vojensky-nek: untauglich!* [...] Át akarok menni a *tauglichokhoz*, a *vojensky* nem enged, különben is már gyanús lettem neki, állandó felöltözöttségemmel, és figyelmeztet, hogy csak kettőig van sorozás, akkor már hiába jövök” (*Kassai Napló*, 1922. augusztus 5.).

38. „»*Sloboda* a falvakon«

[...] A nagy »*Sloboda*« után a falu népe csak nem akar a régi békés kerékvágásba visszatérni a különösen a fiatalja legszívesebben még most is a fegyverforgatásban, gyakorolja magát, nem is egyszer halálos eredménnyel” (*Kassai Napló*, 1920. augusztus 5.).

39. „Tavaszi riport

[...] Hogy lassan tavaszra fordult az idő, két pohár hóvirág is emelte a hatást és a gyakornok felszaladt a velitelstvara, hogy mikor van a leszerelés” (*Kassai Napló*, 1929 április 10.).

Az alábbiakban néhány Hlinkáról szóló cikkből idézek:

40. „Hlinka páter akropoliszában

[...] A »*pán farár*« nincs itthon, úton van, – hallom fatalisztikus lemondással. Később azt is megtudom, a Szepességen jár a »ludova« politikájában. Mert ez a két szenvedélye van: a politika és a halászás” (*Kassai Napló*, 1920. október 1.).

41. „Hlinka átmeneti nemzeti kormányt jósol

[...] Amint a Rumannova-uticán a városba tartok, az első októberi reggelhez méltóan finom vonalakban szítál az őszi eső [...] A vezér kisé bizalmatlanul fogad, megszondíroz, nem-e a Lenin írődeákja vagyok, de azután fölenged és már némi bizalommal szegeződik rám kék szemem, amely éles és átható, mint az ő sziklamadarának az *orol-nak* tekintete” (*Kassai Napló*, 1920. október 1.).

42. „Quo vadis domine?

[...] Mintha örökre elfelejtődött volna a büszke reménység játszi dala:
–*Príde Hlinka z Ružomberku* . . .

De – íme – a rózsahegyi ormon fölébredt s várta. És a Vág völgyön vijjogva száll a kürtszó:

– *Za tu vašu Autonomiu*

[...] Egész primitív formában gyermekkoromban ismertem meg ezt a sok évszázados ellentétet⁶ [...] a szelíd Szuhaföldön [...] A két falu öregjei között érezhető volt valami lelki idegenkedés, mely a fiatalja között már hevesebben nyilatkozott meg, s az idegenkedés vasárnap délutánonként vezetődött le a parittyaháború formájában a »trávník«-on. A háború itt is inkább demonstratív jellegű volt és sosem végződött sebesüléssel. Ezek a gyermekes, de a lélek legmélyéről folytatódó »ütközetek« a trávníkon jutnak eszembe mindig, amikor Hlinka és a szlovák politikusok betűcsatározásairól olvasok” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1929. október 13.).

Hlinka személye láthatólag meghihette a magyar újságírókat, személye mintegy „kikényszeríti” a szlovák nyelv használatát. Nem nehéz észrevenni a finom gúnyt: *pán farár, orol, ludova politika* – mind kulcsszavak a szlovák politikus, sőt átvitt értelemben az egész szlovák nemzet jellemzésében. A kódváltás azonban nemcsak az írónia kifejezését segítheti elő, kifejezhet elkeseredettséget, fájdalmat, dühöt (gyakran a trianoni sérelmek miatt). A másik cél ezekben az esetekben is az elhatárolódás:

43. „Szeptember elseje

[...] Nemrég a vasúton összehozott a véletlen egy szlovenszkói magyarral, aki tiszta szlovák vidéken töltött be ipari pozíciót [...] Egy napon elemista kisfia villámló tekintettel szólt rá szüleinek, hogy miért beszélnek otthon ezen a barbár nyelven. Ezt tette a magyar gyerekkel a csehszlovák iskola. De még tovább is van. Az apa üzleti ügyben Budapestre készül. Azt mondja a kisfiának, hogy ha jó lesz, elviszi őt is világot látni. A gyerek riadtan tiltakozik, ő nem akar barbár, gyűlölt magyarok közé menni s arra kérte tekintetében fölparázsló sóvárgással apját, vigye őt Prágába. A pán učitel jól dolgozott. Fölszította az érintetlen gyermekszívekben a rajongást az új fővárosunkért, amiben elvégre nem találhatunk kivetnivalót, de kegyetlenül elvágta a nemzeti összetartozás minden szálát és saját fajához való ragaszkodást a magyarság megtagadásává és a természet diktálta szeretetet gyűlöletté változtatta” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1929. szeptember 1.).

44. „A magyaroknak mindent megadunk...«

[...] Hodzsa Milán volt az, aki nekünk mindent megadott, aki a szláv telepítés határait kitolta a Dunáig, akinek pártja megvalósította gyakorlatban a földreformot, amit ők agrárdemokráciának neveznek, és benne az új bárókat, *zsupánfiókákat*, komákat és sógorokat maradóbirtokokba ültette, a magyaroktól elvett és potom áron kisajátított uradalmakba, amelyekből éppen csak a magyar népnek nem jutott. Azaz, hogy jutott annak is, haszonbérbe imitt-amott előre lefizetendő ötszáz koronák ellenében és ráadásul a kiváltandó *domovinár-igazolvány* is belekerül a lajblizsebbe” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1929. október 5.).

Érezhető, hogy a kódváltás (a „domovinár-igazolvány” csak „félkódváltás”, ún. *hibrid* kódváltás) mindkét esetben negatív attitűd kifejezésére szolgál. A következő cikkrészeket mások, ezekben a szerzők nem állnak hozzá negatívan a (cseh)szlovák nemzethez (legalábbis az adott szituációban), a stílushatás tehát nem ilyen módon nyilvánul meg, ellenkezőleg, a kódváltás inkább szimpátiát kelt a szlovákok irányában.

45. „Szlovák kultúrest Budapesten

[...] Látni lehetett itt ezerszoknyás *szlovenkákat* elvegyülve bubifrizurás, selyemharisnyás szlovák diáklányokkal [...] Majd három nyalka szlovák legény pattant a színpadra festői népviseletben.

[...] Hát még amikor három szlovák nemzeti ruhában bemutatta a hegyi pásztorok táncát az »*odzemokot*«, vagy más néven »pozabucskit«, igazán nem volt határa a tomboló lelkesedésnek” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1929. június 2.).

46. „Levél a kaszárnyából

Az öregek hazamennek

Olmütz, 1929. Febr. (Saját tudósítónktól)

»Zapár« – kiáltja két öreg, ha találkozik. »Za pár« – ordítja vigasztalásul az ügyeletes altiszt, mikor reggelenként lehúzza az ágyról a késsönkelőket. *Za pár* – mondja a szakács és egy félkanál feketével többet tölt a sajkába. *Za pár* – legyint Blau, a tizedesem és beletörődik, hogy polcomon olyan por van, mint a Gobi sivatag egyes kietlen vidékein. – *Za pár?* – fordul hátra Grosszman, a csetár aszpirant s egy pillanatra leveszi a kezét az örökké hibás rádiójának kondenzátoráról. Minden *Za pár* (*egynéhány*). Zapárral vigasztalódik az öreg tűzér, ha becsukják, ha hideg van, ha kozmás a leves, ha elszakad a nadrág, ha »kaszinót« kap. *Za pár, za pár, za pár...* Ez most a jelszó. Zsong tőle a kaszárnya... Hazamennek az öregek negyven nap múlva [...] Valami furcsa érzés lehet. Olyan hihetetlen. Hát lehetséges volna ez? Talán nem is igaz. Csak úgy bolondítják az embert aztán negyven nap múlva, mikor menni kéne, valami közbejön [...] *Budicseket* fújnak és fölébredünk. Valami ilyesmi... Mégjs csak lesz belőle valami. Hazamennek... Sokat próbált vén tűzerek sompolyognak be az irodaajtón: *csetár* úr kérem, lesz-e nekem holnap *szluzsbám*? S közben meleg, sunyi pillantásokkal simogatják a fekete táblás kis katonakönyveket. Rendbe van.

Hotov. Biztos már! Írják! [...] Kecseszakállas civilek járkálnak esténként a folyosón és a gázmaszka tokjába állított petróleumlámpa világánál méricskélük az ingujjra vetkőzött »stary mazák«-ot. Készül a civilruha. [...] *Vecserka* után halk megbeszélések történnek az irányban, hogy hordják-e még a kétsorosost? [...] A tizennyolc alatt megtanult *dilecek* és *dalkák*, *pravda podobra uhlikák* és *siroka vidlicék* kezdenek kipárolgni a fejekből és helyébe jönnek a címek, ahol »csudaszép« nyakkendőket lehet kapni és »ilyen vas« cipőket [...] *Zapár* múlva hosszú katonavonatok fogják vinni az öregeket az ágyucső, *mirzidla*, *kolesna* mellől vissza az ekéhez, kalapácshoz, tollhoz, hosszú, hosszú nótás vonatok után szomorú szemmel fognak nézni az ittmaradottak. Hazamennek az öregek – itt maradunk mi” (*Kassai Napló*, 1929. február 26.).

47. „Szlovákul tanulok⁷

[...] Csak mondja: – *Moj dom je spalení, chcem vystaviť nový dom* [...] Egész éjjel hánykolódom aztán, rémes álmaim vannak, hogy a koldusasszony megfagyott az országúton, aztán meg azt látom, hogy megtámadták az erdei úton és elvették a kis pénzét, amit a cserepesházra gyűjt. A nový domra... Láttam régen kisgyermekkoromban ilyen embereket, magyarok voltak, leégett házra gyűjtöttek, ők is mondták: »Leégett a falunk, új házakat akarunk építeni.« Koldultak házról-házra... Most megtanultam szlovákul is: *Chcem vystaviť nový dom...*” (*Magyar Újság*, 1937. március 17.).

A 45. szemelvény írója lelkesen nézte végig a szlovák kultúrestet Budapesten. A következő. (46.), nagyon stílusos szövegből érezhető, hogy a csehszlovák hadseregben szolgáló magyar katonák számára a fenti kódváltások – érthetően – mindennapos kifejezések voltak. A 47. szemelvény írója sem viszonyul negatívan a szlovák koldusasszonyhoz, ugyanúgy sajnálja, mint magyar sorstársait.

48. „Szemtől szembe az új fiatalsággal – a cseh életforma hatása a magyar főiskolás fiatalságra

[...] amíg 5-10 évvel ezelőtt inkább ritkaság volt a diák-kolóniában lakó akadémista (lenézték és becstelennek tartották azokat, akik államilag segélyezett diákkolóniákban laktak), ma nagy többségük »kolej«-ekben (amolyan *diákkollégium*-, *diákoththonfélékben*) keres és talál lakást [...] A szerelmektől, ahogy itt mondják »známost«-októl (ismeretségektől) eltekintve a diákság nem találkozik cseh élettel ma sem úgy, hogy résztvevőjévé válhassék. A demokratizálódás színét tehát nem is a demokratizálódás átvétele, hanem inkább hatása adja meg. A demokráciának egy csehszlovákiai magyar változata alakul ki [...] A jobboldali cseh diákság, a nacionalista és fasiszta diáktábor még ma is a cseh kultúrfőlény álláspontján áll a magyar diáksággal szemben: »*Maďari jsou Tataři*«. *A magyarok tatárok*” (*Magyar Újság*, 1937. január 31.).

49. „A magyar főiskolások szerepe a cseh fiatalság fölvilágosításában

[...] akik a cseh fiatalságot hivatásszerűen akarják fölvilágosítani a magyar kérdésről s fölveszik a nehéz harcot a »*Maďaři jsou Tataři*« mentalitás ellen. Kik ezek? Elsősorban haladó szellemű magyar fiatalok csoportja [...] A cseh vidéki ember Prágába kerülve – 20 év alatt több mint félmilliónyi költözött a fővárosba, 300000-ről egymillióra növelve Nagyrága létszámát – nem vegyülnek be a törzsökös prágai életbe, hanem »vidéki« csoportokat alkotnak. »*Spolok rodáku z Pisku*«, »*Spolok Hanáci*« stb. Akár nálunk a cipszerek, egy-egy vidék, egy-egy családot alkot” (*Magyar Újság*, 1937. február 7.).

50. „Új magyar realizmus balladája

Névtelen hősök a kisebbségi élet első vonalán⁸

[...] Mióta jól beszélek csehül, van néhány »*kondicém*« (*kondice*, kondíció: így nevezik a prágai diákok a magántanítói, óraadói alkalmazást. A *kondice* nagy szerepet játszik a főiskolás életében. A diákegyesületek tagtoborzás céljából hirdetik is, hogy »*kondicét*« közvetítünk.) [...] Nem a barátnő kiadásai miatt kell tehetősebbnek lenni. A cseh barátnő nem fogad el pénzt, sem kávé. Azt az elvet becsületesen tartják a cseh lányok. A saját cech okoz gondot, a kávéházi fekete, a štvrtna bor, a mozijegy. Márpedig ennyit még a legigénytelenebb barátnő mellett sem lehet elkerülni” (*Magyar Újság*, 1937. Húsvét).

A fenti cikksorozat írója (aki egyébként Györy Dezső) stílusosan a cseh betétekkel jellemzi a prágai magyar diákok életét. Ahhoz, hogy pontos képet adjon az ottani viszonyokról, elkerülhetetlen a kódváltás, hiszen pl. a *kondice-nak*, *kolej-nak* nincs is pontos magyar megfelelője – és éppen ezért legalább az első előfordulásukkor meg is kell magyarázni az értelmét, így ezekben az esetekben a cseh szavak tulajdonképpen a fordítás kategóriájába tartoznak.

51. „*Sloboda – Slobodárňa*

[...] Történt a csehszlovák köztársaság 13-ik évfordulóján, mialatt nagy dáridóval ünnepeltek, lengett a sok színes zászló [...] bent a nép részére épített Slobodárňa szállodában összeesett egy nő az éhségtől⁹ [...] Ilyen körülmények között szerzett egy éjszakára szállást a csehszlovák szabad köztársaságban, annak 13-ik évfordulóján egy munkanélküli” (*Munkás*, 1931. november 29.).

A fenti részlet jó példa arra, hogyan lehet kétnyelvű kommunikációban úgy „sakkozni” a nyelvekkel, hogy általuk utalásokat közvetítsünk. Kódváltás csak a címben szerepel, de az egész cikk végigviszi a *sloboda-Slobodárňa* ellentmondását (szabadság-ünnep, a szabadságról elnevezett szálloda, ill. a nép nehéz sorsa).

5. Kétnyelvűség és nyelvköziség

Lanstyák Isván az utóbbi időben több tanulmányában foglalkozott a nyelvközi kommunikáció és a kétnyelvű kommunikáció összefüggéseivel (Lanstyák 2003a, 2003b, 2003c, 2004). A *nyelvközi közlésaktus* olyan közlésaktus, melyben két vagy

több nyelv van jelen, úgy, hogy a kommunikáció résztvevői nem rendelkeznek közös nyelvvel (vagy pedig úgy viselkednek, mintha nem lenne közös nyelvük), nem tartoznak ugyanahhoz a beszélőközösséghez. Ezért az üzenet átadásához az elsődleges feladón és az elsődleges vevőn kívül egy további személy, a nyelvi közvetítő közbeiktatására van szükség, akinek az a feladata, hogy az üzenetet a másik nyelven újrafogalmazza. Így az üzenet két nyelven hangzik el, a kommunikációs folyamat tehát megduplázódik. A nyelvközi kommunikáció prototipikus esetben fordításként valósul meg.

A *kétnyelvű közlésaktus* is olyan közlésaktus, melyben két vagy több nyelv van jelen, a kommunikáció résztvevői azonban prototipikus esetben valamilyen szinten mindkét kódot birtokolják vagy birtokolhatják. Ebből következően az üzenet átadásához nincs szükség nyelvi közvetítőre, az üzenet csak egy nyelven – a kommunikáció nyelvének valamelyikén – kerül megfogalmazásra. A prototipikus kétnyelvű kommunikáció résztvevői ugyanahhoz a beszélőközösséghez tartoznak (maga a beszélőközösség kétnyelvű) (Lanstyák 2004, 535–536).

Lanstyák felhívja a figyelmet arra, hogy a fordítástudomány által vizsgált fontos kérdések közt több olyan is van, amely kétnyelvűségi keretben is értelmezhető és vizsgálható (A fordító is kétnyelvű, beszédében ugyanazok a törvényszerűségek érvényesülnek, mint más kétnyelvű emberek beszédében.) (Lanstyák 2003d, 64). Hangsúlyozza, mennyire fontos lenne egységes elméleti keretben tárgyalni a fordításelmélet, a kétnyelvűség-kutatás és a kontaktológia érintkező területeit.

A *fordítás* meglévő mintára épülő függő (vagy másodlagos) szövegalkotás, melynek eredménye függő szöveg (beszéd- vagy írásmű). A nagy pontosságot igénylő fordításon kívül más szövegfajták és diskurzív eljárások is lehetnek függő szövegalkotások, mint például más – írott vagy elhangzott – szövegrészekből való idézés, ezekre való hivatkozás és utalás (allúzió), az elhangzottak alapján történő vissza-kérdés stb.¹⁰

5.1. Kódváltás és fordítás

Felmerül a kérdés, mennyire lehet a köznévi kódváltásokat a nyelvköziség szempontjából vizsgálni. Mint az előző fejezetekben idézett példákból kitűnik, a szlovák nyelvi betéteket gyakran lefordítják, zárójelben, metanyelvi kommentár kíséretében a magyar alakot (fordítást) is feltüntetik, megduplázva ezzel a kommunikációs folyamatot. Ezáltal a szöveg a nyelvközi beszédaktusokra is jellemző jegyre tesz szert, vagyis a kétnyelvű és a nyelvközi kommunikáció valamiféle kapcsolatba kerül egymással.

52. „A földmunkások megszervezésénél és a szocializmus tanításánál kitűnő segédeszköz »A földművelő és a szocializmus« című könyvecske. Kapható a pénz előzetes beküldése mellett darabonként 1 korona 50 fillérjével a kassai párttitkárságnál (Mészáros utca 30).

Pri organizovania zemerobotníctva a socialistickej agitácie máme výbornú výpomoc v knižke »Zemerobotníci a socializmus«. Na dostanie (pri poslaní peniazi vopred) za korunu 20 hal. v sekretariáte v Prešove” (*Kassai Munkás*, 1920. október 13.).

Látszik, hogy a két szöveg nem fedi egymást teljesen. A szlovák változatban Kassán, a magyarban Eperjesen kapható a könyv, a szlovák szövegben nincs feltüntetve a cím, és maga a könyvecske is olcsóbb. (Lehetséges, a hogy szlovák kiadványt fordították le magyarra, vagyis a fordítási költségek miatt drágább a magyar könyv.)

A vizsgált lapokban több szlovák nyelvű hirdetés is szerepel, de ezek általában nincsenek lefordítva (hely-, energia-, pénzveszteség lett volna), valószínű, hogy a hirdető által megszabott nyelven közölték őket. A magyar szövegen belüli szlovák nyelvi egységek (mondatok, szözerkezetek, szavak) lefordítása sokkal gyakoribb.

53. „Vasárnap alakul meg Pozsonyban a szlovenszkói nyilaskeresztes párt

[...] Az Občianské Noviny (Polgári Újság) jelentése szerint megalakul a keresztény munkások és földművesek polgári pártja a Duna utcai »Olasz-vendéglő« nagytermében. A pártmozgalom jelszavára az: »Üsd a jogtalanságot, szerezd az igazságot!« (*Bi krivdu – miluj pravdu!*) jelszót írták” (*Híradó*, 1937. január 16.).

54. „5000 koronáért

[...] Kassán szélesmértékű katonaszabadítási afférnak jöttek a nyomára. Dr. Martinek alezredes a katonai sorozóbizottság elnöke jó pénzért »neschopný«-nak, *alkalmatlannak* nyilvánította a burzsujok katonaköteles kölykeit” (*Munkás*, 1931. április 13.).

Az 53. példában először a fordítást közlik, az eredeti alak szerepel zárójelben, a másodikban fordítva, s a kódváltott alak és annak magyar megfelelője csak egy vesszővel van elválasztva.

55. „Magyar problémákról Masaryk Tamás születésnapján

[...] A tudományos munkát jellemzi, hogy a mindennapos, az egyetemes tényekkel foglalkozik, s vállalja az *ügynevezett aprómunka* (drobná práce) elvégzésének heroizmusát” (*Magyar Újság*, 1937. Húsvét).

56. „A kiscgazda könnyes szemmel nézi a termést

(Forrongó lefolyású ipartársulati ülés Királyhelmeccen)

[...] munkás, földműves fizetni nem bír, nem csoda, ha ilyen körülmények között mindenki el van keseredve és a gyűlésen izzó hangulatban követelték az adóbehajtás azonnali megszüntetését. Egyhangúlag magukévá tették a kommunista párt felhívását, hogy tömegesen vonuljanak fel az adóhivatal elé, és ha másként nem megy, az utcán harcolják ki a végrehajtások azonnali beszüntetését. A tömegek ezen elhatározására a legfőbb ok az, hogy hasztalan minden fellebbezés, közbenjárás, kilincselés, deputációzás, az adóhivatal csak egy választ tud adni:

»musíš pacic«

magyarul »fizetned kell«” (*Munkás*, 1931. augusztus 30.).

A fordítások szövegbe való beillesztését a fenti két példában metanyelvi megjegyzés segíti. Az 55-ös szemelvényben a kódváltást teszik zárójelbe a magyar nyelvű fordí-

tás után, ráadásul a fordítást megtoldják az úgynevezett szóval, mely felhívja a figyelmet a fordítás tényére. Az ismertebb alak tehát valószínűleg a *drobná práce* volt.

57. „Hat kislány született Pozsonyban újév napján

[...] A kis jövevény maga is ott pihen mellette hófehér párnákon, a legmodernebb bébikelengyébe fektetve szokatlanul hosszú, bozontos haja messzire kiviláglik. A doktor meg is jegyzi, hogy a kis Ilonka olyan hajjal jött a világra, akár a borbélyhoz is elmehetne tartós ondulációra [...] Édesanyja, amikor meglátta újszülött gyermekét, mosolyogva ölelte magához és csak annyit mondott:

– *Habešanka* (Abesszin kis nő)” (*Híradó*, 1937. január 3.).

A cikk írója valószínűleg azért idézi szó szerint a szlovák anyuka megjegyzését, mert a magyar fordítás nem hangzik túl jól. A *Habešanka* szó valójában nem foglalja magába a fordításban szereplő „kis” jelzöt (vannak kis és nagy *Habešankák* is). Elképzelhető, hogy a szerzőt (fordítót) a magyar kicsinyítő képző tévesztette meg.

58. „A Slovensky Klub titkárának vallomása szerint a mártoni jegyzőkönyv valóban létezett, de nem volt aláírásokkal ellátva és hitelesítve

[...] Profus László mérnök, a pozsonyi járási hivatal tisztviselőjének kihallgatására kerül sor: [...] Ami a kéziratot illeti, nem tudtam megállapítani, hogy milyen bizottsági ülésről készült, hogy a választójogi, közigazgatási vagy pedig végrehajtóbizottsági ülésről van-e szó benne. Ahol pl. Hodzsa beszél, ott eben a kéziratban odavetett mondatok vannak, nem lehetett pontosan összeállítani a szavakat. Lehoczky beszédében sincs tisztázva az, hogy: »*amit a csehek nem adnak meg, azt majd kiharcoljuk*«, vagy pedig arról, hogy »*amit az idők nem adnak meg, azt majd kiharcoljuk*«. A különbség idő: *časy*, csehek: *česi*” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1929. augusztus 28.).

Ebben a részletben fordításban közlik a kézirat szóban forgó részleteit, csak a félreértésre okot adható kulcsszavakat idézik eredetiben.

59. „Megyei urak

[...] Amikor Frigyes főherceg egyízben a vágvölgyi Óvárra érkezett [...] a »Zöldfa szálló« melletti kúrián szállott meg, szemben a katonai főőrseggel, ahová ez alkalomból díszőrséget vezényeltek ki Vencel főhadnagy parancsnoksága alatt. A kora reggeli óráktól csinos szlovák baka járt fel és alá az órhelyén, az a súlyos feladat jutott ki számára, hogy társait a forsriftos harsány kiáltással figyelmeztesse a főherceg közeledésére. Vencel főhadnagy még az utolsó pillanatban is alaposan kioktatta a szlovák katonát, hogy kényes posztján hogyan viselkedjék:

Mihelyt megpillantod a Frigyes, kétszer az kiáltod: »*Gewehr heraus*«...

Frigyes fel is tűnik, kíséretében magasrangú tisztekkel, amint kilép a kúria kapuján a szlovák katona hosszan elnyújtja kiáltását: »*Gewehr heraus*«. A második kiáltás azonban elmaradt, a derék szlovák izgalmában megfeledkezett arról, hogy kétszer kell kiáltania.

Vencel főhadnagy gyorsan jóvá akarta tenni a hibát és odakiáltott az őrshez

– *Janko, chytró! Krič ešte raz! (Janko, gyorsan, kiálts még egyszer!)*

Janko hozzá volt szokva ahhoz, hogy szó szerint hajtsa végre a parancsot, újból feszes állásba vágta magát és hosszasan elnyújtotta hangját, amelytől hangosan visszhangzott a tér:

– *Ešte raz!*

Mikor a tisztok jelentést tettek az esetről Frigyesnek, ez a hasát fogta nevéttében, de egy forintot küldött Jankonak azért, hogy engedelmesen kiáltotta »*Még egyszer!*«” (*Magyar Újság*, 1937. február 14.).

Érdekes példa a fenti történet. Tudni kell hozzá, hogy ez egy idézet a kor egyik ismert pozsonyi szlovák szerzőjének, Miroslav Pácaltnak az egyik művéből, amit ekkor rendezett sajtó alá. Tehát a részlet szlovákból való fordítás, ahol a fordító a csattanó szempontjából fontos részeket meghagyta szlovákul, illetve zárójelben közölte a magyar fordítást. Mégsem tökéletes ez a megoldás, hiszen szlovákul a *krič ešte raz!* egyaránt jelent azt, hogy *kiálts még egyszer!* és azt, hogy *kiáltsd: még egyszer!* – ebből adódott a történetben a félreértés. Magyarul viszont két különböző nyelvtani forma járul a két jelentéshez.

Arra nézve is lehetnek érdekes esetek, hogy pl. egy szlovák nyelvű idézetből mit fordítanak le, és mit hagynak meg a forrásnyelven. Egy Hlinkával készült beszélgetésből idézek:

60. „Pártom a választásokba önállóan s a legszebb reményekkel megy bele. A nép a »chudobá«-ból és a szociáldemokráciából már teljesen kigyógyult” (*Kassai Napló*, 1920. október 2.).

A cikk szerzője (aki valószínűleg az interjú készítője) a *chudobát* – talán mint Hlinka egyik kedvenc kifejezését – meghagyja szlovákul (azaz a magyar szövegbe kódváltásként illeszti be). Hasonló eljárásra az előző fejezetekben több példát is találunk.

61. „Különösen nagy tetszést aratott az a nótájuk, amelyet öreg édesapjuk vagy idősebb rokonuk nevenapja alkalmával szoktak énekelni a szlovák legények:

Sztary nás, sztary nás

Szjedivu bradu más

Hej dotjal budje dobre s nými

Dokjal budjes medzi námi

(Öregecskénk, jó apácskánk

De ősz már a szakállacská

Hej, csak addig lesz jó világunk

Míg téged magunk közt látunk)“

(Prágai Magyar Hírlap, 1929. június 2.)

Ismét a már egyszer szóba került budapesti szlovák kultúresten vagyunk. A szlovák legények által előadott nóta fordítása nem szó szerinti, inkább átköltés. Különösen mulatságos a szlovák szöveg magyar helyesírás szerinti lejegyzése.

Persze az is előfordul, hogy a forrásnyelvből a célnyelvben egyetlen szó sem őrződik meg (nincs kódváltás, a szöveg egynyelvű), ám ilyenkor is előfordulhat, hogy az eredeti beszédaktus más nyelvű (is) volt. (Erre általában a kontextusból lehet következtetni.) Ezek prototipikus nyelvközi közlésaktusok (azaz színtiszta fordítások) is lehetnek, de itt is befolyásoló tényező lehet a kétnyelvűség. (Noha itt nem fordul elő a magyar bázisnyelvben szlovák kódváltás, hanem a magyar szöveg utal az eredeti – szlovák nyelvű – beszédaktusban előforduló fordított esetekre.)

62. „A republikában vannak magyar középiskolák és tanítóképzők [...] Masaryk Tamás édesapja szlovák jobbágyember volt Kopčanyból [...] »Mindjárt gyermekkoromban kapcsolatba kerültem a magyar nyelvvel. Nálunk a családban megrekedt néhány magyar szó; mondtuk pl. egymásnak: *hallgass!* és hasonlókat»” (*Magyar Újság*, 1937. április 18.).

Nagyon érdekes a fenti idézet, hiszen tulajdonképpen az idézet bázisnyelve (Masaryk szájából) szlovák lehetett, ebbe kerülhetett a magyar nyelvű vendégkifejezés (*hallgass*). Az interjút viszont a magyar napilapban természetesen lefordították.

63. „Töbler János képviselőházi beszéde a szlovenszkói állapotokról – *Ma már egészen szabadon énekelhetjük a mi himnuszunkat, az Isten áldd meg a magyart!*

Blaho közbeszól: *Ebből is látszik hova húz a szívük [...]*¹¹

Blaho azt mondja magyarul: *Hát a magyar csendőrök nem ilyen módon nyomoztak? Még sokkal rosszabbul*” (*Híradó*, 1920. július 18.).

Az idézetből nem derül ki, hogy a képviselőházban lefolyó diskurzus alapnyelve a magyar vagy a szlovák volt-e, csak feltételezhetjük, hogy Töbler valószínűleg magyarul beszélt, Blaho viszont biztosan szlovákul. Mivel az elhangzottakat teljes egészében magyarul közlik (a szlovák közbeszólásokat lefordítják), metanyelvi megjegyzéssel utalnak arra, amikor Blaho kódot váltott, és magyarul szólalt meg.

Látható, hogy ennél a legutóbb vizsgált típusnál már nem fordul elő a magyar bázisnyelvben szlovák kódváltás, hanem ellenkezőleg: a magyar szöveg utal az eredeti – szlovák nyelvű – beszédaktusban előforduló magyar kódváltásra.

Lanstyák írja, hogy a nyomtatott sajtóban nem „illik” kódot váltani, ezért ma – az *Új Szó* gyakorlatából kiindulva – az újságírók vagy lefordítják a szlovák nyelvi betéteket, vagy gondoskodnak arról, hogy jelentésük kiderüljön a kontextusból. Kivéteklént csak a teljesen szlovák nyelvű reklámokat, illetve magyar nyelvű reklámokba beépített, jól ismert szlovák „lózungok”-at említi (Lanstyák 2003a, 88–89).

Arra, hogy szó szerinti fordítás nélkül a szöveggörnyezetből kiderülhet a jelentés, példa a következő szöveg:

64. „Majort elítélték

[...] A csendőrök, rendőrök, a hatóságok »elfogulatlansága« túlságosan be van bizonyítva... A csendőrök különben is arról beszéltek,

hogy 150 főnyi tömeg jött Hegyről Kosútra. Persze féltek és (*strach má veľké oči*) félelmükben nagyot láttak” (*Munkás*, 1931. július 19.).

A szlovák szolás nincs lefordítva, csak konnotatív jelentése van frappánsan beépítve a szövegbe.

Ámde, a fenti példa szépsége ellenére, ha megfigyeljük az előző fejezetek cikk-részleteit, kiderül, hogy a két háború közötti (cseh)szlovákiai magyar sajtóban a legtöbb esetben nem fordították le a kódváltott betéteket, és ha az olvasó nem értett „csehszlovák”-ul, jelentésük a szövegkörnyezetből sem derült ki. Ez a nyelvi gazdagságosság tulajdonképpen a prototipikus kétnyelvű kommunikációra, ezen belül a beszélt nyelvi kódváltásra jellemző. Ha a beszédpartnerek mindkét kódot birtokolják, fölösleges az adott megnyilatkozást megkettőzni vagy magyarázgatni. A két háború közti sajtóban meglehetősen furcsa ez az eljárás, hiszen azt gondolnánk, hogy a korban az olvasók nagy része nem értett jól szlovákul. Mindez még érdekesebb, ha összehasonlítjuk a mai *Új Szó* fordítási szokásaival, melyben – annak ellenére, hogy a mai olvasók legtöbbször jól beszél szlovákul – a vendégnyelvi betét ritkán marad fordítatlanul (ezt a tényt Kulcsár Aranka kutatásai is megerősítik [vö. Kulcsár 2002]).

6. Összefoglalás

Munkámban a két világháború közti csehszlovákiai magyar sajtó nyelvét vizsgáltam a köznévi kódváltások szempontjából, elsősorban a magyar bázisnyelvben megtalálható cseh és szlovák szavak, szószerkezetek, mondatok előfordulásait és azok okait kerestem. A váltások általában jól körülhatárolható funkciókban jelentkeztek. A legtöbb kódváltás a gyakorlati szempontból fontos hitelesítés, valamint valamilyen stílushatás (és/vagy elhatárolódás) elérése céljából történt. A stílushatás elérése céljából történő kódváltás általában vagy idézetszerű, vagy az újságírók személyes „betoldása” a stilisztikai többlet kifejezése miatt.

A vizsgált újságokat megpróbáltam reprezentatívan kiválasztani – különböző politikai beállítottságú lapokat vizsgáltam a korszak elejéről, közepéről és végéről. Úgy tűnik viszont, hogy sem a megjelenés éve, sem a politikai beállítottság nem befolyásolta relevánsan a kódváltások előfordulását. Vannak olyan lapok, melyekben minimális példát találtam köznévi kódváltásra (ilyen az 1920-as *Kassai Munkás*, az 1920-as *Reggel* és az 1937-es *Magyar Nap*), másokban meglehetősen sokat (az 1920-as *Kassai Napló*, az 1931-es *Munkás*, az 1929-es *Prágai Magyar Hírlap*, az 1937-es *Magyar Újság*). Valószínű, hogy inkább a lapok jellege határozta meg, hogy mennyi kódváltást „engedtek be”. A terjedelmesebb, több interjút, ill. az újságírók véleményét is tartalmazó kommentárszerű cikket tartalmazó lapokban nyilván több szlovák köznévi kifejezés került bele, mint az inkább csak híreket tartalmazókba. A cikkekbe beépülő szlovák kifejezések legtöbbször belső, kontextuális okokra vezethető vissza: az egyes újságírók szóképlete, a két nyelvben való jártasságuk, emocionális vagy presztízsmotívumaik. Az újságíróknak a csehszlovák nyelvben való jártasságával függ össze a példákban előforduló rengeteg helyesírási és nyelvhelyességi hiba. Gyakran előfordul az is, hogy magyar helyesírással írják a szlovák nyelvű betoldásokat. Mindez nem meglepő, hiszen a korban a magyar újságírók még nem tudhattak

jól szlovákul, s a nyelvhelyességi kérdéseknek sem tudtak hol utánanézni (az első helyesírási szabályzat Samo Czambel 1931-es munkája volt).

Annál meglepőbb a tény, hogy a kódváltásokat sok esetben nem különítik el a magyar szövegtől, és gyakran magyar nyelvű fordításuk is elmarad. Ez a mai *Új Szó*-ban például – amikor pedig mind az újságírók, mind az olvasók jobban beszélnek szlovákul – nehezen elképzelhető. A kódváltásokból mennyiségileg is több volt a két háború között, mint a mai sajtóban (bár ezt csak olvasóként állítom, erre irányulóan nem végeztem kutatásokat). Valószínű, hogy az újságírók ebben az időben csak tapogatóztak, nem volt világos számukra, mit engedhetnek meg maguknak az újonnan alakult helyzetben. Nem volt még „veszélyérzet”-ük sem, így a szlovák nyelv használatát nem volt okuk kerülni, ellentétben a mai állapottal, amikor a szlovák nyelv kerülésének identitásjelző, csoporthoz tartozást kifejező funkciója van. Talán egyfajta nyelvi játéknak is felfoghatók az idézett példák, az újságírók az „új” nyelvet szövegeikbe mintegy érdekességből építik bele. Az okok teljesen pontos elemzése többek között azért is lehetetlen, mert a kor társadalmi-történeti viszonyait, bizonyos kontextuális, helyzetbeli jelentéseket ma kevésbé érthetünk.

Jegyzetek

1. A kétnyelvű kommunikációnak az a módja, amelyben a más-más nyelven megfogalmazottak ekvivalenciaviszonyban állnak egymással, ilyen értelemben nem kódváltásnak, hanem fordításnak, ill. tolmácsolásnak minősül.
2. A kódváltás és a kölcsönzés szigorú elkülönítése természetesen elméleti jellegű, a valóságban átmeneti esetek sokaságával találkozunk. Jelen esetben még nehezebb a megkülönböztetés, mivel kevésbé ismerjük a pontos történelmi-társadalmi kontextust.
3. A župa (megye) feje a župan (ispán) volt, a járásé a náčelník (járásí főnök), a községé a starosta (előljáró, bíró, polgármester).
3. Az említett szavak közül a legtöbb ma már fogalom szintjén sem él, kölcsönző jellegüket meg végképp elvesztették.
4. Az alábbiakban a hóhér nyilatkozik.
5. A katolikusok és lutheránusok közötti ellentétről van szó
6. A cikk szerzőjéhez egy nap egy szlovák koldusasszony kopogtatott. Ő maga nem tud szlovákul, de a házmesterné tolmácsolásából megtudja, hogy az asszonynak leégett a háza, s új házra gyűjt.
7. Az idézet egy szlovákiai magyar orvostanhallgatótól származik.
8. Leírja, hogy milyen nehézségek árán talált végül a Vöröskeresztben szállást.
9. Csak a jelen dolgozat szempontjából fontosakat említettem, a többi szövegtípust lásd Lanstyák 2004.
10. Ezután Töbler egy pelsőci esetet részletez, ahol a csehszlovák legionárius ezred barbár módszereket alkalmazott.

Felhasznált irodalom

- Bergendi Mónika 2002. *Bilingvizmus v školách s vyučovacím jazykom maďarským so zreteľom na používanie geografických názvov*. Doktori disszertáció. Bratislava, FF UK.
- Kulcsár Aranka 2002. *Kódváltás az Új Szó című napilap nyelvében*. Szakdolgozat. Bratislava–Pozsony, FFUK .

- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában. In: Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 11–72. p.
- Lanstyák István 1998a. *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
- Lanstyák István 1998b. *A magyar nyelv szlovákiai változatosságának sajátosságai*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 2003a. Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság. *Irodalmi Szemle*, 2003. 7. sz. 77–94. p.
- Lanstyák István 2003b. A kétnyelvű beszélő mint botcsinálta fordító. *Magyar Nyelvjárások*, 41. évf., 393–400. p.
- Lanstyák István 2003c. A fordítástudomány szakközi kapcsolatairól. *Irodalmi Szemle*, 2003. 10. sz. 52–68. p.
- Lanstyák István 2003d. Fordítás és kontaktológia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003. 3. sz. 49–70. p.
- Lanstyák István 2004. Utazás a fordítás körül. Kétnyelvűség és nyelvköziség, független és függő szövegalkotás. In: Navracsics Judit–Tóth Szergej (szerk.): *Nyelvészet és interdiszciplinaritás II. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged–Veszprém, Generalia, 535–543. p.
- Lanstyák István megj. alatt. *A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben*. In: Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda.
- Majtán, Milan 1998. *Názov obcí Slovenskej republiky*. Bratislava, SAV.
- Simon Szabolcs 1998. Nyelvi változók a szlovákiai magyar sajtóban. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*, Szeged, JGYF Kiadó, 123–134. p.
- Turczel Lajos 1982. *Híányzó fejezetek*. Pozsony, Madách.

ANITA LINTNER

COMMON NOUN CODE CHANGES IN THE LANGUAGE OF THE HUNGARIAN PRESS IN CZECHOSLOVAKIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

This study deals with the issue of written language code changes, mainly common noun changes. The source is the Hungarian press in (Czecho)slovakia between the two world wars. The study tries to discover the motives that within a closed frame (in the language of the press) resulted the common noun code changes. It also intends to reveal in what situation do the Hungarian reporters decide in such a way that they „put“ the elements, element lines of the (Czecho)slovak language in a direct way and what is (could be) the reason of this decision. After the introduction and a short methodological chapter the authors tries to summarize some of the theoretical issues of written code changes, then in the most lengthy part of the study the goals of common noun code changes are analyzed (for example authentication, style effect, delimiting) by introducing extensive sample materials. Finally, the connections of code change and between-language communication (translation) are analyzed. The changes generally rise up in well-defined functions. The most code-changes happen in order to reach authentication that is important from practical aspects and to reach style effect (and/or delimiting).

The author tries to select the examined newspapers representatively - examines newspapers with different political orientation from the beginning, middle and end of the period. Although, it seems that neither the date of issue, nor political orientation influences relevantly the appearance of coda changes.

There are newspapers in which the author found minimal examples of common noun code changes (such example is the Kassai Munkás - in translation „The Kassa Worker“ from 1920, Reggel - in translation „Morning“ from 1920 and Magyar Nap - in translation „Hungarian Sun“ from 1937), and in which the author found rather lot (Kassai Napló - in translation „Kassa Diary“ - from 1920, Munkás - in translation „Worker“ - from 1931, Prágai Magyar Hírlap - in translation „Prague Hungarian News“ - from 1929, Magyar Újság - in translation „Hungarian Newspaper“ from 1937). Most of the Slovak expressions imbedded in the articles stem from internal, contextual reasons: vocabulary of journalists, their expertise in the two language, emotional or prestige motives. The journalists' expertise in the Czechoslovak language is connected to the vast number of spelling and grammatical mistakes present in the examples. It is also frequent that the Slovak language insertions are written with Hungarian spelling. It all is not surprising, since at that time the Slovak language of Hungarian journalists was not good and they had no opportunities to check on the grammatical issues (the first grammatical rules were published in the work of Samo Czambel in 1931).

2% DÉL-SZLOVÁKIÁBAN

Nagy Myrtil



Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005

Fórum
Információs Központ

Névkutatás és névföldrajz*

FERENC VÖRÖS
RESEARCH OF NAMES AND NAME GEOGRAPHY

81`373.2
81`373.21
81`373.232

Onomastics, name geography, language geography, proper name/noun, common name/noun, language areas, dialects.

A névtant a nyelvészek egy része mind a mai napig segédtudományként tartja számon. A névtanosok többsége azonban hozzám hasonlóan másként vélekedik erről. Tanulmányom első részében a névtannak mint önálló tudományágnak a kialakulásáról, tárgyáról értekezem. Második részében a névföldrajz és névkutatás főbb érintkezési pontjait veszem számba. A dolgozat záró fejezetében azokat a tanulságokat összegzem, amelyeket a rendszerszerű szlovákiai névtani kutatások tervezésekor is megfontolandónak gondolok.

Névtan

A névtan manapság – legalábbis annak művelői szerint – önálló tudományként számít. Saját kutatási területe van, ehhez rendelt adekvát kutatási módszerekkel. Számítalan, nem nyelvészeti szakterülettel kerül felületi érintkezésbe. Ettől válik inter-, sőt multidiszciplinárisá. Segédtudományi jellegétől nem is olyan régen sikerült megszabadulnia. Hagyományai a dolog természetéből adódóan régieknek mondhatók, hiszen a nevek az ókortól kezdődően foglalkoztatták a filozófákat. A kortársak utalásai alapján feltételezzük, hogy a görögöknél helynevek felsorolásával és magyarázatával foglalkozó könyvek is íródtak. Platón *Kratülosz*ának nevekre vonatkozó kitételei napjainkig a névtudomány egyik ókori alapvetésének számítanak.

A mai értelemben vett névtan – más szóval onomatológia vagy onomasztika – mégsem tekint vissza régebbi múltra, mint hatvanöt év. Az első névtani tanszéket a francia Albert Dauzat professzor szervezte meg 1939-ben (vö. Hajdú 2003, 33; Mulon 1995). Talán az sem mondható teljesen véletlennek, hogy hajdani oktatói az önállósodás előtt a fonetikai és nyelvjárási tanszék keretein belül tevékenykedtek.

* A tanulmány a Gramma Nyelvi Iroda által szervezett 2004. november 26–27-i III. Gram-

A tanszéki csoportból kinövő névtani kutatóműhelyek máig fennállnak és működnek (Institut d'Onomastique, Centre d'Onomastique des Archives Nationales, Commission Nationale de Toponymie, Société Française d'Onomastique).

A névtannak mindenkori tárgya maga a tulajdonnév. Ám mindjárt a tulajdonnévnek a definiálása számtalan problémát vet fel. Máig különféle nézetek ütköznek azal kapcsolatban, mit tekintünk (tulajdon)névnek, latin szakkifejezéssel *nomen proprium*nak. További akadályokat gördít a fogalomértelmezés elé az a közismert tény, hogy az egyes nyelvek eltérően ítélnék meg bizonyos kategóriákat. A magyar pl. nem tekinti tulajdonnévnek a nevezetes napokat, ünnepeket. Az orosz igen. A szlovák a népneveket is tulajdonnévnek gondolja, a magyar viszont nem. A sort folytathatnánk. Nehezíti a helyzetünket, hogy a tulajdonnevek kivétel nélkül köznevekből (*nomen appellativum*) jöttek/jönnek létre, és így köznévként és tulajdonnévként mezsgyéjén szükségszerűen léteznie kell egy átmeneti sávnak. A tulajdonnevek egy részében elhomályosul az eredeti jelentéstartalom. Ezekről csupán nyelvészeti módszerekkel mutatható ki, milyen köznévből vagy köznévi szerkezetből keletkeztek.

Tulajdonnév és köznévként között másik irányból is átjárható az út. Tulajdonnevek manapság is könnyen köznevesülnek. Bizonyos esetekben nem könnyű meghúzni a pontos határokat. Vannak olyan nyelvi alakulatok, amelyek tulajdonneveket tartalmaznak, sőt még szerkezeti felépítésük is hajszára egyezik bizonyos tulajdonnévtípusokkal, mégsem tekinthetők *nomen proprium*nak (pl. *Celsius-fok*, *Krisztus-fej*, *Ottó-motor*; *Duna-gate*, *Gyurcsány-kabinet*, *Orbán-level* stb.). Köznevek is magukba foglalhatnak olyan tulajdonneveket, amelyek a mai nyelvhasználónak is minden különösebb nehézség nélkül felismerhetők (pl. *ádámcsutka*, *katicabogár*, *krisztustóvis*, *pálfordulás*, *szentjánoskenyér*; *martinkemence*, *pullmankocsi*, *röntgensugár*, *wertheimzár*; *konyak*, *röntgen*, *szendvics*, *termosz* stb.).

Utolsóként említem, de koránt sem lezárva a problémák sorát, hogy a definiáláskor, szófaji besoroláskor a tulajdonneveknek az a sajátossága is fejtörést okoz, hogy a mondaton belül egy, de akár több szó együtteséből is felépülhetnek.

A fentebb vázlatosan elmondottak jelen tanulmányban azért érdekesek számunkra, mert amikor egy tudomány(ág) önállóságáról beszélünk, akkor értelemszerűen meg kell húznunk annak határait. A határok meghúzása pedig összefüggésbe hozható az adott tudomány(ág) tárgyával. A névtan önállósodási folyamatát a XX. század elejétől *Mi a tulajdonnév?* kérdéssel feltevése mellett végigkísérte egy másik polémia, nevezetesen az, hogy *Mi tekinthető tulajdonnévnek?* Kezdetben csak a személy- és helyneveket vették tulajdonnévnek. A definiálási kísérletek közben egy sor típussal bővült a tulajdonnevek kategóriája: eleinte az állatok, tárgyak, fogalmak, műalkotások nevével, később a márkanevekkel, események, ünnepek, dátumok, hónapok, nevezetes napok stb. nevével.

A nyelvészeti meghatározások kivétel nélkül hangsúlyozzák a tulajdonnévnek azt a tulajdonságát, hogy nem osztályfogalmakat jelöl, hanem egyedeket. Szemben a köznévként, amely klasszifikál, vagyis osztályjegyekkel rendelkezik. A tulajdonnevek szerkesztettségének, szövegbe épülésének vizsgálata egynémely kutatót arra a felismerésre vezetett, hogy formai szempontból célravezetőbb lenne a tulajdonnévnek mint főnévi kategóriának a tartományát az egyszavas lexémákra szűkíteni (a témáról bővebben: Partridge 1949; Barabás–Kálmán–Nádasdy 1977; Langendonck 1978; Pamp 1982; 1985; 1989; Hajdú 1997; 1998a; 1998b; 1999; Hegedűs

1997; 1999). Mások a tulajdonnév funkcionális vizsgálatakor a névelőhasználat segítségével próbálták meghatározni a tulajdonnév lényegét (Barabás–Kálmán–Nádasdy 1977; Hegedűs 1997). Mindezek együttesen elvezettek ahhoz a felismeréshez, hogy a tulajdonnév nem sorolható be a klasszikus szófaji rendszerbe, különösen nem a főnevek alcsoportjaként. Ezt az elvet hangsúlyozzák a *Magyar grammatika* szerzői is (Keszler 2000, 127), ám eljárás módjuk ennek ellenére a hagyományos szófajtanok besorolási gyakorlatát követi.

A fogalomértelmezés, pontos definiálás hiánya nem tekinthető egyedi esetnek a nyelvelírásban. Kézenfekvőnek tűnik a mondatban példáját említeni, ahol a központi fogalomnak, a mondatnak ugyancsak nincs egységes definíciója, ám ez nem akadályozza a nyelvészeket abban, hogy magát a mondat jelenségét – akár csak a szintaxison belül is – sokoldalúan vizsgálják. Ugyanígy vannak a névtanok a tulajdonnevekkel.

Mielőtt bárki is elhamarkodott ítéletet alkotna a névtannak mint tudományágnak a tudományok rendszerén belül elfoglalt helyéről, sietve szögezem le, hogy a névtan is nyelvészet. Éppen ezért a névtan (onomatológus) is (többnyire) nyelvész. De olyan nyelvész, aki a neveket mint nyelvi tényeket sok szempontból, komplex módon vizsgálja (vö. Benkő 1997, 6). Valahogy úgy, mint a fonetikus a beszédet és a beszédhangokat, amikor a fizika, az anatómia, a foniátria, a pszichológia, a pedagógia stb. területén megszerzett ismereteket a fonetikában – régebbi elnevezéssel: hangtanban – integrálja. Az érintkező tudományterületekről átcsoportosított ismeretek összegzésekor a fonetikus sem veszi szem elől a nyelvészeti szempontokat. Csupán arról van szó, hogy a vizsgálat tárgyának követelményeitől vezérelve sajátos módon ötvözi azokat más területek ismereteivel és módszereivel.

Ahogy az imént már hangsúlyoztam, egy tudományág akkor válik önelvűvé, ha sajátos tárgya speciális – ha úgy tetszik, adekvát – kutatási módszerek kialakulásához vezet. A névtan is ilyen, összetett ismereteket integráló tudomány.

Nevekkel természetesen más tudományok is foglalkoznak. A névtan és a nevekkel foglalkozó egyéb tudományok között az a különbség, hogy az előbbiek azt döntően nem nyelvészeti módszerek segítségével teszik, vagy ha igen, vizsgálataiknak akkor sem tárgya, csupán eszköze a név.

Magam másokkal egyetemben egy tudományág önállósodásának jeleként tartom számon többek között, ha az adott szakterületen folyó kutatásokról konferenciákat, tanácskozásokat szerveznek, retrospektív tudománytörténeti összefoglalók születnek az eredmények számbavételére, s az adott tudományterületnek önálló periodikái (is) vannak, sőt az adott témában elméleti munkák és kézikönyvszerű összegzések látnak napvilágot. Ezeknek a kritériumoknak – úgy tűnik – a névtan is eleget tesz.

Magyarországon az első névtani konferenciát 1958-ban szervezték. Ezt azóta megközelítőleg minden tíz évben újabb követte. A legutóbbit – szám szerint az ötödiket – 1996-ban Miskolcon rendezték.

A névtani kutatásokról is készültek összegzések. Anélkül, hogy a teljesség igényével valamennyit felsorolnám, elégségesnek tartom, ha a három legutóbbi számvetésre utalok. Az egyik az 1996-os miskolci névtani konferencián hangzott el, amelyet B. Gergely Piroska készített (B. Gergely 1997). A szerző már itt jelzi, hogy áttekintése koránt sem teljes, s „kimaradhattak belőle [...] a határokon túli kutatások

bizonyos eredményei is” (B. Gergely 1997, 19). A másik a jvääskyläi hungarológiai kongresszus névtani szekciójának egyik előadása volt, amelyben Hoffmann Istvántól a magyar névkutatás ezredfordulós állásáról hallhattunk (Hoffmann 2002, 9–22). Ebben Hoffmann egyetlen felvidéki kötődésű névtani munkát sem említ. A harmadikként említendő összegzést Hajdú Mihály készítette a 2002. szeptemberi komáromi tanácskozássra, de tapasztalatom szerint az anyaországban sem tudnak ennek publikált változatáról (Hajdú 2002, 36–41). Hajdú az említett számvetésben valóban csak a szlovákiai magyar névtani kutatások eredményeire koncentrál, ám maga is jelzi: nincs birtokában az összes szükséges ismeretnek ahhoz, hogy teljességre törekedhessen. Való igaz, ma sincs teljes körű áttekintésünk az anyaországon kívüli magyar vonatkozású névtani kutatásokról, így Szlovákiáról sem. A legutóbbi jászberényi rendezvényen ugyan a személyneves (család-, kereszt-, ragadvány- és becenévkutatásokról készült egy összefoglaló (Vörös 2003), de máig hiányzik az ugyancsak jelentősnek mondható földrajzinév-kutatások számbavétele csakúgy, mint az egyéb irányú munkáknak az összegzése.

A mai szlovákiai névtani kutatásokat alapvetően a karakteres műhelyek hiánya jellemzi, amelyek pedig – ha léteznének – jól átgondolt és módszeres irányt szabhatnának a munkálatoknak. Csupán elszigetelt névtani kutatások folynak. A névtan presztízisére pedig jellemző, hogy azok a nagyobb lélegzetű, más kisebbségi kutatási tudományterületekhez kötődő munkák, amelyek szórványos névtani megjegyzéseket tartalmaznak, azok sem nagyon támaszkodnak a már publikált névtani írásokra. Pedig a kisebbségi létben élő magyar nyelvközösség névanyaga legalább annyi figyelmet érdemelne a lexikológia, kontaktológia, pszicholingvisztika, pragmatika, szemantika, nyelvjáráskutatás, nyelv- és névpolitika stb. részéről, mint azok a tudományos témák, amelyek az itteni kutatókat jelenleg foglalkoztatják.

A magyar névtudományban számtalan jeles nyelvészünk is meghatározó szerepet töltött be. Csak utalásszerűen említem a már nem élők között Melich János, Gombocz Zoltán, Pais Dezső, Kniezsa István, Inczeffi Géza, Bárczi Géza, Szabó T. Attila, Végh József, Kiss Lajos, Mező András nevét. A még élők felsorolása pedig itt most szinte lehetetlen és nem is tisztem. Az utóbbiak csoportjából mégis elkerülhetetlen olyan nevek említése, mint Benkő Lorándé és Hajdú Mihályé, akik e szakterületnek napjainkban is meghatározó, iskolateremtő, sokoldalú névtani kutatásokat folytató személyiségei.

Névföldrajz

Mielőtt a névföldrajzzal foglalkozom, szükségesnek tartom a nyelvföldrajz meghatározását, hiszen a névföldrajzi kutatások mindvégig szoros kapcsolatban voltak a nyelvföldrajzzal. Ez a megállapítás a névföldrajzi kutatásokra napjainkban is érvényes.

A nyelvföldrajz fogalmát szűkebb és tágabb értelemben szokás definiálni. A tágabb értelmezés szerint a nyelvek területi alapon történő érintkezésének, a nyelvi areáknak a vizsgálatát is magába foglalja. A szűkebb értelmezés szerint csupán a dialektusok táji tagozódásával foglalkozik. A nyelvföldrajzi vizsgálatok tudománytörténeti szempontból a dialektológiából nőttek ki (Juhász 1993, 73–74; 2001, 93). A

kezdeti, szórványosnak tekinthető vizsgálódásokat a későbbiekben célirányos kutatások váltották fel.

A nyelvföldrajz közel egy és negyedszázados gazdag múltra tekinthet vissza. Ezel szemben a mai értelemben vett névföldrajz ennek csupán töredékére. Hosszú ideig elkerülte kutatóinak figyelmét a nevek komplex, sokoldalú, területi összefüggésekre rávilágító vizsgálata. Ezt nyilvánvalóan részleteiben itt ki nem fejthető, összetett okrendszerrel magyarázhatjuk. Ezzel kapcsolatban néhány tényt mégis szükségesnek látok megemlíteni. Mindenekelőtt azt, hogy a nevek típusuktól függően eltérő mértékben adnak alapot területi megoszlás szerinti, nyelvföldrajzi következtetésekre. A keresztnévek például korábban éppen ebből a megfontolásból kevésbé keltették fel a nem névtanos kutatók érdeklődését. Zárójelben jegyzem meg, hogy magam is találkoztam a jvääskyläi hungarológiai kongresszuson olyan, jeles névtanos kollégától nyilvánosan elhangzó kijelentéssel, miszerint ezeknek a vizsgálatoknak csekély a tudományos hozadéka. Pedig a névdivatban bekövetkező változások kutatása sok olyan megfigyelésre ad alkalmat, amely a nyelvi jelenségek terjedésének általános szabályaiba való közvetlen betekintést enged. A névdivat tanulmányozásával a folyamatokat is megvizsgálhatjuk, nemcsak a végeredményt. S amit a nyelv más szejletében hipotetikusan kell kikövetkeztetni, az itt a változás viszonylagos gyorsasága miatt térben és időben pontosan rekonstruálható. Való igaz, amíg csak az adatok összegyűjtésével foglalkozunk, s csupán egy-egy kisközösség vagy település (és általában kistelepülés) névanyagát önmagában vizsgáljuk, kevésbé kapunk a szóban forgó területen is hasznosítható eredményeket. Mihelyt a tér és idő koordinátáiban együttesen kezdünk gondolkodni, azonnal változik a helyzet. Hajdú Mihály *Általános és magyar névtanában* ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „A dialektológiát annyiban szolgálja az eddigi kutatás [ti. a keresztnévek kutatása – V. F.], hogy megmutatja azokat a hatásokat, amelyek érik az egyik népcsoportot a másiktól. Ezek iránya segít a nyelvjárási hatások földerítésében. A névtani változások ugyanis százszoza gyorsabbak akár a hangtani vagy grammatikai változásoknál, de az átadás-átvétel mechanizmusa hasonlóképp működik. A nevek a lexikológia témakörébe is tartozó nyelvtani elemek, s a tájszavak terjedéséhez hasonló a változásuk. Amíg azonban a tájszavak megjelenése, továbbvándorlása nem mérhető, nem jegyezték föl átadásuk pillanatában őket, a neveket a XVII. századtól már első jelentkezésükkor meg lehet találni a táj, város, falu kincsében, s nyomon lehet követni útjukat, vándorlásukat, különböző pontokon, egymástól való távoli helyeken való fölbukkanásukat” (Hajdú 2003, 409). Hajdú mindezt a keresztnévek nyelvföldrajzi vizsgálata kapcsán említi.

A továbbiakban arról is szót kell ejtenünk, hogy mi jellemzi egyéb névtípusok körében a kutatások jelenlegi állását? Tanulságos ezzel kapcsolatban számba venni azokat a névtant (is) érintő magyar nyelvű munkákat, amelyek a nevek és a nyelvföldrajz összefüggésrendszerében vizsgálódnak.

Nem tisztem a maguk gazdagságában bemutatni a névföldrajzi kutatásokat és az előzményeknek számító nyelvföldrajzi ihletésű névtani munkákat. Juhász Dezső ezt nálam két munkában is avatottabban megtette (Juhász 1993, 2001). Mégis elkerülhetetlennek látszik azokból az előzményekből szemezgetni – még ha az eljárás mód önkényesnek is látszik –, amelyek akarva-akaratlanul a magyarországi névtani kutatások fejlődéséhez hozzájárultak, s a tudományág önállósodásának elősegítői

voltak, illetőleg névföldrajzi ihletésük okán az onomatodialektológia előfutárainak számítanak (ha ugyan nem kvázi onomatodialektológiák voltak).

Elsőként Kniezsa István sokáig csak kéziratban, illetőleg litografált változatban létező munkáját említem, amelyet tanítványa, Kiss Lajos jelentetett meg a közel-múltban (Kniezsa 2003). A szóban forgó munka eredeti célját tekintve az 1930-as évek településtörténeti kutatásának háttéranyaga kívánt lenni. Történészeknek készült, akik kevésbé voltak járatosak a nevek etimologizálásában, de a hajdani etnikai viszonyok feltérképezéséhez többek között a családneveket kívánták felhasználni. A mozgalmat Mályus Elemér fogta össze. Kniezsa István Gömör, Hont, Ugocsa megyék XVI–XVIII. századi összeírásai alapján készítette el máig használható tanulmányát, amely *Felvidéki családnevek* címen látott napvilágot. Kézirata hiánypótló jellege mellett – érzetem szerint – szemléletében is eddig kevésbé méltott újdonságot tartogatott. A magyar–szlovák párhuzamosságokon túl a kölcsönzésekre is rámutatott, s külön foglalkozott a magyar és a szlovák családneveknek azokkal a rétegeivel, amelyek különféle nyelvi és kulturális okok miatt fedést mutatnak. Ezeket a szerző jobb híján *magyar–szlovák családneveknek* hívta. Ezzel meglatásom szerint – anélkül, hogy a jelenséget a ma használatos terminussal illette volna – mintegy látens módon areális problémákat is megpendített.¹

Kniezsától további olyan munkákat is említhetünk, amelyek más tekintetben számíthatnak a névtudomány érdeklődésére. Ezek közül is csak önkényesen emelem ki a sorból az 1938-as *Magyarország népei a XI.-ik században* c. tanulmányát. Ebben az Árpád-kori helynevek földrajzi eloszlását vizsgálta: a törzsneveket, valamint a szláv eredetű, de magyar képzésmódú helyneveket stb. (Kniezsa 1938). Közben a nevek segítségével számos extralingvisztikai megállapítást is tett. Ugyanebben a sorban említhetjük az 1943–1944-es megjelenésű *Keletmagyarország helynevei* c. munkáját (Kniezsa 1943–1944).

A másik, a névtani kutatások sorából önkényesen kiragadott mű Benkő Loránd korai munkásságához köthető, amely komplex szemléletmódja által már átvezet bennünket az onomatodialektológia területére. Ez *A Nyárádmente földrajzi nevei* címen látott napvilágot (Benkő 1947). Ha ennek tartalomjegyzékébe belelapozunk, azonnal szembetűnik, hogy a szerző már akkor, 1947-ben, milyen sokoldalú vizsgálatokat végez el, s mindezt egy kistérség egészére kiterjesztve, külön is figyelve a tájegységen belüli rendszerszerűségekre. Ennek a vonulatnak folytatója a nyelvterület másik végéről a Kázmér Miklós által publikált *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei* c. monográfia (Kázmér 1957).

A továbbiakban a fentebb nem említett², de általam a tanulmány előkészületeikor számba vett munkákra is figyelve próbálom pontokba szedve megfogalmazni a tanulságokat. A nyelvföldrajzi ihletésű névtani munkákból szemezgetve azonnal szembetűnnek a következők:

– A névföldrajznak is volt időről időre fellángoló divatja, s a különböző névtani problémák ezen belül is más-más időszakban kaptak kitüntetett figyelmet.

– A nyelvészek közül a névföldrajzzal az onomatológusokon kívül elsősorban a nyelvtörténet és a dialektológia kutatói kerültek kapcsolatba. Az utóbbiak közül sem mindenki.

– A szociolingvisták érdeklődését máig alig-alig keltette fel a név. Körükben mindig mellékszálalt jelentett annak vizsgálata – ha egyáltalán foglalkoztak a kérdés-

sel. Névtani szempontokat (is) érvényesítő munka szociolingvisták műhelyéből mind ez ideig nem került ki. Pedig a névnek – éspedig mindenfajta névnek – nagyon erős a társadalmi beágyazottsága. Éppen ezért benne másodlagos jegyekként mindazokat a társadalmi tényezőket megfigyelhetjük, amelyek a névteremtő és/vagy névhordozó egyént és közösséget jellemzik. Ebből a megfontolásból mondhatjuk, hogy a név maga szociolingvisztikum. De nem *ab ovo* szociolingvisztikum. Csupán társadalmi függőségeitől lesz azzá. Igaz, hogy már a megalkotás beszédaktusa azzá teszi, és ettől nem teljesen függetlenül használata során is mindvégig az marad.

– Az 1990-es évekig, tehát a kelet-közép-európai térségben lezajlott rendszerváltásokig a magyar kisebbségek lakta régiókban folyó névkutatások helyzete nem nevezhető kedvezőnek. A névizsgálatot, mint minden egyéb, körükben folyó empirikus kutatást a hatalom részéről mindkét oldalról eleve gyanakvás övezte. Üde kivételnek számítottak ez alól a korabeli erdélyi és jugoszláviai magyarlakta területek.

– A nyelvföldrajzi vizsgálatokra okot adó névtani munkák a névfajtáknak csak egy kisebb csoportjával foglalkoznak: főként a földrajzi nevekkal. Ez utóbbin belül is inkább makrotoponimákkal. A mikrotoponimák tárgyalására főként egy-egy településhez kötődően került sor. Itt sokkal kisebb szerepet kap a táji elv érvényesítése. Ezekben a kutatásokban a család- és keresztnévek is meglehetősen háttérbe szorulnak, s alig találunk olyan munkát, amely a bece- és ragadványneveket a névföldrajz avagy az onomatodialektológia komplexebb szempontrendszerében vizsgálja. A családnevek kialakulása előtti egyelemű nevek kutatására is inkább az etimológiai, extralingvisztikai szempontok érvényesítése jellemző. Szinte teljességgel hiányoznak az egyéb névfajtákat bemutató névföldrajzi, onomatodialektológiai munkák.

– A magyar névtannak mindig is voltak karakteres, meghatározó vonulatai. Ezek részint a történeti névtanhoz, másrészt a dialektológiához kapcsolódtak. Az időbeliség és a térbeliség dimenziója tehát folyamatosan jelen volt a kutatásokban, s ezek nemritkán egyazon munkán belül egyszerre érvényesültek. Ehhez járult egy harmadik vonulat, amely a név társadalmi beágyazottságából fakadóan szinte tálcán kínálta a társadalmi vetületek megkerülhetetlen vizsgálatát. Így tulajdonképpen a három elvet együttesen érvényesítő munkák a nyelvnek ebben a szeptében háromdimenziós leképezést tettek (volna) lehetővé: tér, idő, társadalom koordinátaiban való komplex vizsgálódásmódot. Magam az ilyen vizsgálatokat – mint ahogy a fentebbiekben utaltam rá – onomatodialektológiának nevezem. Ezek alapvetően a legutóbbi időkig hiányoztak a publikált munkák palettájáról.

– Az elmúlt másfél évtizedben számtalan névtani területen történt előrelépés, mégsem mondhatjuk, hogy nincs mit tenni. A névtannak (és ezen belül a nyelvföldrajznak) elszórt műhelyei vannak, amelyek munkáját lényegileg senki sem koordinálja.

– A forráskutatások mellett természetesen számtalan alpmunkának számító mű jelenik meg, de mind a mai napig adósak vagyunk az anyaország határain kívüli névélettani, névföldrajzi jelenségek beható tanulmányozásával.

– Nincs az egész magyar nyelvterületre érvényes névtopográfiánk, névkataszterünk, pedig a horvátoknál már ilyen is létezik, amely ott a családnevek területi eloszlását mutatja. Mentségül szolgáljon, hogy a horvátok vállalkozása legjobb tudomásom szerint az egész világon egyedülállóan mondható.

Jegyzetek

1. Itt látom szükségesnek megjegyezni, hogy a nyelvi kölcsönhatásokkal kapcsolatban mai ismereteink szerint a *szubsztrátum* fogalmát elsőként az olasz Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907), az indoeurópai nyelvtudomány és a romanisztika jeles szakértője és művelője használta (vö. Máté 1997, 132).
2. A 2004. november 26-án Párkányban elhangzott előadásomban részletesen foglalkoztam azokkal a magyar vonatkozású névföldrajzi munkákkal, amelyek címükben (is) utaltak tematikai hovatartozásukra. Ezek közlésétől itt kényszerűen eltekintek. Ugyanakkor jelzem, hogy a következtetések levonásához ezeket is figyelembe vettem.

Felhasznált irodalom

- Barabás András–Kálmán C. György–Nádasdy Ádám 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények*, 77. sz. 135–155. p.
- Benkő Loránd 1947. *A Nyárárdmente földrajzi nevei*. Budapest. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 74./
- Benkő Loránd 1997. Névtudományunk. (Megnyitó az V. Magyar Névtudományi Konferencián) In: B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai 1–2. Miskolc, 1995. augusztus 28–30.* Budapest. 5–9. p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 209./
- B. Gergely Piroska 1997. Az újabb kori magyar személynévszintézisek megalapozása. In: B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai 1–2. Miskolc, 1995. augusztus 28–30.* Budapest. 10–22. p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 209./
- Hajdú Mihály 1997. A tulajdonnév mint szófaji kategória. In: B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai 1–2. Miskolc, 1995. augusztus 28–30.* Budapest, 471–477. p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 209./
- Hajdú Mihály 1998a. Tulajdonnevek a nyelvi rendszerben. In: H. Varga Gyula (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről. Tanulmányok Fekete Péter 70. születésnapjára.* Acta Academiae Pedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXIV. Sectio Linguistica Hungarica. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, 52–56. p.
- Hajdú Mihály 1998b. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő*, 20. sz. 5–12. p.
- Hajdú Mihály 1999. Nyelvtudomány-történeti vizsgálódás a tulajdonnevek szófaji besorolásáról a XIX. század közepéig. In: Kugler Nóra és Lengyel Klára (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére.* Budapest, ELTE, 141–148. p.
- Hajdú Mihály 2002. A magyar névkutatás helyzete. *Szőrös Kő*, 2002. 6. sz. 36–41. p.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hegedűs Attila 1997. Mi a tulajdonnév? I. *Névtani Értesítő*, 19. sz. 5–8. p.
- Hegedűs Attila 1999. Mi a tulajdonnév? II. *Névtani Értesítő*, 21. sz. 314–317. p.
- Hoffmann István 2002. A magyar névkutatás az ezredfordulón. In: Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.)*. Debrecen–Jyväskylä, 9–22. p.
- Juhász Dezső 1993. Névtan és nyelvföldrajz. *Magyar Nyelv*, 89. sz. 72–77. p.
- Juhász Dezső 2001. A nyelvföldrajz. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 92–131. p.

- Kázmér Miklós 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. Budapest. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 95./
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kniezsa István 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján 1–3*. Budapest, 365–472. p.
- Kniezsa István 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: Deér József—Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok 1–2*. Budapest, 111–313. p.
- Kniezsa István 2003. A magyar és szlovák családnévek rendszere. In: uő. *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Budapest, Lucidus Kiadó, 255–348. p.
- Langendonck Willy van 1978. On the Theory of Proper Names. In: Rymut, Kazimierz (ed.): *13th Congress of Onomastic Sciences*. 68–69. p.
- Máté Jakab 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mulon, Marianne 1995. La recherche onomastique en France. In: Ernst Eichler et al. (eds.): *Namenforschung – Name Studies – Les noms propres – Ein internationales Handbuch zur Onomastik – An International Handbook of Onomastics – Manuel international d’onomastique. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. 11. Berlin–New York, 148–152. p.
- Pamp, Bengt 1982. Names and Meanings. In: Rymut, Kazimierz (ed.): *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences I–II*. Varsó–Krakkó, 131–137. p.
- Pamp, Bengt 1985. Ten Theses on Proper Names. *Names*, 33. sz. 111–118. p.
- Pamp, Bengt 1989. Comments on Comments. *Names*, 37. sz. 279–380. p.
- Partridge, Eric 1949. *Names into Words. Proper Names That Have Become Common Property*. London.
- Vörös Ferenc, 2003. A (történeti) személynévkutatás a Felvidéken. Különös tekintettel a Trianon utáni fejleményekre. In: Farkas Ferenc (szerk.): *Magyar névtani kutatások itt-hon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben 2003. október 17–18*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar–TIT Jászberényi Szervezete–Jászok Egyesülete, 39–59. p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 200./
- Vörös Ferenc 2004. *Családnévkutatások Szlovákiában*. Pozsony, Kalligram Kiadó.

FERENC VÖRÖS

RESEARCH OF NAMES AND NAME GEOGRAPHY

One part of linguists still consider science of names to be an auxiliary science. Although the majority of scientist of science of names - as well as the study's author - has different opinion on it. In the first part of the study the author introduces its creation and subject as a science with its own principles. The second part of the study takes into consideration the main contact points of name geography and name geography. The closing chapter of the study summarises that experience that should be taken into consideration according to the author at the planning of science of names research in Slovakia.

The current subject of science of names is the proper name itself. Although, here immediatly the definition of proper names causes problems. There is still a conflict in connection with what we consider proper nouns, in latin nomen proprium. Further obstacles of conception definition is that well-known fact that some languages differently judge certain categories. For example, in Hun-

garian language holidays and certain memorial days are not considered proper names. On the contrary, Russian does. In Slovak the names of people of different nations are considered as proper names. And we can even continue in it.

The definition of language geography is to be defined in a more narrow and wider sense. According to the wider interpretation includes connection on the level of language territories and the examination of language areas as well. According to the more narrow interpretation it deals only with the classification of dialects. Language geography research from the point of view of science history originate in dialectics. The initial researches have been changed to goal-oriented researches.

Fondok és gyűjtemények feldolgozása, segédletek készítése a vágsellyei levéltárban¹

A levéltári dokumentumok megfelelő szintű kutatói és közszolgálati jellegű felhasználása a fondok feldolgozásának és rendszerezésének minőségétől függ. A segédletek olyan közvetítő feladatot betöltő információs médiumként viselkednek, amelyek a tájékoztatás és közzététel funkcióinak betöltésén kívül a levéltári szakmát újabb ismeretekkel gazdagíthatják. Írásom tárgyát a Vágsellyei Levéltárban eddig elkészült, tehát a könyv alakban hozzáférhető belső kiadványoknak a rövid jellemzése alkotja.

A feldolgozás egyik legfontosabb célja a fondban található információk áttekinthetővé tétele, csoportosítása. A fogalom az osztályozás, rendezés, értékelés és az alapvető levéltári egységek meghatározását öleli fel. Természetesen szorosan kötődik a fond iratkezelési szakaszához. A feldolgozás egyben az osztályozást is jelenti, amely során a dokumentumok értékelése és besorolása megadott, eredet vagy tárgy szerinti szempont alapján történik. Az alapvető tulajdonságok meghatározása is ebbe a kategóriába tartozik, így a fondképző szerv megállapítása, valamint a fond nevének és időbeli terjedelmének rögzítése.

Az iratok rendszerezése folyamán a fond összetételét, felépítését és jelentőségét is figyelembe kell venni. A felosztás különböző, általában szerkezeti, ágazati, funkcionális és diplomáciai minták alapján valósulhat meg, az időrendi elv betartásával. Legtöbbször a diplomáciai szempont érvényesül, így többek között a városok fondjainak rendszerezésekor is.

A legkisebb levéltári egységek rendszerezése az oklevelekre, iratokra, könyvekre, az írásos anyagokra, a levelezésre, a térképekre terjed ki. Mindezek értékelése az egyik legnehezebb levéltáros tevékenységek közé tartozik.

A szlovákiai levéltárügyi szakirodalmon belül a segédletekre vonatkozó anyagok, belső rendelkezések és útmutatások áttekintése külön megközelítést igényelne (és sok türelmet az első látszatra áttekinthetetlen adathalmazmal való munkához). A legfontosabb, a segédletek bevezetőjében legtöbbször hivatkozott kiadvány 1988-ban jelent meg (Horváth – Kartous – Watzka 1988).

A vágsellyei levéltári leltárak túlnyomó többsége az állam- és közigazgatás szférájába tartozó fondokat dolgozza fel. A bíróságok, a szövetkezetek, az oktatásügyi intézmények és a társadalmi szervezetek anyagaihoz kisebb mennyiségben készültek leltárak (többségük leggyakrabban kéziratos formájában található).² A kutatói igény is eddig inkább az egyes igazgatási teendőket felvállaló intézmények fondjait céloz-

ta meg, nem is szólva az ügyfélszolgálati feladatokról. A továbbiakban időrendi vezérfonál alapján kívánom bemutatni az egyes levéltári segédleteket.³

Somorja magisztrátusának anyagai 1340-től datálódnak és a levéltár egyik legértékesebb fondját alkotják. 1964–1968 között kerültek a levéltár gyűjteményébe. Az igencsak terjedelmes iratanyaghoz (pl. 150 oklevél az 1340 és 1851 közötti időszakból, 235 regisztrátúra az 1663–1900 közötti időszakaszából, amely más jellegű iratokkal együtt 67,80 ifm nagyságú anyagot tesz ki) egy régebbi leltár áll a rendelkezésre (Zelman 1971).

Az 1918-as hatalomváltás után az első Csehszlovák Köztársaságban 1923-ban létrehozott és 1938-ig működő járási hivatalok segédletei kisebb részletekben különböznek egymástól. Mindezek elsősorban a bevezetők szövegében érhetők tetten. A Galántai Járási Hivatal bevezetője pl. az alábbi elemekből építkezik:

1. A járás jellemzése

a) történeti fejlődéskép, a hivatalok helyzete a közigazgatási rendszerben, törvényi és rendeleti háttér;

b) a járasok területének határai, infrastruktúrája, népszámlálási adatok, községek és körjegyzőségek megoszlása;

c) a hivatal bemutatása (kompetenciák, alá- és fölrendeltségi pozíciók, szakosztályok jogkörei, a hivatalnoki testület, hivataltörténet, irodai agenda).

2. Fondjellemezés

a) a feldolgozás útmutatói;

b) a rendezés szempontjai (prezidiális és adminisztratív iratok, számsorrend) (Gedayová 1996, 1–19; a Somorjai Járási Hivatal munkásmozgalmi anyagaihoz lásd Benci – Cimermanová 1967).

A Dunaszerdahelyi Járási Hivatal leltárának bevezetője a korábbi feldolgozások adatait is tartalmazza. Eszerint már az 1950-es évek végén egy munkásmozgalmi jellegű katalógus készült a fondanyagból (Chovancová 1995, 5).⁴ A járási hivatalok 1994 és 1996 között készült leltárainak mindegyike meghatározza a leltári egységet, jellemzi az iratállományt, vázolja a kutatás és a felhasználás lehetőségeit.

Az első bécsi döntés után létrejött közigazgatási egységek közül a Vágsellyei Főszolgabírói Hivatal és a Szeredi Járási Hivatal leltára említhető (Bukovszky 1995; Hubináková 1994).⁵ Mindkettő részlegesen megmaradt fondokat dolgoz fel. A bevezető struktúrája a járási hivatalokét követi.

A jegyzői hivatalok és (kör)jegyzőségek leltárai folyamatosan 1995-től készültek/készülnek. Római számokkal jelölt sorozatokról van szó. A vágsellyei és a galántai járás területén található községeket tartalmazzák. Közös vonásuk a formai megoldásuk. Mivel sok községi jegyzőséget kellett integrálni és gyakorlatilag kicsi, töredékes fondokról volt szó – legfőképpen az 1918 és 1945 közötti időszak anyagai sérültek vagy maradtak torzóban –, az egyesített leltár (združený inventár) formája került kiválasztásra. Több esetben közös általános bevezetőt tartalmaznak, amely a jegyzői hivatal fejlődését és az adott járás történetét taglalja, miközben kiemelt figyelmet fordít a személyi változásokra és a hivatal feladataira. A fondleírások az előző rendezés és selejtezés adatait is feltüntetik. A regiszterek néha külön kötetben szerepelnek.

Nagyon fontosak a Járási Nemzeti Bizottságok fondjaihoz készített segédletek, hiszen az 1945–1990 közötti időszak iratanyagait tartalmazzák. Nem véletlen, hogy

leltáraik és mutatóik elkészítésére már az 1980-as évek közepén sor került. Az egyik legterjedelmesebb fond (77,30 ifm, 443 könyv, 666 doboz) a Vágsellyei Járási Hivatalé, leltára 1985-ben keletkezett. Ezt követte 1986 és 1990 között a nagymegyeriei, a somorjaié, a szerediei és a galántaié. A legrészletesebb bevezető a galántaihoz készült, a regiszterek külön lettek bekötve (Chovancová 1985; Fehérová – Chovancová 1987; Gedayová 1986; Gedayová 1989; Benci, M. et al. 1990).

Az 1945 utáni korszak új igazgatási formái a Helyi Nemzeti Bizottságok voltak. A Helyi Nemzeti Bizottságok (Dunaszerdahely, Somorja, Nagymegyér, Vágsellye) leltárai az 1980-as évek végétől készültek (Gedayová 1988; Hubináková 1999; Hubináková 2000; Spišiaková 1997). A somorjai és a dunaszerdahelyi járás községeire vonatkozó, az ún. körzeti hivatalok (obvodné úrad) egyesített leltárai római számozással, sorozatként jelentek meg.

A galántai járásbírói fondhoz három kötetben 2000-ben készült el a leltár. 2003-ra a vágsellyei járásbírói katalógusa is elkészült (Spišiaková 2000a; 2000b⁶; 2003a; 2003b; 2003c⁷). A társadalmi szervezetek közül a Szlovák Nemzeti Front⁸ galántai járási bizottságainak (Galánta, Szered, Vágsellye) irataihoz 1990-ben készült leltár (Gedayová 1990).

A politikai pártok feldolgozásai között minden bizonnyal úttörő jelleggel bír a Szlovákia Kommunista Pártja regionális szervezeteinek fondjaihoz készült, nem a klasszikus értelemben vett leltárforma. Ezek az anyagok a közelmúlt történéseinek vizsgálatához nyújtanak érdekes információkat. 2000-ben indult a kommunista párt galántai járási bizottságának plénumain készült jegyzőkönyvek feldolgozása. A leltár külön részét képezték a források, tehát a jegyzőkönyvek másolatai és a csatolt iratok. 2003-ig 11 kötet látott napvilágot. Az első katalógusként készült, míg a többi regisztereket tartalmazott. Gyakorlatilag 7 ifmnyi anyag információhalmaza lett így közvetítve, amely az 1949–1964 közötti időszakra vonatkozott. A párt vágsellyei járási alapszervezete konferencia-jegyzőkönyveinek segédletei 2001 és 2003 között készültek. Az első hét kötet 1953-tól 1959-ig tartalmazza a jegyzőkönyveket. Négy kötetet tesznek ki a regiszterek. A levéltár az alapszervezetek feldolgozásának befejezését 2005-re tervezi. 2003-ban 16 leltár készült el, de ezek még kézirat formájában találhatóak.

A vágsellyei levéltár segédleteinek áttekintése és a leltárkészítés formai-módszertani szempontjainak vizsgálata körültekintő feldolgozást igényelne. A levéltáros munka ezen fázisának vizsgálatánál nem hagyhatók figyelmen kívül a szlovákiai levéltári fondok feldolgozásának kritériumai sem.

Jegyzetek

1. Előadásként elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának konferenciáján hangzott el 2004. október 15-én. A rendezvényen a Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltára és a Pázmány Péter Tudományos Társaság mutatkozott be. A szerkesztett szövegben helyszűke miatt nem térhetek ki részletesen az összes elkészült segédletre. A nagyobb számú (kör)jegyzőségi és a kommunista párt helyi alapszervezeteinek katalógusai esetében nem tüntetem fel a bibliográfiai adatokat. Teljesség-re nem törekedhettem, hiszen a problémakör inkább önálló tanulmány témáját alkothatná. A levéltári fondok jelenlegi feldolgozottságára és az elkészült segédletek tételes fel-

- sorolására lásd *Archivum Sala, Levéltári Évkönyv I.*, Vágsellye, 2004, 11–13. p., és *Archivum Sala, Levéltári Évkönyv II.*, Vágsellye, 2005, 9–10. p.
2. Az 1924 és 1950 között működő járási ipartársulatok fondjai (Galánta, Dunaszerdahely, Vágsellye) jelenleg feldolgozás alatt állnak.
 3. Sok esetben a mutatók külön kötetben szerepelnek, ezeket a hivatkozásokban nem jellem.
 4. A Vágsellyei Járási Hivatal katalógusa kézirat formájában már kész van.
 5. A Somorjai Főszolgabírói Hivatal fondját Bukovszky László dolgozta fel 2002–2003 folyamán, a bevezetőt és a mutatókat a szerző készítette 2003–2004-ben. A leltár kézirat formájában használható.
 6. A harmadik kötet a hely- és cégmutatót tartalmazza.
 7. A negyedik kötet a névmutatót, az ötödik a hely- és cégmutatót tartalmazza.
 8. A szocialista Csehszlovákiában a kommunista párt irányítása alatt álló, a „politikai pártokat” és társadalmi szervezeteket tömörítő szövetség.

Felhasznált irodalom

- Archivum Sala, Levéltári Évkönyv I.* 2004. Vágsellye, Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltár.
- Archivum Sala, Levéltári Évkönyv II.* 2005. Vágsellye, Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltár.
- Benci, Milan et al. 1990. Okresný národný výbor v Galante 1945–1960. Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Benci, Štefan – Cimermanová, Alžbeta 1967. *Okresný úrad v Šamoríne 1923–1938. Robotnícke hnutie a dejiny KSČ.* Šaľa, Oblastný archív v Šali.
- Bukovszky, Ladislav 1995. *Hlavnoslúžňovský úrad v Šali II. 1938–1945.* Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Chovancová, Mária 1985. *Okresný národný výbor v Šali 1945–1960.* Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Chovancová, Mária 1995. *Okresný úrad v Dunajskej Strede 1923–1938.* Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Fehérová, Edita – Chovancová, Mária 1987. *Okresný národný výbor v Šamoríne 1945–1960.* Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Gedayová, Mária 1988. *Miestny národný výbor v Šali 1945–1960.* Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Gedayová, Mária 1986. *Okresný národný výbor v Čalove 1949–1960.* Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Gedayová, Mária 1989. *Okresný národný výbor v Seredi 1949–1960.* Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Gedayová, Mária 1990. *Skupinový inventár AV SNF.* Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Gedayová, Mária 1996. *Okresný úrad Galanta 1923–1938.* Šaľa, Štátny okresný archív v Šali.
- Horváth, Vladimír – Kartous, Peter – Watzka, Jozef (ed.) 1988. *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych pomôcok.* Bratislava, Archívna správa Ministerstva vnútra SSR.
- Hubináková, Daniela 1994. *Okresný úrad v Seredi 1938–1939.* Šaľa, Štátny okresný archív v Galante so sídlom v Šali.
- Hubináková, Daniela 1999. *Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960.* Šaľa 1999, Štátny okresný archív v Šali.

- Hubináková, Daniela 2000. *Miestny národný výbor v Čalove 1945–1960*. Šaľa, Štátny okresný archív v Šali.
- Spišiaková, Irena 1997. *Miestny národný výbor vo Veľkých Úľanoch 1951–1965. Čiastkový inventár*. Šaľa, Štátny okresný archív v Šali.
- Spišiaková, Irena 2000a. *Okresný súd v Galante (1854) 1872–1949*. 1. zv. Šaľa, Štátny okresný archív v Šali.
- Spišiaková, Irena 2000b. *Okresný súd v Galante. Pozemnoknižná agenda 1854–1948*. 2. zv. Šaľa, Štátny okresný archív v Šali.
- Spišiaková, Irena 2003a. *Okresný súd v Šali 1921–1949/1950*. 1. zv. Šaľa, Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa.
- Spišiaková, Irena 2003b. *Okresný súd v Šali. Pozemnoknižná agenda čd. 1921–1949*. 2. zv. Šaľa, Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa.
- Spišiaková, Irena 2003c. *Okresný súd v Šali. Pozemnoknižná agenda podľa obcí 1922–1945*. 3. zv. Šaľa, Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa.
- Zelman, Pavol 1971. *Inventár archívu mesta Šamorín*. Šaľa, Oblastný archív v Šali.

L. JUHÁSZ ILONA

„Fába róva, földbe ütve..”

A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus
térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál



Fórum
Kisebbségkutató
Intézet
Etnológiai Központ



Vágsellyei konferencia a mezővárosokról

A Pázmány Péter Tudományos Társaság, a Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltárával, a Vágsellyei Városi Hivatal Művelődési Szakosztályával és Somorja Város Önkormányzatával együttműködve 2005. szeptember 14-én Vágsellyén rendezte meg a *Mindennapi élet a csallóközi és mátyusföldi mezővárosokban* című nemzetközi konferenciát. A társaság a problémakör szakavatott kutatóit, magyarországi és szlovákiai levéltárosokat, történészeket hívott meg azzal a céllal, hogy az előadók a mezővárostörténet-kutatás eddigi eredményeit összegezzék, illetve az újabb kutatási területeket meghatározzák. Az előadások témaválasztása változatos volt: az általános várostörténeti kérdésektől az egyes települések jogi, társadalmi és gazdasági helyzetének az elemzéséig terjedt.

Az elhangzott kilenc előadás széles időskálán mozgott. A kutatók a középkortól a 19. század közepéig, a mezővárosi fejlődés utolsó szakaszáig tárgyalták a magyarországi városfejlődés alapvonalait.

A szlovák történészszakma nesztora, Richard Marsina a középkori városok létrejöttének társadalmi előfeltételeit vette számba. Áttekintésében a mai Szlovákia területén található, különböző jogállással rendelkező szabad királyi városok és földesúri, egyházi mezővárosok státuszának változásait nem elszigetelten, hanem szélesebb, közép-európai kontextusban és a Magyar Királyság kereteibe helyezve tárgyalta. Rámutatott az egyes fogalmak és kategóriák (*villa, civitas, oppidum*) korabeli képlékenységére, ill. jelenkori tudományos magyarázataira. A királyi privilégiumok hatásait a városi önkormányzatiság, gazdálkodás, bíraskodás és tisztviselő-választás stb. fejlődésének tükrében vizsgálta. Előadásában kitért az egyes városzövetségek létrejöttére, valamint a városi pozíciók megerősítésének kezdeményeire.

Bácskai Vera, a magyar várostörténet egyik legismertebb kutatója, Szombathely püspöki mezőváros 18. századi helyzetéről tartott előadást. Arra kereste a választ, hogy a század elején még falusias jellegű településen a piacközponti szerep erősödése, a kézműipar és a kereskedelem kibontakozása, valamint az igazgatási funkciók bővülése hogyan befolyásolták a nyilvános tér és a magántér városiasodását. Kitért a nyilvános tér (templom, piac, utcák, városfalak, középületek, intézmények) változásaira és a lakásviszonyokra. A magánszféra helyszíneit (lakástér berendezése, ingóságok) és a lakáskultúra szintjét is érzékletes példákkal mutatta be.

Strešňák Gábor Somorja mezővárosi fejlődésének vagyoni hátterét vizsgálta. Előadásában a királyi és/vagy földesúri adományozás útján a város tulajdonába kerülő földeket azonosította. Felvázolta a városi tanács földszerzési stratégiáját a középkor-

ban, amelyet délkeleti irányba a Duna ártéri területe akadályozott, ezért a terjeszkedés, a szántók és erdők megszerzésének iránya, nyugat és délnyugat felé mutatott.

Ifj. Novák Veronika előadása Somorja 16–18. századi közigazgatásával foglalkozott. Elsősorban a vágsellyei levéltárban található magisztrátusi fondra támaszkodva elemezte a városi szabadságjogokat, az önkormányzatiság strukturáit és a választott tisztségviselők (bíró, jegyző) kompetenciáit. A település bíraskodási rendjén, a közrenden és védelmen kívül a közegészségügyre, a szociális intézményekre is kitért.

Szendiné Orvos Erzsébet referátuma Debrecen 17. század eleji jogi és gazdasági helyzetével foglalkozott. A debreceni városi létről festett érzékletes képet, arról a miliőről, amely a török uralom tözsomszédságában jött létre. Megtudhattuk, hogy a gazdasági élet húzóágazatait a kereskedelem és a kézműipar alkotta, a gabonatermelés nem volt jellemző. A település, annak ellenére, hogy mezővárosként gyakorlatilag a szabad királyi városok bíraskodási és igazságszolgáltatási jogaival élt, nem rendelkezett városfalakkal, erődítéssel. A vásrosképet alacsony, többségében nád-dal fedett épületek alkották. A civisváros a mozgalmas 16. században a térség gazdasági és kulturális központja volt (vásárok, ötvösség, református kollégium).

Lengyel Tünde előadásának bevezető részében a városfejlődés szignifikáns jegeivel foglalkozott. Bemutatta a középkori magyarországi városhálózat jellegét, a városok lakosainak számát, gazdasági potenciálját és a jogok, privilégiumok kedvező hatásait fejlődésükre. Ezek után rátért a mezővárosi élet mindennapjaira. Részletesen jellemezte a középkori étkezési szokásokat.

Nagy Ferenc a 19. századi Szentmihály településének önkormányzati bíraskodási gyakorlatát, a község 1833–1858 között íródott jegyzőkönyvére támaszkodva vizsgálta. A mezővárosi kiváltságokat és az önkormányzat működését nagyobb időtávlatban mutatta be, emellett konkrét esetekkel illusztrálta a bíróság döntéseit.

Novák Veronika a csallóközi és mátyusföldi mezővárosok eddig ismeretlen vagy kevésbé kutatott történetének szentelt figyelmet. A kutatók körében inkább ismertebb Somorján kívül olyan további településeket említett (pl. Diószeg, Egyházgelle, Farkasd, Nagymegyér, Szered, Vágsellye), amelyek vizsgálata a régió településtörténetének hosszú távú kutatási projektjének szükségességét, az elsődleges levéltári források feltárását veti fel. Referátumában részletesen kitért a királyi és földesúri jogadományozás céljaira és a kiváltságok hatásaira a településfejlődés szempontjából.

Gaucsík István előadásában egy részproblémára összpontosított. Témaválasztásának mozgatórugóját a középkorra és kora újkorra fókuszáló megközelítésekkel szemben Somorja 1850 és 1867 közötti mezővárosi utótörténete érdekelte. A városi magisztrátus anyagára támaszkodva a városi vagyon és gazdálkodás legfontosabb összetevőit elemezte, különös tekintettel az 1865-ös és az azt követő évek kölcsönfelvétel kérelmeire, amelyek a városi gazdaságirányítást tették próbára.

A rendezvény záró részében a vágsellyei levéltár által megjelentett levéltári évkönyv (*Archivum Sala II*) bemutatására került sor. A konferencia értékelése és a záró szó után a résztvevők és a hallgatóság a vágsellyei levéltár épületében részt vettek a konferencia témájához kapcsolódó kiállítás megnyitóján. Az elhangzott előadások tanulmány formájában a következő évi levéltári évkönyvben jelennek meg.

A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban

A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban címet viselte az a konferencia, melyre 2005. december 8–9-én a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke rendezésében, valamint a Magyar Köztársaság Kulturális Intézete társrendezésében, a nyitrai magyar felsőoktatás 45. évfordulójához kapcsolódó rendezvénysorozat részeként került sor. A konferenciát a Közép-európai Tanulmányok Kara, valamint A Csehországi és Szlovákiai Magyar Kultúráért Alapítvány támogatta.

A rendezvény céljával a szervezők a nyitrai magyar tanszéken folyó nyelvészeti és irodalmi kutatások bemutatását tűzték ki, a meghívott előadók között azonban a pozsonyi magyar tanszéken és magyarországi felsőoktatási intézményekben tevékenykedő szakemberek is jelen voltak. Az előadásokra nyelvészeti és irodalmi szekcióban került sor. A nyelvészeti szekció előadói a kétnyelvűség nyelvpolitikai, szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai szempontú vizsgálatával kapcsolatos eredményeket mutatták be és vitatták meg. Az irodalmi szekcióban a barokk költészet alakváltozatait elemző és a két világháború közötti magyar katolikus költészetre vonatkozó előadások hangzottak el.

A nyelvészeti és irodalmi előadások párhuzamosan folytak öt nyelvészeti és két irodalmi témakörben. A konferencia első napján a barokk költészet alakváltozatairól négy előadást hallgathattak meg az érdeklődők.

Kilián István *Régi magyar Mária-síralmak a reneszánsz és barokk korban* című előadásának középpontjában a dramatikus prédikációkban (azaz devóciós drámákban) és a misztériumdrámákban előforduló Mária-síralmak álltak. Az előadó részletesen foglalkozott a Laskai Osvát latinul írt dramatikus prédikációjában szereplő Mária-síralommal, hangsúlyozva, hogy a műben alig érezhető tanító szándék, helyette a szerző az emberi fájdalom megnyilvánulására irányította hallgatóságát figyelmét. Elmondása szerint hasonló irányultságú a *Winkler-kódex* magyar nyelvű szenvedéstörténete is, mely részint Laskai devóciós passiójára, részint az *Ómagyar Mária-síralomra* utal vissza bizonyos elemeiben. A *Weszprémi-kódex* Mária-síralmában először fogalmazódik meg a magyar irodalmon belül a Fájdalmas Édesanya három kéreése együttesen: azaz, hogy ne halálával váltsa meg szent fia az emberiséget, s ha ez nem lehetséges, hadd haljon meg helyette ő, Mária, s ha ez sem lehetséges, hadd haljon meg ő is, Mária, fiával együtt. Negyedik kérésként hangzik el Jézus fájdalommentes halála. Az *Érsekújvári kódex*ben Mária mellékszereplőből főszereplő-

vé válik, az itt található passió már szinte teljesen Mária szenvedésévé fordítja Jézus passióját, s e Mária-siralomban is visszatérnek az *Ómagyar Mária-siralom* egyes motívumai.

A devóciós drámákban szereplő Mária-siralom ismertetése után Kilián István áttért a misztériumdrámák Mária-siralmainak bemutatására. A misztériumdrámák gazdag örökségéből ötöt emelt ki: a csíksomlyói ferences zárda 1729-es szenvedéstörténeti előadását, Potyó Bonaventúra 1739 nagypéntekén előadott stációs misztériumjátékát, Bene Demeter minorita paptanár misztériumjátékát, egy 1759-ből származó csíksomlyói misztériumjátékot és Juhász Máté 1761-es misztériumjátékát. Esztétikai értékei miatt Kilián István az ezen utóbbi misztériumdrámában található Mária-siralmat tekinti a legjelentősebbnek.

Végezetül az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a dramatikus prédikációk és misztériumdrámák Mária-siralmai stílusfordalataikban, szóhasználatukban szoros kapcsolatot mutatnak az *Ómagyar Mária-siralommal*, ezért az *Ómagyar Mária-siralomról* ma már nem lehet ennek a 16. század közepétől folyamatosan kimutatható hagyománynak a figyelmen kívül hagyásával beszélni.

Medgyesy Norbert *Nagyheti siralomszövegek felvidéki illetőségű énekeskönyvekben, különös tekintettel Herchl Antal iskolamester munkásságára* címen tartotta meg előadását. Az előadótól megtudhattuk, hogy a csíksomlyói, XVIII. századi ferences nagypénteki, gimnáziumi misztériumjátékok kutatása és háttérének vizsgálata során vált nyilvánvalóvá a korabeli nyomtatott és kéziratos énekeskönyvekben található nagyheti siralomszövegek (Mária-, Ádám-, Péter- és Júdás-siralom) összefüggése a dramatikus játékokkal. A Felvidéken keletkezett énekeskönyvek közül Medgyesy Norbert elmondása szerint a *Cantus Catholici* (Lőcse, 1651; Kassa, 1674), a Náray György-féle *Lyra Coelestis* (Lőcse, 1695) tartalmaz Mária-siralmat. Az előadó rámutatott a Náray-énekeskönyvben olvasható párbeszédre, cselekményt tartalmazó, tehát dramatikus népének és a középkori devóciós passiók, valamint a barokk iskolai színjátékok bizonyos megoldásainak hasonlóságára, majd rátért a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban őrzött Herchl Antal-énekeskönyv (1765–1801) bemutatására. Elmondta, hogy a terjedelmes kézirat több, nagyon értékes, a felvidéki és az erdélyi (vö. Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Csíksomlyó, 1676; 1719) népének hagyományt híven tükröző XVII–XVIII. századi katolikus népéneket, valamint Herchl verses önéletírását és saját élete hivatali dokumentumainak másolatát tartalmazza, majd részletesen bemutatta az énekeskönyvben olvasható, ötszereplős Ádám-játékot és ismertette az eredetileg Ádám–Éva napján, karácsony böjtjén, december 24-én énekelt játék nagyhétre való átkerülésének okait. Medgyesy végezetül Herchl Antal darabját a XVIII. századi csíksomlyói misztériumdrámák, a katolikus *Vépi énekeskönyv* (1731), a *Dori énekeskönyv* (1763–1774) és a *Nagyölvedi énekeskönyv* (XVIII. század vége), a protestáns *Kecskeméti Graduál* (XVII. század vége) és a *Komáromi énekeskönyv* (1701) által jelzett hagyomány sorába illesztette bele.

Polgár Anikó *Felülírás és korrekciós igény a fordításban (Gyöngyösi István és Ányos Pál heroidafordításai)* című előadásában a máig megíratlan magyar műfordítás-történet egy fejezetéhez szolgáltatott adalékokat, a barokk fordításkeresőt kifejező Gyöngyösi-féle, és a klasszicizmus fordításkeresője jegyében született Ányos-féle Ovidius-fordítás összevetése révén. Az előadás elméleti kiindulópontja az

a megállapítás volt, hogy műfordítás-történeti kérdések tárgyalásakor tudatosítanunk kell a fordítástörténeti *fejlődés* fogalmának anakronisztikus voltát: nem beszélhetünk a jobb módszer felé mutató *fejlődésről*, egy a fordításkereső radikális változását magába foglaló *folyamatról* viszont igen. Ennek a versformaváltásban is megmutatkozó, s a tágabb értelemben vett irodalomtörténeti változások szerves részét képező folyamatnak a kiindulópontja az első heroida magyar fordítástörténetnek esetében Gyöngyösi Istvánnak négyrímű strófákban készült, bővítésalakzatokkal dúsított, barokk retorikájú átültetése. Ennek radikális ellentéte Dayka Gábor disztichonos, antikizáló, a pretextushoz alázattal viszonyuló fordítása, melyet a 20. századi rekonstrukciós fordításmódszer előzményének tarthatunk. A két pólus közötti átmenetnek tekinthető Ányos Pál páros rímű, a Gyöngyösi-fordítás aránytalanságaitól mentes fordítása.

Polgár Anikó megállapította, hogy ha elfogadjuk azt a tételt, hogy Ányos Gyöngyösi szövegének ismeretében dolgozott, akkor feltételezhetjük azt is, hogy Ányost Gyöngyösi plasztikus ábrázolásainak és konkretizációinak kiiktatásában is (csakúgy, mint a versforma megváltoztatásában) korrekciós szándék vezérelte. A korrekciós szándék feltételezését a példákkal is igazolható szövegösszefüggések és értelmezéssel hasonlóságok indokolják. A példák Gyöngyösi és Ányos szövegének a viszonyáról árulkodnak, de tágabb kontextusba helyezve tanulságokat vonhatunk le belőlük a két költő életművének viszonyára vonatkozóan is.

Csehy Zoltán *Árkádikus álom és kulturális emlékezet (Adalékok Vergilius II. eclogájának utóéletéhez)* címen tartotta meg előadását. Vergilius idillköltészetének legádázabb sorsú darabja alighanem a második, mely alapvetően theokritoszi nyomdokokon (lásd 3. és a 11. idill) és a Meleagrosz nevével fémjelezhető epigrammahagyomány (AP 12, 127) játékba vonásával meséli el Corydón pásztor reménytelen szerelmét Alexis iránt. Az irodalomértelmezés a kínos témát azzal mentegette, hogy a mű pusztán költői szárnypróbálgatásszerű fiatalkori ujjgyakorlat, s a tárgy a latin irodalom szokásos graecofíliájából adódik, s ez az elgondolás mintegy kronológiailag is kijelölte a költemény helyét az életműben. Csehy Zoltán megállapítása szerint az antikvitástól öröklődő allegorikus értelmezések csak még kínosabbá tették a helyzetet, hiszen ezek a szerelmes Corydón mögött Vergiliust, Alexis alakjában pedig Pollio vagy Maecenas egy szolgafiúját látták: ezt az értelmezési tradíciót egyes filológusok tovább örökölték, mások nem autentikus értelmezői alapállásként értelmezve egy Szophoklész-anekdotából levezethető „későbbi koholmány-nak” tartják, s a szerzői szándék rekonstruálhatóságába vetett bizalom híveiként törlik az értelmezéslehetőségek univerzumából. A magyar irodalomban e szöveg recepciójának értékelésére ugyanezek a stigmatizáló eljárások voltak érvényesek. Faludi Ferenc 4. eclogája épp e vergiliusi témavariáns okán lett a szerző leginkább elmarasztalt műve, s nem esztétikai kritériumok alapján (vö. Császár Elemér, Sárközy Péter stb. véleményével), holott a mű érdekessége éppen abban rejlik – mutatott rá az előadó –, hogy az ecloga önnön olvasási stratégiáit is tematizálja és felfedi egy álominterpretáció kapcsán, miközben számos új értelmezési sítot nyit meg az aranykor jellegű álomlét szférájától kezdődően a kódolt referencialitásig. Amade László Cicerke-verseiben már csupán esztétikai tapasztalatként működik a vergiliusi alapmotívum, noha értelmezhetősége vitatott. Végezetül Csehy Zoltán arról beszélt, hogy Vergilius második (ún. Alexis-) idilljét Faludinál és Amadénál korábban, Zrínyi Miklós is játék-

ba vonta, ám teljesen más eszközökkel. Míg Faludi nem riadt vissza egy kárhozott szerelem ábrázolásától, Zrínyi szövegének vergíliusi stigmája maga a kompozíció. A Corydón–Alexis allegorikus viszony Zrínyinél heteroszexualizálódik, és egy vadász kesergésévé válik Viola kegyetlensége okán. Zrínyi a vergíliusi alaphelyzetet nemcsak a maga kompozíciós igényei szerint színezi ki, hanem kötetkompozíciós szempontokat szem előtt tartva is közelít a vergíliusi életpályamodellhez.

A konferencia második napját az irodalmi szekcióban (melynek témája a két világháború közötti magyar katolikus irodalom volt) Szabó Ferenc *Prohászka hatása a két háború közötti katolikus irodalomra* című előadása nyitotta meg. A kiváló irodalomtudós előadása több szempontból is időszerű volt: egyrészt a 2005. december 10-én megkezdődött Prohászka-emlékévé miatt, másrészt, mert ismét ráirányította a figyelmet arra, hogy Nyitranak a magyar irodalom történeiseiben sokáig jelentős szerep jutott (Prohászka Ottokár például itt született), harmadrészt, mert Prohászka hosszú időre elfeledett, sokszor félreértelmezett életművével kapcsolatos újabb kutatások iránt is sikerült felkeltenie hallgatósága érdeklődését.

Szabó Ferenc előadása bevezetőjében Prohászka Ottokár irodalomszervezői tevékenységét és a modern magyar katolikus költészet megújításában betöltött szerepét értékelte, külön kiemelve a püspök kortársai által is (Négyessy László, Kosztolányi Dezső) rendkívül méltányolt stílusát, formaérzékét. Az előadás gerincét Prohászka és a korabeli magyar irodalom kapcsolatának (Ady, Kosztolányi, Szabó Dezső, Áprily Lajos), illetve Prohászkanak a korabeli keresztény irodalomra (Sík Sándor, Mécs László, Harsányi Lajos, Reményik Sándor) gyakorolt hatásának elemzése képezte. Az előadó részletesen kifejtette, hogy a püspök írásainak, valamint élet- és irodalomszemléletének Sík költészetére és irodalomfelfogására gyakorolt hatása elsősorban a költő *Szembe a Nappal* ciklusának a modern ember dekadenciájával szembenálló életigenlésében és a cselekvő hit lírai megszólalításában érhető tetten, de kimutatható a teljes Sík-életműből is. Szabó Ferenc Prohászka Ottokárnak a magyar katolikus költészetre gyakorolt hatásáról szólva olyan kérdéseket vetett föl (szociális elkötelezettség, szépség és hit összefüggései stb.), melyek a szekcióban elhangzott további előadásokban is minduntalan visszatértek.

Cs. Varga István *Harsányi Lajos és Sík Sándor költészetéről* szóló előadása kezdetén Prohászka és Ady műveinek a katolikus lírát megújító triász: Harsányi Lajos, Sík Sándor, Mécs László világnézetére és irodalmi felfogására gyakorolt hatását vizsgálta fel, majd rátért a Lenau- és Harsányi Lajos-versek képi világa, motívumrendszere közti hasonlóság bemutatására. A hallgatóság megtudhatta, hogy mindkét költő téma- és formavilágát döntően alakította a magyar táj: Lenau költészetét végigkísérték a puszták és nádasok világából kölcsönzött képek (pl. *Schilflieden – Nádi dalok*), ugyanígy a Hanság ihletése Harsányi lírájának képi világában és tematikájában is kimutatható.

Cs. Varga István előadása második felét Sík Sándor költészetének szentelte. Sík költői világgépének legegységertelműbb megfogalmazását – ahogy Szabó Ferenc is – az első kötet címadó versében, a *Szembe a Nappal* c. költeményben találta meg, s rámutatott Prohászka „diadalmas világnézeté-nek” a költő életművében fellelhető visszhangjára. Sík alapvetően optimista, életigenlő költészetének hibájaként az előadó a túl könnyed verselést nevezte meg, s szavá tette a könnyen aratott siker veszélyét (hiszen a költő környezetében szinte minden keresztény téma megverselésé-

se maga után vont a sikert): a felületessé válást is. A könnyed, áradó versbeszéd ösztövérebbé, az emocionális áradás visszafogottabbá válását Cs. Varga István Radnóti Sándor hatásának tulajdonította (Radnóti Szegeden volt Sík tanítványa). Végezetül az előadó röviden vázolta Sík Sándor egyetemi tanárként, tankönyvíróként, a cserkészmozgalomban végzett munkáját, s a *Vigilia* szerkesztésében betöltött szerepét.

Cs. Varga Istvánt követően Bárczi Zsófia *Mécs László költészete az ötvenes-hatvanas években* című előadása hangzott el. Az előadó beszámolt az 1941-es *Mécs László összes versei* c. kötet megjelenése után keletkezett költemények sorsáról – megtudhattuk, hogy a negyvenes-ötvenes-hatvanas években írt versek egy része máig kiadatlan (mintegy 210 Mécs-verset őriz a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, számos kiadatlan vers pedig magánszemélyek birtokát képezi). Az előadó főként a költő politikai verseivel foglalkozott: ismertette az ÁVO által elkobzott kéziratos gyűjtemény szerepét Mécs letartóztatásában, s megállapította, hogy az 1945–1953 közt keletkezett, kiadatlan Mécs-versek többsége a szovjet megszállásra, a zsarnokságra, az állam bűneire vonatkozó politikai utalásokat hordozott. Ezzel kapcsolatban hívta fel a hallgatóság figyelmét az ismertetett Mécs-verseknek a magyarországi jeremiáirodalom hagyományába való beágyazódására és a *Querela Hungariae*-toposz felbuklására a korszak lírájában. Mécs politikai költészetén kívül a költő ezen időszakban keletkezett palinódiáival foglalkozott az előadó – Mécs ötvenes-hatvanas évekbeli költészetének másik nagy vonulatát ugyanis az egykori szerepre reflektáló, illetve az első költői korszak verseit motivikusan-tematikusan megidéző palinódiák alkotják. Végezetül Bárczi Zsófia rámutatott, hogy Mécs munkásságának olykor szélsőséges megítélésében mekkora szerepet játszott a pusztán részlegesen ismert életmű.

P. Jáki Sándor Teodóz *Felnézünk a Felvidékre a népi vallásosság átélés és megőrzött kincsei miatt* c. előadásában a felvidéki egyházi népénekekkel kapcsolatos ismereteit osztotta meg hallgatóságával. Az előadó több évtizede foglalkozik a felvidéki, azon belül pedig a zoboralji népénekek gyűjtésével és tanulmányozásával. Mostani előadásában Jáki Sándor Teodóz a vágai, nagymácsédi, diószegi templomi énekes passiókat ismertette, majd a vágai ostyahordás szokásába vezette be hallgatóságát. Ismertette és értékelte a köbölkúti Stampay János által összeállított egyházi énekgyűjteményt, az ún. *Stampayt* is. Végezetül az előadó a felvidéki vallási népi hagyomány megőrzésének a jelenkorban való nehézsége miatti aggodalmának adott hangot.

A konferencia irodalmi szekciójának záróelőadását Ásványi Ilona tartotta *Irodalmi hagyatékok egyházi gyűjteményekben* címmel. Az előadó bevezetéképpen az egyházi könyvtárak történetét és felépítését, illetve az egyházi könyvtárakban őrzött gyűjteményeket és a gyűjteményekben található hagyatéktípusokat ismertette, majd röviden összefoglalta az egyházi könyvtárak 20. századi történetét, kiemelve az 1948-as államosítás és a szerzetesrendek 1950-es feloszlása után bekövetkezett változásokat. Ettől kezdve két könyvtár (Zirc, Gyöngyös) állami műemlék-könyvtárként működött, néhány műemlékkönyvtár (Pálos Könyvtár, Pannonhalma) az egyház kezelésében maradt, illetve egy-egy főiskola „segéd- és háttérintézményeként” szolgált (Főegyházmegyei Könyvtár, Eger) – a legtöbb egyházi könyvtár azonban könyvraktárrá silányult. Az előadó felhívta a hallgatóság figyelmét arra a saját

tosságra is, hogy az egyházi gyűjteményekben a könyvtár, a levéltár és a múzeum egyfajta szimbiózisban él, így esetenként kérdéses, hogy adott dokumentum levéltári vagy könyvtári anyagnak számít-e, majd kitért az egyházi könyvtárakban őrzött gyűjtemények jellegének ismertetésére: részletesen bemutatta a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban őrzött három különgyűjteményt (Benedictina, Jesuitica, Kézirattár). A Kézirattárban található hagyatékok közül az előadó a Mécs László-hagyatékkal kapcsolatos kérdéseket járta körül. Végezetül Ásványi Ilona felhívta a jelenlevők figyelmét az egyházi könyvtárakban, különgyűjteményekben tárolt dokumentumok viszonylagos feltáratlanságára, s az ebben rejlő tudományos kutatási lehetőségekre.

A nyelvészeti szekcióban a konferencia első napján két pszicholingvisztikai témájú előadás hangzott el, ami mindenképpen öröndetes, hiszen pszicholinvisztikával Szlovákiában magyar viszonylatban sajnos kevesen foglalkoznak

Navracsics Judit *Kétnyelvűség pszicholingvisztikai megközelítésben* című kiváló előadásában a pszicholingvisztikai kétnyelvűségi kutatások egyik alapkérdését taglalta, hogy vajon miként tárolják a kétnyelvűek a két nyelvet az agyban: elkülönítlen vagy egységesen. A kétnyelvű agy működéséről, tárolási mechanizmusairól eltérőek a vélemények a tudományos tapasztalatok, kísérletek sokszínű eredményeinek köszönhetően. Kérdéses, hogy vajon a nyelvtanulás módja és életkora befolyásolja-e a tárolást. A neurolingvisztikai bizonyítékok nem egyértelműek, a műszeres (PET, fMRI, EKP) vizsgálatok alátámasztják az egységes és az elkülönült tárolást is. Az már bebizonyosodott, hogy a nyelvtanulás módja, tehát hogy formális vagy informális keretek között válik az egyén kétnyelvűvé, más tárolási mechanizmust eredményez. A formális tanulás elkülönült, az informális pedig közös tárolást bizonyít. A kétféle memóriarendszernek, amely a kétnyelvű beszédprodukción keresztül vizsgálja (a deklaratív és a procedurális) más-más szerepe van a beszéd létrehozásában attól függően, hogy milyen életkorban kezdte az egyén a második nyelv elsajátítását, valamint hogy milyen az egyén második nyelvnek való kitettsége. Míg a második nyelv tanulóknál a deklaratív memória mellett a procedurális szinte nem is működik, a kétnyelvűvé válás hozzájárul a procedurális memória újraéledéséhez, legyen az bár milyen életkorban.

A pszicholingvisztika kísérleti eredmények elemzésével próbálja megadni a választ a tárolási mechanizmusokkal kapcsolatban. Az egyik leggyakoribb módszer a mentális lexikon vizsgálatára a szóasszociációs tesztek alkalmazása. Ezekből kiderül, hogy a leggyakoribb kapcsolatok a paradigmikusak, amelyek magában foglalják a szinonim, antonim, meronim, hiponim és hiperonim kapcsolatokat, valamint az azonos szemantikai mezőhöz való tartozást. A szintagmatikus kapcsolatok a kollokációkat jelzik, azonban vannak fonetikai alapú kapcsolatok is és nyelvi-logikai kapcsolatokat nem képező linkek. Az előadásban bemutatott vizsgálat ahhoz nyújtott további bizonyítékokat, hogy a kétnyelvűek mentális lexikonában a tárolás közös, bár a kétnyelvűvé válás időpontja szignifikáns különbséget eredményez a szavak között kialakított kapcsolatokban: a korai kétnyelvűeknél a paradigmikus, a későiekéknél a szintagmatikus válaszok vannak szignifikánsan túlnyomó többségben.

Vančoné Kremmer Ildikó *A szövegértés fejlődése kiskamaszkortól 18 éves korig* c. előadásában az anyanyelvi szövegértés problémáit elemezte 11–18 éves magyar-szlovák kétnyelvű gyermekek magyar beszédértése fejlődésének vizsgálatán keresz-

tül. Az előadás egy többéves kutatás eredményeit összegezte. A szövegértés valós idejű vizsgálatában 4 szlovákiai magyar és egy magyarországi iskola egy-egy osztályának diákjai vettek részt. Az előadás legfontosabb következtetése, hogy a vizsgált csoportokban az átlagosan jónak mondható szövegértési szintet az érettségiző korosztály érte el, s az összefüggések felismerésének biztonsága még ebben a korosztályban sem mindenkinél megfelelő. Az egyéni teljesítményeket is figyelembe véve a spontán fejlődés – valószínűleg nagyon eltérő egyéni háttérrel feltételezve – van akinél megfelelő, de van akinél a szövegértési szint stagnálása figyelhető meg. Mindezek a tények azt mutatják, hogy az egyéni fejlesztés a gyöngye szövegértést mutató diákok esetében döntő fontosságú, s hogy oktatásunknak (a magyarországinak és a szlovákainak egyaránt) e tényt figyelembe kell vennie, s az egyéni fejlesztésre nagy hangsúlyt kell fektetnie. A szlovákiai magyar domináns diákok a szövegértés terén nem mutatnak különbséget a magyarországi diákokhoz képest. A szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákoknál is bizonyos javulás mutatható ki a magyar szövegértési készségben, de a javulás mértéke nagy egyéni különbségeket mutat, s elmondható, hogy a szlovák tanítási nyelvű iskolába járó diákok magyar nyelvű szövegértési szintjének fejlődése önmagától esetleges.

A konferencia pszicholingvisztikai blokkját két – a magyar nyelv szlovákiai változatában meglévő kölcsönszavakat nyelvjárástani és a termékmegnevezésekben megjelenőket nyelvtervezési szempontból vizsgáló – előadás követte. Sándor Anna *Nyelvjárásaink régi kölcsönszavai mai szemmel* c. előadásában nyelvjárásaink valódi tájszavait a kontaktológia mai szemlélete felől közelítette meg, ugyanis eredetüket tekintve a valódi tájszók mennyiségileg jelentős csoportját alkotják a különböző nyelvekből átvett kölcsönszók. Számuk különösen a peremnyelvjárások és a nyelv-szigetek szókészletében számottevő. Az előadó rámutatott arra, hogy a kérdés dia-krón szempontú megközelítése elképzelhetetlen a társtudományok idevágó ismeretanyagának felhasználása nélkül, mindenekelőtt a történettudományi, népességföldrajzi, néprajzi, stb. kutatások eredményei segíthetnek a kérdés megválaszolásában. A kölcsönzés és maradványhatás kérdésének rövid tisztázása után a különböző nyelvjárástörténeti források közül (Valló Albert: *Tót jövevényszók.* MNyr., 1904; Sima Ferenc: *Szlovák lexikális hatások a Nyitra-vidéki magyar nyelvjárásokban, 1940*) azokat vette szemügyre a szerző, melyek bizonyítottan vagy feltételezetten szlovák eredetű valódi tájszókat tartalmaztak.

Misad Katalin *A kétnyelvűség vetületei az élelmiszeripari termékek szlovákiai magyar megnevezésében* c. előadásában arra mutatott rá, milyen nehézségek merülnek fel szlovákiai magyar viszonylatban az egyes szakszók és -kifejezések összevetésében és azonosításában. Tapasztalatai szerint a megfeleltetést leginkább a két nyelv elemeinek motivációjában előforduló különbségek nehezítik. A bemutatott példák is azt igazolták, hogy a szlovákiai magyar megnevezésekben gyakran a szlovák kifejezés motivációjának megfelelő tükörfelfejtés rögzül. Ugyanakkor a két ország eltérő és hiányos szabványrendszere, valamint a szlovák és a magyar nyelv eltérő formai sajátosságai is rányomják bélyegüket a szlovákiai magyar szakszókinccs állapotára és használatára. Szlovákiában a szaknyelvek írott és beszélt változata kevésbé különül el egymástól, a sajátos szaknyelvi fordulatok használatának nem volt mikor és hol kifejlődni. A szlovákiai magyar szaknyelvi tervezés feladata a szlovák terminusok pontos magyar megfelelőinek azonosítása, szükség esetén létrehozása

s a szlovákiai magyar köztudatba való beépítése. Ennek megvalósítása pedig lehetetlen egy átfogó, reálisan megszerkesztett program és az anyaországi, valamint hazai nyelvészek és az egyes szaktudományok képviselőinek segítségével nélkül.

A konferencia nyelvészeti szekciójának második napján nyelvpolitikai tárgyú, a nyelvcsere folyamatát vizsgáló, a névtani kutatások kétnyelvűségi vetületét, ill. a közösségi és egyéni kétnyelvűség ritkábban vizsgált írásbeli megjelenési formáját feltáró előadások hangzottak el, zárásképpen pedig a kétnyelvűségkutatás teljesen új lehetséges területéről, nevezetesen a finnugrisztikában eddig máig hiányzó kétnyelvűségi szempontú kutatások szükségességéről hallhattak a jelenlevők.

Kontra Miklós *Fenntartható lingvicizmus* c. előadásában a nyelvi alapon meghatározott csoportok társadalmi diszkriminációjáról (a lingvicizmusról) szolt. E fogalmat Tove Skutnabb-Kangas 1988-ban alkotta meg, elsősorban a nemzetállamokban kisebbségi nyelveket beszélőket sújtó, tehát a nyelvek közti diszkriminációra. Az előadó a fogalmat az egy nyelven belüli diszkriminációra alkalmazta, bemutatván a magyar nyelvközösségre is nagyon jellemző standard nyelvi ideológiát és a nemstandard változatok beszélőinek stigmatizációját. A Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat adatai szerint a nyelvművelők és nyomukban az iskolai tanítók és tanárok a magyarországi magyarok több mint felének meg kívánják változtatni a beszédét és a nyelvi ítéleteit. A magyar nyelvközösségben (a legtöbb európai nyelvközösséghez hasonlóan, de eltérően az izlanditól, az arabtól, a hébertől, s a norvégtól is) a „presztízsalapú helyesség” és a „preskriptív helyesség” egymást támogatják, más-képp mondva: a társadalmi elit nyelvváltozata és a nyelvművelők előírta nyelvváltozat nagyrészt egybeesik, s ez élte a lingvicizmust. A standard nyelvváltozat bizonyos nyelvi változatait iskoláskorban vagy később (szinte) lehetetlen már megtanulni, ha valaki nemstandard változatot beszélő nyelvközösségbe született bele. Bizonyos nemstandard nyelvi változatok kiiktatása úgyszintén (szinte) lehetetlen iskoláskorban vagy később. Nyelvművelő szempontból azok a szabályok a legjövődélmezőbbek, amelyeket a beszélők mindig meg fognak sérteni, hiszen ezek ellen a szabályok ellen mindig lehet küzdeni. Például a „suksükölés”-ről vagy a határon túli magyarok által használt szlovakizmusokról, „idegenszerűségek”-ről mindig lehet előadásokat tartani vagy cikkeket írni, hisz a kétnyelvű magyar sosem beszélhet úgy, mint az egynyelvűek. A lingvicizmus fenntartásához tehát olyan előíró szabályok is kellenek, amelyek (szinte) megtanulhatatlanok iskoláskorban vagy később. A szociolingvisták dolga a fenntartható lingvicizmus fenntarthatatlanná tétele.

A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogi helyzete nemzetközi összevetésben és a továbblépés lehetőségei című előadásában Szabó Mihály Gizella elsősorban azt a kérdést vizsgálta, hogy helytálló-e az a szlovák oldalról gyakran hangoztatott érv, hogy Szlovákia a nemzetközi standardok szintjén biztosítja a kisebbségi nyelvhasználati jogokat. Előadása első részében áttekintette a Szlovákia által is ratifikált nemzetközi egyezményeket, majd pedig a kisebbségi nyelvi jogokkal kapcsolatos néhány alapvető kérdés (egyéni vs. kollektív jog, diszkriminációmentesség, a többségi és a kisebbségi nyelv státusza stb.) nemzetközi szabályozásáról beszélt. Mindezek alapján megállapítható, hogy nemzetközi összevetésben Szlovákia a középmezőnyben foglal helyet (legalábbis az európai államok között), legtöbb esetben csak a nemzetközi szerződésekben megfogalmazott minimális kötelezettségeknek tesz eleget. A kisebbségi nyelvhasználati jogok magasabb szintű biztosításához elengedhetetlen

volna a jelenlegi jogszabályi lehetőségek maximális kihasználása, az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény módosítása, esetlegesen a jogok érvényesítésének bírósági úton való kikényszerítése.

Borbély Anna *Színterek és nyelvválasztás – vizsgálatok a valóságos idő hatásáról* c. előadásában a nyelvcsere folyamatát vizsgáló kutatását ismertette, amelyhez 1990-ben és 2000/2002-ben végzett szociolingvisztikai adatgyűjtést. Előadásában a nyelvhasználati színterek összefüggésében a nyelvválasztás tíz éves változását elemezte. Összegzőképpen meghatározható, hogy a három válaszkategória szerint (románul, románul és magyarul, magyarul) hogyan csoportosíthatók a vizsgált szituációk. A nyelvhasználati színterek (szituációk) és a nyelvcsere viszonyára az a jellemző, hogy a nyelvcsere kezdetekor a közösségi (A) nyelv minden szinten „teljes” nyelvként volt használatos, majd a folyamat során a közösségi (A) nyelv használatát kiszorítja a többségi (B) nyelv.

A kétegyházi román–magyar nyelvcsere folyamatában az 1990-es és a 2000/2002-es adatok szerint a közösségi vagy az A nyelvhez és a többségi vagy a B nyelvhez úgy kapcsoljuk a színtereket (szituációkat), hogy a három válaszkategória közül a legmagasabb százalékos értéket vesszük alapul. Eszerint 1990-ben és 2000/2002-ben a közösségi vagy az A nyelvhez kapcsolt színterek és szituációk a *vallás*: imádkozás, hívőkkel történő beszélgetések, prédikáció; *család*: testvérrel történő beszélgetések; *közösség*: időssekkel történő beszélgetések; *munka*: háztáji munkatársakkal történő beszélgetések; *írás*: sírfeliratok. Az 1990-es adatok közül két szituációban: testvér és háztáji munkatársak a románul válaszkategória értékei nem érték el az 50 százalékot, viszont tíz évvel később már igen. A sírfelirat nyelve olyan komoly változáson ment át a tíz év alatt, hogy a *románul* válaszkategória százalékos átlagérték és a *magyarul* válaszkategória százalékos átlagérték megegyezik egymással. Ez a szituáció azért került mégis ebbe a listába, mert az 1990-es *románul* válaszkategória százalékos átlagérték: 78,6 volt.

A két időpontban vizsgált 25 szituáció közül tehát az A nyelvhez (a románhoz) hét szituáció köthető, az A és a B nyelvhez négy szituáció kapcsolható, valamint a B nyelvhez (a magyarhoz) 14 szituáció tartozik. Ezek ismeretében megállapítható, hogy a kétegyházi közösségben a román–magyar nyelvcsere a folyamat második szakaszába lépett, s a befejező szakasz felé tart. A vizsgált színterek (szituációk) szerint: a) visszafordult a nyelvcsere a családban, az öregekkel, a közügyek intézésekor, az egészségügyben, káromkodáskor; b) nincs olyan szintér (szituáció), ahol ne lett volna valamilyen változás; c) folytatódott a nyelvcsere: templom, iskola, munkahely, írás.

Bartha Csilla *A nyelvcsere összehasonlító vizsgálata hat magyarországi kisebbségi közösségben. Egy országos szociolingvisztikai kutatás módszerei és fobb eredményei* c. előadás első része elméletileg tekintette át a többnyelvű államokban létező közösségi elrendezések típusait, majd részletesen elemezte ennek leggyakoribb megvalósulási formáját, a fokozatos nyelvcsereét. A kérdésre vonatkozó meghatározó nemzetközi és Kárpát-medencei szociolingvisztikai kutatások szakirodalmi áttekintése után a nyelvcserevizsgálat már meglévő és lehetséges módszertani útjainak részletes elemzése következett. Az előadás harmadik egysége, amely egy, a Nemzeti Kutatásfejlesztési Programok (NKFP 5/126/2001) által támogatott 2001 és 2004 között végzett országos szociolingvisztikai kutatás főbb célkitűzéseit, mód-

szereit és néhány eredményét mutatta be, egy más nyelvi elrendezésekben is alkalmazható lehetséges vizsgálati modellt kínált a nyelvcsere kutatói számára. Az NKFP-kutatás során a projektum résztvevői ugyanis elsőként tettek kísérletet arra, hogy a nyelvcsere folyamatát több (szám szerint hét) kisebbségi közösségben azonos elméleti és módszertani keretben, egy időben, összemérhető módon vizsgálják.

Bauko János *Köszönés- és megszólításformák kétnyelvű környezetben* című előadásában a köszönés- és megszólításformákat vizsgálta kétnyelvű környezetben. A bemutatott empirikus adatokat két révkomáromi alapiskola 10 és 15 éves diákjai körében 100-100 adatközlővel lefolytatott kérdőíves felmérés eredményei adták. A magyar tanynyelvű iskolában a magyar köszönés- és megszólításformák dominálnak, a szlovák alakváltozatok csak ritkán használatosak, ami a diákok magyardomináns kétnyelvűségével függ össze. A szlovák tanítási nyelvű iskolában a szlovák formák gyakoribbak, ami a tanulók szlovákdomináns kétnyelvűségével függ össze, de a korpuszban szép számmal találhatók magyar példák is. Az előadó ezt azzal indokolta, hogy a diákok egy része nemzetiségileg vegyes családokban él, ahol gyakoribbak a kódváltások. Ennek hatása a köszönés- és megszólításformákban is megmutatkozik. A magyar tanítási nyelvű iskolában a köszönésfajták gyakorisága a következő volt: 1. *Szia*. 2. *Heló*. 3. *Jó napot!* 4. *Csókolom*. 5. *Csó*. 6. *Szevasz*. 7. *Dicsértés-sék*. 8. *Csá*. A szlovák tanítási nyelvű alapiskolában a szlovák nyelvű alakváltozatok közé magyar formák is beékelődtek: 1. *Ahoj*. 2. *Čau*. 3. *Dobrý deň!* 4. *Szia*. 5. *Heló*. 6. *Szevasz*. 7. *Nazdar*. 8. *Bozkávam*. Az egyes köszönések különféle alakváltozatban élnek. A diákok szólítónevei közül a legelterjedtebbek a becenevek. Mindkét iskolában az *-i* a legmegterheltebb becenevképző. Az előadó rámutatott arra a tényre, hogy a magyar–szlovák kétnyelvű környezet nagymértékben befolyásolja a köszönés- és megszólításformák használatát is. A kétnyelvűek bővebb készletből válogathatnak, s a mentális lexikonból aktivált forma kiválasztása a kommunikációs helyzettől, partnertől, pragmatikai tényezőktől stb. függ.

Vörös Ferenc *Adalékok a kétnyelvűség névtanához* c. előadása a szlovákiai magyarság névtani arculatának vizsgálatához jelentett újszerű megközelítést. Az előadó közvetetten azt igyekezett bemutatni, hogy a tulajdonnév maga többek között szocio-, pszicho- és etnolingvisztikum. Nem *ab ovo* az, hanem függőségei teszik azá. Mindenekelőtt az a beszédaktus, amelyben az adott névegyed megszületik. Másodsorban a beszédhelyzetben válik azzá, amelyben egyén és közösség használja. A kétnyelvű környezet a nevet még érdekesebbé teszi a kutató számára. Ez utóbbi kérdéssel korábban behatóan sem a névtanósok, sem egyéb tudományágak képviselői nem foglalkoztak. Az előadás a szlovákiai magyarság névtani kérdései közül a következő témaköröket érintette:

1. a SzSz (szlovákiai szlovák), a MM (magyarországi magyar) és a SzM (szlovákiai magyar) családnévanyag eredet szerinti összetételének összevetését, és az SzM peremhelyzetéből adódó ilyen irányú köztességet;

2. a keresztnévkölcsonzések integrációját könnyítő tényezőket; a kvázimeta-nyelvi keresztnévpárok létrejöttének mikéntjét és okait;

3. a szlovákiai magyarok ún. kétkeresztnevűségét, amely az anyanyelvű megnyilatkozásokban az *Alžbeta ~ Erzsébet* típusú metanyelvi párok beszédhelyzettől függő váltogatásában ragadható meg;

4. a magyar > szlovák, szlovák > magyar irányú keresztnévkölcsönzések, ez utóbbin belül külön hangsúlyt kaptak a visszakölcsönzések [pl. SzSz *Gejza* ~ MM *Gějza, Géza*; szlk. *Gejza* (< m. *Gějza* ‘Széchenyi István’ m. *Gějza* > m. *Gëjza* > m. *Géza*); SzM *Géza* és *Gejza*];

5. a szlovák > magyar irányú alaki keresztnévkölcsönzéseket mint jellegzetes felvidéki regionalizmusokat (pl. *Denisza, Lucia; Dusan, Martin*; stb.);

6. a szlovákiai magyar keresztnévkincs ún. kvázinyitottságát, amely abból adódik, hogy két zárt rendszerből meríthet: a MM-ból és a SzSz-ból;

7. a pragmatikai síkon jelentkező szlovák névkiegészítők SzM-ban történő integrációját, amely jelenségcsoport egyúttal lexikai kölcsönzésnek is számít; az egyke-resztnevűség kérdését, amely egyfelől a MM és a SzM viszonylatában közösségi szinten jelentkező, jellegzetesen regionális hiányjelenségként, másrészt a SzSz és SzM viszonylatában szláv kölcsönzésként írható le. Ez utóbbi jelenséget a szerző a Galánta közelében fekvő Felső- és Alsószelei szinkrón és történeti kutatásai alapján mutatta be.

Menyhárt József „*Ne haragúdjon hogy meg kérem Magát!*” *Lakossági kérvények nyelvi elemzése* c. előadásában a Nyékvárkonyi Községi Hivatalhoz 2005. január–november között benyújtott lakossági kérvények anyagán vizsgálta a benyújtott magyar és kétnyelvű kérvények nyelvi megformáltságát, a kérvények nyelvválasztását, továbbá arra kereste a választ, hogy van-e empirikusan mérhető hozadéka az 1999-ben életbe lépett kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvénynek. A kérvényanyag elemzése alapján az előadó leszögezte, hogy bár a lakosság gyakrabban ír magyar nyelvű kérvényt, mint 1999 előtt, a kérvények, ill. válaszok nyelvi megformáltságában az esetlegesség, a gyakori tükörfordítások és tükörszerkezetek jelenléte a jellemző.

Presinszky Károly *Különbségek egy szlovák–magyar kétnyelvű beszélő szóbeli és írásbeli megnyilatkozásai között* c. előadásában egy olyan szlovák anyanyelvű és nemzetiségű személy megnyilatkozásait elemzi, aki felnőtt korában kezdte el tanulni a magyar nyelvet. A célnyelvi környezetből való távozás után a magyar nyelvet csak ritkán használta, jelenleg szlovák egynyelvű környezetben él. A vizsgálat célja az volt, hogy példák segítségével szemléltesse a felnőttkori szlovák–magyar egyéni kétnyelvűség jellegzetességeit, feltárja az adatközlő magyar nyelvi kompetenciáját, kódválasztási és kódváltási sajátosságait, valamint rámutasson a kétnyelvű egyén írásbeli, ill. szóbeli megnyilatkozásai közötti különbségekre. Az összegzés során az előadó rámutatott arra, hogy az adatközlő szóban és írásban jelentős mértékben felülreprezentálja a tárgyaz ragozást. A nyelvi hiányt az írásbeli közlésekben körülírással, sajátos szóalkotással, míg szóban inkább kódváltással oldja fel.

Kozmács István *A finnugrisztika adóssága és lehetőségei a kétnyelvűség-kutatásban* c. előadásában a finnugor nyelvek kutatásának új lehetőségeit vázolta fel. Annak ellenére, hogy az utóbbi időben részletes leíró nyelvészeti vizsgálatok is zajlanak, melyek túllépnek a hagyományos grammatikák megközelítési módján és valamely modern nyelvelméleti keretben vizsgálnak egy adott finnugor nyelvet – A legutóbbi finnugor kongresszus (2005. Joskar-Ola) után pl. nemzetközi projekt bontakozott ki a finnugor nyelvek tipológiai kutatásokba való bevonása érdekében (Uralic Typological Database Project) –, van azonban két területe e nyelvek kutatásának, amelyen jelentős az elmaradás: a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika.

Teljesen tisztázatlan és semmiféle egzakt ismeretünk nincs a beszélők lakóhely, foglalkozás, életkor szerint megoszló nyelvhasználati szokásairól. Valójában semmit sem tudunk például az idősebb korú lakosság kétnyelvűségéről, jóllehet ennek a korosztálynak falun elsőrangú szerepe van a családban történő nyelvátadás során, az iskolás kor előtti második nyelv elsajátításának folyamata is ismeretlen: nem tudjuk, hogy az iskolába lépő gyermekek milyen második (= orosz) nyelvismerettel rendelkeznek, nem tudjuk, hogy milyen a nyelvismeret szintje szerint egyik nyelven domináns kétnyelvűek, vagy a mindkettőt azonos szinten beszélő balansz kétnyelvűek aránya.

A szociolingvisztikához hasonlóan elmaradnak a pszicholingvisztikai kutatások. A kétnyelvű populációt célzó pszicholingvisztikai kutatások fő kérdései – azaz hogy azonos-e a két nyelv feldolgozása, illetve hogyan kapcsolódik egymáshoz a két lexikon – terén egyetlen egy dolgozat nem született. Semmit sem tudunk többek között arról, hogy e népek körében a kétnyelvűségnek a beszélőre milyen kognitív hatása van.

A legfontosabb teendők az előadó szerint a következők:

- feltárni, hogy az egyes finnugor nyelveket beszélő közösségek egyes csoportjai számára mely nyelvváltozatok állnak rendelkezésre;
- milyen a viszony az egyes nyelvváltozatok között, a többnyelvűség és a diglosszia szempontjából;
- feltárni a kódváltás/kódválasztás jelenségét: milyen külső és belső okok jelentkeznek, milyen a kódváltás típusainak vizsgálata;
- az anyanyelv használatának vizsgálata formális és informális közegben;
- a nyelvi kontaktushatások, kontaktusjelenségek kutatása;
- a szórvány csoportok nyelvhasználati jellegzetességeinek vizsgálata.

A konferencia nyelvészeti szekciójának érdekes színfoltja és gyakorlati szempontból is kiemelkedően fontos mozzanata volt az a kerekasztal-beszélgetés, mely a pozsonyi magyar tanszék és a nyitrai magyar kar diákjai részvételével folyt, s melynek témájaként a hallgatók szlovák nyelv tudásának színje, a többségi és kisebbségi nyelv viszonya az egyetemi oktatásban, valamint az egyetemek tannyelvpolitikája szolgált. A téma időszerűségét igazolta, hogy a hallgatóság és a kerekasztal-beszélgetés résztvevői között pezsgő vita alakult ki. A jelenlévők megegyeztek abban, hogy az anyanyelven is folyó egyetemi képzésben jól átgondolt tannyelvpolitikára lenne szükség, mely egyelőre sajnos felsőoktatásunkból hiányzik vagy *ad hoc* jellegű.

Mind az irodalmi, mind a nyelvészeti szekcióban elhangzó előadások élénk párbeszédet vontak maguk után, melyek egyértelműen igazolták a szakmai konferenciák szükségességét, s a nyitrai és a pozsonyi magyar tanszékeken folyó tudományos munka magas színvonalát. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a szlovákiai magyar humán értelmiségnek ma már meg van a hazai tudományos élet működtetésére az igénye. A nyitrai magyar tanszék szándéka szerint ezt a rendezvényt a jövőben évente ismétlődő konferenciák fogják követni.

Gondolatok a szlovákiai magyar katolikusság szervezettségéről

A szlovákiai magyar katolikus közösség múltjáról és jelenéről – annak ellenére, hogy néhány részproblémával az utóbbi időben több szerző is foglalkozott – lényegében hiányoznak a tudományos megalapozottságú, nagyobb ívű elemzések és felmérések.¹ Ezért kell kiemelni a Fórum Kisebbségkutató Intézet gondozásában megjelent *Magyarok Szlovákiában* c. kötetet (2004), amelynek egyes tanulmányai teret szentelnek a magyar katolikusok önszerveződési formáinak, kulturális és oktatási intézményeinek, szervezeteinek is. Ez a kötet örvendetes vállalkozásnak tekinthető, hiszen a magyar kisebbség jelenkori, 1989 utáni történetének, állapotának a felmérését szintén céljául tűzte ki. A magyar katolikussággal Herdics György és Zsidó János írása foglalkozott (387–395. p.).² Az a tény, hogy Molnár Imre (Molnár 1998, 207–257) áttekintése után végre megjelent egy újabb, az elmúlt 15 év kisebbségi történéseivel foglalkozó munka, mindenféleképpen üdvözlendő.³ Egyrészt továbbgondolásra és újabb kutatások indítására, másrészt kritikus önreflexióra serkent. Röviden a szerzőpáros tanulmányával foglalkoznék, mivel többször olyan kérdéseket feszegetnek, illetve néhányra nem válaszolnak, amelyek szerintem érdemesek az eszmecserére, vitára.

A kiindulópontok (a reformátussággal való összehasonlítás, a többségi egyház-megyékhöz való tartozás, egyfajta specifikus helyzet sugalmazása, amikor a többi határon túli magyar katolikusokra utalnak) véleményem szerint a kötet irányvonalát tekintve nem helyénvalók, hiszen közösségen kívül álló adottságok. Ezek a megálapítások közismertek, nem visznek el bennünket az önszerveződési és érdekvédelmi formák, működési struktúrák mechanizmusainak a feltárásához. Azt sugallják, hogy a lélekszámában jelentősen nagyobb közösség, a magyar katolikusok, a kisebb lélekszámú, más egyházi hagyományokkal, szervezeti rendszerrel rendelkező reformátusokkal szemben a szervezettség alacsony(abb) fokán állnak.

Ami a koncepcióból hiányzik, az a *folytonosság* problémájának és akadályainak vizsgálata. Egyértelmű, hogy a magyar kisebbség története 1918-tól a többség kisebbségpolitikai gyakorlata⁴ által okozott törésvonalak miatt az újrakezdések története. A múltban és a jelenben a folytonosság rekonstruálásának meg-megújuló igényével találkozhatunk, amely a vállalt közösségépítés irányába mutat(hat). Nos, ezekre, mégha vázlatosan is, de több példa felsorolása az 1918 és 1938 közötti időszakról, éppen a jelenre figyelve, a mintakövetés céljából, elmarad (pl. a keresztényszocialista politikai érdekvédelem, egyházi szervezetek, gazdasági, kulturális, oktatási, ifjúsági egyesületek). Ez lehetett volna az a pont, amely összehasonlítha-

tó lehetne az 1990-es évek szervezeti irányultságával, azaz a magyarországi „anya-szervezetek”-hez való kapcsolódás jelenségével (Katolikus Ifjúsági Közösségek, Háló Egyesület, Szlovákiai Magyar Pax Romana).

A másik problémakört az *érdekvédelem* szervezetei és dokumentumai alkotják. Fel lehetett volna sorolni dátumszerűen az egyes tiltakozó beadványokat, memorandumokat (itt merül fel az ilyen jellegű iratanyagok dokumentálásának fontossága és az archiválás szükségessége[!]). A másik dolog a döntéshozó helyekből, tisztségek-ből való részesedés vagy kiszorítottság kérdése, tehát hogy a tárgyalt időszakban a magyar papok mely szlovákiai katolikus szervezetekben, bizottságokban kaptak/kaphattak helyet, és a kisebbségi katolikusság érdekvédelme ezeken a fórumokon mikor, milyen körülmények között jelenhetett volna meg. Az önálló, autonóm magyar püspökség körüli eseményeket, előzményeket és a megszületett dokumentumokat részletesebben be lehetett volna mutatni (így az 1990-es és az interneten is hozzáférhető 2001-es memorandumot). A magyar katolikus oktatásügyet pedig szerintem azért a szerzők alábecsülték (az „iskolák száma és jelenléte csak jelképesnek mondható”). Az egyébként gondolatébresztő munkára, amely sajnos pesszimista végszóval zárul és önfelmentő érvekkel operál, nagy szükség volt. Még ha csak kilenc oldalon is, de hiányosságai ellenére (pl. nincsenek hivatkozások) tükröt mutat a magyar katolikusok jelenlegi helyzetéről.

A magyar kisebbségi intézményrendszer fő jellemzőiről Tóth Károly készített beszámolókat (Tóth 2004, 251, 255–256; uő. 2005, 34, 36). Következtetései egyik lényeges eleme, hogy ez a nem teljes, de teljességre törekvő, etnikailag zárt rendszer döntően kulturális és oktatási meghatározottságú szervezetekből áll. A kulturális szervezetek aránya 2001-ben 88,6%-ot, az oktatásiaké 12,6%-ot tett ki. Ezek között „elenyésző” volt az egyházi szervezetek száma. A 2003. évi felmérés során a vizsgált minta a következő képet mutatta: a kulturális beállítottság továbbra is domináns maradt, a szervezetek 68,5%-a a kultúra területén tevékenykedett.

Ezeket vizsgálva megfigyelhető, hogy 2004-ben az elsődleges tevékenységi körük szerint, tehát deklarált és demonstrált céljaik alapján, a „civil szektorra jellemző” területen belül (az érdekvédelem és a közélet mellett) az egyházi szervezetek száma „riasztóan alacsony” volt, csak 1,7%. A másodlagos tevékenységi kör kategóriáját figyelembe véve, amely az egyéb jellegű tevékenységeket⁵ tartalmazza, a szám kicsit emelkedik, de így is kis értéket ér el (3,3%).⁶ A katolikus szervezetek száma és megszólása ebből a felmérésből nem ismert, azonban ez az állomány a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézetének adatbázisa és egyéb internetes állományok alapján nagyjából összeállítható (egy terepfelmérés kellene, hogy aktualizálva legyenek az adatok, illetve hatékonyságmérési vizsgálatokra is szükség lenne).⁷

A szlovákiai magyar katolikusság szervezeti struktúrája igencsak alulreprezentált és egyoldalú, ezért támogatásra és fejlesztésre szorul. Nincsenek összesített és aktualizált adatok, ezért az alábbiakban csak óvatos következtetéseket tehetek.

Az alapok és alapítványok szervezeti formája nagyon foghíjas. Összesen csak 5 szervezet sorolható ebbe a kategóriába. Mindegyikük az 1990-es évek folyamán alakult, csak a két legfontosabb, a budapesti székhelyű Pázmány Péter Papnevelési Alapítvány és a Jópásztor Alapítvány lép túl helyi/regionális igényeken, fontos közösségszervező és érdekvédelmi feladatokat vállaltak fel, és hosszú távon igyekeznek programokat támogatni.

Az egyházi sajtó esetében struktúráról egyáltalán nem beszélhetünk, fejletlennek és tagolatlanak tekinthetjük. Csak egy hetilap van, a *Remény*. Ennek felépítése, információ-megoszlása, médiastratégiája és a *Remény-olvasók* igényei külön vizsgálatot érdemelnének. Az egyes plébániaközösségek több lapot kiadhatnak, sokszor kétnyelvűeket, ezeket érdemes lenne lajstromba szedni. A további lapok esetében nehéz megállapítani, hogy még melyek léteznek, melyeknek biztosított a megjelenésük. A könyvkiadás is külön felmérést igényelne, mindenesetre a Glória jobban „látathatná magát”.

A cserkészlet külön csoportba sorolható. Egy tudatosan kialakított struktúráról van szó, amelyben az egyes csoportokat/capatokat fokozatosan építették ki. Ezt a hálót, a koordináló-szervező feladatokat vállalva a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség fedi le. Érdemes megnézni a csapatalakulás 1990–2000 közötti időbeli síkját. Az összes csapat 56,25%-a (27) 1990 és 1993 között jött létre, ami azt jelzi, hogy ez a szervezeti fajta már nagyon hamar kialakította alapjait. Az 1994-től kimutatható szervezetalapítási igyekezet visszaesése, 2000-ig évi 2–3 alakulás, nem tekinthető negatív tendenciának, csupán a fennálló struktúra kisebb arányú bővítésének, elsősorban vidéken.

1. táblázat. Szlovákiai magyar cserkészcsapatok 1990–2000

A megalakulás éve	Az összes csapat száma	A település neve
1990	1	Komárom
1991	8	Pozsony, Rimaszombat, Nyékvárkony, Nagykapos, Érsekújvár, Palást, Dunaszerdahely, Egyházfa
1992	10	Szepsi, Zseliz, Bős, Kassa, Pozsonypüspöki, Kúrt, Nagymegyér, Fél, Ipolyság, (h. n.)*
1993	8	Udvard, Királyhelmece, Szimó, Szógyén, Bátorkeszi, Marcelháza, Vágkirályfa, (h. n.)
1994	2	Balony, Bábindal
1995	2	Léva, Csenke
1996	2	Ipolyfödemes, (h. n.)
1997	1	(h. n.)
1998	3	Nádszeg, Szentpéter, (h. n.)
1999	2	Deáki, Csicsó
2000	3	Tardoskedd, Bény, Kéménd
Összesen	42**	

Megjegyzés:

* A h. n. jelzés arra utal, hogy a forrásban nem tüntették fel a település nevét.

** 3 csapat (Nyitrageszte, Csallóközcsütörtök, Füle) az alakulás dátuma nélkül szerepelt. A székhely és az alakulás évszáma nélkül még 3 csapat volt az adatbázisban, így az összesített adatok szerint 48 csapat működött.

Forrás: www.cserkesz.sk

Örvendetes tény az egyházi énekkarok és kórusok jelenléte, amely a cserkészlet mellett a katolikus ifjúság aktivizálódásának régi-új területének tekinthető. Továbbá a kulturális, közművelődési, hagyományörző szervezetek csoportja jelenti azt a halmozott, amely az ifjúságpolitika és kultúraszervezés szempontjából erőteljes(ebb) fej-

lesztésre szorul. Nehéz jellemezni, mert a taglétszám, a bevont/bevonható személyek számát tekintve változó, a néha nehezen megfogható, amorf szervezeti csoportosulásokról (pl. az Antiochia-csoportok, Cursillo-mozgalom) alig vannak értékelhető statisztikai adatok. Kb. 4-5 szervezet tartozhat ide, bár ez a szám még továbbiakkal bővíthet. Két olyan nagyobb szerveződés van, amelyek alszervezetei hatékony közösségszervező munkát fejtenek ki: a Keresztény Ifjúsági Közösségek (KIK) kiépített csoportjai és a magyarországi Háló Egyesület szlovákiai szervezete.⁸

A képző- és oktatási intézmények kérdésköre külön tanulmányt érdemelne. Ezen a helyen csak néhány megállapítást tennék. Hosszú ideje fennálló súlyos problémát orvosolnak azok a szervezetek (Szlovákiai Magyar Hitoktatási Központ, Mécs László Központ, Egyházgellei Lelkigyakorlatos Ház), amelyek a hitoktatás és továbbképzés, illetve a vallási élet minőségi javítását tűzték ki célul. Sajnos nincs rátekintésem ezekre a kezdeményezésekre, mindenesetre leszögezhető, hogy ezek azok, amelyek köre még bővíthető, fejleszthető lehetne. A katolikus magyar oktatási hálózat elemzése nagyobb teret kívánna (összehasonlítás az állami szektorral és a többi felekezeti iskolával, az utánpótlás kérdései, pedagógushiány, a fiatal pedagógusok elhelyezkedési nehézségei, a magyarországi katekéta diplomák körüli elfogadtatási „hercehurcák” Szlovákiában, a gyermeklétszám csökkenése, amely szinte mindegyik iskolatípust érinti, anyagi eszközök korlátozottsága stb.).⁹ Számomra az az érdekes, hogy 1995-tel mintha lezárultak volna az iskolaszervező kezdeményezések és stabilizálódott volna (?) ez a rendszer (a komáromi gimnázium csak 2000-ben jött létre). Rendkívül riasztónak tűnik az egész hálózat sebezhetősége: különösen az 1–4. évfolyamú kisiskolák veszélyeztetettek a diáklétszám nagy arányú csökkenése miatt.

A vázolt problémakör további kutatásokat igényel.¹⁰ Remélhetőleg a Fórum Kisebbségkutató Intézet által a szlovákiai magyar kultúra helyzetét részletesebben taglaló, 2006 végéig elkészítendő munkaanyagba a katolikusokról is egy kibővített, felfogásmódjában új tanulmány kerülhet.

Jegyzetek

1. Néhány érdekesebb új munka: Menyhárt 2003, 3–30; Lampl 2005, 87–108.
2. Az elektronikus változatot használtam (www.foruminst.sk/publ). Valójában változtatások nélküli formában lett közzé téve a somorjai 2005. október 28-i értelmiségi találkozó vitaanyagának részeként (vö. *A szlovákiai magyar kultúra helyzete. Gyorsjelentés és vitaanyag* [www.foruminst.sk])
3. Korábbi áttekintésre uó: Vallás és egyház a szlovákiai magyarság életében. *Egyházfórum*, 1991. 3. sz. 89–101. p.; 4. sz. 105–120. p.
4. A hitélet nyelvhasználati nehézségeire Lanstyák 2000, 90–91.
5. „Ez akár meghatározó is lehet egy kisebbségi szervezet életében, csakhogy ideológiai és egyéb megfontolásokból elsődlegesen nem ilyen arculatú szervezetnek tekinti magát” (Tóth 2005, 37).
6. Az 1,7% és a 3,3% az összes magyar egyházat tartalmazza.
7. Az adatbázisok elérhetősége: a www.magyar.sk (ezen keresztül a FKI adattára), www.martonaron.hu/htmkultura/kereso.php, Határon Túli Magyar Kulturális és Közművelődési Intézmények Kutatási Adatbázis). Jól hasznosítottam a www.kik.sk oldalán lévő adatokat is. A tevékenységi kör alapján ezeknek a szervezeteknek nemcsak egyházi, hanem

- közművelődési, kulturális, hagyományörző stb. funkcióik is vannak, ill. az egyházi jelleg a további tevékenységek kategóriájában nyilvánul meg. Több, a Csemadok keretén belül működő népdalkör, énekcsoport is feltüntette az egyházi tevékenységi kört, de ezeket kihagytam, ugyanúgy néhány egyéb község- és közösségfejlesztéssel, énekkal, zenével foglalkozó és célirányosan szociális-karitatív tevékenységet kifejtő szervezetet. Teljesen feltérképezetlenné és nincsenek aktualizálva a katolikus hitbuzgalmi csoportosulások vagy pl. a magyarországi házashétvége mozgalomban résztvevők száma. Nagyon érdekes adatokat tartalmaz a Keresztény Ifjúsági Közösségek portálja (www.kik.sk), ezeket azonban már terjedelmi okoknál fogva sem tudtam elemezni. Mindenesetre ez lehetne az egyik kutatási irányvonal. Sok intézményt a google keresőn azonosítottam.
8. Az KIK 300 taggal és 50 segítővel dolgozik, lelkigyakorlatokat, ifjúsági és művelődési programokat szerveznek. A Háló taglétszáma 700, a kisközösségek segítségével foglalkozik.
 9. 2003-ban a magyar egyházi óvodákban 107 gyermek volt, az összes szlovákiai egyházi létszám 15,92%-a. Az alapiskolákban 1134 gyermek tanult, az összes szlovákiai 4,49%-a. A gimnáziumokat 709 diák látogatta, ez az összes egyházi intézményen belül 5,68%-ot tett ki (vö. Dohányos–Lelkes–Tóth 2004, 104, 106, 109). A magyar oktatásügy általános helyzetére lásd. László 2004, 183–246).
 10. Ugyanakkor a kérdéssel kapcsolatban felmerül a szlovákiai magyar humán beállítottságú katolikus értelmiség felelőssége is. Magyarán, mennyire tudná (akarná) segíteni ezeket a szervezeti kezdeményezéseket és milyen szerepet játszana ennek a szférának a fejlesztésében? Ezt a borúlátást sugalmazó megállapításmat arra a tapasztalatra alapozom, hogy elég hosszú időmbe telt, amíg „használható” információkat tudtam szerezni az 1993-ban alakult, magyarországi kapcsolathálókat kiépítő(?) egyetlen katolikus értelmiségi egyesületről, a Szlovákiai Magyar Pax Romana egyesületről. Néhány régebbi adatot találtam az interneten, de a gyakorlati tevékenységről nincsenek információim, a Belügyminisztérium egyesületeket feltérképező adattárában sem található. Gyanítom, hogy az egyesület ténylegesen már nem is működik. Gyurgyík László egyik régebbi áttekintésében a kisebbségi magyar katolikus értelmiségi önreflexió dilemmáit, ezen réteg kialakulatlanságát és a kezdeményezőképeség buktatóit is feszegette. Többek között így írt: „A megfelelő struktúrák, intézmények, szervezetek kialakítása továbbra is sürgős feladatot jelent. Hiányzik a magyar keresztény fiatalok szervezete, a világi keresztény sajtó, a keresztény értelmiségiek mozgalma. Nem elhanyagolható az olyan vállalkozások elősegítése, melyek keresztény jellege nem a vállalkozás tárgyában mutatkozik meg elsősorban, sokkal lényegesebb, hogy a vállalkozói magatartást keresztény értékek határozzák meg” (Gyurgyík 1991, 130–139). Érdemes lenne megvizsgálni a jelenlegi helyzetet. A legelső, Fórum Intézet által szervezett párkányi értelmiségi találkozón 2004. szeptember 24-én Szarka László nem véletlenül vetette fel, hogy hiányolja a magyar papok részvételét. Az már egy másik kérdés, hogy léteznek-e működő kapcsolatok a liberális és katolikus értelmiség között.

Felhasznált irodalom

- Dohányos Róbert–Lelkes Gábor–Tóth Károly (szerk.) 2004. *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2003*. Somorja–Dunaszerdahely. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó .
- Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.) 2004. *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig. 1. kötet, Somorja–Dunaszerdahely. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.

- Gyurgyík László 1991. Katolikus magyarok Szlovákiában. A katolikus egyház helyzete Szlovákia magyarlakta területein. *Regio*, 1991/3, 130–139. p.
- Herdics György–Zsidó János 2004. A római katolikus egyház. In: Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig*. 1. kötet, Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, 387–395. p.
- Lampl Zsuzsanna 2005. A dél-szlovákiai magyar és szlovák fiatalok vallásossága. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005. 2. sz. 87–108. p.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris–kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony.
- László Béla 2004. A magyar oktatásügy. In: Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig*. 1. kötet, Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 183–246. p.
- Menyhárt József 2003. Egyház és nyelv (A katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003. 2. sz. 3–30. p.
- Molnár Imre 1998. A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. 1. kötet. Budapest, Ister, 207–257. p.
- Molnár Imre 1991. Vallás és egyház a szlovákiai magyarság életében. *Egyházfórum*, 1991. 3. sz. 89–101. p.; 4. sz. 105–120. p.
- Tóth Károly 2004. A magyar intézményrendszer fejlődése. In: Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig*. 1. kötet, Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 247–270. p.
- Tóth Károly 2005. A szlovákiai magyar régió kulturális intézményrendszere. In: Blénesi Éva–Mandel Kinga–Szarka László (szerk.): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 33–49. p.

Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2003. Dohányos Róbert–Lelkes Gábor–Tóth Károly (szerk.): Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.

Tudományos-kutatói körökben, szűkebb és tágabb földrajzi értelemben, a Fórum Kisebbségkutató Intézet néhány év alatt kivívta szakmai műhely megbecsülését. Ennek legkézzelfoghatóbb formáját azok a színvonalas kiadványok jelentik, amelyek tényekre, számokra, s az ezekből következő objektív analízisre épülnek, éles határt vonva ekként önmaguk és a szlovákia viszonyok között sajnos általánosnak tekinthető *laikus* és *ad hoc* helyzetelemzések között. A *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2003* c. kiadvány is ezt a – régebben megkezdett – hagyományt folytatja; benne Szlovákia nemzeti-nyelvvi megoszlásától a népességi mutatókon, a településszerkezeten, a kisebbségeket érintő jogszabályrendszeren át a Szlovákiában jelenleg legnagyobb számban reprezentált 11 nemzeti közösség 2003-as közéleti krónikájáig tekinthetjük végig az információk hosszú sorát, ill. az azokhoz fűzött lényegre törő összegzéseket. Ezek egy része rövid, de dicséretesen alapos, mint pl. a Lelkes Gábor által írt 5. fejezet a szlovákiai népesség nemi, kor- és műveltségbeli összetételéről, valamint gazdasági aktivitásáról. Máshol viszont elégtelennek érzem a tájékoztatást, mint pl. a 8.6. fejezet esetében, amelyben – lévén téma a diszkriminációellenes törvény, tehát egy nagyszerű újdonság, amely korábban nem volt téma –, a szerző meglehetősen felületesen és általánosan ismerteti a törvény megszületésének körülményeit. Egyrészt szemérmesen nem mondja ki, pontosan mit értsen az olvasó a törvénnyel kapcsolatos „politikai egyetértés hiánya” alatt. Másrészt nem közli a diszkriminációellenes törvény nagy hiányosságát, több civil szervezet protestálásának okát, ti. azt, hogy a melegek jogai és az azonos neműek közti házasság hosszú és meddő vitája

közben (ez volt a „politikai egyetértés hiányának” sarokköve) elsikkadt a sokkal több embert érintő munkahelyi diszkrimináció problémája, vagyis hogy miért nem került be a törvénybe az az EU-s norma, amely alapján az állásokat szabályosan és transzparens módon pályáztatni kell. A jelenkorkutatás szeret jegyben járni a napi politikával, holott az őt minduntalan meg- és átveri. E politikai negligenciát bizonyítandó, miközben dicséri a kiadványt, előszavában Dohányos Róbert is kissé túlpolitizált hangnemet üt meg. Még sajnóssabban, kizárólag múlttól és okokról beszél, és nem a célról, ti. hogy mi a célja egy efféle kiadványnak. Az államtitkár segítsége nyilván értékes hozadéka a kötetnek, én csak azt hiányolom, hogy nem íródik le, mire és kinek jó ez a sok adat. Mert a társadalomtudományos adatgyűjtésnek és archiválásnak nemcsak az az értelme, hogy utólag viszonyítási alapul szolgál, hanem az is – és ennek egyre nagyobb hangsúly kellene kapnia(!) –, hogy alapján tervezni lehessen. Nagyon sarkítva egy péla: Vajon ki az a köztisztviselő, polgármester, jegyző, megyei iskolaügyi osztályvezető stb., aki hivatala közép- és hosszútávú tervei készítésekor leemeli a polcra ezt a kötetet, megnézni és meg tudja tervezni, hogy mondjuk 2007-ben hány 6–10 év közötti német anyanyelvű alsó tagozatos valószínűsíthető a mecenzéfi alapiskolában? (Válasz a 72. oldalon.) Ehhez az kellene, hogy a szlovákiai magyar politikai elit képes legyen túllépni saját árnyékán, és szakítva hagyományaival, hajlandó legyen elfogadni a Fórum és a hozzá hasonló szellemi műhelyek adatait, helyzetelemzéseit, tanácsait. Nem azt mondom, hogy ilyesmire nincs példa. Tapasztalat mutatja, hogy ez a szakmai kooperáció *sporadikus* és *individuális* jellegű, ahelyett, hogy *think tankként* és *szervezett jelleggel* működne – miként mindenhol a fejlett világban.

Vajda Barnabás

Burke, Peter: Was ist Kulturgeschichte? Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2005.

A jeles angol művelődéstörténész neve nem ismeretlen a hazai olvasók előtt, hiszen számtalan magyarra fordított tanulmánya

mellett közkézen forognak a *Népi kultúra a kora újkori Európában* (Budapest, Századvég Kiadó–Hajnal I. Kör, 1991), illetve *Az olasz reneszánsz* (Budapest, Osiris–Századvég, 1994) című önálló munkái is. A most bemutatásra kerülő könyve eredetileg *What is Cultural History?* címmel 2004-ben jelent meg a Polity Press (Cambridge) kiadásában, s joggal várhatjuk, remélhetjük, hogy rövidesen magyarul is napvilágot lát. Addig azonban nézzük a német fordítás alapján, mire is vállalkozott Burke?

A szerző a címben feltett kérdést kifejtendő (mivel – saját megfogalmazása szerint – a kultúrtörténet definíciója a legkönnyebben nem a tudomány szak tárgyának a meghatározásával, hanem a kutatási módszerek felsorolásával adható meg, azzal tehát, ha számba vesszük, mivel is foglalkoznak a magukat kultúrtörténésznek valló kutatók) voltaképpen a kultúrtörténet tudománytörténetét adja. Négy alapvető korszakra, pontosabban négy alapvető irányzattal, szemléletmóddal jellemezhető, egymást kronológiailag részben átfedő időszakra tagolja mondánivalóját. A korábbi, inkább öntudatlan kezdeményezéseket leszámítva, 1860-tól, Jacob Burckhardt híres, az itáliai reneszánsz kultúráról szóló könyvének első megjelenésétől számítva a kultúrtörténet mint önálló tudományos diszciplína megjelenését. Ezt az első, egészen 1950-ig nyúló szakaszt klasszikus kultúrtörténetnek mondja, s olyan nevek fémjelzik, mint Johan Huizinga, Ernst Gombrich vagy Erwin Panofsky. Jellemzője, hogy alapvetően valóban „klasszikus” témákkal foglalkozott az ókori görög kultúra kérdéseivel kezdve, a gótikus építészet és a skolasztikus gondolkodás kapcsolatán, illetve a reneszánsz világán át a kínai civilizáció elemzésével bezárva. Jacob Burckhardt szellemes „definíciója” szerint „a kultúrtörténet süllyedő fogalom”. Értve ezalatt azt, hogy míg kezdetben alapvetően a „magas kultúra” csúcsteljesítményeinek az elemzésével, értelmezésével foglalkozott, fejlődése során egyre „mélyebben” fekvő területekre hatolt („süllyedt”), s témáit a társadalmi hierarchia egyre „mélyebb” rétegeiből merítette. E folyamat következő állomásaként is értelmezhető az a nagyjából 1930-tól datálható időszak, amely részben egybeesődik a fenti-

vel, és a társadalomtudományi érdeklődés jellemzi. Itt a brit tudományos életben fontos szerepet játszó három, magyar származású tudós, Mannheim Károly, Hauser Arnold és Antal Frigyes életművét is elemzi a szerző. A következő korszakra a kultúrtörténeti érdeklődés kinyílása, a „nép felfedezése” a jellemző, és az 1960-as évek legelejétől számolhatunk vele. Voltaképpen ez már amolyan előszobája mind az új kultúrtörténet, mind a történeti antropológia kialakulásának. És itt álljunk is meg egy pillanatra! Fokozatosan egyre világosabbá vált, hogy az egyes társadalmaknak nincs egységes kultúrájuk. Ekkor kezdte az egyes számú kultúra kifejezést annak többes száma főlváltani. Ezek szerint tehát magyar népi kultúra, mint olyan nincs, hanem magyar népi kultúrák vannak: idősök és fiatalok, nők és férfiak, nagygazdák és zsellérek stb. magyar népi kultúráiról beszélhetnénk, ha figyelembe vetjük volna ezeket a szempontokat. Nem vetjük viszont figyelembe, legalábbis a szintézisek során nem (legfeljebb néhány részlettanulmány erejéig), így a „magyar néprajz”, „magyar művelődéstörténet” típusú összegzések eleve töredékesek lehetnek, és semmiképpen nem a megnevezésükben megjelölt tárgy *rekonstrukcióiról* van bennük szó, hanem egy, a rendelkezésre álló adatok alapján kialakított mesterséges *konstrukció*ról. Olyan kreálmányról tehát, amely az említett művek szerzőinek alkotása, és semmi köze az egykori, feltételezhető valósághoz. Tegyük azonban gyorsan hozzá: nem is egyszerű minden szempontra kiterjedő szintézist létrehozni (hogy korábbi példánknál maradjunk) a 20. század első évtizedeinek magyar népi kultúrájáról. Már egy település viszonylatában is figyelembe kellene venni a különböző társadalmi rétegek, valamint a nők és férfiak, idősök és fiatalok, a különféle foglalkozási ágak egymástól többé-kevésbé különböző szubkultúráit. És akkor még ehhez jönnek a földrajzi tagoltságból fakadó különbözőségek, a különböző interetnikus kapcsolatok kialakította másságok, valamint az Ernst Bloch által, más összefüggésben megfogalmazott „nem-egyidejűség” problémája (*Korunk öröksége*. Budapest, Gondolat, 1989). Utóbbi lényege – erre Peter Burke is kitér könyvében –, hogy az egyes földrajzi

területek gazdasági, kulturális stb. fejlődése nincs időbeli összhangban, illetve nem biztos, hogy összhangban, szinkronban van egymással (sőt, akár egy területen, egy faluközösségen belül is élhetnek – Bloch szavaival: „nem [...] ugyanabban a Mostban” – egymás mellett, egymással párhuzamosan különidejű jelenségek. Ebből adódóan voltaképpen nem összevethető két terület még egyazon időben is rögzített (népi) kultúrája, mert lehet, hogy az egyik a másikhoz képest mondjuk fél évszázaddal archaikusabb képet mutat. A problémát Hermann Bausinger vezette be a néprajzba (bár korábbi kezdeményezések is vannak), tovább is gondolva azt (ennek kifejtésére itt sem tér, sem ok), tanulmánya ugyan magyarul is olvasható, konkrét lecsapódásának azonban semmi jelle („Párhuzamos különidejűségek”. A néprajztól az empirikus kultúratudományig. *Ethnographia*, 1989, 24–37. p.). Visszatérve a történeti antropológiára: Burke szerint a történetészeket az antropológus szerzők írásai, az egyetemeken hallgatott antropológiai szemináriumok terelték az 1960-as évektől fokozatosan ebbe az irányba. A néprajzkutatókkal meg – fűzhetjük hozzá – történeti olvasmányaik tették ugyanezt. Mára nehéz is eldönteni egy-egy mű kézbevételekor, hogy kultúrtörténetről vagy történeti antropológiáról van-e szó (Burke meg is jegyzi, hogy talán pontosabb lenne az „antropológiai történetírás” kifejezés használata). A könyvet olvasva az ember, főleg a néprajzos képzettségű olvasó olykor zavarba jöhet, hiszen a problémák, amelyeket Peter Burke fölvet, a néprajzra is jellemzőek, igaz a kutatási terület, a problémaszemlélet is rendkívül közeli a kulturális és szociális antropológia, vagy a történeti antropológia, illetve a ma gyakorolt hagyományos néprajz vagy európai etnológia számára. Ha meggondoljuk Richard van Dülmen ugyanazokat az alampéldákat mutatja be, elemzi a történeti antropológia mérföldköveiként (Robert Darnton, Clifford Geertz, Carlo Ginzburg stb. munkáit a franciaországi macskamészárlásról vagy a bali kakasviadalról, illetve egy friauli molnár világbéperől), amelyeket Burke is az új kultúrtörténet eredményeként prezentál (vö. Richard van Dülmen: *Historische Anthropologie. Entwicklung – Probleme – Aufgaben* c. könyvéről írott re-

enziómmal [*Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000. 3. sz. 192–194. p.]. Különben a szóban forgó kötet azóta csehül is hozzáférhető: *Historická antropologie*. Praha, Dokořán, 2002).

Peter Burke könyvéhez visszatérve, a kultúrtörténet utolsó szakasza (amely mára talán be is fejeződött, de – ahogy a könyv zárófejezeteiből kitűnik – az is lehet, hogy nem), ez az „új kultúrtörténet”. Ezt a korszakot (irányzatnak belső sokrétűsége és sokszínűsége miatt, az alábbiakban még némileg részletezendő okok miatt nemigen lehet mondani) négy elméleti úttörő (Mihail Bahtyin, Norbert Elias, Michel Foucault és Pierre Bourdieu) munkássága bemutatásával kezdi a szerző. Aztán szemléleti, módszertani problémákra, a felaprózódás veszélyeire stb. is rámutat. A kultúrtörténet kutatási területe és témavilága kialakulása kezdetétől fogva nemcsak „süllyedt”, hanem folyamatosan szélesedett is, egyre több szempont, egyre több módszer vetődött föl és be. Ma már a háború kultúrtörténetéről éppúgy beszélhetünk, akár az érzékelés vagy a női test kultúrtörténetéről, az álom, illetve a gesztusok kultúrtörténetéről, továbbá a könyv vagy a beszélés (nem a beszéd!) kultúrtörténetéről. Ez utóbbi kategóriába tartozik egy, már nem is annyira a közelmúltban megjelent, kellőképpen viszont észre nem vett magyar munka, mégpedig Szetelszky Zsuzsanna: *A pletyka* című okos és szellemes könyve (Budapest, Gondolat, 2002).

A most szóban forgó munkát még hosszasan lehetne széljegyzetelgetni, de az érdeklődés felkeltéséhez talán ennyi is elég. Burke munkája mesterien megrajzolt körkép egy olyan tudományos diszciplínáról (annak művelőiről, módszereiről és kutatási témáiról), amelyet nevezhetünk (innen szemlélve) akár történeti antropológiának, illetve (onnan szemlélve) akár kultúrtörténetnek, egyre megy. A bemutatott tudományszak, s maga a most ismertetett könyv is *történelemszemléletünknek* (és nem feltétlenül történelmi ismereteinknek, bár természetesen azoknak is!) mindenképpen új és széles távlatokat nyit.

Liszka József

European Profiles of Language Policy. Szombathely, BDTF, 2003 [2004] /Terminologia et Corpora. Tomus I./; Voproszi tyerminologii v finno-ugorszkij jazikah Rosszijoszkoj fegyercii/Terminology Issues in the Finno-Ugric Languages of the Russian Federation. Szombathely, BDTF, 2003. /Terminologia et Corpora. Tomus II./

Az utóbbi évek konferenciaeseményei és kiadványai azt mutatják, hogy kezd felébredni több évtizedes Csipkerózsika-álmából a magyar szaknyelv- és terminológiakutatás. E nyelvudományi kutatásokból jelentős részt vállal a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola, annak is uralisztikai és alkalmazott nyelvészeti tanszéke. E két tanszék közösen adja ki a Terminologia et Corpora sorozatot, amelynek első két kötetét ismertetjük.

Az első, német és angol nyelvű tanulmányokat tartalmazó kötet bevezető írásának címe a magyarok számára közismert idézet: „Regnum unius linguae inbecile et fragile est”. Babos Krisztina ezzel, a Szent István-nak tulajdonított idézettel vezeti be az „európai nyelvpolitiká”-t, pontosabban az Európai Unió nyelvpolitikájának egy aspektusát vizsgáló tanulmányát. Az Európai Unió előtt álló egyik nagy kihívás éppen a nyelvkérdés: a 2000-ben elfogadott *Alapvető jogok európai chartájának* 22. cikke kimondja, hogy az unió „tisztelőben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokszínűséget”, s egyúttal az alapító szerződés értelmében minden tagállam nyelve hivatalos nyelv. Babos Krisztina rámutat, hogy az unióban 11 hivatalos nyelv van [a 2004-es bővítés után 20 – Sz. G.], s további 40 olyan, amely nem számít hivatalosnak [más adatok szerint 60, a most csatlakozott államokban mintegy 30-40 – Sz. G.]. Az angol nyelv fölénye minden más nyelvvel szemben azonban egyre inkább nyilvánvaló. A szerző Portugália példáján mutatja be, milyen intézkedésekkel, kutatási és egyéb programokkal próbálja egy aránylag kis létszámú nyelvközösség nyelvét modernizálni, annak pozícióit erősíteni. Az írás végén a magyar nyelv kilátásait vizsgálja a szerző, s ezzel kapcsolatban a szakterminológiai kutatásoknak, a nyelvi változások vizsgálatának, az idegen nyelvok oktatásának a fontosságára mutat rá.

A Babos Krisztina által felvetett gondolatmenetet folytatja Balázs Géza *Euro Terminology and the Hungarian Language* című írásában, amelyben egyrészt röviden áttekint a magyar standard nyelvváltozat kialakulását, az európai uniós joganyag magyar fordítását vizsgáló Dróth Júlia és Révay Valéria alapján jellemzi a magyar „euronyelvet”, ill. az euronyelv fejlesztésével, a fordítások színvonalának emelésével kapcsolatos javaslatokat.

Ezekhez a tanulmányokhoz kötődik tartalmilag Aino Piehl érdekes és gyakorlatias írása (*Die finnische Sprache und die EU*). A szerző áttekintést nyújt Finnország EU-tagóságának „nyelvi” vetületeiről, a fordítással, tolmácsolással kapcsolatos problémákról, főleg arról, hogy a fordítások címzetjei, a finn hivatalnokok a szövegek színvonalát nem tartják kielégítőnek. A fordított szövegek nehezen érthetőek, új, szokatlan terminusok fordulnak elő bennük, a mondatok hosszabbak és bonyolultabb szerkezetűek, mint az a finn szakszövegek esetében megszokott. A szerző beszámol a helyzet javítását célzó lépésekről, mint például: az EU-nál dolgozó finn és a svéd fordítók, tolmácsok közös terminológiai értekezleteiről; 1998-ban Finnországban EU-nyelvművelő hivatalt hoztak létre, s az érintettek már foglalkoznak azal is, hogyan lehetne javítani a sokszor érthetetlenül bonyolult forrásszövegek színvonalán.

Két új EU-tagország, Lettország és Észtország is képviselteti magát a kötetben: Valentina Skujina (*Latvian terminology in its course of development*) a lett nyelv és terminológia kialakulását vázolja, majd pedig az önállósodással, ill. az EU-belépéssel kapcsolatos terminológiai vizsgálatokat és feladatokat veszi számba. Az önálló Lettország létrejötté, azaz 1991 óta a lett szakemberek e téren óriási munkát végeztek, hiszen a 20. század utolsó évtizedében több mint 60 terminológiai szótár jelent meg, jelenleg pedig a Fordítói és Terminológiai Központ vezetésével folynak az EU-csatlakozással kapcsolatos kutatások és fordítási tevékenység. A másik balti államban, Észtországban folyó terminológiai kutatásokról Jüri Valge számol be (*Designing the strategy for the development of the Estonian language*). A Nyelvek Európai

Éve (2001) rendezvénysorozathoz kapcsolódóan az észt oktatási minisztérium létrehozta az észtszász nyelv tanácsot, amelynek egyik feladata az észt nyelvfejlesztési stratégia (2004–2010) kidolgozása, a tanács eddig már számos konferenciát szervezett e témakörben.

Legvégül két spanyolországi kisebbségi nyelvnek, a baszknak és a gallegónak, valamint ezek beszélőinek helyzetével ismerkedhetünk meg. Morvay Károly adatgazdag tanulmányában (*The continuity of basque*) a baszk nyelv, az euskara jelenlegi státusát, elterjedtségét mutatja be. A Spanyolországhoz tartozó Baszkföldön a Franco-diktatúra bukása után fokozatosan javult a baszk nyelv helyzete (Navarra tartományban 1982 óta hivatalos nyelv), Franciaországnak a kisebbségek létét is tagadó politikája és nyelvpolitikája következtében viszont a baszk visszaszorult, különösen a fiatalok körében. A spanyolországi részen a baszk jelen van a közoktatásban, többek között ennek tudható be, hogy tartja pozícióit. A gallegó vagy galíciai nyelv fejlődését és jelenlegi helyzetét mutatja be Szíj Ildikó (*The Galician*). A gallegó nyelvnek körülbelül hárommillió beszélője van, főként az autonóm Galícia tartományban. Mivel a terület Portugáliával határos, a gallegó és a portugál egy ideig együtt fejlődött, a szétfejlődés azután erősödött meg, hogy Portugália önálló állam lett, Galícia pedig véglegesen Spanyolország része maradt (egyések szerint a gallegó a portugál nyelvnek csak egy nyelvjárása). A gallegó modernizálása az 1982-es kodifikációval indult meg: nyelvtant és helyesírási szabályzatot alkottak stb., jelenleg a gallegó szinte minden nyilvános szintéren használatos.

A másik bemutatott kötet egy 2002-ben, a Mari Köztársaságban (Joskar Ola) tartott konferencia előadásait tartalmazza. Az apropót az adta, hogy a Mari El, a Mordvin, a Komi és az Udmurt Köztársaságban az orosz nyelv mellett ezek a finnugor nyelvek is hivatalos nyelvek, és hogy ennek a funkciójuknak meg tudjanak felelni, jelentős terminológiai fejlesztésre van szükség. A kötetben közölt 17 írás mindegyikére nem tudunk kitérni, annál is inkább, mert tematikailag igen sokszínűk, pl. olvashatunk a mari (csereemiszi) színnevekről és bibliai szakkifejezésekről,

a mordvin növénynevekről, az erzá anatómiai terminológiáról, a politikai és a nyelvtani nyelvészeti terminológiáról (több nyelv esetében) stb. Továbbiakban a kötetből néhány érdekesebb írást emelünk ki. A mari (csereemiszi) szakterminológia fejlesztésének módjait mutatja be I. G. Ivanov (*K probleme formirovanyija tyerminologicseszkoj szisztyemi marijszkogo jazika*). A mari nyelvű terminológiai kutatások és fejlesztések 1917 után indultak meg, a harmincas évek elejére több terminológiai szótár is elkészült, ezek azonban nem jelentek meg, és a harmincas évek végén a kutatások le is álltak, ugyanis az anyanyelv-fejlesztési törekvéseket a szovjet hatalom nacionalista megnyilvánulásnak minősítette. A saját nyelvű szakterminológia fejlesztéséről nem lehet lemondani, ezért a változások után 2001-ben egy központi terminológiai bizottságot is létrehoztak, amely azonban egyelőre gyakorlati munkát nem végzett. A tanulmány második részében a szerző számba veszi a szakterminológia fejlesztésének módjait, ezek az alábbiak: a köznyelvi és nyelvjárási szavak szakszói minőségben való használata (terminologizáció), új szavak létrehozása szóképzéssel, szóösszetétellel és morfémaelvonással. A szakterminológia fejlesztésének másik módja az idegen (orosz) szavak átvétele. A szerző szerint e tekintetben különbséget kell tenni egyrészt a társadalomtudományok, másrészt pedig a műszaki és természettudományok között. Az előbbi esetében a saját nyelven belüli fejlesztés a cél, ugyanis e témákban aránylag sok mari nyelvű publikáció van. A karéliai nyelv vonatkozásában vizsgálja ugyanezt a témát L. Markianova (*Putyi razvityija lekszicseszkoj szisztyemi kareljszkogo jazika*), a karéliai nyelv szóalkotási típusait tekinti át abból a szempontból, hogyan lehet őket szakszavak képzésére kiaknázni.

Szinte a kötet legvégén kapott helyet Pusztay János programadó tanulmánya: *Osznovnie zadacsi razvityija finno-ugorszkij jazikov malocsiszlennih narodov*. Pusztay János rámutat arra, hogy az utóbbi időben egyre nagyobb figyelem irányul az etnikai és nyelvi kisebbségek felé, az uráli kis népek kapcsán az Európa Tanács 1998-as határozatát említi. Az Orosz Föderáció területén sok, aránylag kisszámú anyanyelvi beszélő

vel rendelkező nemzet(iség) él. A kis uráli népek alapvető problémája, hogy nagyrészt még a saját köztársaságukon belül is kisebbségben vannak, és az anyanyelvű beszélők száma is alacsony: a tanulmányban közölt táblázat szerint csak a marik és komi-permjakok esetében haladja meg a 80%-ot. A szerző szerint a kis létszámú uráli nyelvek fennmaradása és fejlesztése három aspektusból vizsgálható, illetve e három területen szükséges lépéseket tenni.

Az első a politikai aspektus: a Komi, a Mari, a Mordvin és az Udmurt Köztársaságban az orosz nyelv mellett a helyi nyelv is hivatalos. A kérdés az, hogyan lehet biztosítani, hogy ezek a nyelvek valóban minden hivatalos nyelvi funkcióban használhatók legyenek. A szerző szerint ehhez az alábbiak szükségesek: az anyanyelvű oktatás biztosítása, a pedagógusképzés feltételeinek a megteremtése, minden tantárgy számára anyanyelvű tankönyv biztosítása. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az Európai Parlament (tehát az Európai Unió) éppen egy tavalyi (2005. májusi) határozatában hívta fel a figyelmet arra, hogy a Mari El Köztársaságban megsértik az emberi jogokat és a demokráciát, s ezen belül külön kiemelte azt a tényt, hogy a marik nehézségekbe ütköznek, ha az anyanyelv tanulóira iránti igényüket szeretnék érvényesíteni, továbbá a tankönyvellátás terén is romlott a helyzet.

A professzionális, azaz *szakmai aspektus* azt jelenti: e nyelveket úgy kell fejleszteni, hogy minden szinten minden funkciót képesek legyenek ellátni. Jelenleg ugyanis e nyelvek használata elsősorban a legalsó szinten, a mindennapi kommunikációban aktív, az ehhez kapcsolódó színtereken a helyi nyelvjáráshasználatos. Egyes esetekben problémás a standard kérdése is, hiszen a mordvinnak két standard nyelvváltozata van: a moksa és az erzä; a karéliainál pedig alapvető nyelvtervezési kérdés, hogy a hivatalos nyelvként valamelyik helyi dialektust válasszák-e, vagy a helyi dialektusok alapján kialakítsanak egy nyelvjárást feletti standard nyelvváltozatot, esetleg a finn nyelvet használják. Továbbá mindegyik nyelvre jellemző az orosz kölcsönelemek, kontaktusjelenségek nagy száma: egyes vizsgálatok szerint ezek aránya nyelvenként és szövegenként

10–25% között mozog. A szükséges terminológiai fejlesztések kapcsán is felvetődik a kérdés: a fejlesztés az internacionalizálódás irányába menjen-e el (ez az orosz szavak átvételét jelenti), vagy pedig az anyanyelv elemkészletét használják-e fel. A bemutatott kötetben egyébként több írás is foglalkozik azzal, hogy a terminológiai fejlesztés során ki kell aknázni a helyi nyelvjáráásokban rejlő potenciált – tehát hasonló folyamatnak lehetünk tanúi, mint a magyar nyelv történetében a nyelvújítás volt.

A szerző harmadik aspektusként a pszichológiai jelölte meg. Itt elsősorban a kétnyelvűség problémáját veti fel: a szóban forgó nyelvek beszélői kétnyelvűek, nem okoz számukra gondot az orosz nyelv használata (bizonyos színtereken csak azt használják). Felmerül tehát a kérdés: hogyan lehet meggyőzni ezeket a kétnyelvű beszélőket arról, hogy van értelme minden szituációban anyanyelvüket használni. E tekintetben Pusztay János nagy jelentőséget tulajdonít a sajtónak és a szótárak megjelenítésének, a karéliaiak esetében ösztönző tényező lehet a finnországi kapcsolatok kiépítésének lehetősége.

A bevezetőben említett két tanzék 2005. október elején *Co-operation in the Field of Terminology in Central Europe* címmel újabb nemzetközi konferenciát rendezett, ahol szintén sok érdekes előadás hangzott el. Reméljük tehát, hogy a Terminológia et Corpora sorozat hamarosan egy újabb kötetrel bővül majd.

Szabómihály Gizella

Számunk szerzői

Árendás Csaba (1981)

tudományos munkatárs (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest, Magyarország)

Bárczi Zsófia (1973)

irodalomtörténész (Konstantin Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Dudás Tamás (1976)

közgazdász (Közgazdasági Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Estélyi Krisztina (1984)

egyetemi hallgató (Szlovák Mezőgazdasági Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Gaucsík István (1973)

történész (Vágsellyei Levéltár, Vágsellye, Szlovákia)

Gecse Annabella (1972)

etnográfus (Damjanics János Múzeum, Szolnok, Magyarország)

Illés Gábor (1981)

egyetemi hallgató (Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest–Komárom, Magyarország–Szlovákia)

Keszegh Béla (1976)

doktorandusz (Selye János Egyetemi Központ, Komárom, Szlovákia)

Kocsis Aranka (1953)

néprajzkutató (Somorja, Szlovákia)

Kovács Péter (1979)

doktorandusz (Szlovák Mezőgazdasági Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Lintner Anita (1976)

doktorandusz (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország)

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Mikóczy Ilona (1980)

jogász (UNDP Bratislava Centre, Human Rights and Justice Sub-practice, Pozsony, Szlovákia)

Peter Zajac (1946)

irodalomtörténész (SZTA Irodalomtudományi Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Simon Attila (1966)

történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Szabómihály Gizella (1956)

nyelvész (Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, Szlovákia)

Szinek Kénesy Marianna (1980)

egyetemi hallgató (Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest–Komárom, Magyarország–Szlovákia)

Vajda Barnabás (1970)

irodalomtörténész (Duna Utcai Gimnázium, Pozsony, Szlovákia)

Vančóné Kremmer Ildikó (1961)

nyelvész (Konstantin Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Vörös Ferenc (1957)

nyelvész (Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely, Magyarország)

